

Journal of Universal History Studies

**Volume VIII
Issue I
June 2025**

JOURNAL OF UNIVERSAL HISTORY STUDIES

JUHIS indexed by: SCOPUS, TR Dizin, EBSCO, Index Islamicus, Scilit, Electronic Journals Library (EZB), German Union Catalogue of Serials (ZDB), Base Index, Initiative for Open Citations (I4OC)

JUHIS is an international, peer-reviewed journal, published every six months and two issues per year (June and December).

e-mail: juhisjournal@gmail.com

Düzce-2025

Editor in Chief

Dr. Sabit DOKUYAN / Düzce University

Section Editors

History Section Editors

Dr. Aykut DALAK / Karabük University

Dr. Ceren PİLEVNELİ ÇUBUK / Katip Çelebi University

Dr. Dilara USLU / Şeyh Edebali University

Dr. Emre TEĞİN / Onsekiz Mart University

Dr. Galip ÇAĞ / Abant İzzet Baysal University

Dr. Mustafa KESKİN / Erciyes University (Emeritus)

Dr. Münewver Ebru ZEREN / Independent Researcher

Dr. Nagehan ELEMANA / Mersin University

Dr. Onur Sadık KARAKUŞ / Düzce University

Dr. Öner TOLAN / Ardahan University

Dr. Remzi KILIÇ / Erciyes University

Dr. Yavuz DELİBALTA / Kafkas University

Dr. Yunus Emre AYDIN / Atatürk University

Archaeology Section Editor

Dr. Ayça GERÇEK / Osmaniye Korkut Ata University

Dr. Fatma Aysel ILGIN / İstanbul University

Advisory Board

Dr. Ahmet TAŞGIN / Hacı Bayram Veli University

Dr. Enis ŞAHİN / Sakarya University

Dr. Haşim ERDOĞAN / Hacı Bektaş Veli University

Dr. Jamshid ROOSTA / Shahid Bahonar University of Kerman

Dr. Mustafa KESKİN / Erciyes University (Emeritus)

Editorial Board

Dr. Aleksandar KADIJEVIĆ / University of Belgrade

Dr. Alfina SİBGATULLİNA / Russian Academy of Sciences

Dr. Andreas KÜLZER / Austrian Academy of Sciences

Dr. Aziz ALTI / Munzur University

Dr. Charles Brian Rose / University of Pennsylvania

Dr. Dmitry KOROBENIKOV / State University of New York Albany

Dr. Edith AMBROS / Universität Wien

Dr. Emanuel PLOPEANU / Ovidius University of Constanta

Dr. Emir FİLİPOVIĆ / University of Sarajevo

Dr. Ergün LAFLI / Dokuz Eylül University

Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU / Karabük University

Dr. Galina YEMELIANOVA / Soas University of London

Dr. Halit ÇAL / Hacı Bayram Veli University

Dr. Haluk SELVİ / Sakarya University

Dr. Hava SELÇUK / Erciyes University

Dr. Ivelin Argirov IVANOV / University of Veliko Tarnovo

Dr. Iver B. NEUMANN / Fridtjof Nansens Institutt

Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN / Ondokuz Mayıs University

Dr. Mansour AMİNİ / University of Science Malaysia

Dr. Mikail ACIPINAR / İzmir Katip Çelebi University

Dr. Mohammad Saleh BANI ISSA / Jadara University

Dr. Mohammed Ibrahim ABU EL-HAIJA / The World Islamic Sciences & Education University

Dr. Mohsen MORSALPOUR / Sistan and Baluchestan University

Dr. Muhidin MULALİĆ / International University of Sarajevo

Dr. Murat KARATAŞ / Abdullah Gül University

Dr. Nazim MUSTAFA / Presidential Library, Azerbaijan

Dr. Nurperi AYENGİN / Düzce University

Dr. Osman KÖSE / Police Academy, Türkiye

Dr. Ökkeş NARİNÇ / Namık Kemal University

Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ / İstanbul University

Dr. Reza Ekhtiari AMİRİ / University of Mazandaran

Dr. Stefano TAGLIA / The Oriental Institute of Prague, The Czech Republic

Dr. Stipica GRGIĆ / University of Zagreb

Dr. Süleyman ÖZBEK / Hacı Bayram Veli University

Dr. Ümit EKİN / Sakarya University

Layout Editor

Post Graduate Zülal IŞIK / Düzce University

Foreign Language Advisor

Mehmet GÜZEL / Teacher / Erciyes University

Post Graduate Burak ERDOĞAN / Ankara University

Editorial Secretariat

Dr. Neslihan ALTUNCUOĞLU / Erciyes University

Proofreader

Dd. Büşre YÜKSEL EMEÇ / Teacher / Düzce University

Post Graduate Ahmet Efe DEDE / Düzce University

Issue Referees

Dr. Ahmet GÜLEN / Dokuz Eylül University

Dr. Ahmet KUŞÇI / Mustafa Kemal University

Dr. Arzu TAŞCAN / Celal Bayar University

Dr. Aykut DALAK / Karabük University

Dr. Bilge KARBİ / Researcher

Dr. Derya COŞKUN / Erzurum Teknik University

Dr. Dilara DAL / İstanbul University

Dr. Ebru Emine OĞUZ / Şeyh Edebali University

Dr. Ekrem KALAN / Akdeniz University

Dr. Güray KIRPIK / Gazi University

Dr. Haydar ÇORUH / Mustafa Kemal University

Dr. Kurban DURMUŞOĞLU / Bayburt University

Dr. Mehmet Suat BAL / Sütçü İmam University

Dr. Mehmet Talha KALKAN / Uşak University

Dr. Mehmet Yavuz ERLER / Ondokuz Mayıs University

Dr. Melek ÖKSÜZ / Researcher

Dr. Metin ÜNVER / İstanbul University

Dr. Murat SERDAR / Gaziosmanpaşa University

Dr. Murat TURAL / Ondokuz Mayıs University

Dr. Nejla GÜNAY / Gazi University

Dr. Nevim TÜZÜN / Ardahan University

Dr. Nurlan NASIROV / Khazar University

Dr. Oral ATEŞ / Milli Savunma University

Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ / İstanbul University

Dr. Salim GÖKÇEN / Binali Yıldırım University

Dr. Tekin ERİM / Batman University

Dr. Tülay METİN / Pamukkale University

Dr. Özlem GENÇ / Ondokuz Mayıs University

CONTENTS

Research Articles

1

Baltalar ve Yasalar: Orta Çağ Avrupası'nda Orman Tahribatı ve Önlemeye Yönelik Çıkarılan Yasalar

Axes and Laws: Deforestation in Medieval Europe and Laws Enacted for Prevention

Tolgahan Karaimamoğlu

(1-19)

2

Dorotheos Mammelis'in Ekümenik Patrik Vekilliği (1918-1921): Siyasi ve Dini Rol

The Ecumenical Patriarchal Vicariate of Dorotheos Mammelis (1918-1921): Political and Religious Role

Tuğba Eray Biber

(20- 46)

3

Franz Joseph'in Bosna-Hersek Seyahati ve Bu Seyahatin Siyasi Mahiyeti (30 Mayıs-3 Haziran 1910)

Franz Joseph's Trip to Bosnia-Herzegovina and the Political Nature of this Trip (30 May-3 June 1910)

Senem Gönenç

(47-84)

4

Count Agenor Goluchowski's Plan to Occupy the Straits (1895)

Kont Agenor Goluchowski'nin Boğazları İşgal Planı (1895)

Sendar Bay

(85-114)

5

Hısımlık ve Hasımlık Arasında Temüçin'in Yükselişinde Taiçudların Rolü

The Role of the Taichuuds in the Rise of Temujin between Kinship and Enmity

İbrahim Güneş

(115-135)

6

Sibt Ibn al-Djawzi's Life and the Value of His Work Titled "Mir'ât al-zamân fî ta'rîkh al-a'yân" in
Terms of Ayyûbîd History

Sibt Ibnü'l-Cevzî'nin Hayati ve "Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân" İsimli Eserinin Eyyûbî Tarihi Bakımından Değeri

Şehri Karakaş

(136-154)

Z

Türkiye'de Köy Salmaları, İmece ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin İlkokul Hamlesi (1944-1950)

Salma and İmece Practices in Rural Türkiye: The Republican People's Party's Primary School Initiative (1944-1950)

Rıza Özbölük

(155-173)

Editörden

Kıymetli Okuyucular

Journal of Universal History Studies (JUHIS) Haziran sayısıyla karşınızdayız. Yeni sayımızda çeşitli konularda ve farklı dönemlere ait 7 bilimsel çalışmayı sizlere sunuyoruz. Bu çalışmaların içerisinde; eski çağlardan, yakın döneme kadar çeşitli zaman dilimlerini kapsayan makaleler yer almaktadır. Dergimizin yeni sayısının hazırlık aşamasında hem çalışmalarını dergimize yollayan yazarlarımıza hem de makale inceleme süreçlerine katkı sağlayarak derginin daha üst seviyelere çıkması için gayret gösteren değerli hakemlerimize ve editörlerimize çok teşekkür ediyoruz. Dergi olarak en büyük amacımız; her yeni sayıda kendimizi geliştirerek bilim dünyasına katkı sağlayacak çalışmaları sizlere ulaştırmaktır. Sonraki sayımız Aralık ayında yayınlanacaktır. Kıymetli tarihçiler ve araştırmacıların çalışmalarını bekliyoruz.

Diğer sayımızda görüşmek üzere, sağlıklı ve ilim dolu günler diliyorum...

Prof. Dr. Sabit DOKUYAN

Şef Editör

From Editor

Dear Readers,

We are here with the June issue of our journal, Journal of Universal History Studies (JUHIS). In our new issue, we present 7 scientific studies on various subjects and from different periods. These studies include articles covering various time periods from ancient times to the recent period. We would like to thank both the authors who sent their works to our journal during the preparation phase of the new issue of our journal and our valuable referees and editors who strive to improve the journal by contributing to the article review processes. Our biggest goal as a journal; to develop ourselves in every new issue to contribute to the world of science. The next issue will be published in December. We expect the work of esteemed historians and researchers.

I wish you healthy and scientific days to see in our other issue...

Prof. Dr Sabit DOKUYAN

Editor in Chief

Journal of Universal History Studies

Baltalar ve Yasalar: Orta Çağ Avrupası'nda Orman Tahribatı ve Önlemeye Yönelik Çıkarılan Yasalar¹

Axes and Laws: Deforestation in Medieval Europe and Laws Enacted for Prevention

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 13.07.2024 / 05.03.2025

pp. 1-19

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 8(1) • June • 2025 •

Tolgahan Karaimamoğlu

Mersin University, Department of History, Associate Professor Dr., Mersin, Türkiye

E mail: tolga_han33@windowslive.com

Orcid Number: 0000-0002-7614-4428

Cite: Karaimamoğlu, T. (2025). Baltalar ve Yasalar: Orta Çağ Avrupası'nda Orman Tahribatı ve Önlemeye Yönelik Çıkarılan Yasalar. Journal of Universal History Studies, 8(1), 1-19. <https://doi.org/10.38000/juhis.1515681>

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

*There is no conflict of interest with any person/ institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/ kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Orta Çağ süresince Avrupa periferinde birçok değişim ve dönüşüm meydana gelmiştir. Doğa da bu süreçten payına düşeni fazlasıyla almıştır. Nitekim Avrupa'nın geniş ormanlık alanları Orta Çağ'ın başından sonuna kadar tarımsal faaliyet ve yerleşim yeri açmak, yakacak ve ham madde temin etmek gibi temel bazı sebeplerden dolayı ciddi şekilde tahrip edilmiştir. Nüfusun dramatik ölçüde arttığı özellikle on ile on ikinci yüzyıllar arasında Avrupa'nın ekolojik düzeni baltalı ellerle değiştirilmeye başlanmıştır. Öyle ki insanlık tarihinin büyük felaketlerinden olan Kara Ölüm olmasaydı Avrupa'nın çölleşeceği söylenmiştir. Orta Çağ'ın başından itibaren kendi ekonomik ve sosyal alanlarını korumakta kararlı olan bazı krallar bu durumun önüne geçmek için belli düzenlemeler oluşturmaya çalışmışlardır. Avrupa'da orman tahribatının derinden hissedildiği Fransa ve İngiltere'de krallar bu konuda yasalar çıkartmıştır. Bu yasalara uymayanlara para ya da ölüme varan ağır cezalar getirmişlerdir. Özellikle Normanların İngiltere'de yönetimi ellerine geçirdikten sonra ormanları kendi çıkarları doğrultusunda korumak için kurumsallaşma adımlarına başladıkları anlaşılmaktadır. Ormanların korunmasına yönelik İngiltere'de girişilen sert uygulamalar büyük bir hoşnutsuzluğa neden olmuş ve bu durum Magna Carta hükümlerine kadar yansımıştır. Bu çalışma Orta Çağ Avrupası'nda meydana gelen orman tahribatının ana nedenlerine ve bu tahribatın önüne geçmek için krallar tarafından oluşturulan yasalara odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ Avrupası, İngiltere, Yasalar, Nüfus, Hristiyanlık.

Abstract

Many changes and transformations occurred in the European periphery during the Middle Ages. Nature has also had its share of this process. Large forest areas of Europe were seriously destroyed from the beginning to the end of the Middle Ages for basic reasons such as agricultural activities, opening settlements, and supplying fuel and raw materials. Especially between the tenth and twelfth centuries, when the population increased dramatically, the ecological order of Europe began to be changed by axe-wielding hands. So much so that it has even been said that Europe would have become a desert if it had not been for the Black Death, one of the greatest disasters in human history. Since the beginning of the Middle Ages, some kings determined to protect their economic and social areas and tried to create certain regulations to prevent this situation. Kings passed laws on the subject in France and England, where forest destruction was deeply felt in Europe. They imposed heavy penalties, up to fines or death, on those who did not comply with these laws. It is understood that especially after the Normans took over the administration in England, they started institutionalization steps to protect the forests in their interests. The harsh practices implemented in England to safeguard forests caused great dissatisfaction, which was reflected in the provisions of the Magna Carta. This study focuses on the main causes of forest destruction in Medieval Europe and the laws created by the kings to prevent this destruction.

Keywords: Medieval Europe, England, Laws, Population, Christianity.

Extended Abstract

With the transition to settled life, people started to destroy forests and disrupt the ecological order. At the same time, it is understood that the continuity of this issue in intellectual life has been discussed around the question of what a forest is, since the first civilizations. It is understood that the material and spiritual meaning attached to the forest experienced a serious change with the transition to the Middle Ages. Medieval Europe is one of the peak periods of deforestation. The first institutional destruction began as Christianity symbolically declared war on the pagan faith through forests, the number of monasteries gradually increased, and the Church sought economic income. Destruction in European forests increased due to the increasing population that became active during the Early Middle Ages. The main reasons for this destruction are to open settlements and agricultural areas and to obtain fuel and raw materials. The destruction in the forests of Central and Northern Europe entered a different process in the tenth century. The positive period that started in the first century increased the population of Europe very rapidly for approximately three centuries. As a result of this development, which increased the number of hungry and axe-wielding hands, destruction occurred affecting large forested regions of Europe, from England to France. The death of millions as a result of the Black Death, which appeared on the horizon of Europe in 1347, saved the forests from the brink of extinction. It can be seen that the first attempts of European kings to protect forests for their interest date back to the beginning of the Middle Ages. The kings tried to be sensitive about protecting “some” forest areas, primarily for economic reasons and several personal concerns such as their hunting grounds. For example, the laws of King Gundobad of the Burgundians in the sixth and seventh centuries contain harsh provisions to protect forests. Despite regional variation in the management of early medieval forests, there was some standardization of policy during the reign of the Carolingians, particularly. European kings took similar attitudes towards forests. In the thirteenth century, German king Heinrich VII. A document published by Heinrich described the felling of trees for agricultural purposes as a disaster. King Alfonso X of Castile was one of the names that imposed the harshest penalties for protecting forests. England lost almost all of its large forest areas by the eleventh century. It appears that the royal forest law, initiated by Henry II (1154-1189), was strictly enforced. This situation was one of the important factors that caused a rift between the people and the kings. The bureaucratic scheme to protect forests, which started and developed in the European periphery with William in England, was finally implemented in France with the French Forest Regulations published by Louis XIV in 1669. As a result, strict forest and timber legislation in England and France during the seventeenth century was inspired by historical evidence of the destruction of natural resources and a growing awareness of the risk of human-caused environmental changes.

Giriş

*“İnsan kurumunun düzeni şuydu;
önce ormanlar; sonra kulübeler;
sonra köyler; sonra şehirler ve
son olarak da akademiler.”*

(Giambattista Vico, s. xxi-xlix)

Yerleşik hayata geçiş süreciyle başlayan tarım devrimi insanlık tarihinde dönüm noktası olmuştur. Bu süreçle birlikte hızla artan nüfusu yani *“aç karınları doyurmak için”* daha fazla tarım yapmak insanlığın bilinçli tercihi haline gelmiştir. İnsanlık bu tercihten dolayı da hayatta kalabilmek adına doğayı kontrol etmenin gerekliliğine inanmıştır. Başta tarım ve otlatmanın yoğun şekilde yapılması nedeniyle de ormanlar yok olmaya başlamıştır. İnsan eyleminin doğal dünya özellikle de ormanlar üzerindeki yıkıcı etkilerinin ilk uygarlıklarda dahi anlaşıldığı ve bazı düzenlemeler yapılmaya çalışıldığı bilinmektedir².

Orman, uygarlık tarihinin uzun bir döneminde insanın etkisinden bağımsız, ehlileştirilmemiş ve engellenmemiş vahşi doğayla eş anlamlı görülmüştür. Bu yanı sıra orman mistik izlenimlerin, korkunun, yer yer kötülüğün ve insanın hükmetme arzusunun zirvesinde yer almıştır. Ormanlar sadece görkemleri nedeniyle değil aynı zamanda insanlara sağladıklarıyla da takdir edilmiştir; otlatma, av hayvanları, odun ve en önemlisi tarım için arazi kaynağı olmuştur (Zon, 1920, s. 139-166).

Peyzajı kendilerine uygun hale getirmekte kararlı olan insanlar devamlı surette ormanlara balta ve sabanla saldırmışlardır. Dolayısıyla ormanlar baltalı ellerin yıkıcı tahribatı altında giderek küçülmüştür. Batı düşünce tarihinin çok gerilerinde, doğa çoğunlukla en kötü anlamda vahşi, tehlike ve kötülüklerle dolu, ekili peyzajın güzelliğinden ve biçimlerinden yoksun olarak görülmüştür. Avrupa periferinde durum böyle olunca da on yedinci yüzyıla kadar orman hâlâ barbarlığın ve korkunun vahşi bir tasviri olarak görülmeye devam etmiştir (Williams, 2006, s. 62-110).

Batı medeniyetinin köklerini dayandığı Antik Yunan-Roma döneminde doğa ve özellikle de orman üstüne düşüncelerin, kültürel yapıların ve tanımların oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Romalı şair ve filozof Titus Lucretius Carus, *“De rerum natura”* başlıklı eserinde doğal evreni şu şekilde tanımlamıştır; *“Dağlar ve vahşi hayvanların barındığı ormanlar açgözlülükle (insanlar tarafından) ele geçirildi.”* Cato MÖ 2. yüzyılın ortalarında söğüt yataklarından, baltalıklardan, meyve bahçelerinden ve yelken direği yapılan ağaçlardan bahsetmiştir (Meiggs, 1982, s. 22-32, 227, 262, 372-375). Yaşlı Pliny de ormanların insanlık tarihindeki önemine şu şekilde dikkat çekmiştir:

“İnsanoğlu ilk besinini ormandan aldı; ağaçların yaprakları sayesinde mağarası daha yaşanabilir hale geldi ve ağaçların kabukları da giysi oldu. Bugün bile bunlara benzer koşullar altında yaşayan milletler var. O halde, giderek (ormanlara) daha çok hayret ve hayranlık duymamız gerekiyor” (Natural History, 1855, s. xii, 31.19).

² Yazılı kayıtlardaki ilk hikaye olan Gılgamış Destanı'na (MÖ. 3000) bakıldığında dahi ormana yüklenen anlamın insan ruhunun derinliklerine kadar indiği anlaşılmaktadır. Bu destanda ilginç şekilde eli baltalı insanların ormana nasıl zarar verdiği de anlatılmaktadır.

Hristiyanlık öncesi Batı toplumunda ormanlara yönelik inançların ve kutsal atıfların varlığına daha sık rastlanılmaktadır. Nitekim Yunan ve Roma döneminin mitolojisinde ve kanunlarında kutsal koruluk alanların korunması amacıyla ormanların bir miktar saygı gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim kimi koruluk alanlar, pınarlar ve dağ zirveleri tanrıların evi olarak görüldüğü için kutsal kabul edilmiştir. Ağaçlarda, onları kesenlere lanet eden perilerin yaşadığına inanılmıştır. Nitekim halk, Yunan panteonunda olduğu gibi belirli ağaç türlerini belirli tanrılarla ilişkilendirmiştir. Örneğin, Zeus veya Jüpiter meşeyle özdeşleştirilmiştir (Cook, 1903, s. 174-186).

Strabon (MÖ 64-MS 24) Galatya'da (Küçük Asya) meşelik kutsal alanların olduğunu doğrularken, Cassius Dio (MS 150-235), Tacitus (MS 56-117) ve Lucan (MS 39-65) Doğu Anglia'da Tanrıça Andraste'ye adanan kutsal ormanlarda, Galler kıyısı açıklarındaki Anglesey adasında ve Galya'daki Marsilya'da insan kurbanlarının adandığını yazmıştır (Green, 1992, s. 28, 86, 108-160). Koru tanrıçalarına ayrıca İngiltere Grenoble'daki Buxton ve Bath bahar tapınaklarında, Fransa'daki Ardennes ormanında ve Almanya'da Speyer yakınlarında da tapılmıştır. Kutsal korulara odaklanan ormanlık tanrı ve tanrıçalara yönelik kültler, Roma dönemi ve sonrasında Kelt ve Germen kültürlerinde de mevcuttur. Nitekim ağaçlara hem tek tek hem de bütün bir orman birimi olarak Keltler tarafından saygı duyulmuştur. Bu kutsiyetten dolayı bazı gruplar ağaçlarını korumak için kendi bölgelerindeki kutsal koruluk alanlara yaklaşan hayvanların öldürülmesine varacak kadar ağır cezalar uygulamışlardır. Bu şekilde bazı eski ormanlık alanların korunması sağlanmış olsa da genel anlamıyla kutsal alanın dışında kabul edilen diğer ormanlık alanların ve ağaçların yönetimler/halklar tarafından çeşitli nedenlerle tahrip edildiği de bilinmektedir (Meiggs, 1982, s. 247-286; Toutain, 1907-1920, s. 295-296; Aberth, 2013, s. 78-80).

Avrupa periferinde, Hristiyanlığın dördüncü yüzyılın sonuna doğru resmi din olarak benimsenmesi ve ardından güçlü dönüşümler ve misyonerlik çalışmaları yoluyla yayılmasıyla birlikte, pagan dünyasındaki birçok kutsal koru ve ağaca, saygı duyulan ormanlık kült merkezlerine saldırılar başlamıştır. Theodosius (379-95), 392'de, ormanlık alanda yerleşik tanrıya bir dua biçimi olarak ağaç gövdelerine bağlanan fileto veya kurdele sunumları da dâhil olmak üzere pagan kurban törenlerini ve tapınak ibadetlerini yasaklayan bir kararname yayınlamıştır (Grindle, 1892, s. 23-37). Sonraki yüzyılda Kartaca (401) ve Arles Konsilleri (452) ağaçlara tapınmayı yasaklarken bu tür saygı duyulan tüm nesnelerin yok edilmesini yani ağaçların kesilmesini emretmiştir. Hristiyanlık adına yapılan ağaç tahribatının belki de en ünlü örneği, dördüncü yüzyılda Tourslu Aziz Martin tarafından gerçekleştirilen olaydır. Orta Çağ'a girilirken Avrupa ormanlarına simgesel anlamda da olsa ilk balta darbesi Hristiyan misyoner ve devlet adamları tarafından indirilmiştir. Sonuçta ağaçlar ve ormanlar, doğanın insanlığa bahsettiği en değerli faydalar olarak kabul edilmiş olsa da çevresel değişimin en önemli etkeni olan ormansızlaşma, Orta Çağ'ın son dönemine kadar da devam etmiştir (Aberth, 2013, s. 78-84).

Avrupa'da doğal çevre hakkında geniş bir literatür olmasına karşın özellikle Orta Çağ'daki ormanlık alanlar hakkındaki literatür son derece sınırlıdır. Avrupa'da doğal çevrenin değişimini konu edinen çalışmalar Orta Çağ'da ormanların tahribatına sadece bir alt başlık olarak değinmişlerdir. Fransız tarihçi Georges Duby'nin 1962 yılında yayınladığı *"L'Économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval, Flamarion"* başlıklı çalışması bu konunun gündeme gelmesi ve araştırılmaya başlanması adına önemli bir başlangıç olmuştur. Bu eserin yanı sıra özellikle İngiltere'de *"A Calendar of New Forest Documents"* kayıtları, çeşitli kronikler ve yayınlar konu hakkında önemli kaynaklardır. Araştırmada, Orta Çağ Avrupası'ndaki orman

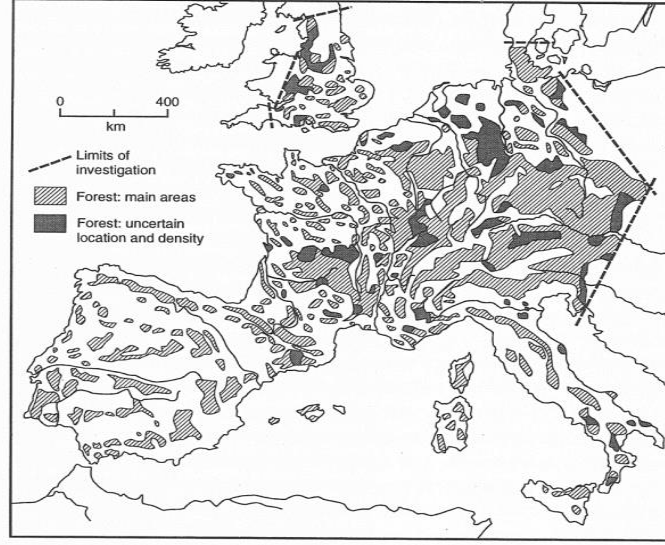
tahribatı ve bu tahribatı önlemeye yönelik oluşturulan düzenlemeler hakkında literatürdeki açığı kapatmak için ülkeler, şehirler ve bölgesel bazı bulgular üzerinde durulmaktadır. Avrupa periferinde ormana bakışın değişip dönüşmesinde Orta Çağ'da yaşananların temel nokta olduğu savunulmaktadır.

1. Orta Çağ Avrupası'nda Orman Tahribatı

Orta Çağ Avrupa tarihçisi Marc Bloch, Feodal Toplum başlıklı çalışmasında büyük ölçüde evcilleştirilmemiş ormanlardan ve vahşi doğadan oluşan bir Avrupa'da o dönem insanların zorunlu olarak doğaya yakın olduklarını yazmıştır (Bloch, 1961, s. 3). Umberto Eco bu durumu “*en korkunç haliyle bile doğa sembolik hayal gücüne bir tür alfabe gibi göründü. Tanrı insanla konuştu...*” şeklinde yorumlamıştır. Dolayısıyla Orta Çağ Avrupası'nın doğal dünyası, ilahi mirasın bir parçası olarak Tanrı'nın oldubittisi ve kudreti olarak kabul edilmiştir (Eco, 1959, s. 67). Bununla birlikte mevsimlerin ve manzaraların şiirsel tasvirleri gerçeklikten çok uzaktır. Avrupa'nın fiili ormansızlaşması Orta Çağ boyunca hızla devam etmiştir. Orta Çağ ve Rönesans dönemi şairleri ve oyun yazarları, çölleri, dağları çirkin, tehlikeli ve yaşanması zor alanlar olarak resmetmişlerdir. Ormanlar genellikle kötü ruhların, iblislerin ve cadıların, hayvani yaratıkların, vahşi insanların ve canavarların yaşadığı gölgeli, vahşi yerler olarak tasvir edilmiştir. Bu izlenim dönem edebiyatına da yansımıştır; Dante, Hristiyanların ormanlık alanlara karşı duyduğu temel korkuyu ilginç şekilde anlatmıştır (İlahi Komedy, 2018, s. 133-139). Bu korkunun nedeni, esas olarak Papalığın pagan döneme de atıflar yaptıktan sonra orada yaşayan cadılar ve büyücüler hakkında yaydığı batıl inançlardır. Aynı zamanda hikâyesi Orta Çağ'a dayanan tipik İngiliz insanı olan Robin Hood da görünüşe göre “*tamamen neşeli*”, güvenli, evcilleştirilmemiş ve bereketli Sherwood Ormanı'nda yaşamaktadır (Quiller-Couch, Oxford, 1910). Bu yanı sıra aynı zamanda Orta Çağ edebi hayal gücünde yeşil orman genellikle kanun kaçakları dışında kimsenin yaşamadığı güvensiz vahşi bir yer olarak da tasvir edilmiştir.

Orta Çağ dünyasında ormanın bugün düşündüğümüzden oldukça farklı bir anlamı ve tanımı vardır; ekonomik veya ekolojik bir varlık olmaktan ziyade, esas olarak tüzel bir varlık olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle orman yerelin gelenek ve göreneklerine göre, mülkiyet haklarının ve onu bu şekilde tanımlayan yasaların kapsamına giriyorsa, aslında ağaçsız ekilebilir veya mera alanlarını da içerebilir bir alan olarak kabul edilmiştir. Orta Çağ'da orman daha da genel anlamıyla vahşi ağaçlık alanla köyün ekili açık alanı arasındaki karmaşık kesişimi yansıtmıştır. Bir bakıma insanın kendi yararına ve belki de tesadüfen orada yaşayan canlıların ve hatta ağaçların yararına aktif olarak yönettiği bir yer olarak görülmüştür. Bu, elbette günümüze kadar devam eden bir uygulamadır; modern dünyada tercih edilen terim “*sürdürülebilir ormancılık*” olsa da bunun en biçimlendirici deneyiminin Orta Çağ'da ortaya çıktığı iddia edilebilir. Dolayısıyla bir ormanın tanımı son derece değişkendir ve büyük ölçüde belirli zamansal veya coğrafi koşullara bağlıdır. Örneğin Lombardlar, Franklar ve Anglo-Saksonlar tarafından yönetilen topraklar da dahil olmak üzere Avrupa'nın büyük bir bölümünde çıkarılan Orta Çağ yasalarında ormanların esas olarak kraliyet ailesi tarafından avlanmak için ayrılan arazi olduğu açıkça ortaya konmuştur. Dolayısıyla ormanlar ağaçların iyiliği için değil, avlanma alanı olarak hizmet eden bir rezerv alanı olarak da görülmüştür (Young, 1979, s. 1-18, 74-114).

Harita 1: Avrupa'nın 1000-1300 Yılları Arasında Büyük Ormanlık Alanlarının Dağılımı³

Kaynak: Higounet, 1966, s. 343-398.

Erken Orta Çağ ormanları üzerine çalışan Fransız tarihçi Charles Higounet, Avrupa'da 1000-1300 arasında orman örtüsünün dağılımını gösterme iddiasında olan bir harita hazırlamıştır. Orta Çağ'ın geç dönemlerinde yaklaşık 142 ayrı ormanlık alana yapılan referanslara dayanan harita, Güney Fransa'dan doğuya doğru neredeyse tüm Alman İmparatorluğu ve Orta Avrupa boyunca kesintisiz ormanlık alanları ve Kuzey Fransa, İtalya, İspanya ve İngiltere'deki daha izole orman adalarını göstermektedir. Bununla birlikte, haritanın düzgün ve düzenli görünümü aldatıcıdır; çünkü Higounet bile haritasının yalnızca *“çıplak bir taslak olduğunu ve makalesinin gelecekteki araştırmalar için yalnızca bir başlangıç noktası”* oluşturduğunu kabul etmiştir (Higounet, 1966, s. 343-398).

Kuzey Avrupa'nın iklimi, klasik kültürü besleyen Akdeniz ortamından farklıdır. Bundan dolayı da değişen şartlar ve artan nüfus sebebiyle ormanın, kent ve kır yaşamıyla olan bağları Orta Çağ'ın en önemli özelliği haline gelmiştir. Erken Orta Çağ'ın sonunda İngiltere'de ormanın durumuna ilişkin belki de en güvenilir bilgi ülkeyi işgal eden William tarafından 1086'da derlenen Domesday araştırmasıdır⁴. Bu araştırma yaklaşık 7.800 ormanı listelemektedir. En büyük orman yoğunluğunun ülkenin iç kısımlarında ve güney doğusunda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu kaynakta da Weald İngiltere'deki en büyük ormanlık alan bloğu olarak geçmektedir. Britanya kırsalındaki değişimleri inceleyen tarihçi Oliver Rackham, tüm bunların yaklaşık 4 milyon dönümlük orman alanına, yani İngiltere'nin toplam alanının %15'ine tekabül ettiğini söylemektedir (Rackham, 2003, s. 5-47). Avrupa'nın ormanlık alanlarına bakıldığında kuzeydoğu Fransa'daki Ardennes ve güneybatı Almanya'daki Odenwald'da Erken Orta Çağ'dan kalma büyük bölgesel ormanlar karşımıza çıkmaktadır (Rackham, 2003, s. 47-68, 97-109). Códice Calixtino on ikinci yüzyılda Galiçya topraklarının ormanlar açısından zengin olduğunu söylemiştir (Kwiatkowska, 2007, s. 42). Her ormanlık alanda insan

³ Charles Higounet'in (les grands défrichements) Avrupa'nın 1000-1300 yılları arasında sahip olduğu büyük ormanlık alanlarının dağılımını göstermek için yaptığı harita.

⁴ William, 14 Ekim 1066'da yapılan Hastings Muharebesi'yle İngiltere'yi ele geçirmiştir. Bu zaferle neler elde ettiğini tespit etmek için adamlarını görevlendirmiştir. William'ın adamları ülkede kimin neyi varsa kaydetmiştir. Dolayısıyla ülkenin envanteri çıkarılmıştır. Anglo-Saksonlar bu araştırma sonunda her şeylerini kaybedeceklerini düşündükleri için kaynağa Domesday yani kıyamet günü adını vermişlerdir. Günümüzde dahi söz konusu kaynak İngiltere'de ortaya çıkan çeşitli anlaşmazlıklar sırasında mahkemede kanıt olarak kullanılmaktadır.

tahribatının ne kadar olduğu ve doğal durumun ne ölçüde etkilendiği konusunda farklılıklar vardır. Anglo-Sakson İngiltere’deki en büyük korunmuş ormanlık alan bloklarından biri olan Weald dahi sekizinci yüzyıldan itibaren ağırlıklı olarak domuzlar için otlak alanı olarak kullanılması sebebiyle yoğun şekilde tahrip edilmiştir. Bu aynı zamanda dini kurumlara yani manastır teşkilatlanmasına ormanlık alanlarda sıklıkla pannage (domuz otlatma hakkı) hakkı için verilen kraliyet imtiyazlarındandır. Domuzların Weald’da oyduğu inler ve otlaklar onuncu yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan insan yerleşimlerinin başlangıç noktasıdır (Aberth, 2013, s. 78-88). Lucretius’a ait şu saptama Orta Çağ’a da çok uymaktadır:

“Günbegün ormanlık alanı yamaçtan yukarıya doğru sürünmeye zorladılar ve aşağı kesimleri toprak işlemeye bıraktılar. Tepeler ve ovalar boyunca çayırları ve tahıl tarlalarını, rezervuarları, suyollarını ve üzüm bağlarını genişlettiler” (Lucretius, 1957).

Orta Çağ şartları içerisinde yoğun bir ormansızlaşma ya da orman tahribatı kralları harekete geçirmiştir. Nitekim bazı hükümdarlar ormanları koruma üzerine ağır cezalar içeren yasalar çıkartmıştır. Orta Çağ’a geniş yelpazeden bakıldığında ormanlar tarımda önemli bir rol oynamış olsa da tek neden bu değildir. Nitekim ormanlar beslenme⁵, yerleşim yeri, inşaat malzemesi, denizcilik için kereste, madencilik, yakıt kaynağı, mera ve avlanma alanı⁶, manastırların-lordların ekonomik faaliyet bölgeleri⁷ olmuşlar ve devletin arazi politikalarının yıkıcı yağmalamalarına maruz kalmışlardır.

Resim 1: Elyazmasında (11. yüzyıl) Ormanı Yağmalayanlar ve Onların Haklarında Yazılanlar Gösterilmektedir

Kaynak: British Library, Ms. Tiberius, B.V. pt. 1, fol. 6⁸.

Avrupa’da orman temizlemenin/tahribatının en yoğun aralığı yedinci yüzyıldan on dördüncü yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu süreçte özellikle de “Orta Çağ İklim Anomalisi” ismi verilen dönemde (Kuzey Avrupa’da iklim daha elverişli bir seyre girmiştir) Avrupa nüfusu büyük oranda artmış (1300 yılında 80 milyona

⁵ Örneğin bal önemli bir orman ürünüdür. Bal toplama hakları dikkatle tahsis edilmiştir.

⁶ Orta Çağ tarım sisteminde arazi otlatmaya ayrılmıştır. Bunun yerine ormanlar meralık alanlar olarak kullanıldığı için oldukça değerlidir. Orta Çağ Fransa’sı bu duruma iyi bir örnektir. Bazı tarihçiler, iyi yönetildiğinde ve düşük nüfus yoğunluğunda bu uygulamanın biyolojik olarak sürdürülebilir bir sistem olduğunu belirtmektedirler.

⁷ Beslenmek için tahılın öğütülmesi gerekiyordu. Değirmen ayrıcalıkları iyi gelir getirdiği için bu sektör lordlar ve manastırlar tarafından kontrol edilmiştir. Bu yüzden halkın değirmen açması yasaklanmıştır. Dolayısıyla nüfus arttıkça (özellikle 950-1300 arasında) ormanlar kaçak yapılan küçük değirmenlerle dolmaya başlamıştır. Kayıtlar, manastırların ve baronların izinsiz küçük değirmenler aradıklarını ve değirmen taşlarını kırdıklarını göstermektedir.

⁸ Orta Çağ’da yemek yapmak ve ısınmak için oduna yoğun şekilde ihtiyaç duyulmuştur. Şehirler büyüdükçe yakıt ihtiyacı daha da artmıştır. Örneğin, Paris, bu dönemde yakacak odunu uzak mesafelerden suyuoluyla ithal etmiştir. Bu yüzden de ormanlar sıklıkla talan edilmiştir.

yaklaşmıştır) ve bunun sonucunda Orta ve Doğu Avrupa ormanları yerleşim yeri açmak için yağmalanmıştır⁹. Bazı tarihçilerin nüfus artışı ve teknolojik gelişmenin iç içe geçmiş durumuna verdikleri isim olan “Orta Çağ tarım devrimi” sonucunda on ikinci yüzyılın sonuna doğru geniş ormanlık alanlar yok edilmiştir (Karaimamoğlu, 2023, s. 121-151). Norman Cantor, Geç Orta Çağ ve sonrasındaki ormansızlaşmanın etkilerini çalışmasında şu şekilde anlatmaktadır:

“Avrupalılar, Orta Çağ’ın ilk yüzyılları boyunca geniş ormanların ortasında yaşamışlardı. 1250’den sonra ormansızlaştırmada o kadar ustalaştılar ki, 1500’e gelindiğinde ısınmak ve yemek pişirmek için odun sıkıntısı çekmeye başladılar. Orta Çağ boyunca etobur yüksek proteinli diyetlerinin temelini oluşturan, artık yok olan ormanlarda yaşayan cömert yabani av hayvanı arzusunun ortadan kalkması nedeniyle beslenmede bir düşüşle karşı karşıya kaldılar. Avrupa, 1500 yılına gelindiğinde (artık) yakat ve beslenme felaketinin eşiğindeydi ve on altıncı yüzyılda ancak yumuşak kömürün yakılması ve (Amerika’nın keşfi süreciyle kıtaya taşınan) patates ve mısırın yetiştirilmesiyle kurtulabildi” (Cantor, 1993, s. 565).

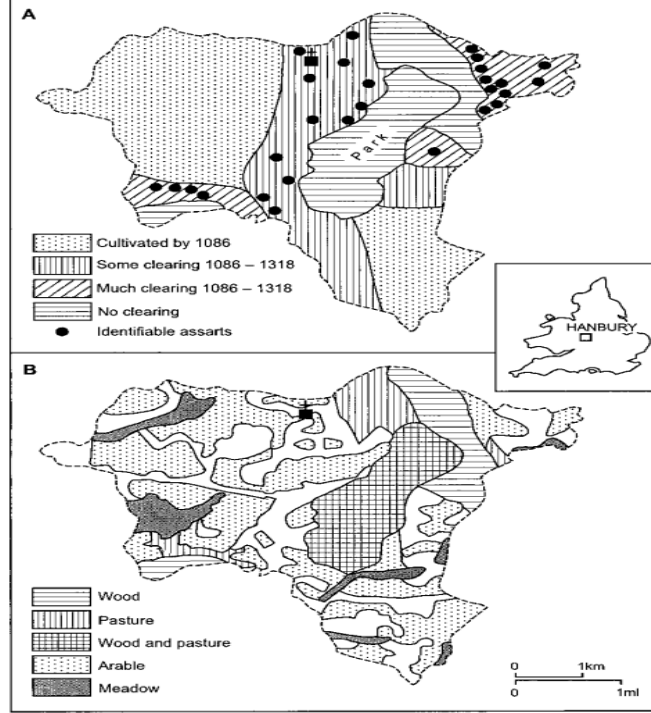
Orta Çağ süresince insanların ellerinden ister istemez baltaları hiç düşmemiştir. Aynı zamanda Orta Çağ boyunca, Avrupa’nın ormanları, çok sayıdaki kaynağı önemli ölçüde etkileyen bir ekonomik faaliyet artışına da tanık olmuştur. Bu alanlardan birisi de madenciliktir. İlk maden mühendisi olan Georgius Agricola eserinde madenciliğin doğayı yok ettiği fikrini reddetmiştir. Agricola bu fikrine karşı çıkanların madenciliğin hem tarlalarına hem de ormanlara zarar verdiğine dair argümanlarını da şu şekilde aktarmıştır; “Madenlerin eritilmesi ve işlenmesinde çok miktarda oduna ihtiyaç duyulduğundan ormanların ve koruların kesildiğini, bunun sonucunda da hayvanların ve kuşların yok olduğunu iddia ediyorlar” (Georgius Agricola, 1950, s. 5-18).

Kraliyet politikası olarak orman temizlemenin en geniş çaplısı Odenwald’da yapılmıştır. Buradaki ormanların bir kısmı manastırlara verilerek yok edilmiştir. Karolenjler tarafından çeşitli manastırlara parça parça bağışlanan büyük ölçüde kullanılmamış bir orman olan Odenwald, dokuzuncu veya onuncu yüzyıllarda köy yerleşimlerine yer açmak için sistematik insan kolonizasyonu ve geniş ölçekli temizleme yoluyla saldırıya uğrayan bozulmamış ormanların belki de en tipik örneğidir. Bir başka örnek de Saksonya’nın Bochonia ormanında keşiş Sturm tarafından 743-744’te kurulan Fulda manastırındır. Eigil’in dokuzuncu yüzyılın başlarında yazdığı Aziz Sturm’un Hayatı (Life of Sturm) başlıklı eserine göre, kendisine münzevi din büyüğü Piskopos Boniface tarafından Saksonya’nın “vahşi ormanlık ortamında” yeni bir manastır kurma görevi verilmiştir. Burası kendisinin ve arkadaşlarının yer, gökyüzü ve muazzam ağaçlardan başka hiçbir şey göremediği ıssız bir yerdir. Sonunda Sturm, yeni manastırını kurmak için tam olarak aradığı yeri bulmuştur. Burası Fulda Nehri kıyısındaki Eihloha adlı bölgedir. Anlatıya göre korkunç vahşi doğada günlerce küçük ağaçları keserek dolaştıktan sonra, eşeğini ormanın vahşi hayvanlarına karşı korumak için bir yer yapmıştır. Austrasia saray kontu (741-747) Carloman tarafından arazi kendisine verildikten sonra Sturm, yedi arkadaşıyla birlikte alanı ellerinden geldikince ağaçlardan temizlemeye koyulmuş ancak bu görevde onlara büyük yardımlar da yapılmıştır. Aziz Boniface bir hafta içinde ormanları kesip çalılarını temizleyecek olan bir adam kalabalığıyla gelmiştir. Doğu Almanya’daki bakir bir ormanın Hristiyanlık uygarlığının baltası önünde yok

⁹ Avrupa’da on dördüncü yüzyılın başından itibaren hava durumundaki olumlu gidişat son bulmaya başlamıştır. Sıcaklık değerleri bölgesel varyoslara göre değişmekle birlikte 2-3 derece düşerken, kışlar da daha sert geçmeye başlamıştır. 1300-1850 yılları arasındaki bu sürece Küçük Buzul Çağı denmiştir.

olmasını konu edinen bu ikonik hikâye dahi durumu tüm açıklığıyla özetlemektedir (<https://sourcebooks.fordham.edu/basis/sturm.asp>).

Harita 2: West Midlands’da (İngiltere-Hanbury) (A) 400-1318 Yılları Arasında Yerleşim Bölgeleri ve (B) 1300 Dolaylarında Arazi Kullanımı Gösterilmektedir

Kaynak: Dyer, 1991, s. 10.

Bir Orta Çağ köyünün çevresindeki ormanlık alanın köylüler tarafından tahrip edildiğine dair tipik örneklerden bir diğeri de İngiltere’deki Feckenham Kraliyet ormanında yer alan Hanbury’den gelmektedir. On üçüncü yüzyıl boyunca köyün büyük genişlemesi sırasında 1000 dönümlük alanın temizlendiği tahmin edilmektedir. Hanbury’de yaşananlar lordlar veya manastırlar tarafından yapılan tahribattan ziyade, büyük ölçüde kendi inisiyatifleriyle ormanı küçük parseller halinde kümülatif olarak kemiren birçok bireysel kiracının işidir (Dyer, 1991, s. 10-60).

Fransız tarihçi Georges Duby çalışmasında büyük açıklıklar (grands défrichements) tezini ortaya artmıştır. Duby bu tezinde Orta Çağ’ın son dönemine doğru gelişen yeni yerleşim sisteminin, yani mezzarlar ve köyler arasında sayıları gittikçe artan çiftlik evlerinin insanın doğaya karşı tutumunda ve onunla ilişkisinde son derece önemli değişikliklere yol açtığını belirtmiştir. Bu değişim sonucunda da peyzajın geçici olmaktan ziyade kalıcı kapatılmasının artık norm haline geldiğini belirtmiştir. Bu çarpıcı saptamadan, Orta Çağ ormanlarının kalıcı olarak yerleşimlere açıldığı sonucu çıkmaktadır (Duby, 2014, s. 11-58).

Avrupa’da orman tahribatının belirgin şekilde durakladığı zaman aralığı Kara Ölüm’ün kıtayı sardığı dönem olmuştur. On dördüncü yüzyılın başında Avrupa nüfusu zirve noktasını görmüş ve 80 milyon sınırına dayanmıştır. Mevcut kaynakların üstünde kontrolsüzce artan “*bu kalabalık aç kitle*” tüm engellenme çabalarına rağmen günbegün ormanlık alanları talan etmeye yönelmiştir. Veba Avrupa’ya beklenmedik bir anda sıçramış ve beş sene boyunca (1347-1352) milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur¹⁰. Deyim yerindeyse Orta Çağ dünyasının ortasına atom bombası gibi düşmüştür. Dolayısıyla artık kaynakların besleyemeyeceği ölçüde

¹⁰ Büyük Britanya da dahil olmak üzere Avrupa’nın %30’dan fazla nüfusu veba kurbanı olmuştur.

kontROLSÜZ şekilde artan milyonlarca aç insanın ölümü Avrupa periferinde bir dizi değişim ve dönüşümü tetiklerken ormanları da yok olmaktan (kısmen) kurtarmıştır. Nitekim vebanın etkilerini çalan bazı tarihçilerin Kara Ölüm olmasaydı, Avrupa ormanlarının Etiyopya çöllerinden farksız olacağına vurgu yapmalarının nedeni de budur (Karaimamoğlu, 2022, s. 278-281).

Harita 3: Darby'nin Domesday (1086) Verilerine Göre Ormanlık Alanların Tahribatını Gösterdiği Haritası¹¹

Kaynak: Darby, 1977, s. 197.

Orta Çağ Avrupası'ndaki orman tahribatının ölçütüne dair kesin kanıtlara ulaşamadığı için net bir panorama çizmek zordur. Elimizdeki bilgilere dayanarak oluşturulan tahminler bulunmaktadır. Buna göre altıncı yüzyılın başında Avrupa'nın orman örtüsü toplam kara kütlelerinin %80'nini kaplarken, on dördüncü yüzyılın başına gelindiğinde bu oran %50'ye gerilemiştir. Orta Çağ'ın son döneminde özellikle orta Avrupa'nın orman örtüsü kabaca %70'ten %50'nin altına inmiştir. Fransa'nın yarıdan fazlasının kaplı olduğu ormanlık alanlarının %25'e düştüğü tahmin edilmektedir. Nitekim ülkedeki ormanların 800-1300 yılları arasında 30 milyon hektardan 13 milyon hektara düştüğü tahmin edilmektedir. İngiltere'de durum daha da kötüdür. Rackham, İngiltere'nin 586 yılında 1/3'nün ormanlık olduğunu tahmin ederken, Domesday verileri 1086 itibarıyla oadaki doğal ormanların %90'ının temizlendiğini kaydetmiştir (Rackham, 2003, s. 107-132). İngiltere'deki ormanlık alanın 1350 yılında %10 olduğu yönündeki tahminler, sonraki yüzyılların araştırmaları ve Rackham'ın verileriyle karşılaştırınca, 1086'ya gelindiğinde araziye ağaçlardan temizleme sürecinin yaklaşık 9/10'nun tamamlandığı ortaya çıkmaktadır. Orta Çağ'ın son dönemde ormanlık alanlardan geriye yalnızca %5'i (yaklaşık 1,6 milyon dönüm) kalmıştır. Darby'nin de dikkat çektiği üzere bu rakam yıkıcı ormansızlaşmanın en net göstergesidir (Darby, 1977, s. 171-207). Baltalarla değiştirilen ekolojik düzen ve ağır ormansızlaşma, toprak erozyonu ve tortu aktarımının yanı sıra alüvyon süreçlerini de artırmıştır. Aynı zamanda ormanların tükenme noktasına gelmesi bu alanların kullanımıyla ilgili sosyal çatışmaları, vahşi hayvanların sayısını ve saldırganlığını, su baskınlarını ve (aşağıda açıklandığı üzere) orman koruma önlemlerinin/politikalarının geliştirilmesini/sıkılaştırılmasını da tetiklemiştir. İnsanların baltalı ellerinin yıkıcı

¹¹ Darby hazırladığı bu haritayla İngiltere'de ormanlık alanların yok olmanın eşiğine geldiğini göstermektedir.

tahribata yol açtığına dair ilk farkındalık Orta Çağ'ın son döneminde oluşmaya başlamıştır (Darby, 1956, s. 183-216; Stamper, 1988, s. 129-132).

2. Kraliyet Ormanlarının Korunmasına Yönelik Çıkarılan Yasalar ve Cezalar

İngiltere ve Avrupa'da ormanları korumaya yönelik oluşturulan ilk yasaların daha erken devirde, Orta Çağ'ın başlangıcına kadar uzandığı görülmektedir. Krallar, başta ekonomik nedenler ve kendi avlanma alanları gibi bir dizi şahsi endişelerle bazı ormanlık alanları koruma konusunda hassas olmaya gayret etmişlerdir. Örneğin, Burgonyalıların Kralı Gundobad'ın altıncı yüzyıldaki kanunu, ortak ormanın bir kısmını temizleyen/yok eden Burgonyalı veya Romalı herhangi bir tebaanın buna benzer büyüklükte başka bir araziyle telafi etmesi gerektiğini şart koşarken, altıncı yüzyıldan sekizinci yüzyıla kadar Franklar, Lombardlar, Vizigotlar ve Bavyeralıların yasaları meşe, kayın ve çeşitli meyve, fındık ve zeytin ağaçları da dahil olmak üzere değerli ağaçların yakılması, kesilmesi veya sökülmesi durumunda cezalar getirmiştir (Aberth, 2013, s. 90). Ormanları korumaya yönelik en ilginç yaptırımlardan birisi Wessex Kralı Ine'ye (688-726) aittir. Kral, ağaçların kesilmesi durumunda ağır para cezaları uygulamıştır ancak ağacın balta ve ateşle yok edilmesi arasında da bir ayırım yapmıştır; ağacın yakıldığı durumda kereste elde edilemeyeceğinden ya da yasanın deyişiyle “*ateş hırsız, balta ise muhbir olduğundan*” ateş nedeniyle oluşan orman tahribatına iki katı ceza uygulamıştır. Bu ayırım, sonraki yüzyılda kaybolmuştur (The Laws of the Earliest English Kings, 1922, s. 51, 71).

Erken Orta Çağ'da ormanların yönetimindeki bölgesel çeşitliliğe rağmen özellikle Karolenjler döneminde politikada bir miktar standartlaşma olmuştur. Şarلمان döneminde oluşturulmaya çalışılan orman politikaları bu durumun açık göstergesidir (Glacken, 1967, s. 334; Yavaş, 2021, s. 162,172). On üçüncü yüzyıla gelindiğinde de Kutsal Roma Cermen İmparatoru ve Almanya Kralı VII. Heinrich tarafından yayınlanan bir belge, ağaçların tarımsal amaçlarla kesilmesini felaket olarak tanımlamıştır. Kastilya Kralı X. Alfonso da ormanları koruma konusunda en sert cezaları getiren isimlerden olmuştur. On dördüncü yüzyılda “*Siete Partidas*” olarak adlandırılan yasayı kendisi yapmıştır. Bu yasada geçen bazı maddeler şu şekildedir:

“Kral, topraklarını nasıl korumalı? Köylerin veya diğer yerlerin yok olmasını sağlayarak ve aynı zamanda ağaçların, üzüüm bağlarının veya insanın yaşadığı herhangi bir şeyin, kin uğruna bile olsa kesilmemesini, yakılmamasını veya hiçbir şekilde zarar görmemesini sağlayarak.

Rüzgârlı bir günde saman, ağaç veya olgun tahılın yakınında ateş yakan kişi, bundan kaynaklanan zarardan sorumlu ve yükümlü kabul edilir.

Aynı zamanda Kral, ormanlara ateş yakılmamasını, bunu yaparken yakalananların ateşe atılmasını ve tüm mal varlığına el konulmasını emreder” (Kwiatkowska, 2007, s. 40-47).

Kral X. Alfonso ayrıca, günümüzde Avrupa'nın en önemli doğal güzelliklerinden biri olan Doñana'daki la Rocina ormanında Kraliyet avlanma yerini kurmuştur. 1351 Kastilya Mahkemeleri beş veya altı çamın üç dört meşale yapmak için kesildiğini, çam ve koru bakımından zengin ilçelerde yaşayanların bunları tarla elde etmek için yaktıklarını ve böylece her şeyin yok olduğunu kaydetmiştir. Bu gelişme üzerine Kral sert tepki göstermiş ve bir kararname yayınlanmıştır; “*Her kim iddia edildiği gibi ormanlardaki çam ağaçlarını veya yerel meclis korularındaki ağaçları tarım yapmak amacıyla keserse veya kökünden sökerse öldürülmeli ve tüm mal varlığına el konulmalıdır*” (Valladolid Courts in 1351, no. 61).

On beşinci yüzyılda, ormansızlaşma oranları hızlandıkça, IV. Enrique, Guipúzcoa konseylerinin talebi üzerine meşe, ceviz, kestane, dişbudak ve kayın plantasyonlarının sürülmüş arazinin on altı fit (4,8768 metre) yakınında tutulmasını zorunlu hale getirmiştir (Barros, 2001, s. 149-178).

İngiltere Orta Çağ'a ait orman düzenlemelerinde ayrı bir yere sahiptir. Normanların yönetimi ellerine geçirmesiyle birlikte çeşitli nedenlerle ormanları korumaya yönelik kurumsallaşma adımlarını başlatmışlardır. İngiltere'nin yeni sahipleri tarafından uygulanan orman politikası, Avrupa'da hayatta kalabilen daha bölgesel güç gruplarının aksine, merkezi otoritenin olağanüstü uygulanmasından kaynaklanmaktaydı. On üçüncü yüzyılda toplu olarak yaklaşık yetmiş ayrı orman bölgesinden oluşan İngiltere'nin kraliyet orman sistemi, ülkenin 1066'da Normandiya Dükü William tarafından fethedilmesinin ardından ortaya çıkmıştır (Douglas, 1967, s. 370-374). William, Norman orman yasalarını yeni ada krallığına, İngilizlerin nefretini çekecek şekilde ve çağdaş tarihçilerin de kınadığı bariz bir acımasızlıkla uygulayan kişiydi. Anglo-Saxon Kroniği, "*Fatih William'in*" baskıcı eylemleri arasında İngiltere'ye orman kanunu getirilmesini de ön plana çıkarmıştır:

"(Av) Oyunu için muazzam koruma yaptı ve bunun için kanunlar koydu. Geyikleri öldürenlere kör etme cezası verdi. Geyikleri ve domuzları korudu. Geyikleri çok sevdi. Sanki onların babasıydı. Üstelik tavşanların serbest bırakılmasını da emretti. Güçlüler bundan şikâyet ediyor fakirler ise bundan yakınıyordu. Ama kral o kadar hiddetliydi ki, hiçbirinin kinini umursamıyordu. Eğer yaşamak ya da topraklarını ellerinde tutmak istiyorlarsa, herkes kralın iradesini tamamen yerine getirmek zorundaydı" (The Anglo-Saxon Chronicle, 1961, s. 165).

Burada orman kanununun acımasız cezaları, kral otoritesinin keyfi kullanımı, baronlar ile kral arasındaki yasal mücadele potansiyeli ve kraliyet ormanlarının İngiltere'nin sıradan halkının üzerine getirdiği baskıcı yük vurgulanmaktadır. Orman yasasıyla koruma altına alınan hayvanlar kızıl geyik, alageyik, karaca ve yaban domuzudur. 1339 yılındaki bir yargı kararı karacayı listeden çıkarmıştır (Turner, 1901, s. x-xiv). Kronikte yer almayan önemli bir husus, kralların kraliyet ormanlarından elde ettiği gelirdir ancak ormanın bir gelir kaynağı olarak tam kullanımı, bir yüzyıl sonra II. Henry'nin hükümdarlığına kadar belirginleşmemiştir. Anglo-Saxon Kroniği, orman yasasını İngiltere'ye getiren kişinin Norman Fatihi olduğu iddiasında haklıdır ancak 1066 yılından sonra gelişen pek çok kurumda olduğu gibi, Norman yönetiminden önce gelen bazı emsaller de vardır. Örneğin ormanlık alanlarda avlanmanın düzenlenmesi "*Cnut Yasaları'nın*" bir devamıdır:

"...ve benim isteğim, herkesin kendi topraklarında ormanında ve tarlasında avlanma hakkına sahip olmasıdır. Ve herkes, korunmasını istediğim her yerde, av alanıma izinsiz girmekten kaçınacak yoksa ağır para cezasına çarptırılacak" (Douglas ve Greenaway, 1953, s. 430).

Domesday'de ayrı bölümde ele alınan Yeni Orman (New Forest) hakkında çok şey bilinmektedir. Yeni Orman ne yeni ne de tam anlamıyla bir ormandır. Aslında adı, bölgenin ilk kez 1079 yılında kraliyet avlanma alanı olarak belirlendiği zamandan gelmektedir¹². Fatih William bölgeyi ve İngiltere genelinde yirmi bir alanı ağaçlandırmıştır. Bu ormanlıkta avlanma alanını oluşturan 150 mil karelik arazi kraliyet mülkiyetine alınmıştır. Ormanı kraliyet avı için korumak amacıyla da katı yasalar uygulanmıştır. Burada, mallarını takas etmeye ikna edilenlerin dışında yüzlerce aile zorla bölgeden uzaklaştırılmış ve para cezaları kesilmiştir. Kısa zaman sonra bölgedeki köylülerin yardım olmadan hayatta kalamayacakları ortaya çıkmıştır (Aberth, 2013, s.

¹² Yeni avlanma alanı olarak tercüme edilen Latince nova ormanından türetilmiştir.

91-123). Bu nedenle büyük bir hoşnutsuzluğun ardından yerel halka nihayet hayvanlarını otlatma konusunda ortak hak tanınmıştır. Bu, bugün varlığını sürdüren “*Ortak Hakların*” oluşturulmasındaki ilk adımdır. Bu haklar ağaçlandırma yapılmadan önce yaygın olan uygulamaları düzenlemekteydi. Ayrıca geyiklerin korunmasını sağlamak için yılın belirli zamanlarında bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Aradan geçen 900 yıldan fazla bir süre sonra dahi bu ortak haklar hâlâ varlığını sürdürmekte ve yasalarla korunmaktadır. Ortak haklara sahip olan kişilere ortak denmektedir. Bugün New Forest’da faaliyette bulunan yaklaşık beş yüz kişi, toplamda 7.000 hayvan yetiştirmektedir. İngiltere’de bu bölge günümüzde Milli Park ilan edilmiştir (A Calendar of New Forest Documents, 1244-1334, Young, 1979, s. 7-17).

Tablo 1: New Forest’da 1484-1494 Yılları Arasında Kaçak Geyik Avcılığı Yapanların Sosyal Sınıflara Göre Dağılımı

Sosyal Sınıflar	Suç Sayısı	Toplamın Yüzdesi
Centilmenler Arasından Newton Bury’den Elizabeth Bedyng İsimli Bir Hanımefendi.	18	12.5
Toprak Sahibi (Efendi)	5	3.5
Şövalye	1	0.7
Çiftçi	43.	30.3
Hizmetkar	6	4.2
Şerif	2	1.4
Ruhban Sınıfı Üyeleri	10	7
Keşiş	3	2.1
Çiftlik Çalışanı	16	11.3
İşçi	10	7
Kasap	5	3.5
Terzi	4	2.8
Fırıncı	2	1.4
Kumaşçı	3	2.1
Ok Yapımcısı	1	0.7

Kaynak: A Calendar of New Forest Documents, 1983, s. 1-24, 30-36.

Domesday araştırmasının yapıldığı 1086 yılında, Fatih William’ın orman yasasını kraliyet topraklarının sınırlarının ötesinde uyguladığı anlaşılmaktadır; kraliyet ormanının yetki alanını Shrewsbury Kontu ve Winchester Piskoposu gibi büyük toprak sahiplerinin mülklerine kadar genişletmiştir. Bu politikalar, William’ın oğlu ve halefi William Rufus (1087-1100) döneminde de sürdürülmüştür. I. Henry (1100-1135) halkın isyana varan hoşnutsuzluğu sebebiyle taç giyme töreninde orman kanununun hafifletilmesini vaat eden bir kanunname yayınlamıştır. Bu kanunnamede de kraliyet ormanının erişim alanı korunmuştur. Kral I. Henry de halkı yatıştırdıktan sonra birçok ilçede yeni ormanlık alanlar kurdurmuştur. Yeni adımlarını kraliyet ormanının içinde ve dışında odun kesenler için para cezaları çıkartarak güçlendirmiştir. Henry hükümdarlığı

dönemindeki 1130 tarihli mahkeme kaydı (Pipe Roll) günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kayıt bir dizi kraliyet yargıcının ve hatta bizzat kralın başkanlık ettiği orman davalarını içermektedir. Bu dönemde kraliyet ormanı için tam teşekküllü bir idari yapı ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Nitekim ormancılar sıkı denetim yaparak ağır para cezaları kesmişlerdir. Ancak aynı zamanda özellikle manastırlara tüzüklerle birçok muafiyetler de tanınmıştır.

Ormana yönelik yapılan ihlaller için sabit ödemeler yapılması ve bu gelirden ormancılara tazminat ödenmesi aynı zamanda ormanlara karşı düzenli suç işlendiğini göstermektedir. Kral Stephen'ın (1135-1154) sonraki hükümdarlığı sırasında iç savaş nedeniyle orman kanunu işlevsiz hale gelmiştir. Kral II. Henry (1154-1189) tarafından başlatılan kraliyet orman kanunu, Angevin dönemi kraliyet ormanının yeniden canlanmasına ve düzenlenmesine işaret etmektedir. Öyle ki sonraki yüzyıllar boyunca orman temel yönetim özelliklerinden birisi olmuştur. Belki de Henry'nin bu bağlamdaki en önemli eylemi saltanatının sonlarına doğru, 1184'te Assize of the Forest olarak da bilinen “*Woodstock Ağır Cezası*” (Assize of Woodstock) kanunlaştırmasıyla gerçekleşmiştir. Bu yasayla oldukça ayrıntılı yenilikler getirilmiştir; on iki şövalyeden oluşan bir jüri kurulması ve bunların yargıladığı orman suçlarının krala teslim edilmesi istenmiştir. Aynı zamanda toprak sahiplerinin kendi sınırlarındaki ormanları kral adına korumak için bekçiler/ormancılar çalışmaları zorunlu hale getirilmiştir. Görevi suistimal eden ormancıların bunu “*canıyla*” ödeyeceği açık şekilde belirtilmiştir (Young, 1979, s. 11-17; Aberth, 1993, s. 97-105; Grant, 1991, s. 12-16; Wilson, 2004, s. 1-16).

Kraliyet ormanının tamamının bölündüğü dört idari birimin her birine atanan dört orman yargıcı (iki şövalye ve iki din adamı) ve bunların da üstünde kraliyet ailesinden iki üyenin bulunmasıyla cezalar verilmiştir. Kraliyet ailesinden bu kurula üye olanlar tüm ormancılar üzerinde yetkiye sahip oldukları için hayvan ve ormanların hepsi kendi sorumluluk alanlarıydı. Ayrıca tüm yargıçların, koruyucuların ve ormancıların cezayı yerine getireceklerine dair yemin etmeleri gerekmiş ve göstergeler, görevdeki kusurları nedeniyle ara sıra verilen para cezalarına rağmen, orman memurlarının aynı zamanda krallığa son derece sadık olduklarını da göstermiştir. Kral II. Henry Assize of Woodstock'u ortaya koyarak 1166 tarihli Clarendon Ağır Cezası'nda (Assize of Clarendon) olduğu gibi krallık genelinde tek tip adalet sistemini empoze etmeyi amaçlamıştır. Richard FitzNigel, “*The Dialogus de Scaccario*” başlıklı eserinde orman mahkemelerinin on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda “*eyre*” (gezici mahkemeler) ve daha sonra engizisyon sistemleri de dahil olmak üzere benzer bir adli mekanizmanın benimsenmesi gibi birçok bakımdan ortak hukukla paralellik gösterdiğini belirtmiştir. Orman mahkemelerinin aynı zamanda, genel hukuk mahkemelerinin yaptığı gibi, tecavüz, hırsızlık veya cinayet gibi geyik ile hiçbir ilgisi olmasa bile bir dizi cezai suçlamaya da baktığını anlatmıştır. FitzNigel ayrıca ormana ve başta geyik olmak üzere av hayvanlarının habitatlarına karşı en yaygın suçun ağaç kesmek olduğunu belirtmiştir. Pipe Rolls kayıtları da bunu doğrulamakta ve ormana yönelik suçlar arasında evlerin, değirmenlerin, tuz ve diğer madenlerin inşa edildiğini ortaya koymaktadır (Richard FitzNigel, 1983, s. 60; A Calendar of New Forest Documents, 1244-1334, s. 6).

I. Richard (1189-99) döneminde orman politikası çok az değişmiştir. Hükümdarlığının sonlarına doğru çıkardığı 1198 tarihli Orman Ağır Cezası'nda suçluların gözlerinin kör edilmesi ve testislerinin kesilmesi gibi ölüme varan ağır cezalar getirmesi dikkat çekici bir olaydır. Vergiye karşı suçlar ise eskiden olduğu gibi yalnızca para cezasıyla sonuçlandırılmıştır. İngiltere'de orman yasasında Woodstock Ağır Cezası'ndan bu yana en önemli değişiklik Kral John'un (1199-1216) çalkantılı hükümdarlığı sırasında olmuştur; 1215 tarihli Magna Carta'da kraliyet ormanına ayrılan üç madde vardır:

“Madde 44: Orman dışında yaşayan hiç kimsenin, fiilen bir suçla itham edilmedikçe veya başkası adına kefil olmadıkça, orman mahkemesinin huzuruna çıkmasına gerek yoktur.

Madde 47-48: John’ın hükümdarlığı döneminde oluşturulan tüm orman bölgeleri iptal edilecek ve on iki şövalyenin, ormanlar ve ormancılarla ilgili halka kötü eylemleri araştırılacak” (Grant, 1991, s. 137-138; Hart, 1966, s. 7; Young, 1979, s. 60-66).

Bu hükümlerin, 1175'ten bu yana en baskıcı olduğu düşünülen ve 4000 £'u aşan para cezası toplayan 1212 yılındaki forest eyre (gezici orman mahkemesi) tarafından tetiklendiği görülmüyor. Görünüşe göre Magna Carta'nın asıl önemi, kraliyet ormanının ortak hukukun sınırlarının dışında olması ve yalnızca krala tabi olduğu fikrini tersine çevirmesiydi. Kral John burada şu noktayı beyan etmek zorunda kalmıştır: *“Ormanlarımızı ve hayvanlarımızı yalnızca kendi kullanımımız için değil aynı zamanda sadık tebaamızın kullanımı için de tutuyoruz.”* Magna Carta'nın genel amacında olduğu gibi, orman kanunu da artık tüm bölgenin anayasal iradesine karşı sorumlu görülmüyordu. Bu yeni durum ise gelecek nesiller için bir çatışma kaynağı olmuştur.

Ormanlarla ilgili olarak, Magna Carta'da ortaya konan düzenlemenin yerini 1217 yılında III. Henry tarafından (1216-1272) oluşturulan *“Orman Şartı”* (Forest Charter) almıştır. Kral ülke içindeki konumu güçlendirmek adına halkın şikayetlerini de dikkate alarak bu yolu seçmiştir. Av hayvanlarından ziyade özellikle hayvanların habitatlarıyla (ağaçlık alanlar) ilgili hükümler açısından bu II. Henry, Richard ve John tarafından oluşturulan bütün ormanlık alanların ağaçsızlaştırılmasına neden olmuştur. III. Henry bu durum yıkıcı tahribatı engellemek için 1257 yılında birçok İngiliz ormanında tekrar bir dizi korucu önlem alma yolunu gitmek zorunda kalmıştır (Calendar of Close Rolls, Henry III: Volume 10, 1256-1259). Magna Carta gibi, *“1217 Orman Şartı’da”* kral ve tebaası arasında ormanla ilgili daha sonraki tüm anlaşmazlıkların mihenk taşı haline gelmiş ve taca verilen desteğin devam etmesinin bir koşulu olarak 1267, 1297 ve 1300'de yeniden onaylanmıştır. Baronların ellerinden geldiğince kraliyet ormanının kapsamını daraltmaya yönelik girişimleri III. Henry'nin oğlu I. Edward (1272–1307) ve II. Edward'ın (1307-1327) saltanatında da yankılanmaya devam etmiştir. IV. Henry'de (1422-1471) bu girişimlere karşı durmak için ormanları korumaya yönelik yasalar çıkartmıştır (Alison, 1981, s. 72-78). Bu yasa da geçen bir ibareye göre sadece zorunlu hallerde (ayrıntılar açıklanmıştır) az sayıda ağaç kesimi yapılabileceği ve bu yapılırken de bazı ağaçlara kesinlikle zarar verilmemesi gerektiği emredilmiştir (Whitaker, 1823, s. 345-346). İngiltere’de William ile başlayan ve gelişim gösteren ormanları korumaya yönelik bürokratik şema, Fransa’da ancak XIV. Louis’in 1669’da yayınladığı *“Fransız Orman Nizamnamesi”* ile hayata geçebilmiştir. On yedinci yüzyıl boyunca İngiltere ve Fransa’daki katı orman ve kereste mevzuatı, doğal kaynakların tahribatına ilişkin tarihsel kanıtlardan ve insan kaynaklı çevresel değişiklikler riskine ilişkin artan farkındalıktan ilham almıştır. I. James’in 1610’da söylediği *“her gün olduğu gibi ormanların kesilmesine katlanılırsa, geriye hiçbir şey kalmayacak”* sözü bu süreci en iyi şekilde özetlemektedir (Keith, 1983, s. 198).

Sonuç

Ormanlar Orta Çağ Avrupası’nda gerek tarımsal faaliyetler gerek yerleşim gerekse ısınma gibi amaçlarla tahribata uğratılmıştır. Nüfus artışına ters orantılı olarak ormanlar azalmıştır. Bunun sebebi Avrupalıların baltalı elleridir. Ormanların kutsandığı, ağaçların saygı gördüğü inanç temelli eylemler dahi orman tahribatını engelleyememiş aksine paganların kutsadıkları ağaçlar, korular, ormanlar Hristiyanlığın resmi kabulüyle yok edilmeye başlanmıştır. İnanç gereği kutsanan ormanlar yine inanç uğruna yapılan manastırlar için tahrip edilmiştir.

Ormanlar Orta Çağ için sadece ağaçların, hayvanların gözle görülmeyecek kadar canlı-cansız organizmaların bir arada var olduğu kapalı bir alan değildir. Ona tüzel bir varlık konumu atfedilmiştir. İnsanlar tarafından yönetilen bir yer olarak görülmüştür. Kent ve kır yaşamında artan nüfus yükünün taşınması için orman önemli bir kaynak olmuştur. Fakat bu kaynaktan onu tahrip ederek faydalanan Avrupa çölleşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle yedinci yüzyıldan on dördüncü yüzyıla kadar süren tam yedi yüzyıllık tahribat Batı Avrupa'nın çok büyük oranda ormanlık alanı kaybetmesine neden olmuştur. Avrupa'yı saran Kara Ölüm insanlar için felaket, ormanlar için kurtuluş olmuştur. Nitekim orman tahribatının temel sebebi olan demografik yoğunluk bu salgınla azalmıştır. Orta Çağ'ın sonlarında iyice azalan ormanları tahribattan korumak için İngiltere başta olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde önlemler alınmış, caydırıcı yasalar çıkarılmıştır.

İngiltere sert yaptırımlarda bulunmasıyla ve orman düzenlemelerine ilişkin ilk kurumsallaşma adımlarını atmasıyla öne çıkmaktadır. İngiltere'de kralların bizzat başkanlık ettiği orman mahkemeleri kurulmuş ve ağır cezalar verilmiştir. İngiltere gibi Fransa da ormana dair yasalar çıkarmış olmasına karşın ülkedeki kurumsallaşma adımları çok uzun zaman sonra gerçekleşmiştir. XIV. Louis döneminde Fransız Orman Nizamnamesi yayınlanmıştır.

Son olarak şunu belirtmek gerekirse Orta Çağ Avrupası'nda ormanın önemi gerçek anlamıyla algılanamamıştır. Bu durum II. Charles'in emriyle 1660 yılında kurulan İngiliz Kraliyet Cemiyeti'nin Britanya'nın ilk çevrecisi olan John Evelyn'den ormanlara ve adada yaşanan kereste krizinin çözümüne dair geniş ölçekli bir rapor hazırlamasını istemesine kadar da sürmüştür.

Kaynakça

- [1] A Calendar of Close Rolls, Henry III: Volume 10, 1256-1259.
- [2] A Calendar of New Forest Documents, 1244-1334.
- [3] A Calendar of New Forest Documents: The Fifteenth to the Seventeenth Centuries (1983), D.J. Stagg (Ed.) Hampshire Record Series, London.
- [4] Aberth, John (2013), *An Environmental History of the Middle Ages The Crucible of Nature*, Routledge, Abingdon.
- [5] Alison, Robert M. (1981), "The Earliest Traces of a Conservation Conscience", *Natural History*, 90/ 5, (72-78).
- [6] Barros, Carlos (2001), "The Humanisation of Nature", *The Medieval History Journal*, 4/2, (149-178).
- [7] Bloch, Marc (1961), *Feudal Society*, University of Chicago Press, Chicago.
- [8] British Library, Ms. Tiberius, B.V. pt. 1, fol. 6.
- [9] Cantor, Norman (1993), *The Civilization of the Middle Ages. A Completely Revised and Expanded Edition of Medieval History. The Life and Death of Civilization*, Harper Collins, New York.
- [10] Cook, Arthur Bernard (1903), "Zeus, Jupiter and the Oak", *The Classical Review*, 17/3, (174-186).
- [11] Dante (2018), *İlahi Komediya*, (Çev: Sevinç Elpida Kara), Alfa, İstanbul.
- [12] Darby, H. C. (1956), *The Clearing of the Woodlands in Europe*, William L. Thomas (Ed.), *Man's Role in Changing the Face of the Earth içinde* (183-216), University of Chicago Press, Chicago.
- [13] Darby, H. C. (1977), *Domesday England*, Cambridge University Press, Cambridge.
- [14] Douglas, David C. (1967), *Villiam the Conqueror*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- [15] Douglas, David C. ve Greenaway, George W. (1953), *English Historical Documents 1042-1189*, London.
- [16] Duby, Georges (2014), *L'Économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, Flammarion.
- [17] Dyer, C. (1991), *Hanbury: Settlement and Society in a Wooded Landscape*, Leicester University Press, Leicester.
- [18] Eco, Umberto (1959), *Art and Beauty in the Middle Ages*, Yale University Press, New Haven.
- [19] Georgius, Agricola (1950), *De Re Metallica*, (Latince'den Çev. Herbert C. Hoover ve Lou H. Hoover), Dover Publications, New York.
- [20] Glacken, Clarence (1967), *Traces on the Rhodian Shore. Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century*, University of California Press, Los Angeles-London.
- [21] Grant, Raymond (1991), *Royal Forests of England*, Sutton Pub Ltd., Gloucestershire.
- [22] Green, Miranda J. (1992), *Dictionary of Celtic Myth and Legend*, Thames and Hudson, London.
- [23] Grindle, Gilbert E. A. (1892), *The Destruction of Paganism in the Roman Empire from Constantine to Justinian*, Kent&Co. London.
- [24] Hart, Cyril E. (1966), *Royal Forest: A History of Dean's Woods as Producers of Timber*, Clarendon Press, Oxford.
- [25] Higounet, Charles (1966), "Les forêts de L'Europe occidentale du Ve au XIe siècle", *Agricoltura e Mondo rurale in Occidente nel'alto medioevo*, *Settimane di studio del centro italiano de studi sull'alto medioevo*, 13, Presso la sede del Centro, Spoleto, (343-398).

- [26] <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/sturm.asp> (Erişim Tarihi: 03.02.2025).
- [27] Karaimamoğlu, Tolgahan (2022), Kara Ölüm Ortaçağ Dünyasını Yok Olmanın Eşiğine Getiren Veba, Kronik, İstanbul.
- [28] Karaimamoğlu, Tolgahan (2023), Tanrı'nın Öfkesi Ortaçağ Avrupası'nda Doğal Afetler ve Büyük Felaketler, Kronik, İstanbul.
- [29] Keith, Thomas (1983), Man And The Natural World, Pantheon Books, New York.
- [30] Kwiatkowska, Teresa (2007), "The Sadness Of The Woods is Bright: Deforestation and Conservation in the Middle Ages", *Medievalia*, 39, (40-47).
- [31] Lucretius (1957), On the Nature of Things, E. P. Dutton, New York.
- [32] Meiggs, Russell (1982), Trees and Timber in the Ancient Mediterranean World, Oxford University Press, Oxford.
- [33] Pliny the Elder (1855), Natural History, Taylor and Francis, London.
- [34] Quiller-Couch, Arthur (1910), The Oxford Book of Ballads, Clarendon, Oxford.
- [35] Rackham, Oliver (2003), Ancient Woodland, its History, Vegetation and Uses in England, Castlepoint Press, Dalbeattie.
- [36] Richard FitzNigel, Dialogus de Scaccario: The dialogue of the Exchequer, Charles Johnson (Ed. and Trans.) Clarendon Press, Oxford.
- [37] Stamper, Paul (1988), "Woods and Parks", Grenville Astill and Annie Grant Basil Blackwell (Ed.), The Countryside of Medieval England içinde (129-132), Oxford Press, Oxford.
- [38] The Anglo-Saxon Chronicle (1961), Dorothy Whitelock (Ed.), New Brunswick.
- [39] The Laws of the Earliest English Kings (1922), F.L. Attenborough (Ed. and Trans.), Cambridge University Press, Cambridge.
- [40] The New Science of Giambattista Vico (1961), Thomas Goddard Bergin and Max Harold Fisch (Ed. and Trans.), Anchor Books, New York.
- [41] Toutain, J. (1907-1920), Les Cultes Païens dans l'Empire Romain, vol. III, Ernest Leroux, Paris.
- [42] Turner, G. J. (1901), Select Pleas of the Forest, Selden Society, 13, London.
- [43] Valladolid Courts in 1351, petition no. 61.
- [44] Whitaker, Thomas Dunham (1823), An History of Richmondshire in the North Riding of the County of York, Longman & Co, London.
- [45] Williams, Michael (2006), Deforesting The Earth From Prehistory to Global Crisis An Abridgment, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- [46] Wilson, Dolores (2004), "Multi-Use Management of the Medieval Anglo-Norman Forest", *Journal of the Oxford University History Society*, 1, (1-16).
- [47] Yavaş, Halil (2021), "Baltık Bölgesinin Hristiyanlaştırılması ve Kolonizasyonlaştırılması Sürecinde Wend Haçlı Seferleri'nin Tesiri (1147-1172)", *Journal of Universal History Studies*, 4/2, (159-177).
- [48] Young, Charles R. (1979), The Royal Forests of Medieval England, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania.
- [49] Zon, Raphael (1920), "Forests and Human Progress", *Geographical Review*, 10/3, (139-166).

Journal of Universal History Studies

Dorotheos Mammelis'in Ekümenik Patrik Vekilliği (1918-1921): Siyasi ve Dini Rol¹

The Ecumenical Patriarchal Vicariate of Dorotheos Mammelis (1918-1921): Political and Religious Role

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 23.01.2025 / 09.05.2025

pp. 20-46

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 8(1) • June • 2025 •

Tuğba Eray Biber

Mimar Sinan Fine Arts University, Department of History, Assoc. Prof. Dr., İstanbul, Türkiye.

Email: tugba.eray.biber@msgsu.edu.tr

Orcid Number: 0000-0002-4574-7533

Cite: Eray Biber, T. (2025). Dorotheos Mammelis'in Ekümenik Patrik Vekilliği (1918-1921): Siyasi ve Dini Rol. Journal of Universal History Studies, 8(1), 20-46. <https://doi.org/10.38000/juhis.1625467>

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

*There is no conflict of interest with any person/ institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/ kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Dorotheos Mammelis'in 1918-1921 yılları arasında yürüttüğü Ekümenik Patrik vekilliği, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin dini sınırları aşarak siyasi bir aktöre dönüştüğü, Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin ise ciddi biçimde gerildiği bir dönemdir. Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasi ve askerî zayıflık, azınlık topluluklarının uluslararası kamuoyuna yönelmesini kolaylaştırmış; bu bağlamda Patrikhane, Yunanistan'ın genişlemeci politikalarıyla paralel bir tutum sergilemiştir. Dorotheos'un liderliğinde, Patrikhane yalnızca ruhani bir merkez olarak değil, aynı zamanda Yunanistan'la kültürel ve siyasal entegrasyonu önceleyen diplomatik girişimlerin odağı hâline gelmiştir. Özellikle Paris Barış Konferansı'na yönelik faaliyetler ve Rum-Ermeni iş birliği, bu dönemde kurumsal politikanın temel eksenini oluşturmuştur. Patrikhane, Batılı güçlerin desteğini alarak İstanbul'un Yunanistan'a bırakılması, azınlıkların özerklik haklarının tanınması ve Osmanlı yönetiminden bağımsızlaşma gibi taleplerini uluslararası platformlara taşımıştır. Dorotheos, Yunanistan'ın Megali İdea stratejisi doğrultusunda hareket ederek, Patrikhane'nin dini misyonunu aşan bir milliyetçi temsil işlevi üstlenmiştir. Bu pozisyon, Osmanlı yönetimiyle olan ilişkilerde ciddi gerilimlere yol açmış; aynı zamanda Osmanlı tebaası olan Ortodoks Rumlar arasında da görüş ayrılıklarını derinleştirmiştir. Patrikhane'nin merkezi otoriteden uzaklaşarak Yunanistan'a yakınlaşma politikası, sadece dış siyasetle değil, cemaat içi dengelerle de çatışmıştır. Bazı cemaat üyeleri, Dorotheos'un Yunan çıkarlarına açıkça hizmet eden girişimlerini eleştirerek, bu yönelimin Rum Ortodoks toplumunun Osmanlı içindeki tarihsel statüsünü tehlikeye attığını savunmuştur. Ancak tüm bu tartışmalara rağmen Dorotheos'un yürüttüğü çizgi, onun ölümünden sonra da etkisini sürdürmüştür; Patrikhane, Venizelist çizgide uluslararası alanda daha görünür ve siyasi bir rol üstlenmeye devam etmiştir. Bu dönem, Patrikhane'nin Osmanlı sonrası dünyadaki konumunu yeniden tanımladığı, Yunanistan ile daha kurumsal bir yakınlaşmaya yöneldiği bir kırılma noktası olmuş; sonraki patriklerin daha iddialı siyasal tutumlarının da zeminini hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Dorotheos Mammelis, Ekümenik Patrikhane, Megali İdea, Osmanlı Rumları, Yunanistan.

Abstract

The period of Dorotheos Mammelis's tenure as acting Ecumenical Patriarch between 1918 and 1921 marks a time when the Greek Orthodox Patriarchate of Constantinople transcended its religious boundaries and transformed into a political actor, while its relations with the Ottoman Empire became seriously strained. Following the Armistice of Mudros, the political and military weakness experienced by the Ottoman Empire facilitated the orientation of minority communities towards the international public sphere; in this context, the Patriarchate adopted a stance parallel to Greece's expansionist policies. Under Dorotheos's leadership, the Patriarchate became not only a spiritual centre but also a focal point for diplomatic initiatives prioritizing cultural and political integration with Greece. Especially its activities related to the Paris Peace Conference and Greek-Armenian cooperation formed the main axis of institutional policy during this period. The Patriarchate, with the support of Western powers, brought demands such as the cession of Constantinople to Greece, the recognition of minority autonomy rights, and independence from Ottoman rule to international platforms. Acting in line with Greece's Megali Idea strategy, Dorotheos assumed a nationalist representative function that went beyond the religious mission of the Patriarchate. This position caused serious tensions in relations with the Ottoman administration and also deepened divisions among the Orthodox Greeks who were subjects of the Ottoman Empire. The Patriarchate's policy of distancing itself from central authority and moving closer to Greece conflicted not only with foreign policy but also with internal community dynamics. Some members of the community criticized Dorotheos's initiatives that openly served Greek interests, arguing that this orientation endangered the historical status of the Greek Orthodox community within the Ottoman Empire. Despite all these debates, the line pursued by Dorotheos continued to have an influence after his death; the Patriarchate maintained a more visible and political role in the international arena along the Venizelist line. This period marked a turning point in which the Patriarchate redefined its position in the post-Ottoman world and moved towards a more institutionalized alignment with Greece, laying the groundwork for the more assertive political stances of subsequent patriarchs.

Keywords: Dorotheos Mammelis, Ecumenical Patriarchate, Megali Idea, Ottoman Greeks, Greece.

Extended Abstract

Dorotheos Mammelis' tenure as the acting Ecumenical Patriarch from 1918 to 1921 coincided with a critical period marked by the late stages of the Ottoman Empire and Greece's "*Megali Idea*" policies. During this time, the Greek Orthodox Patriarchate of Constantinople evolved beyond being merely a religious institution, becoming an active player in international politics. The weakening of the central authority of the Ottoman Empire following the Armistice of Mudros created both religious and political opportunities for the Greek Orthodox community. These opportunities were shaped around the expansion of minority rights, enhanced integration with Greece, and the use of the Patriarchate's religious role as a political tool. The tensions within the Greek Orthodox community, as well as in its relations with the Ottoman government, became even more pronounced during Dorotheos' tenure. This period not only underscored the influence of a religious leader but also highlighted the political demands of minorities living within Ottoman lands on the international stage. The introduction of this work situates the dissolution of the Ottoman Empire, the effects of the Balkan Wars, and World War I within the historical context that formed the foundation for the Patriarchate's political and religious strategies. This study has been conducted within the framework of historical-analytical methodology. Primary sources such as Ottoman archival documents, the Patriarchate's bulletins, international newspaper articles, and diplomatic correspondence have been utilized. Additionally, academic works, books, and reports from the period have been evaluated as secondary sources.

The study examines the process of the Ottoman Empire's disintegration and its effects on the Patriarchate. Efforts related to the Paris Peace Conference, Greek-Armenian cooperation, and relations with Western powers are assessed. The propaganda activities conducted by the Patriarchate on international platforms and their effects on Ottoman administration are analysed. Furthermore, the integration of the Patriarchate with Greece under the Megali Idea strategy and the religious-political outcomes of this integration are discussed. The impacts of these policies on the Ottoman Empire, the Greek Orthodox community, and international relations are also evaluated. By the second half of the 19th century, the Ottoman Empire was facing territorial losses and the erosion of its multi-ethnic structure. The Balkan Wars and World War I accelerated this process, weakening the Ottoman state's control over its ethnic and religious communities. During this time, the Greek Orthodox Patriarchate transitioned from being merely a religious authority to becoming a centre of political influence. Particularly in the post-Mudros Armistice period, the Patriarchate emerged as a significant actor in Greece's political and military strategies.

The election of Dorotheos Mammelis, the Metropolitan of Bursa, as the acting Patriarch marked the beginning of a period in which the Patriarchate adopted a more assertive political strategy. At a time when Ottoman authority was waning, the Patriarchate sought support from Western powers for the expansion of minority rights and the dissolution of the Ottoman Empire. During his tenure, Dorotheos went beyond his religious role to become a political figure. Acting in line with Greece's Megali Idea strategy, Dorotheos took initiatives aimed at the Paris Peace Conference and represented the Greek Orthodox community's demands on the international stage. Under Dorotheos' leadership, the Patriarchate conducted extensive diplomatic activities to bring an end to Turkish sovereignty, integrate Constantinople with Greece, and secure autonomy rights for minorities. During this period, cooperation was established between the Greek and Armenian

communities, relations with Western powers were strengthened, and efforts were made to shape international public opinion against Ottoman rule. Under Dorotheos' leadership, the Patriarchate carried out comprehensive propaganda activities on the international level. The demands submitted to the Paris Peace Conference aimed to garner the support of Western powers. Additionally, the reports and statements published by the Patriarchate developed a discourse criticizing the Ottoman policies toward minorities. The Patriarchate supported Greece's irredentist policies and acted in accordance with the Megali Idea strategy.

Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı toprak kayıpları, imparatorluğun çok uluslu yapısının çözülme sürecini hızlandırmıştır. Bu durum, imparatorluk içindeki etnik ve dini toplulukların, siyasi ve toplumsal etkilerini artırma yönündeki çabalarını daha görünür hale getirmiştir. Bu bağlamda, dini kurumlar hem yerel düzeyde hem de uluslararası arenada önemli roller üstlenmişlerdir. Özellikle Ekümenik İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi², Osmanlı topraklarında yaşayan Rumlar için yalnızca bir dini otorite olmaktan öte, aynı zamanda siyasi bir nüfuz merkezi olarak ön plana çıkmıştır.

Özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi büyük çatışmalar, Osmanlı Devleti ile Patrikhane arasındaki ilişkileri karmaşık ve çatışmalı hale getirmiştir. Osmanlı merkezi otoritesini koruma çabaları ile Patrikhane'nin cemaat üzerindeki etkisini artırma hedefleri arasında gerilim yaşanmıştır. Bu dönemde, özellikle 1912 yılında Patrikhane, Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılanma sürecinden yararlanarak özerklik elde etmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla hem iktidarın hem de muhalefetin desteğini kullanmaya çalışmış ve Rum cemaatinin haklarını genişletmek için çaba göstermiştir. Rum Ortodoks Patrikhanesi, bu stratejilerle hem dini hem de siyasi etkisini artırmayı amaçlamıştır (Atalay, 2001, s. 82). Ancak bu süreçte Rum milleti³ içinde siyasi ayrışmalar ortaya çıkmıştır. Bazı kesimler adem-i merkeziyetçi çözümleri savunurken, bazıları Türklerle uzlaşma yönünde tutum sergilemiştir (Mardin, 1988, s. 364-367; Sabahaddin, 2007, s. 140-141).

Nisan 1912 tarihinde Sultan Reşad'ın (V. Mehmet) Meclis-i Mebusan'ı feshetmesiyle (Çavdar, 1991, s. 67; Sancaktar, 2021, s. 109), Babiâli ve Rum Ortodoks Patrikhanesi arasındaki gerilim artmış, seçim tarihi belirlenememiştir (Ahmad, 1999, s. 130-177-18). Bu süreçte, Yunanistan'ın Makedonya'daki Müslümanlara yönelik baskılarına bir misilleme olarak bazı Rumlar, göçe zorlanmış ya da ticari boykotlarla karşı karşıya kalmıştır. Rum Patrikhanesi ise gayriresmi boykotlara tepki olarak Rum cemaatini seçimleri boykot etmeye çağırmıştır (Atalay, 2001, s. 87). Patrikhane, Türk hükûmetiyle müzakerelere başlamak için bir heyet görevlendirmiştir (Sancaktar, 2021, s. 139-140). Görüşmeler sonucunda, Rum siyasi mahkûmların affedilmesi ve Rumlara yönelik boykot uygulamalarına katılan kişilerin cezalandırılması yönünde kararlar alınmıştır. Bu gelişmeler neticesinde, Rum toplumu seçimlere katılma kararı almıştır (Birinci, 1990, s. 137-139; Hocaoglu, 2010, s. 235; Kerimoğlu, 2012, s. 130-131).

1913 yılında, Rum ve Ermeni Patrikhaneleri, kendi belirledikleri milletvekillerinin Meclis-i Mebusan'a kabul edilmesini talep etmiştir. Ancak hükûmet, bu talebin anayasal yapıyı zayıflatacağı

² İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi, tarih boyunca farklı bağlamlarda ve kaynaklarda çeşitli isimlerle anılmıştır. Batı basınında bu dönemde Patrikhane genellikle "*Ekümenik Patrikhane*" (Ecumenical Patriarchate) olarak anılmıştır. Türk arşiv belgelerinde ise aynı dönem için daha çok "*Rum Patrikhanesi*" ifadesi kullanılmaktadır. Yerel düzeyde ise Patrikhane'nin bulunduğu semte atfen "*Fener Patrikhanesi*" olarak anıldığı görülmektedir.

Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde (tutanaklarında), Patrikhane, "*Evrensel Patriklik*" (Patriarcat oecuménique/Oecumenical Patriarchate) olarak adlandırılmıştır. Bu kullanım, Patrikhane'nin uluslararası alandaki itibarını ve evrensel konumunu yansıtmaktadır. Bkz: (Karpat, 2003, s. 86; Lozan Barış Konferansı, 2001, s. 89, 323, 326, 327, 329, 337, 339, 340-342; Oran, 2018, s. 184-185; Ortaylı, 2008, s. 17-18).

Akademik çalışmalarda, bu farklı isimlendirmelerin metin bağlamında doğru bir şekilde ele alınması önemlidir. Bu makale kapsamında, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi için "*Ekümenik Patrikhane*", "*İstanbul Ortodoks Rum Patrikhanesi*", "*İstanbul Patrikhanesi*" ve "*Fener Patrikhanesi*" ifadeleri kullanılacaktır. Bu terimlerin seçimi hem dönemin kaynaklarının terminolojik çeşitliliğini hem de Patrikhane'nin farklı bağlamlardaki itibarını yansıtmayı amaçlamaktadır.

³ Osmanlı İmparatorluğu Millet Sistemi'ne göre yönetilmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Bozkurt, 1989, s. 9-11; Güllü, 2018; Ortaylı, 2007, s. 147-156).

gerekçesiyle teklifi reddetmiştir. 1914 seçimleri öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti, Rum mebus adaylarının belirlenmesinde bazı şartlar öne sürmüştür. Buna göre adayların, II. Abdülhamit dönemindeki olumsuz olaylara karışmamış, Osmanlı milletinin duygularını incitmemiş, Türkçe konuşma ve yazma becerisine sahip kişiler olması istenmiştir. İttihatçıların belirlediği mebus sayısı ve aday profiline ilişkin bu koşulların Rum tarafınca kabul edilmesinin ardından, 18 Şubat 1914 tarihinde taraflar arasında kesin bir anlaşmaya varılmıştır (Ahmad, 1999, s. 176-189; Bozkurt, 1989, s. 205; Kerimoğlu, 2012, s. 132-135; Sancaktar, 2021, s. 140). Nihayet, 14 Mayıs'ta açılan Meclis-i Mebusan seçimleri, Patrikhane açısından genel olarak olumlu bir şekilde sonuçlanmıştır (Halıcı, 2016, s. 154-158; Karaca, 2014, s. 92; Karacakaya, 2003, s. 138-139). Aynı dönemde İttihat ve Terakki yönetimi, Rumların ekonomideki etkisini azaltmak amacıyla Türk üreticilerin desteklenmesi için boykotlar teşvik etmiştir (Çetinkaya, 2010, s. 203-207; Kerimoğlu, 2012, s. 299-309). Bu süreçte Ekümenik Patrik V. Germanos Kavakopoulos, boykotların sona erdirilmesi için 1914'te Adliye Nazırı ile görüşmüş, ancak bu talebi reddedilmiştir (Greek Patriarchate, 1919, s. 129; Toprak, 2019, s. 133). Bu görüşmeden sonra Germanos, 19 Mayıs 1914'te Otosefal (Bağımsız) Ortodoks Kiliselere bir mektup yazmıştır (Greek Patriarchate, 1919, s. 145-146). Mayıs 1914'te yaşanan gelişmelerden umudunu kesen Patrik, 25 Mayıs 1914'te genel yas işareti olarak kiliselerdeki ilahî ayinleri durdurmuş ve okulları kapatmıştır (Atalay, 2001, s. 89; BOA, 1772.49; BOA, 429.107; BOA, 430.34; Greek Patriarchate, 1919, s. 129-138; Kerimoğlu, 2012, s. 326; Macar, 2003, s. 63; Patriarcat Oecumenique, s. 267). Sonrasında, 15 Temmuz 1914'te Büyük Güçlere nota göndererek durumu uluslararası bir mesele haline getirmeye çalışmıştır (BOA, 87.28; Greek Patriarchate, 1919, s. 147-148).

Sürecin yansımaları uluslararası basında da yer bulmuştur. 24 Temmuz 1914 tarihli Birmingham Daily Post'ta yayımlanan haberde, Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginlikler ve Osmanlı Rum cemaatinin durumu ele alınmıştır. Gazetenin iddialarına göre, Rum kilise ve okulları kapalı kalmış, Osmanlı Rumlarının mülklerine el konularak Türk göçmenlere devredilmiştir. Kutsal kilise eşyalarının ticari amaçlarla kullanıldığı da ifade edilmiştir. Rum Patriği V. Germanos, sözlü güvencelerin yetersiz olduğunu belirterek reform talebinde bulunmuştur. Ancak Osmanlı hükûmeti, bu talepleri kabul etmemiştir. Söz konusu gelişme, Osmanlı ile Patrikhane arasındaki gerginliğin daha da artmasına neden olmuştur (Birmingham Daily Post, 24.07.1914, s. 14). Bununla birlikte, hükûmetin Patrikhane'nin taleplerini yerine getirme vaadini yinelemesi üzerine⁴, Patrikhane, kiliselerin ve okulların yeniden açılmasına; bunların düzenli işlevlerini sürdürmesine izin verilmesine karar vermiştir (28 Temmuz 1914) (Greek Patriarchate, 1919, s. 130). Diğer taraftan, The Laramie Republican gazetesinin 9 Ekim 1914 tarihli haberine göre, Türk hükûmetinin, İstanbul Rum Ortodoks Kilisesinin başı olan Ekümenik Patrik V. Germanos'tan şehri terk etmesini istediği iddia edilmiştir (The Chronicle, 19.10.1914, s. 3; The Logan Republican, 22.10.1914, s. 8; The Madison Journal, 24.10.1914, s. 1). Tüm bu gelişmelerin gölgesinde, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Rum Patrikhanesi daha ihtiyatlı ve temkinli bir politika benimsemiştir (İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920, 2010, s. 127). Germanos, Osmanlı yönetimiyle doğrudan çatışmaya girmek yerine, daha ölçülü bir duruş sergilemiştir. Bu yaklaşım, her ne kadar kısa vadede gerilimi yumuşatmayı amaçlasa da uzun vadede Patrikhaneye yönelik eleştirileri artırmış ve Germanos'un savaşın sonuna doğru patriklik makamından ayrılmasıyla sonuçlanmıştır.

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı topraklarında işgaller ve gayrimüslim ayrılıkçı faaliyetler artmıştır. Bu süreçte, İstanbul Patrikhanesi'nde Yunanistan yanlısı gruplar,

⁴ Osmanlı hükûmeti Rumlara yönelik boykotların kaldırılması için vilayet mutasamfılarına emir göndermiştir. Bkz: (Kerimoğlu, 2012, s. 307-309).

değişen şartlara uyum sağlamak için harekete geçmiş ve Osmanlı hükûmetinin zayıflayacağı düşüncesiyle Patrik V. Germanos'u hedef almıştır. Savaş yıllarında hükûmetle uyumlu bir tavır sergilediği gerekçesiyle Germanos, patrikhane meclisi ve radikal Yunan taraftarlarının yoğun baskısıyla karşılaşmıştır (Atalay, 2001, s. 97-98; Toker, 2006, s. 198).

İttihat ve Terakki ile eğitim ve evlilik gibi konularda⁵ yaptığı anlaşmalar, Patrikhane içindeki muhalefetin Germanos'a karşı kampanya başlatmasına neden olmuştur (Jaeschke, 2001, s. 88). Bu süreçte, Germanos'a yönelik kişisel saldırılar, yıpratma politikaları ve mali skandal iddiaları gündeme gelmiş, itibarı hedef alınmıştır (Yalçın, 2008, s. 96-97). Artan eleştiriler ve yoğun baskılar sonucunda Germanos, sağlık sorunlarını gerekçe göstererek 25-26 Ekim 1918'de istifa etmiştir (BOA, 249.211; Güllü, 2018, s. 297; Pavuk, 2021, s. 229).

Çalışmamız, Germanos'un istifasının ardından patrik vekili olarak atanan Dorotheos Mammelis'in görev sürecini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Mevcut literatür incelendiğinde, Dorotheos'un patrik vekilliği dönemine ilişkin bağımsız ve kapsamlı bir akademik çalışmanın bulunmadığı görülmektedir. Çalışmaların büyük ölçüde Ekümenik Patrikhane'nin kurumsal dönüşümü ve Osmanlı'dan ayrışma sürecine odaklandığı, ancak Dorotheos'un bireysel faaliyetleri, uluslararası diplomasideki rolü ve propaganda stratejilerinin sınırlı bir şekilde ele alındığı tespit edilmiştir. Özellikle patrik seçim sürecindeki etkisi, Osmanlı tebaası olmadığını ilan etmesinin uluslararası yankıları ve Anglikan Kilisesi ile ilişkileri mevcut çalışmalarda ancak dolaylı biçimde yer bulmuştur. Bunun yanı sıra Dorotheos'un İzmir işgali sonrasında Atina'ya gerçekleştirdiği ziyaret ve bu süreçteki siyasi faaliyetleri akademik çalışmalar tarafından büyük ölçüde göz ardı edilmiştir.

Bu bağlamda, çalışmamız Dorotheos'un patrik vekilliği sürecinde aldığı politik kararları, Osmanlı yönetimiyle yaşadığı gerilimleri ve uluslararası kamuoyunu yönlendirme stratejilerini analiz ederek literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Mevcut literatürdeki boşluğu gidermek adına, daha önce yayımlanmış akademik eserler dönemin kaynaklarıyla karşılaştırılmış, Ekümenik Patrikhane'nin yayın organı "*Ekklesiastiki Alitheia*", Batı basını ve diplomatik yazışmalar titizlikle incelenmiştir.

Çalışmanın özgün katkısı, Dorotheos'un Osmanlı yönetimi, Batı basını ve uluslararası diplomasiyle kurduğu ilişkileri karşılaştırmalı analiz yöntemiyle ele almasıdır. Ayrıca, Patrikhane'nin mali bağımsızlığını sağlama çabaları incelenerek ayrılıkçı politikaların ekonomik boyutu değerlendirilmiştir. Son olarak, Dorotheos'un Londra'daki diplomatik temasları sırasında hastalanarak ölümü ve cenazesinin Batı dünyasındaki yankıları da analiz edilmiştir. Böylece bu araştırma, Dorotheos'un patrik vekilliği sürecini çok boyutlu bir perspektifle ele alarak literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

⁵ Aile hukuku karamamesinin kabulüyle birlikte muhalefet sesler çıkmaya başlamıştır. (Aydın, 1998, s. 314-318; Bozkurt, 1989, s. 209; Kumaz, 1991, s. 60).

1. Dorotheos Mammelis'in Patrik Vekilliğine Seçilmesi ve Osmanlı Yönetimiyle İlk Temasları

Patrik V. Germanos'un istifasının ardından, Bursa Metropolitisi Dorotheos Mammelis, 28 Ekim 1918'de patrik vekili (kaymakam⁶/locum-tenens⁷) olarak seçilmiştir (BOA, 135.57). Bu dönem, patrikhane tarihinin önemli bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki irredantist politikalarını destekleyen daha saldırgan bir stratejinin benimsendiği bir süreç başlamıştır. Diğer bir deyişle Patrikhane'de Venizelist dönem başlamıştır. Bu değişim, Patrikhane'nin bölgesel politikalar üzerindeki etkisinin yeniden şekillenmesine ve daha aktif bir rol üstlenmesine zemin hazırlamıştır.

İngilizler, Dorotheos'un patrik vekili seçilmesini olumlu karşılamış ve bu durum raporlara da yansımıştır. Nitekim, Lord Granville, hazırladığı raporda Dorotheos'u cesur, kararlı ve zeki bir din adamı olarak tanımlamıştır (Alexandris, 1992, s. 55). Öte yandan Dorotheos'un patrik vekili olarak seçilmesi, Osmanlı yönetimi tarafından da onaylanmıştı (BOA, 4540.340460). Bu bağlamda, Sultan Vahdettin (VI. Mehmet), Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslimlere yönelik hoşgörüsünü vurgulayarak, Rum milletine karşı her zaman iyi niyetli bir yaklaşım sergilediklerini belirtmiştir. Bu düşüncesinin patrik vekilliği aracılığıyla tüm Rum cemaatine iletilmesini istemiştir (Toker, 2006, s. 199; Yalçın, 2008, s. 99).

Dorotheos, göreve başladıktan sonra ilk olarak veliaht Abdülmecid Efendi'yi ziyaret etmiştir. Daha sonra, Ayan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey ile görüşmek istemiş ancak bu görüşme gerçekleşmemiştir. Bunun ardından Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey ile bir araya gelmiştir (Atalay, 2001, s. 101; Toker, 2006, s. 199). Halil Bey, tüm milletlerden devlete destek beklediğini belirtmiş, ancak Dorotheos, Rum milletinin mağduriyetleri nedeniyle sadece dua ve iyi dileklerle katkı sağlayabileceklerini söylemiştir (Toker, 2006, s. 199; Yalçın, 2008, s. 99; Yıldırım ve Sofuoğlu, 2010, s. 108). Diğer yandan, Dorotheos'un bu açıklamaları ve görüşmeleri, Patrikhane'nin Osmanlı yönetimiyle ilişkilerindeki gerilimlerin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Özellikle İttihat ve Terakki'nin Patrikhane'nin ayrıcalıklarını kaldırma girişimleri, Dorotheos tarafından tepkiyle karşılanmış ve Babiâli'ye protesto yoluyla ifade edilmiştir (Jaeschke, 2001, s. 88).

2. Ekümenik Patrik Vekili Dorotheos'un Osmanlı Yönetimine Karşı Muhalefeti

Patrik Vekili Dorotheos, göreve başladığı dönemde Osmanlı yönetimine karşı açık bir meydan okuma sergileyerek düşmanca bir politika benimsemiştir. Bu tutumun temel nedeni, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin yarattığı siyasi ve askerî koşullar olmuştur. Mondros Mütarekesi ile birlikte İtilaf devletleri, özellikle İstanbul'da mütareke şartlarını gerekçe göstererek işgal hareketlerine başlamış ve bu durum Osmanlı Devleti'nin otoritesini daha da zayıflatmıştır. Söz konusu gelişmelerden cesaret alan Dorotheos, 10 Kasım 1918'de Tatavla'daki (günümüz Kurtuluş/İstanbul) Ayadimitri Kilisesinde yaptığı konuşmada, Rum toplumuna hitap ederek, *"Henüz hiçbir şey tamam değil. Çok dikkatli, kurnaz ve sabırlı olunuz"*, ifadeleriyle toplumu direniş ve mücadeleye teşvik etmiştir (Atalay, 2001, s. 99; Toker, 2006, s. 200; Yalçın, 2008, s. 99; Yıldırım ve Sofuoğlu, 2010, s. 109).

Kısa bir süre sonra Rumlar, Yunanistan başta olmak üzere İtilaf devletlerine bağlılıklarını göstermek amacıyla Müttefik donanmasının İstanbul'a girişini coşkuyla karşılamıştır (13 Kasım 1918) (Genelkurmay

⁶ Kaymakam: birinin yerine geçen, yerine tutan, vekil. Bkz: (Sami, Kâmûs-ı Türkî, 1317, s. 1046).

⁷ Locum-Tenens/lociservator: Latince bir terimdir ve *"birinin yerine geçen"* veya *"geçici vekil"* anlamına gelir. Bkz: (Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis, 1885, s. 133-134).

Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı, 2019, s. 61-63). Yunan savaş gemisi Averof'un gelişi, Rum ve Ermeni nüfus arasında büyük bir heyecan yaratmış ve ilk iki haftada gemiyi yaklaşık 5.000 kişi ziyaret etmiştir. Gayrimüslim mahallelerde ise kutlamalar yapılmıştı. Aynı zamanda Yunanistan temsilcisi (yüksek komiser) John Alexandropoulos ve deniz komutanı Alexandros Kakoulidis, Osmanlı Hristiyanları tarafından kurtarıcı olarak görülmüştü (Alexandris, 1992, s. 59).

Bu gelişmeler yaşanırken Patrik vekili Dorotheos, İlioupolis (Heliopolis) ve Sardis (Sart) Metropolitleri ile danışmanlar Karadodori, Haralambidis ve G. Adosidis eşliğinde Fransız Elçiliği'ni ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Doğu'daki Müttefik Kuvvetler Komutanı General Franchet d'Espèrey ile bir araya gelmiştir. Bunun yanı sıra, Dorotheos, Beyoğlu'nda Albay Katigakis'i de ziyaret ederek diplomatik temaslarını sürdürmüştür. (Ekklesiastiki Alitheia, 17.11.1918, s. 184). Aynı dönemde, olası bir saldırıya karşı Patrikhane'nin güvenliği, Girit-Yunan Alayı tarafından sağlanmaya başlanmıştır (Alexandris, 1992, s. 56-57)⁸. Bu gelişmelerle eş zamanlı olarak, eski Patrik III. İoakim'in anısına düzenlenen anma törenine dini temsilciler katılmış; ayrıca, Başrahip (Protosyngellos) Athenagoras, Yunanistan'ın Türkiye Yüksek Komiseri Aleksandropoulos, Averof savaş gemisinin subaylarının törende bulunması, etkinliğe resmi bir nitelik kazandırmıştır. Anma töreni, dönemin diplomatik ve dinî ilişkilerinin önemini bir kez daha göstermiştir (1 Aralık 1918) (Ekklesiastiki Aletheia, 24.11.1918, s. 189).

Dorotheos, yaşanan olayların etkisiyle 21 Ocak 1919'da Rum okullarında Türkçe eğitimi yasaklamıştır (Güllü, 2017, s. 67; Macar, 2003, s. 66). Osmanlı yönetimi ise patrik seçimleri konusunda patrikhaneyi uyarak kontrolü elinde tutma çabasını sürdürmüştür (BOA, 4553.341420; Güllü, 2017, s. 88; Toker, 2006, s. 82-83). Bu süreçte, Müttefiklere sunulan bir bildiride, Türklerin Avrupa'dan çıkarılması, İstanbul'un Yunanistan'a verilmesi ve azınlıklara özerklik sağlanması talep edilmiştir. The Washington Herald'a göre, bu belge Dorotheos adına imzalanmış ve Kutsal Sinod'un yarısı tarafından desteklenmiştir. Dorotheos, 2 milyondan fazla Rum ve Ermeni'nin yerinden edilip çoğunun hayatını kaybettiğini, bu zulümlerin Almanya'nın izniyle gerçekleştiğini vurgulamıştır (The Washington Herald, 28.01.1919, s. 2).

Osmanlı yönetimi ile İstanbul Rum Patrikhanesi ilişkilerindeki gerilim, 1919 yılına gelindiğinde açık bir kopuş noktasına ulaşmıştır. 9 Mart 1919'da Dorotheos, bir beyanname ile Rumların Osmanlı tebaası olmadığını ve Osmanlı Devleti ile tüm bağlarını kestiğini ilan etmiştir (Benlisoy ve Macar, 1996, s. 46; Jaeschke, 2001, s. 89; Macar, 2003, s. 67; Yalçın, 2008, s. 116). Bu açık kopuş, sadece yazılı bir beyanla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sembollerle de desteklenmiştir. Patrikhane binası ve İstanbul'un bazı bölgeleri Yunan bayraklarıyla donatılmış, Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un portreleri sergilenmiştir (Macar, 2003, s. 67). Alexis Alexandris, bu gelişmelerle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Millet sisteminin sona erdiğini savunmaktadır (Alexandris, 1992, s. 57). Aynı zamanda, 16 Mart'ta tüm Rum Ortodoks kiliselerinde Yunanistan'a bağlılık kararı okunarak Patrikhane'nin Yunanistan'a bağlandığı duyurulmuştur (Macar, 2003, s. 67). Patrikhane'nin, mensuplarının vatandaşı olduğu Osmanlı Devleti yerine, doğrudan Yunanistan'a bağlılığını ilan etmesi; yalnızca hukuki bir sorun değil, aynı zamanda devletin egemenliğine karşı işlenmiş açık bir ihanettir. Kiliselerde okunan Yunanistan'a bağlılık bildirileriyle birlikte Patrikhane, dinî bir otorite olmanın ötesine geçerek, Osmanlı toprakları içinde faaliyet gösteren dış bağlantılı bir siyasi örgüt haline gelmiştir.

⁸ 22.05.1919 tarihli Muhafızlık raporuna göre, Fener'deki Rum Patrikhanesi'nde Giritli 80 jandarma bulunuyordu; bunlardan 20'si resmi kıyafetli, diğerleri ise sivil kıyafetle dolaşıyordu. Bkz: (ATASE, 2009, s. 31-375).

Mart olaylarının ardından Patrikhane temsilcileri, İngiliz Amiral Webb'e, gösterilerin halkın kendi iradesiyle gerçekleştiğini ve Patrikhane ile bağlantılı olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca, Rumların Paris Barış Konferansı'nda pasif bir topluluk olarak görülme iddialarını reddetmek için bu iradeyi ortaya koyduklarını belirtmişlerdir (Alexandris, 1992, s. 59). Bu açıklama, Patrikhane'nin Osmanlı karşıtı pozisyonunu gizlemeye çalışırken Batılı kamuoyuna yönelik bir meşruiyet zemini yaratma çabası doğrultusunda geliştirdiği tutarsız ve oportünizme dayalı tutumunun açık bir göstergesidir.

Mütareke döneminde Rum ve Ermeni Patrikhaneleri, Osmanlı pasaportunu yasaklayarak yerine “*Patrikhane Pasaportu*” uygulamasını başlatmıştır (Güllü, 2009, s. 587). Ayrıca Patrikhane, Eylül-Aralık 1919'daki Osmanlı seçimlerine Rumların katılımını yasaklamıştır (BOA, 49.60). Ekim 1919'da Rum basını, Patrikhane'nin seçimlere katılmama kararını eleştirerek Türk gazetecilerini sessiz kalmakla suçlamıştır. Rumların bu tutumu, kaderlerini Yunanistan ve Batılı müttefiklere bağlama isteklerinden kaynaklanmıştır (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı [ATASE], 2009, s. 94). Patrikhane'nin seçimlere katılmama kararı, özellikle Kapadokyalılar ve İç Anadolu'daki Türkçe konuşan Ortodokslar arasında huzursuzluk yaratmıştır. Papaz Eftim (Pavlos Karahisaridis/Karahisarlioglou), bu hoşnutsuzluğun ardından Patrikhane'yi, Megali İdea'ya odaklanarak Anadolu'daki Ortodoksların çıkarlarını ihmal etmekle suçlamıştır (Ercan, 1967, s. 416-419; Erdal, 2005, s. 333-343)⁹.

3. Dorotheos'un Propaganda Çalışmaları

1 Eylül 1919'da Patrik Vekili tarafından yayımlanan beyannamede, Yunan ordusunun Türklere karşı kazandığı zaferler övgüyle anılmış ve Rumlara Yunan ordusuna katılmaları yönünde çağrı yapılmıştır. Bu dönemde, Dorotheos'un liderliğinde Fener Rum Patrikhanesi, propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırmış ve bu doğrultuda çeşitli yayınlar hazırlayıp dağıtmaya başlamıştır. “*Persecution of the Greeks in Turkey, 1914-1918 (Greek Patriarchate, 1919)*” ve devamı niteliğindeki “*The Black Book of the Sufferings of the Greek People in Turkey from the Armistice to the End of 1920 (Ecumenical Patriarchate (1920))*” adlı kitaplar, Osmanlı'nın son dönemi ile Milli Mücadele sırasında yaşanan olayları ele alır. Bu eserler, Rumların maruz kaldığını iddia ettikleri zulümleri uluslararası kamuoyuna duyurmayı amaçlayan propaganda niteliğindedir. Bu kitapların yazılma amacı, Yunanistan'ın siyasi ve askerî çıkarlarını desteklemek, Batılı güçlerden Türkiye'ye karşı müdahale talep etmek ve Hristiyan dünyasında dayanışma çağrısı yapmaktır. Kitaplar, Anadolu'da Rumların uğradığı iddia edilen şiddeti dramatize ederek okuyucuda öfke ve korku yaratmayı hedeflemiştir. Özellikle iletişim kesintileri nedeniyle Patrikhane'ye ulaşamayan bilgiler üzerinden, Anadolu'da Hristiyanlara yönelik tehditlerin devam ettiği izlenimi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Ekim 1919'da ise Rum Patrikhanesi ve Yunan Elçiliği, kiliselerle ilgili işleri yürütmek amacıyla vekiller seçmiş ve bu vekiller İstanbul'daki kilise işlerini yönetmek üzere İstanbul Rum Vekilleri olarak atanmıştır¹⁰. Bu süreçte, Yunan Elçiliği'nin ve Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin koordinasyonu ile toplantılar düzenlenmişti. Seçilen vekiller, Paris Barış Konferansı'na hazırlanmak ve propaganda faaliyetleri yürütmek

⁹ Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşayan Kapadokyalı Rumlar, Patrikhane'nin tutumundan ve Rum-Türk çatışmasının Batı Anadolu'da yarattığı gerilimlerden olumsuz etkilendi. Kapadokya'da yaşayan bu Rumların dini ve siyasi bir otoriteden mahrum kaldığını fark eden papaz Eftim, oluşan bu boşluğu doldurmaya çalıştı. Keskin kasabesindeki cemaatinden başlayarak yeni bir organizasyon kurdu. Patrikhane ile ilişkilerini kopardı. Bkz: (Tripidi, 2019, s. 28-29).

¹⁰ Patrikhane, “*İstanbul Rum Vekilleri*” adıyla 40 kişilik bir heyet oluşturmuştur. Bu heyetin görevi, uluslararası konferanslarda İstanbul'un Yunanistan'a ilhakını savunmak, Rum topluluklarını kıskırtmak, Osmanlı egemenliğine aykırı faaliyetleri organize etmek ve Yunanistan'dan gelen emirleri uygulamaktır. Heyet, ayrıca İzmir'e gönderilerek bu propagandayı yaymayı hedeflemiştir. Bkz: (ATASE, 2009, s. 87-110).

üzere çalışmalar başlatmıştı. Vekiller, Osmanlı yönetimine düşmanca hareketlerde bulunarak uluslararası destek aramış ve Rum cemaati adına hukuka aykırı uygulamalarda bulunmuştur (ATASE, 2009, s. 86-87; Yalçın, 2008, s. 116).

The Scotsman'ın 27 Ekim 1919 tarihli haberine göre, İstanbul'daki Hristiyan liderler, Clemenceau'ya telgraf göndererek Osmanlı Hristiyanlarının zulüm ve sefaletini anlatmış, korunmaları için Osmanlı'nın stratejik bölgelerinin Müttefiklerce işgalini talep etmiştir (The Scotsman, 27.10.1919, s. 8). Bu gerilimlerin yanı sıra, Kasım 1919'da Press Association'a göre, Ekümenik Patrikhane, Mütareke sonrası Anadolu ve Trakya'da yüzlerce Rum'un öldürüldüğünü, Rumlara ait mülk, kilise, manastır ve okulların yağmalanarak milyonlarca liralık zarar oluştuğunu iddia etmiştir (Leicester Daily Mercury, 8.11.1919, s. 7; The Scotsman, 10.11.1919, s. 9).

Yine Nisan 1920'de Reuter Haber Ajansı'na göre, Rum Patrik Vekili Dorotheos, Adana ve Kilikya'da silahlı Kürt gruplarının köylere saldırarak yıkıma yol açtığını açıklamış, sekiz gün süren çatışmalardan sonra kaçabilen köylüler dışında geride kalanlar için ciddi endişelerini dile getirmiştir (Portsmouth Evening News, 15.04.1920, s. 8; The Scotsman, 16.04.1920, s. 5; Western Evening Herald, 15.04.1920, s. 1; Western Morning News, 16.04.1920, s. 5). Dorotheos'un açıklamaları, Osmanlı yönetimine karşı uluslararası kamuoyu oluşturma çabasıdır. Osmanlı'nın otorite boşluğu, etnik ve dini anlaşmazlıklar artırırken, bu tür iddialar Batı'nın dikkatini çekmeyi ve Osmanlı'yı itibarsızlaştırmayı amaçlayan bir propagandalardır. Bu doğrultuda, Dorotheos'un irredantist politikası Osmanlı Rumları içinde geniş bir kabul görmüş ve 1918 itibarıyla Yunan sınırlarının Boğaz'a kadar genişletilebileceği yönündeki beklentileri artırmıştır. Ancak, İstanbul'da etnik ilişkiler kötüleştiğinde, Patrik Germanos'un uzlaşmacı politikası bazı Rumlar tarafından daha makul bir çözüm olarak görülmeğe başlanmıştır. Azınlıkta olsalar da bazı etkili İstanbul Rumları, Fener ile Babiâli arasında uzlaşma arayışını sürdürmüştür. (Alexandris, 1992, s. 68).

Patrik Vekili seçimlerinin hemen ardından Patrikhane Konseyi, Yunan irredantizmi davasını açıkça benimsemiştir¹¹. Konsey, Osmanlı Rumlarının ulusal arzularını temsil eden İstanbul Ulusal Birlik'e (Εθνικός Συνδεσμός) liderlik yapmaya başlamıştır. Bu örgütlenme, söz konusu hedefler doğrultusunda faaliyet gösteren bir şemsiye organizasyon olarak görev yapmıştır. Ulusal Birlik, Osmanlı Rumlarının haklarını koruma ve Yunan çıkarlarını savunmayı amaçlamış, ayrılıkçı politikalarıyla Rum milliyetçi çıkarlarını savunma ve dayanışmayı teşvik etme girişimlerinde bulunmuştur (Ethnikos Syndesmos, 1920). Ekümenik Patrikhane'nin resmî yayın organı olan Ekklesiastiki Alitheia (Εκκλησιαστική Αλήθεια) yayımladığı habere göre, Vekil Patrik'in başkanlığında, iki kurul toplanmıştır (28 Kasım 1918). Bu toplantıda, Kaisaria (Kayseri) ve Filadelfiya (Alaşehir) Metropolitleri ile üyelerden Karathodoris, Papas, Adosidis ve Haralambidis'in katılımıyla bir komite oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu komite, Rumların sorunları üzerine bir rapor hazırlamakla görevlendirilmiş ve bu raporun uygun bir zamanda sunulması planlanmıştır. Ayrıca, mülteciler adına toplanan bağışların yönetimi ve ödenmesiyle ilgili düzenlemelerin Konsey tarafından doğrudan yürütülmesine karar verilmiştir (Ekklesiastiki Alitheia, 17.11.1918, s. 184). Ulusal Birlik, 2 Aralık 1918'de delegasyonundan bir heyeti, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Arthur Calthorpe ile görüştürmüştür. Calthorpe, Osmanlı

¹¹ Patriklik'in, yeni kurulan "Hellas" (Yunanistan) ulusuna verdiği daha açık ve manevi destekle birlikte, özellikle 1921'de Kemal Atatürk liderliğinde laik bir Türk devletinin ortaya çıkmasıyla, Patrik'in İstanbul'daki konumu her zamankinden daha tehlikeli hale geldi (Geanakoplos, 1990, s. 24).

Hristiyanlarının taleplerine sempati göstermiş ve destekleyici bir tutum sergilemiştir (Alexandris, 1992, s. 55-56; Yalçın, 2008, s. 112).

Yine Rum Patrikhanesi bünyesinde, Patrik Vekili Dorotheos liderliğinde kurulan Mavri Mira Cemiyeti, Osmanlı vilayetlerinde çeteler oluşturmak, mitingler düzenlemek ve propaganda faaliyetleri yürütmek amacıyla faaliyet göstermiştir (ATASE, 5-0-56/21.08.1919). Patrikhane ve Yunan Konsolosluğu'nda silah ve cephane toplanması, (ATASE, 2009, s. 46) bu örgütlenmenin doğrudan çatışma hazırlıklarına destek verdiğini göstermektedir. Ayrıca, Patrikhane merkezli Rum Göçmenler Cemiyeti, "*sürgün edilen Rumları*" yeniden Anadolu'ya yerleştirme amacı gütmüş ve Yunanistan'ın desteğiyle faaliyetlerini artırmıştır (ATASE, 2009, s. 593).

Mülteciler Komisyonu, Patrikhane himayesinde Pera'daki merkezde toplanarak, mülteci ihtiyaçlarının karşılanması için dört alt komite oluşturmuştur: Yerleşim, dağıtım, yardım ve felaketlerin giderilmesi (Ekklesiastiki Alitheia, 24.11.1918, s. 189). Bu komisyon, mültecilerin durumunu organize etme ve yönetme süreçlerinde etkin bir rol oynamıştır. Dorotheos döneminde bu tür örgütlenme ve faaliyetlerin, Osmanlı Devleti'nin otoritesine karşı ciddi bir tehdit oluşturacak şekilde arttığı gözlemlenmiştir. Aynı zamanda Mondros Mütarekesi öncesinde İstanbul'da, kültürel ve spor faaliyetleri amacıyla birçok Rum cemiyeti ve kulübü kurulmuştu¹². Ancak bu cemiyet ve kulüpler, zamanla ayrılıkçı faaliyetlere katılarak ve yayınlar yaparak siyasi bir kimlik kazanmıştır.

4. Dorotheos'un Uluslararası Diplomatik Girişimleri ve Patrikhane'nin Siyasi Rolü

1919 Paris Barış Konferansı, I. Dünya Savaşı sonrası uluslararası düzenin yeniden inşası sürecinde önemli bir platform olmuştur. Bu konferans, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülüş sürecini tartışmaya açmış ve azınlıkların hakları ile toprak taleplerini uluslararası düzeyde gündeme getirmiştir. Özellikle Rum ve Ermeni patrikhanelerinin ortak çalışmaları, bu süreçte dikkat çeken diplomatik girişimler arasında yer almıştır. Dorotheos'un liderliğinde gerçekleşen bu faaliyetler, Paris Konferansı'nda azınlıkların haklarını savunma ve Şark Meselesi'nin çözümünü uluslararası alanda tartışma çabalarının merkezinde yer almıştır.

İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgalinden yararlanmak isteyen Rum ve Ermeni toplulukları, aralarında güç birliği oluşturmuştur (Ekklesiastiki Alitheia, 29.12.1918, s. 225). Rum Patrik Vekili Dorotheos liderliğinde bu iş birliği, siyasi ve diplomatik alanda öne çıkmıştır¹³. Bu iş birliğini koordine etmek amacıyla Ocak 1919'da Büyükkada'daki (Prinkipo) Imperial Hotel'de önemli bir toplantı düzenlenmiş ve burada uluslararası kamuoyunun desteğini kazanma yönünde stratejiler geliştirilmiştir. Aynı dönemde Londra'da bir Rum-Ermeni Komitesi kurulmuş ve bu komite, Rum ve Ermeni patrikhanelerinin diplomatik hedeflerini desteklemiştir (Alexandris, 1992, s. 57-58).

Rum Patrikhanesi ile Ermeni Patrikhanesi, Şubat 1919'da İstanbul'da hazırladıkları ortak bir bildiriye Paris Barış Konferansı temsilcilerine sunulmak üzere göndermiştir. Bu bildiride, Anadolu'daki Rum ve Ermeni nüfuslarının Türk kontrolünden tamamen özgür olması talep edilmiştir (New-York Tribune, 14.03.1919, s. 2). Dorotheos, Paris Barış Konferansı'na gönderilen heyetin başında yer almıştır. Konferans sırasında Şark Meselesini uluslararası gündeme taşımaya çalışmış ve azınlıkların haklarının korunmasına yönelik taleplerini dile getirmiştir. Dorotheos, Paris'e gitmeden önce Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'tan doğrudan talimat

¹² İstanbul'da faaliyet gösteren Rum cemiyetleri için bkz: (Tağmat, 2020).

¹³ Rum-Ermeni iş birliği için bkz: (Güllü, 2009, s. 575-604).

almış ve Şark Meselesi'nin çözümü sağlanmadığı takdirde Ermeni birliklerinin Osmanlı'nın doğu vilayetlerini işgal etmesine izin verilmesi gerektiği önerisini gündeme taşımıştır (ATASE, 2009, s. 50).

Paris'teki faaliyetler sırasında Dorotheos'un çalışmaları, konferans delegelerinin dikkati büyük ölçüde Versailles (Versay) Antlaşması'na odaklandığından, sınırlı bir ilgi görebilmiştir (Bell, 1935, s. 1089). Ancak bu girişimler, Rum ve Ermeni topluluklarının ortak bir platformda hareket ederek uluslararası alanda dikkat çekmesi açısından önemli bir adım olmuştur. Dorotheos'un Paris'teki diplomatik girişimlerinden sonra 16 Haziran 1919'da İstanbul'a dönüşü, (Yalçın, 2008, s. 110) Hristiyan toplulukları arasında bir birleşme ve dayanışma örneği olarak görülmüştür. Venizelos'un Dorotheos'u Paris'ten uğurlarken söylediği "*Yakında elinizi Ayasofya'da öpeceğim*" ifadesi, bu iş birliğine verilen önemin bir göstergesi olmuştur (Güllü, 2009, s. 589).

Civil & Military Gazette gazetesinin 27 Ocak 1920 tarihli haberine göre, uzayan ateşkes dönemi boyunca Türkiye'deki Hristiyan topluluklar, özellikle Ermeniler, giderek kötüleşen koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Gazetede yer alan bilgilere göre, Ekümenik Rum Patrikhanesi ve Ermeni Patrikhanesi, Müttefik Yüksek Komiserleri'ne başvurarak Türk hükûmetinin Hristiyan mülklerine el koymasına karşı acil önlemler alınmasını talep etmiştir. Yine gazetenin iddialarına göre, toplamda 3.000.000 £ (İngiliz sterlini) değerinde mülk yasa dışı şekilde gasp edilmiştir. Rum Patrik vekili Dorotheos ve Ermeni Patriği, bu durumu uluslararası kamuoyunun dikkatine sunarak, insani yardım ve koruma taleplerini sürdürmüşlerdir (Civil&Military Gazette 27.01.1920, s. 8).

Dorotheos, Paris Barış Konferansı sürecinde Rum ve Ermeni topluluklarının ortak taleplerini uluslararası alana taşımada önemli bir rol oynamıştır. Patrikhane liderliğindeki diplomatik girişimler, azınlıkların haklarını koruma ve uluslararası destek arayışında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ancak bu çabaların, dönemin büyük güçlerinin başka önceliklere odaklanması nedeniyle sınırlı bir başarı elde edebilmiştir. Ancak Patrikhane, uluslararası destek arayışını sürdürerek, bu kez Londra Konferansı'na katılmak amacıyla 28 Ocak 1921 tarihinde telgrafla resmi temsilci gönderme talebinde bulunmuştur. Ancak, Londra'daki yetkililer bu talebi reddetmiştir. Bu durumun ardından hem siyasi hem de uluslararası dengeler gözetilerek girişimden vazgeçilmiştir. Böyle bir adımın olumsuz sonuçlara ve yanlış anlamalara yol açabileceği değerlendirilmiştir. Ekümenik Patrikhane, aynı zamanda Selanik Başpiskoposluğu ve İstanbul'daki diğer Ortodoks kiliselerinden, Hristiyanlık davasına hizmet etmek amacıyla destek ve dayanışma talep etmiştir. Bu süreçte, Patrikhane'nin, Venizelos'un gerekli desteği sağlayacağına ve tarihin önemine uygun, adil bir çözüm üretmekte tereddüt etmeyeceğine olan güveni tam olmuştur (Evening Despatch, 31.01.1921, s. 1; Mouseio Benaki, 07.060).

Ekümenik Patrikhane, Londra'daki Müttefikler Konferansı'na, "*kurtarılmamış Rumların*" hak iddialarını sunmak üzere iki temsilci göndermeye karar vermiştir (The Scotsman, 7.02.1921, s. 9). İtilaf devletleri buna karşı çıksa da Dorotheos liderliğindeki patrik delegasyonu 1 Mart 1921'de Londra'ya ulaşmıştır. Delegasyonda, patrikhane danışmanları Angelos Ioannidis ve Paul Karatheodoris ile sekreter Germanos Athanasiadis yer almıştır (Alexandris, 1992, s. 67).

1439 yılında Patrik Joseph'in Floransa Konseyi'ne katılımından sonra, Patrikhane adına Batı'da doğrudan diplomatik temaslarda bulunan ilk yüksek düzey temsilci Dorotheos olmuştur. Dorotheos, Başpiskopos'tan yardım talep etmiş ve ona sürekli desteği için teşekkür etmiştir. Dorotheos, 10 Mart 1921'deki

Lambeth ziyareti sırasında, Anglikan Kilisesine mesajını iletip Canterbury Başpiskoposu'na Enkolpion'u¹⁴ sunmuştur (<https://anglicanhistory.org>; Graphic, 26.03.1921, s. 11). Bununla birlikte, Anglikan Kilisesinin arabuluculuğuyla, 11 Mart 1921'de İngiltere Kralı ile Buckingham Sarayı'nda görüşmüştür. Ayrıca Dorotheos, Lord Curzon ile özel bir görüşme yaparak Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesine karşı itirazlarını dile getirmiştir (Bell, 1935, s. 67). Ancak Patrikhane delegasyonunun yoğun diplomatik çabaları somut bir sonuç vermemiştir.

5. Yunanistan ve Ekümenik Patrikhane İlişkileri

Rum Patrikhanesi, Yunanistan'ın etkisiyle patrik seçimini bilinçli olarak geciktirerek Osmanlı hükûmetinin tepkisini çekmiştir. Seçim hazırlıkları sürerken, Balkan Savaşları sonrası Yunanistan'a katılan bölgelerin metropolitlerinin oy kullanma talebi süreci karmaşıklştırmış ve seçimleri ertelenmiştir. Patrikhane, seçimlerin gecikmesini olağanüstü koşullarla açıklamış, ancak Adliye ve Mezahib Nezareti, Yunanistan'daki metropolitlerin yalnızca gayri resmî katılabileceğini belirterek itiraz etmiştir. 26 Ocak 1919'da Meclis-i Vükelâ, seçimlerin önceki düzenlemelere uygun şekilde yapılmasına karar vermiştir (Toker, 2006, s. 200-202).

Kasım 1919'da Dorotheos'a yönelik eleştiriler artmıştı. Patriklik görevlerini yerine getirememesi ve Venizelos'a bağlılığı nedeniyle, yerine yeni bir patrik seçilmesi talepleri güçlenmişti. Patrikhane içindeki Sen/Kutsal Sinod (metropolitler) ve Cismânî (dünyevî) Meclisler, bu durumu tartışarak görüşlerini Yunan Siyasi Temsilcisi Kanellopoulos aracılığıyla Venizelos'a iletmış, ancak bir yanıt alamamıştır (ATASE, 2009, s. 114). Aynı yıl yapılan Cismânî Meclis seçimleri, Beyoğlu adayları ve Yunan bağlantılı isimler nedeniyle tartışmalara yol açmış, seçimlerin meşruiyeti ve üyelerin nitelikleri gerilim yaratmıştır (ATASE, 2009, s. 123).

Venizelos, Patrik seçimi sürecinde aktif rol oynamıştır. Bursa Metropoliti Dorotheos, Trabzon Metropoliti Hrisanthos¹⁵, Kayseri Metropoliti Manol Karavangel ve Atina Metropoliti Giritli Meletios¹⁶'un adaylığı, Yunan milliyetçiliğinin Patrikhane üzerindeki etkisini göstermiştir. Bu isimler, dini liderlikten ziyade Yunanistan'ın çıkarlarını temsil eden figürler olarak algılanmıştı. Patrikhane'deki seçim tartışmaları, siyasi ve dini çatışmaları ortaya çıkarmış, Dorotheos'un birlik çağrıları itirazlarla karşılaşmıştır. Trabzon Metropoliti Hrisanthos liderliğinde seçimler yenilenmiş ve Genel Milli Meclis kanunlara uygun yapılandırılmıştır. Ancak, Venizelos'un müdahaleleri ve Osmanlı hukuku ile çatışmalar, Patrikhane'nin otoritesini zayıflatmıştır (ATASE, 2009, s. 94-124).

Dorotheos geçici olarak patrik atanmış, ancak vekalet süresinin 10 ayı aşması muhaliflerin tepkisine yol açmıştır. Venizelos, patrik seçimini geciktirerek Atina Metropoliti Meletios'u seçtirmek istemiştir. Ancak Türkiye'deki metropolitler bu duruma karşı çıkmıştır. Yapılan toplantıda, Türkiye'deki Rumların seçimlere katılmamaları kararlaştırılmış ve bu karar vilayetlerdeki metropolitlere genelgeyle iletilmiştir. Rumların zorlanması halinde Patrikhane'ye rapor verilmesi ve hayatlarının korunacağına dair güvence sağlanması da karar altına alınmıştır (ATASE, 2009, s. 98-99). Diğer taraftan İstanbul'daki Halkçı Liberal İlkeler Grubu'nun yöneticileri 27 Ağustos 1920'de Yunan hükûmetine Memorandum sunmuştur. Patrik seçiminin, bir genel meclis toplanarak Patrikhanenin yeni idari yapısını belirleyecek bir anayasa taslağını onaylayacağı zamana

¹⁴ Enkolpion, kiliseye ait, büyük öneme sahip dini bir arma idi. Arma, Patrikhane'nin çift başlı kartalını taşıyor ve ilk olarak Patrik III. İoakim için yapılmıştı. Beş ardışık patrik tarafından kullanılmış olan bu arma, Patrikhane'nin kardeşlik duygularını ifade ediyordu. Bkz: (Bell, 1935, s. 1091).

¹⁵ Hrisanthos'un patriklik seçimindeki faaliyetleri için bkz: (Güllü, 2022, s. 253-266).

¹⁶ 1921-1923 yılları arasında İstanbul Ortodoks Kilisesi Patriği olarak görev yapan Meletios hakkında detaylı bilgi için bkz: (Güllü, 2017).

kadar ertelenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, bu düzenlemeler tamamlanmadan seçimin yapılmaması gerektiğini vurgulamışlardır (Mouseio Benaki, 369.074, 7 Avgoustou 1920).

Venizelos, 14 Kasım 1920 seçimlerinde ağır bir yenilgiye uğramıştır¹⁷. Yeni hükûmetin kurulmasıyla birlikte politikalar değişikliğe uğramış olsa da Venizelos yanlısı olan Dorotheos, patrik vekilliği görevini sürdürmeye devam etmiştir (Güllü, 2017, s. 88). Dorotheos'un Venizelos'un düşüşünden sonra da ona bağlılığı devam etmiştir. Aynı şekilde 22 Kasım 1920'de İstanbul'daki Rumlar adına Venizelos'a sunulan bir manifesto, yenilgisine rağmen ona duyulan sadakati göstermektedir. Manifestoda, Venizelos "*Özgür Yunanistan'ın kurucusu, kutsal Konstantinopolis'in ve tüm Helen topraklarının manevi lideri*" olarak selamlanmış, Helenizm'e katkıları ve liderlik rolüne duyulan güven övgüyle vurgulanmıştır (Mouseio Benaki, 315.55, 22). Bu doğrultuda, Dorotheos'un Helenizm ve Patrikhane arasındaki bağı pekiştiren liderlik rolü, yalnızca Osmanlı topraklarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Yunanistan ile olan ilişkilerinde de kendini göstermiştir.

Buna ek olarak, Dorotheos'un Atina ziyareti, Patrikhane'nin Helen halkı ve Kilisesi içindeki konumunu güçlendiren bir gelişme olmuştur. Yunanistan Kilisesi'nin Kutsal Sinodu'nun resmi yayın organı olan Ekklesiastikos Kiriks (Εκκλησιαστικός Κήρυξ), Patrik Vekili (Τοποτηρητής) Dorotheos'un Atina'daki görevi ve konaklamasıyla ilgili ayrıntıları aktarmaktadır (1919)¹⁸. Yayında, Ekümenik Taht Vekili'nin Atina ziyareti, Helen halkı ve Kilisesi için tarihsel ve manevi açıdan önemli bir olay olarak tanımlanmıştır. Aynı zamanda bu ziyaret, Büyük Kilisenin (Ekümenik Kilise) Helenizmin ulusal ve ruhani değerlerine olan önemini açıkça göstermektedir. Yine Ekklesiastikos Kiriks'e göre Ekümenik Patrikhane, Helen halkının özgürlük mücadelelerine destek sunarak, Hristiyan inancını ve Helen değerlerini ulusal bir birlik ve dayanışma aracı olarak kullanmıştır. Bu süreçte, Patrikhane'nin, Osmanlı topraklarındaki farklı gruplar arasında ayrılıkçı bir ideolojiyi teşvik ettiği görülmektedir. Helenizmin dini ve ulusal bir sembol olarak yüceltilmesi, Osmanlı Devleti'nin milli otoritesi açısından önemli bir sorun teşkil etmiştir.

Yunan hükûmetinin, özellikle Başbakan Venizelos liderliğinde Patrikhane'ye verdiği destek, bu iş birliğinin dini boyutun ötesine geçtiğini göstermektedir. Patrikhane'nin, uluslararası kamuoyunda Helenizmin yayılması için gösterdiği çabalar, Osmanlı Devleti'nin egemenliği ve toprak bütünlüğü üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Patrikhane'nin Osmanlı tebaası olmaktan çıktığını ilan etmesi, Yunanistan'ın İzmir'i işgalinin ardından Atina'ya gitmesi ve burada yaptığı konuşmalarda Helenizm vurgusu yaparak Yunanistan'ı "*anavatan*" olarak nitelendirmesi, Osmanlı'dan tam anlamıyla bir kopuş yaşandığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı yönetiminden uzaklaşan Patrikhane, mali ihtiyaçlarının devamının temini için Yunanistan ile daha yakın ilişkiler kurmuş ve finansal destek arayışına girmiştir. Bunun yanı sıra, Ağustos 1919'da Patrik Vekili Dorotheos'un liderliğinde, kilisenin mali ihtiyaçlarının karşılanması ve faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için Patrikhane ile Yunan hükûmeti arasında bir iş birliği süreci yürütülmüştür (Mouseio Benaki, 22.58). Ekümenik Patrikhane, Yunan hükûmetine sunduğu mektupta, mali zorluklar nedeniyle kilise maaşları ve sosyal işlevlerin devamının tehlikeye girdiğini belirtmiştir. Patrikhane, bu durumun Ortodoks Kilisesinin uluslararası itibarı ile sosyal, kültürel ve eğitimsel hizmetlerini olumsuz etkilediğini vurgulayarak, Yunan hükûmetinden

¹⁷ I Kathimerini, 01.11.1920; Bu yenilgi, savaştan yorulmuş ve Venizelos'un İtilaf Devletleri'ne yakın politikalarının sonucunda dayatılan egemenlik ihlallerine tepki gösteren seçmenlerden kaynaklanmıştır. Anti-Venizelistler 260 sandalye kazanırken, Venizelos'un destekçileri yalnızca 110 sandalyeyle sınırlı kalmıştır. Venizelos'un bu kaybını, tartışmalı bir plebisit sonrasında ve İngiltere ile Fransa'nın itirazlarına rağmen Kral Konstantin'in yeniden tahta çıkması izlemiştir. Bkz: (Clogg, 1987, s. 8; Clogg, 1997, s. 130; Gerasimos, 1977, s. 137).

¹⁸ Yayını aktaran için bkz: (Ekklesiastiki Alitheia, 29.06.1919, s. 133-135).

düzenli yapılan yardımının iki katına çıkarılmasını talep etmiştir (Elliniko Logotechniko kai Istoriko Archeio, 02.201-1). Venizelos, emirlerini uygulamak için Patrik Vekiline aylık ödenekten ayrı olarak 6000 sarı lira göndermişti (ATASE, 2009, s. 95).

Diğer taraftan Yunanistan'ın Patrikhane'ye gönderdiği paranın yeterli olmadığı aynı zamanda İtilaf devletlerinde de para beklentisi olduğunu görmekteyiz. Ancak Kasım 1919'da İtilaf devletlerinden bağış beklentisi sona eren Dorotheos, Robeck'e yazdığı mektupta 1.000.000 pound borç talebini yinelemiştir. Bu borcun ileride Osmanlı hükûmetinden tazminat olarak tahsil edilebileceğini belirten Dorotheos, kilisenin mali bağımsızlığı için uluslararası destek arayışını sürdürmüştür. Bu durum, Patrikhane'nin mali sürdürülebilirliği sağlamak için diplomatik ve siyasi kaynaklara başvurduğunu göstermektedir (Bozkurt, 2014, s. 234.).

6. Lambeth Konferansı ve Kiliseler Arası İş Birliği

Dorotheos, Anglikan Kilisesi ile ilişkilerini güçlendirme amacıyla 1919'da kiliselerin birliğini teşvik eden bir genelge yayımlamış ve Anglikan Kilisesinin desteğini istemiştir. 28 Mayıs 1919'da Canterbury Başpiskoposu'na yazdığı mektupta, Sultan'ın İstanbul'da kalmasını "*Tanrı ve insanlık önünde bir suç*" olarak nitelendirmiştir. Aynı zamanda İstanbul'un Türklerden alınması ile Ayasofya'nın restorasyonunu talep etmiştir (Ekklesiastiki Alitheia, 18.01.1920, s. 15). Canterbury Başpiskoposu, İngiltere hükûmetine başvurduklarını ve İngiltere Kilisesinin bu konuda çabalarını sürdüreceğini belirtmiştir (The Scotsman, 03.03.1920, s. 9). Fransızların Türk yönetimini destekleme eğilimine karşı 1920 yılında, İstanbul'un Hristiyan kontrolünde kalması için yoğun diplomatik çabalar göstermiştir (Alexandris, 1992, s. 61-62; Bell, 1935, s. 1089).

Paris Barış Konferansı sırasında, Dorotheos Hristiyan kiliseleri arasında iş birliği sağlamak için de çalışmalarını sürdürmüştür. 27 Temmuz 1919'da Great Falls Daily Tribune'de mezhepler arası rekabet yerine Hristiyan olmayanlara İncil'in mesajını ulaştırma ve misyoner alanlarının paylaşımı gerektiğini vurgulamıştır. Anglikan ve Episkopal kiliselerle olumlu ilişkiler kurmuştur. Ancak Katolik Kilisesinin mesafeli duruşundan üzüntü duyduğunu belirtmiştir (Great Falls Daily Tribune 27.07.1919, s. 20). Aynı yıl içerisinde Ekümenik Patrikhane ile Sırp Özel Heyeti, Sırbistan'a ilhak edilen bölgelerdeki piskoposlukların devri konusunda bir anlaşmaya varmıştır. Patrikhane, Üsküp, Debre, Manastır, Priştine, Raška, Peç Piskoposluğu ile Bosna-Hersek ve Voyvodina'nın bazı bölgelerinin devrini kabul etmiştir. Bu düzenleme, Balkan Savaşları sonrası dini statüyü yeniden yapılandırma amacı taşımaktadır (Wesminster Gazette, 03.12.1919, s. 3)¹⁹.

Ocak 1920'de Ekümenik Patrikhane tarafından yayımlanan genelge, kiliseler arasındaki güvensizlik ve kini aşma, sevgi ve ortaklık çağrısında bulunmuştur. Genelge, İsveç Lutherci Kilisesi ile ilişkilerin başlatılması ve ABD Episkopal Kilisesi temsilcilerinin Patrikhane'yi ziyaretlerini önemli bir bağlamda değerlendirilmiştir (The Orthodox Church in the Ecumenical Movement: Documents and Statements 1902-1975, 1978, s. 40). Kiliseler arası temsilci değişimi, pan-Hristiyan konferanslar, öğrenci değişimi ve karma evliliklerin çözümü gibi ortak çalışmalar önerilmiştir. Ayrıca, savaş sonrası ahlaki bozulmaların Hristiyan

¹⁹ 1880 ve 1904 yıllarında Avusturya-Macaristan ile Ekümenik Patrikhane arasında yapılan anlaşmalarda, Konstantinopolis Patriği, "*Bosna-Hersek Kilisesinin Yüce Ruhani Lideri*" olarak açıkça tanınmıştır. 10 Ağustos 1920'de Yunanistan ve İtalya arasında On İki Ada'nın statüsüyle ilgili yapılan ancak uygulanamayan bir antlaşmada, Rodos'taki Ortodoks kiliseleri ve dini kuruluşların İtalyan egemenliği altında kalmakla birlikte Ekümenik Patrikhane'nin yetkisi altında olacağı belirtilmiştir. Ayrıca, 29 Temmuz 1919'da Eleftherios Venizelos ve Tommaso Tittoni arasında yapılan antlaşmada, Rodos Metropolit'i'nin Ekümenik Patrikhane tarafından seçileceği ifade edilmiştir. Bu antlaşmalar, Ekümenik Patrikhane'nin uluslararası alandaki dini liderlik rolünü vurgulamaktadır. Bkz: (Spatharis, 1958, s. 10-11).

yaşamını tehdit ettiği belirtilerek iş birliğinin zorunluluğu ifade edilmiştir (The Orthodox Church in the Ecumenical Movement, 1978, s. 40-43).

1920’de Canterbury Başpiskoposu, Ekümenik Patrikhane’ye bir mektup göndererek Kutsal Sinod temsilcilerinden birini, Lambeth Konferansı²⁰’na davet etmiştir (Sheffield Independent, 13.05.1920, s. 4)²¹. Anglikan Kilisesinin Doğu Hristiyanlarına mesajı, Kutsal Sinod’da değerlendirilip Rum Ortodoks kiliselerinde okunmuştur (21.03.1920) (Evening Mail, 22.03.1920, s. 2). Bu çerçevede, 3 Temmuz 1920’de Canterbury Katedrali’nde gerçekleştirilen konferansa toplam 276 piskopos katılmıştır. Söz konusu toplantı, Anglikan cemaatine mensup önde gelen kişilerle bir araya gelerek, Doğu Kiliseleri²² ile yeniden birleşme olasılığını değerlendirmek amacıyla düzenlenmiştir (Sheffield Independent, 13.04.1920, s. 4)²³.

Konferansta teolojik tartışmalar ve sosyal reformlar ele alınmıştır. İstanbul Ekümenik Patrikhanesi’ni temsil eden Dedeagaç Metropolitisi Reverend Philaretos, Metropolit Meletios ve Başpiskopos Callinicos, toplantıda yer almıştır (Hampshire Advertiser, 10.07.1920, s. 10; Yorkshire Post and Leeds Intelligencer, 08.07.1920, s. 8). 1920 Lambeth Konferansı’nın 19. kararı, Doğu Kiliseleri Komitesi’nin kurulmasını memnuniyetle karşılayarak, İstanbul ve Atina’daki komitelerle iş birliğinin birleşme çabalarını destekleyeceğini belirtmiştir (Conference of Bishops of the Anglican Communion, 1920, s. 32; The Lambeth Conference Resolutions Archive, 2005, s. 9).

Lambeth Konferansı’na ilk kez katılan Ortodoks Piskopos, Bursa Metropolitisi²⁴ Dorotheos, Birleşme Komitesi ile görüşmeler yapmıştır. Ancak, resmi oturumlara katılmamıştır. Dorotheos, nazik tavırları ve ince mizah anlayışıyla tarihin sert yüzüne dikkat çekmiştir. Patriklerin geçmişte Sadrazam’ı ziyaret ettiklerinde diz çökerek, yerde sürünerek ve köpek gibi yalvarmak zorunda kaldıklarını hatırlatarak bu durumu vurgulamıştır. Veda sırasında Canterbury Başpiskoposu ile dostane bir konuşma gerçekleştirmiştir (Bell, 1935, s. 1010). Öte yandan 1920 yılında İstanbul Kilisesi, Mesih’in tüm Kiliselerini kapsayan ünlü Sinodal yayımlamış ve Ekümenik Hareket’e aktif katılım sağlamıştır²⁵.

²⁰ Lambeth Konferansı, 1920 yılında gerçekleşmiş olan ve Anglikan Kilisesi tarafından düzenlenen önemli bir toplantıdır. Konferansta, Kutsal Yazıların birlik için temel dayanak olması gerektiği vurgulanmıştır. Bkz: (The Orthodox Church in the Ecumenical Movement, 1978, s. 151).

²¹ 4 Mart 1920 tarihli Randall Cantuar’ın mektubu için bkz: (Ekklesiastiki Alitheia, 21.03.1920, s. 86).

²² Doğu Kiliseleri denildiğinde, asırlardır Batı Hristiyanlığının dışında kalan, Roma Kilisesinden farklı litürjik kuralları uygulayan Kuzeydoğu Afrika, Batı Avrupa ve Ön Asya Hristiyanları kastedilmektedir. Bkz: (Harman, 2002, s. 189-190).

²³ 3 Temmuz 1920’de Canterbury Katedrali’nde başlayan Lambeth Konferansı, Anglikan ve Ortodoks kiliseleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için bir fırsat sundu. Konferansa, Avustralya Başpiskoposu, Çin Piskoposu ve Ekümenik Patrikhane temsilcilerinin yanı sıra Yeni Zelanda, Orta Afrika, Güney Amerika, Batı Hint Adaları, Güney Afrika, Kanada ve ABD’den delegeler katıldı. Bkz: (Bell, 1935, s. 1104; Faversham Times and Mercury and North-East Kent Journal, 5.06.1920, s. 3).

²⁴ Eserde Dorotheos, Dimetoka metropoliti olarak verilmiştir. Bkz: (Bell, 1935, s. 1010).

²⁵ Konstantinopolis (İstanbul) Patrikhanesi konferanslarda her zaman temsil edilmiştir. Başından beri, Ekümenik Hareket’e tam katılım politikasını kesin bir şekilde desteklemiştir. Ocak 1920’de Patrikhane, ‘*Mesih’in tüm Kiliselerine, her nerede olurlarsa olsunlar*’ başlıklı ünlü bir mektup yayımlayarak ayrı düşmüş Hristiyan toplulukları arasında daha yakın bir iş birliğini teşvik etmiştir. Milletler Cemiyeti’nin yeni kurulduğu dönemde Kiliselerin bir ittifakını önermiştir; bu mektuptaki pek çok düşünce, Ekümenik Hareket’teki sonraki gelişmelerin habercisidir. Ancak İstanbul, 1920’deki ilkelere sarsılmaz bir şekilde bağlı kalmışken, diğer Kiliseler daha çekimser davranmıştır. Bkz: (Ware, 1987, s. 331).

Ortodoks kiliselerinin Ekümenik harekete ve Dünya Kiliseler Konseyi’nin hayatına katılımı, 1920’de Kiliseler Birliği (koinonia) öneren Ekümenik Patrikhane’nin ünlü Ansiklopedisi’nde ifade edilen ruhla olmuştur ve bu hareket, o zaman yeni kurulan Milletler Cemiyeti’ni örnek almıştır (The Orthodox Church in the Ecumenical Movement: Documents and Statements 1902-1975, 1978, s. 9).

Ayrıca Dorotheos, uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmek için insani yardım girişimlerini desteklemiştir. Nitekim 8 Aralık 1919'da Masumlar Günü (Holy Innocents' Day), Canterbury ve York Başpiskoposları tarafından Avrupa ve Anadolu'daki açlık çeken çocuklar için dua ve bağış günü olarak ilan edilmiştir. Dorotheos, bu girişimi desteklemiş, benzer bir çağrı yapacağını belirtmiştir. (Evening Mail, 24.11.1919, s. 3; Lancashire Evening Post, 27.12.1919, s. 2; Leicester Daily Post, 27.12.1919, s. 1; Pall Mall Gazette, 25.11.1919, s. 5; Western Evening Herald, 24.11.1919, s. 3; Western Morning News, 27.12.1919, s. 8).

7. Ekümenik Patrik Vekili Dorotheos Mammelis'in Ölümü

Mart 1921'de Londra Konferansı'na giden Patrik Vekili Dorotheos, yolculuk sırasında soğuk algınlığına yakalanmıştır. Bu rahatsızlık bronşite dönüşerek sağlık durumunu ciddi şekilde etkilemiştir (Langport&Somerton Herald, 26.03.1921, s. 3). Dorotheos, 18 Mart'ta, Londra Ritz Otel'de akut bronşitin tetiklediği kalp yetmezliği sonucu 61 yaşında hayatını kaybetmiştir (Bell, 1935, s. 8).

Dorotheos'un naaşı, 19 Mart'ta Londra'nın Bayswater bölgesindeki Saint Sophia Katedrali'ne (Yunan Ortodoks Kilisesi) nakledilmiştir. Cenaze törenini, Londra, Manchester, Liverpool, Cardiff ve Paris'teki Yunan kiliselerini temsil eden Başrahip yönetmiştir. Törene; Londra Başpiskoposu, Londra Piskoposu, Aziz Paul Katedrali'nin Piskoposu, Birleşik Krallık Kralı V. George adına Lord Stanmore, Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı adına Lord Curzon (George Nathaniel Curzon) ve Bay Lepper katılmıştır (Sheffield Daily Telegraph, 23.03.1921, s. 4; Yorkshire Post and Leeds Intelligencer, 23.03.1921, s. 6). Anma ayini ise Londra'nın ünlü kiliselerinden St. Martin-in-the-Fields Kilisesinde yapılmıştır. Burada, Kral'ı Lord Annan temsil ederken, Earl Brownlow tarafından düzenlenen anma ayininde ise Kral adına Sir Edward Wallington hazır bulunmuştur. (The Scotsman, 23.03.1921, s. 8).

Dorotheos'un cenazesi, İstanbul'a nakledilmek üzere önce İngiliz savaş gemisiyle Marsilya'ya, ardından Yunan savaş gemisiyle İstanbul'a götürülmüş ve Balıklı Rum Mezarlığı'na defnedilmiştir (Güllü, 2017, s. 75). Bu süreçte, İtilaf devletleri temsilcileri, İstanbul'da gerçekleştirilecek cenaze töreninde olayların çıkmasından endişe duyarak sıkı güvenlik önlemleri almıştır. Törende İngiltere'yi Yüksek Komiser Horace Rumbold temsil etmiştir. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri ise törene şahsen katılmamış, temsilcileri aracılığıyla diplomatik temsili sağlamayı tercih etmişlerdir (Bozkurt, 2014, s. 190).

Graphic gazetesinin 26 Mart 1921 tarihli haberine göre, Dorotheos'un ölümüne, Anadolu'daki Rumlara yönelik bir katliamı bildiren bir telgrafın etkisinin büyük olduğu iddia edilmiştir. Telgrafta, Çatalca Başpiskoposu'nun annesinin de kurbanlardan biri olduğu belirtilmiş; bu haberin Dorotheos'un ruhsal yükünü artırarak sağlığını kötüleştirdiği ve ölüm sürecini hızlandırdığı öne sürülmüştür. Ancak söz konusu katliam iddiasına dair somut bir kanıt bulunmamaktadır. Bu tür haberlerin, dönemin koşullarında siyasi propaganda amacıyla çıkarıldığı anlaşılmaktadır. (Graphic, 26.03.1921, s. 11). Dorotheos'un ölümü, Anadolu'da yaşanan olayları Rum propagandasıyla uluslararası platformlara taşıma aracı olarak kullanılmıştır. Bu durum, Batı'nın Türkler aleyhindeki tutumunu pekiştirmek için sıkça gündeme getirilmiştir.

Diğer yandan, Dorotheos'un ölümünde yanında bulunan Ulusal Kilise üyeleri, sağlığının “*ağır bir yüke direnmek için yeterince güçlü olmadığını*” ifade etmiştir. Bunun üzerine, Westminster Abbey Dekanı'nın talebiyle cemaat, Doğu Kilisesinin büyük kaybı için dua ederek taziyelerini dile getirmiştir (The Scotsman, 21.03.1921, s. 7). Bununla birlikte, Dorotheos'un ani ölümü, kilise çevrelerinde ve uluslararası platformda

büyük yankı uyandırmıştır. Bu gelişme, Anglikan ve Doğu Ortodoks Kiliseleri arasında geçici bir yakınlaşmaya sebep olmuş ancak bu yakınlaşma uzun vadede kalıcı bir etkiye dönüşmemiştir.

Bu gelişmelerin ardından 19 Mart 1921’de Kayseri Metropolitisi Nikolaos, Ekümenik Patrikhane’nin vekil patriği olarak seçilmiştir (Benlisoy ve Macar, 1996, s. 47; Macar, 2003, s. 77). Bu seçimin ardından 19 Kasım/2 Aralık 1921’de Patrik Vekili Nikolaos’un daveti (Ekklesiastiki Alitheia, 20.11.1921, s. 368) üzerine 25 Kasım/8 Aralık tarihinde patriklik seçimine katılım sağlanmıştır. Seçim sonucunda, Atina eski Metropolitisi Meletios Ekümenik Patrik olarak seçilmiş ve kabulü telgrafla bildirilmiştir. Böylece İstanbul Rum Patrikhanesi’nde Venizelist dönem devam etmiştir. Venizelist görüşleriyle tanınan Meletios’un seçimi, özellikle İstanbul Rum cemaati tarafından desteklenmiştir²⁶. Ancak Atina’daki anti-Venizelist çevreler, yedi piskoposun çekilmesini²⁷ gerekçe göstererek seçim sonuçlarının meşruiyetine itiraz etmiş ve patriklik seçimini tartışmalı bir hale getirmiştir (Bell, 1935, s. 1092).

Sonuç

Çalışmanın bulguları, Dorotheos’un patrik vekilliği sürecinde izlediği politikaların yalnızca dini bir yönetim meselesi olmadığını, Patrikhane’yi Osmanlı karşıtı bir siyasi yapıya dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Venizelist ideolojiyi benimsemesi, Patrikhane’nin Osmanlı yönetimiyle bağlarını koparma sürecini hızlandırmış ve bu doğrultuda çeşitli siyasi ve diplomatik girişimlerde bulunmasına yol açmıştır. İstanbul Ulusal Birliği, Osmanlı Rumlarının siyasi örgütlenmesinde ve ayrılıkçı politikaların yönlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim, Mart 1919’da Dorotheos, yayımladığı bir beyanname ile Osmanlı tebaası olmadığını ve Osmanlı Devleti ile tüm bağlarını kestiğini resmen ilan etmiştir. Seçim boykotu ve “*Patrikhane Pasaportu*” gibi adımlar, bu kopuş sürecini resmileştiren bilinçli hamleler olarak değerlendirilmelidir. Bu süreçte, Rum toplumu içinde Osmanlı’ya bağlı kalmak isteyenler ile Venizelistler arasında derin ayrışmalar yaşanmıştır.

Dorotheos’un İstanbul’un Osmanlı yönetiminden alınması için İtilaf Devletleri ile diplomatik temaslarda bulunması, Osmanlı egemenliğine doğrudan bir müdahale girişimidir. Ayrıca, Ayasofya’nın Rum Ortodoks Kilisesine devredilmesi için Batılı güçlerle temas kurması, Patrikhane’nin dini kimliği üzerinden uluslararası desteği harekete geçirme çabasını göstermektedir. Aynı zamanda Ekümenik Patrikhane’nin Paris Barış Konferansı ve Londra Konferansı sürecinde yürüttüğü diplomatik çabalar, Osmanlı’dan ayrılma hedefi doğrultusunda önemli bir hamle olsa da beklenen uluslararası desteği sağlayamamıştır. Osmanlı’nın gayrimüslim politikalarını uluslararası kamuoyuna taşıma girişimleri, Rum ve Ermeni patrikhanelerinin iş birliğine rağmen somut bir diplomatik kazanıma dönüşmemiştir. Bu durum, dönemin büyük güçlerinin siyasi önceliklerinin, bölgesel taleplerin önüne geçtiğini bir kez daha kanıtlamıştır.

²⁶ 25 Kasım, Büyük Şehit Aziz Katerina’nın bayram günü, aylardır süren ortak görüş birliği ve mutabakat ile bir Patrik seçimi günü olarak tarihe geçti. Üç yıl aşkın bir süredir Ekümenik Taht’ın boşluğundan sonra, Tanrı’nın lütfuyla, Meletios IV’ü, Atinalı ve Girit kökenli, otorite sahibi ve lider olarak Patrik olarak sahip olduk. Bkz: (Ekklesiastiki Aletheia, 27.11.1921, s. 373).

²⁷ Bu seçimde toplam 104 delegenin katılımı öngörülmüştür: 13 piskopos, iki Meclis’ten 8 danışman, 44 Episkopos temsilcisi, 12 temsilci yardımcı ve 27 laik temsilci. Ancak, bu listede yer alan diğer başpiskoposlar ve yetkililer, Yunan hükûmeti ile olan yakın bağları nedeniyle seçimlere katılmamışlardır.

Yeni Yunanistan’ın Helen kökenli halklarının etkisi altındaki bu gelişmeler, seçim sürecini daha da kamaşıklaştırmış ve önemli bir gerilim yaratmıştır. Dahası, bu durum, seçim sürecinde yer alan 7 bölgedeki yetkililer ve laik temsilciler için ek zorluklar yaratmıştır.

Bkz: (Ekklesiastiki Aletheia, 27.11.1921, s. 370).

Çalışmanın önemli bulgularından biri, Dorotheos'un Atina'da devlet töreniyle karşılanmasıdır. Helenizmi dini bir misyon olarak tanımlayan söylemleri, Patrikhane'nin sadece bir dini kurum olmadığını göstermektedir. Bu durum, Patrikhane'nin Yunan ulusal kimliğinin ayrılmaz bir parçasına dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca, Osmanlı'dan bağımsızlık kazanma sürecinde Yunanistan ve Batılı devletlerden sağlanan finansal desteklerin belirleyici bir rol oynadığı da çalışmada vurgulanan bir diğer önemli bulgudur. Bu bağlamda, Dorotheos'un vekil olarak atanmasına rağmen patriklik yetkilerini uzun süre kullanması, Patrikhane'nin iç yapısında alışılmışın dışında bir durum yaratmıştır. Bununla birlikte, Lambeth Konferansı ve Anglikan Kilisesi ile geliştirilen ilişkiler, Patrikhane'nin Osmanlı karşıtı uluslararası ittifaklar oluşturma stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışma, 1439'da Patrik Joseph'in Floransa Konseyi'ne katılmasından sonra Batı'ya giden ilk İstanbul Patrikhanesi temsilcisinin Dorotheos olduğunu ortaya koymaktadır. Ziyareti, sadece Osmanlı karşıtı bir tutum sergilemekle kalmamış, aynı zamanda Patrikhane'yi Batı dünyasıyla bütünleştirme amacını da taşımıştır. Ayrıca, Avrupa'da ölmesi ve cenazesinin uluslararası bir mesele haline gelmesi, onun dini kimliğinin ötesinde siyasi bir figür olarak da algılandığını kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak, Dorotheos'un sadece dini bir otoriteyi yönetmekle kalmayıp, Patrikhane'yi uluslararası siyasetin etkin bir unsuru haline getirdiği ortaya çıkmaktadır. Batı ile kurduğu ilişkiler, Osmanlı'ya muhalefeti Patrikhane'nin Osmanlı'dan kopuş sürecini hızlandırmış ve Meletios'un politikalarına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Patrikhane'nin uluslararası siyasetteki rolünün yalnızca dini bir misyonla sınırlı kalmadığı, büyük güçlerle yürütülen siyasi ve ekonomik ilişkiler doğrultusunda şekillendiği anlaşılmaktadır. Çalışma, bu yönüyle literatüre önemli katkılar sağlamaktadır.

Kaynakça

- [1] Ahmad, Feroz (1999), İttihat ve Terakki 1908-1914, (Çev. N. Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- [2] Alexandris, Alexis (1992), The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974, Centre for Asia Minor Studies, Athens.
- [3] Atalay, Bülent (2001), Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923), TATAV, İstanbul.
- [4] ATASE, Atatürk Koleksiyonu (1905-1980), 5-0-56.
- [5] Augustinos, Gerasimos (1977), Consciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society, 1897-1914, Columbia University Press.
- [6] Aydın, M. Akif (1998), "Hukuk-ı Aile Karamamesi", DİA, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- [7] Bell, G. K. A. (1935), Randall Davidson: Archbishop of Canterbury, V. II, Oxford University Press, London.
- [8] Benlisoy, Yorgo ve Macar, Elçin (1996), Fener Patrikhanesi, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- [9] Birinci, Ali (1990), Hürriyet ve İtilâf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- [10] Birmingham Daily Post, 24 July, 1914.
- [11] BOA, BEO, 4540/340460.
- [12] BOA, BEO, 4553/341420.
- [13] BOA, DH.EUM.EMN, 87/28.
- [14] BOA, DH.KMS, 49/60.
- [15] BOA, DH.ŞFR, 429/107.
- [16] BOA, DH.ŞFR, 430/34.
- [17] BOA, HR.SYS, 1772/49.
- [18] BOA, İ.DUİT, 135/57.
- [19] BOA, MV, 249/211.
- [20] Bozkurt, Abdurrahman (2014), İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- [21] Bozkurt, Gülnihal (1989), Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [22] Civil&Military Gazette (Lahore), 27 January 1920.
- [23] Clogg, Richard (1987), Parties and Elections in Greece The Search for Legitimacy, Duke University Press, London.
- [24] Clogg, Richard (1997), Modern Yunanistan Tarihi, (Çev. D. Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul.
- [25] Conference of Bishops of the Anglican Communion (1920), Encyclical Letter From The Bishops, With The Resolutions and Reports: Conference of Bishops of the Anglican Communion, Holden at Lambeth Palace, July 5 to August 7 1920, Society for Promoting Christian Knowledge, The Macmillan Company, London& New York.
- [26] Çavdar, Tevfik (1991), İttihat ve Terakki, İletişim Yayınları, İstanbul.

- [27] Çetinkaya, Y. Doğan (2010), *Muslim Merchants and Working-Class in Action: Nationalism, Social Mobilization and Boycott Movement in the Ottoman Empire 1908-1914*, Universiteit Leiden. (PhD diss).
- [28] *Ecumenical Patriarchate* (1920), *The Black Book of the Sufferings of the Greek People in Turkey from the Armistice to the End of 1920*, Press of the Patriarchate, Constantinople.
- [29] *Ekklesiastiki Alitheia*, 17 Noemvriou 1918; *Ekklesiastiki Alitheia*, 24 Noemvriou 1918; *Ekklesiastiki Alitheia*, 29 Dekemvriou 1918; *Ekklesiastiki Alitheia*, 29 Iuniou 1919; *Ekklesiastiki Alitheia*, 18 Ianuariou 1920; *Ekklesiastiki Alitheia*, 21 Martiou 1920; *Ekklesiastiki Alitheia*, 20 Noemvriou 1921; *Ekklesiastiki Alitheia*, 27 Noemvriou 1921).
- [30] *Elliniko Logotechniko kai Istoriko Archeio*, *Archeio Eleftheriou Venizelou*, 02.201-1.
- [31] Ercan, Hikmet Yavuz (1967), “Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 8, (411-439).
- [32] Erdal, İbrahim (2005), “Türk Basınına Göre; Ortodoks Türklerin Milli Mücadeledeki Tutumu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 9, S. 35-36, Mayıs-Kasım, (333-343).
- [33] *Ethnikos Syndesmos En Konstantinoupolei Ekthesis Ton Pepragmenon Kata To Etos 1919-20* (1920), Typois A. Koromila, Konstantinoupoli.
- [34] *Evening Despatch*, 31 Jaunary 1921.
- [35] *Evening Mail*, 22 March 1920; 24 November 1919.
- [36] *Faversham Times and Mercury and North-East Kent Journal*, 5 June 1920.
- [37] Geanakoplos, Deno J. (1990), *A Short History of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople (330-1990): “First Among Equals” in the Eastern Orthodox Church*, Holy Cross Orthodox Press.
- [38] *Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE)* (2009), *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri*, C. I, (1918-1922), Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- [39] *Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı* (2019), *İstanbul’un İtilaf Devletleri Tarafından İşgali*, C. I, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 144, Ocak, (61-63).
- [40] *Genika Archeia tou Kratous*, *Archeio Mitropolitou Eleftheroupoleos Sofroniou*, K85a-e.
- [41] *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis* (1885), A Léopold Favre, Niort.
- [42] *Graphic*, 26 March 1921.
- [43] *Great Falls Daily Tribune*, 27 July 1919.
- [44] *Greek Patriarchate* (1919), *Persecution of the Greeks in Turkey, 1914-1918*, Constantinople.
- [45] Güllü, Ramazan Erhan (2009), “Mondros Mütarekesi’nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 25, S. 75, Kasım. (575-604)
- [46] Güllü, Ramazan Erhan (2017), *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- [47] Güllü, Ramazan Erhan (2018), *Gayri Müslimlerin Yönetimi, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- [48] Güllü, Ramazan Erhan (2022), “Millî Mücadele Sırasında İstanbul Rum Patrikhanesi ile Trabzon Metropolitliği Arasındaki İlişkiler”, *Journal of Universal History Studies*, C. 5, S. 2, Aralık, (253-266).
- [49] Halıcı, Şaduman (2016), “Osmanlı Basınına Yansıyan Şekliyle 1914 Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Ermeniler”, *Tarih Dergisi*, S. 62, 2015/2, (127-180).

- [50] Hampshire Advertiser, 10 July 1920.
- [51] Harman, Ömer Faruk (2002), “Günümüzde Ortodoks Hristiyanlık”, Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Sempozyum, 09-10 Haziran 2001, Ankara), 2000. Yılında Hristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara.
- [52] Hocaoglu, Baran (2010), II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri, 1908-1913, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- [53] https://anglicanhhistory.org/orthodoxy/historical_record1921.html (Erişim Tarihi: 22.12.2024)
- [54] <https://www.orthodoxhistory.org/2019/10/03/the-history-of-the-patriarchate-of-constantinople-1830-1923/> (Erişim Tarihi: 20.12.2024)
- [55] I Kathimerini, 1 Noemvriou 1920.
- [56] İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920, (2010) (Yay. Haz. Ali Satan), Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- [57] Jaeschke, Gotthard (2001), Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri I, (Çev. C. Köprülü), Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.
- [58] Karaca, Erdem (2014), “1914 Seçimleri Sürecinde İttihat ve Terakki Partisi’nin Ermenilerle Uzlaşma Çabalarının Osmanlı Basınına Yansımaları”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 19, (77-104).
- [59] Karacakaya, Recep (2013), “Meclis-i Mebusan Seçimleri ve Ermeniler (1908-1914)”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, S. 3, (127-142).
- [60] Karpat, Kemal H. (2003), Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri, (Çev. B. Tımanacı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- [61] Kerimoğlu, Hasan Taner (2012), İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914, Libra Kitap, İstanbul.
- [62] Kumaz, Şefika (1991), Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923), Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara.
- [63] Lancashire Evening Post, 27 December 1919.
- [64] Langport&Somerton Herald, 26 March 1921.
- [65] Leicester Daily Mercury, 8 November 1919; 27 December 1919.
- [66] Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar – Belgeler, Birinci Takım, C. I, Kitap I, Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları), (2001) (Çev. S. L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [67] Macar, Elçin (2003), Cumhuriyet Döneminde Rum Patrikhanesi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- [68] Mardin, Şerif (1988), “Adem-i Merkeziyet”, İslam Ansiklopedisi, C. 1 İstanbul.
- [69] Mouseio Benaki, Archeio Anastasiou Keramevkidi, 07.060.
- [70] Mouseio Benaki, Archeio Eleftheriou Venizelou, 22.58.
- [71] Mouseio Benaki, Archeio Eleftheriou Venizelou, 315.55.
- [72] Mouseio Benaki, Archeio Eleftheriou Venizelou, 369.074.
- [73] New-York Tribune, 14 March 1919.
- [74] Oran, Baskın (2018), Etnik ve Dinsel Azınlıklar: Tarih, Teori, Hukuk, Türkiye, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- [75] Ortaylı, İlber (2007), Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- [76] Ortaylı, İlber (2008), Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- [77] Pall Mall Gazette, 25 November 1919.
- [78] Patriarcat Oecumenique (1919), *Les Persécutions de l'Hellénisme en Turquie (1914-1918)*, Constantinople.
- [79] Pavuk, Alexander (2021), "What Has Athens to Do with New York? Greek Orthodox Metropolitan Meletios Metaxakis and the 1918 Conference on Unity with the American Episcopal Church", *Anglican and Episcopal History*, V. 90, N. 3, September, (223–250).
- [80] Portsmouth Evening News, 15 April 1920.
- [81] Prens Sabahaddin (2007), *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne Bütün Eserleri*, (Haz. Mehmet Ö. Alkan) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [82] Sami, Şemseddin (1317), *Kâmûs-ı Türkî*, Matbaa-i İkdâm, İstanbul.
- [83] Sancaktar, Fatih Mehmet (2021), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- [84] Sheffield Daily Telegraph, 23 March 1921.
- [85] Sheffield Independent, 13 May 1920.
- [86] Spatharis, Avrilios (1958), *The Ecumenical Patriarchate: A Many Century Old Institution*, Constantinople Greek Center, Athens.
- [87] Tağmat, Çağla Derya (2020), *Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla İstanbul'da Helenizm (1839-1922)*, Libra Kitap, İstanbul.
- [88] The Chronicle, 19 October 1914.
- [89] The Lambeth Conference Resolutions Archive From 1920, (2005) Anglican Communion Office.
- [90] The Laramie Republican, 19 October 1914.
- [91] The Logan Republican, 22 October 1914.
- [92] The Madison Journal, 24 October 1914.
- [93] *The Orthodox Church in the Ecumenical Movement: Documents and Statements 1902-1975*, (1978) (Ed. Constantin G. Patelos), World Council of Churches, Geneva.
- [94] The Scotsman, 27 October 1919; 10 November 1919; 3 March 1920; 16 April 1920; 7 February 1921; 21 March 1921; 23 March 1921.
- [95] The Washington Herald, 28 January 1919.
- [96] Toker, Hülya (2006), *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- [97] Toprak, Zafer (2019), *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- [98] Tripi, Konstantinos (2019), *Opsis tis Mikrasiatikis Katastrofis ston Ekklesiastiko Typo tis Konstantinoupolis, Dimokriteio Panepistimio Thrakis, Komotini. (Diplomatiki Ergasia)*.
- [99] Ware, Timothy (1987), *Orthodox Church*, Penguin Books, London.
- [100] Wesminster Gazette, 3 December 1919.
- [101] Western Evening Herald, 24 November 1919; 15 April 1920.
- [102] Western Morning News, 27 December 1919; 16 April 1920.
- [103] Yalçın, Emruhan (2008), *Atatürk Türkiye'sinde Ekümenik Ortodoks Patrikhanesi ve Bizans Projesi*, Siyasal Yayınevi, Ankara.
- [104] Yıldırım, Seyfi ve Sofuoğlu, Adnan (2010), *Siyasî Faaliyetleriyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Rum Patrikhanesi*, KÖKSAV Yayınları, Ankara.
- [105] Yorkshire Post and Leeds Intelligencer, 8 July 1920; 23 March 1921.

EKLER

Ek-1: Prusa (Bursa) Metropoliti Dorotheos, Ektümenik Patrikhane'nin Vekili (Locum Tenens).

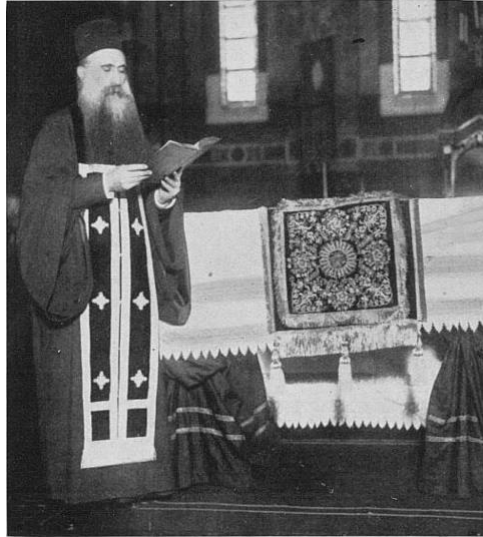
Kaynak: <https://www.orthodoxhistory.org>

Ek-2: İstanbul Rum Ortodoks Patriği Dorotheos Mammelis.

Kaynak: Graphic, 26.03.1921.

Ek-3: Bursa Başpiskoposu'nun Naaşının Sergilenmesi (Londra).

Kaynak: The Sphere, 09.04.1921.

Ek-4: Ekümenik Tahtın vekili Bursa Piskoposu Dorotheos (1918).

Kaynak: Genika Archeia tou Kratous, K85a-e.

Journal of Universal History Studies

Franz Joseph'in Bosna-Hersek Seyahati ve Bu Seyahatin Siyasi Mahiyeti (30 Mayıs-3 Haziran 1910)¹

Franz Joseph's Trip to Bosnia-Herzegovina and the Political Nature of this Trip (30 May-3 June 1910)

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 21.08.2024 / 21.03.2025

pp. 47-84

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 8(1) • June • 2025 •

Senem Gönenç

İstanbul University-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Faculty of Education, Asst. Prof. Dr., İstanbul, Türkiye

Email: senem.gonenc@iuc.edu.tr

Orcid Number: 0000-0002-3267-7580

Cite: Gönenç, S. (2025). Franz Joseph'in Bosna-Hersek Seyahati ve Bu Seyahatin Siyasi Mahiyeti (30 Mayıs-3 Haziran 1910). Journal of Universal History Studies, 8(1), 47-84. <https://doi.org/10.38000/juhis.1536630>

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

*There is no conflict of interest with any person/ institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/ kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Bu çalışmada, İmparator-Kral Franz Joseph'in 1910 yılında Bosna ve Hersek'e gerçekleştirdiği seyahat, tarihsel ve siyasi bağlamda ele alınmaktadır. 30 Mayıs'ta Bosanski Brod'dan başlayan ve 3 Haziran'da Mostar'da sona eren bu seyahat hem dönemin siyasi dinamikleri hem de imparatorluğun iç ve dış politikaları açısından oldukça dikkat çekici bir olaydır. Seyahat, Bosna ve Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na ilhakından iki yıl sonra gerçekleşmiş olmasıyla bölgedeki hâkimiyetin pekiştirilmesi ve yerel halk üzerinde imparatorluk otoritesinin güçlendirilmesi amacı taşıdığı izlenimini vermektedir. Franz Joseph'in ilerlemiş yaşı ve seyahatin dönemin şartlarına göre oldukça zorlu olması, bu seyahatin sembolik önemini artırmaktadır. Seyahatin güzergâhı ve detayları incelendiğinde, imparatorun Bosna ve Hersek'in farklı bölgelerinde halkla temas kurmaya özen gösterdiği, bu temasların ise hem yerel hem de uluslararası kamuoyunda geniş yankı uyandırdığı görülmektedir. Osmanlı arşiv belgeleri ile dönemin Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve İngiliz basınında yer alan haberler üzerinden yapılan değerlendirmeler, bu seyahatin yalnızca bir diplomatik ziyaret olmadığını, aynı zamanda bölgedeki siyasi dengeleri etkileme ve imparatorluk prestijini artırma çabası olarak da yorumlanabileceğini göstermektedir. Franz Joseph'in bu seyahati, dört yıl sonra Arşidük Franz Ferdinand'ın yine bir Saraybosna ziyareti sırasında suikasta uğraması ve I. Dünya Savaşı'nın başlaması bağlamında ele alındığında ise seyahatin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Franz Joseph, Avusturya-Macaristan, Saraybosna, Mostar.

Abstract

This study provides a detailed analysis of Emperor-King Franz Joseph's Bosnian trip in 1910 within the broader historical and political context of the era. The trip, which commenced on 30 May in Bosanski Brod and concluded in Mostar on 3 June, was a significant event that underscores the political dynamics of the period and the domestic and foreign policies of the empire. The timing of this trip, which took place two years after the annexation of Bosnia-Herzegovina to the Austro-Hungarian Empire, suggests the possibility of its purpose being to consolidate the region's dominance and strengthen the imperial authority over the local population. The symbolic importance of this trip is further increased by the advanced age of Franz Joseph and the challenging conditions of the trip in the context of the period. An analysis of the itinerary and details of the trip reveals that the emperor was meticulous in his efforts to engage with the populace in various regions of Bosnia-Herzegovina. These interactions had far-reaching consequences for both domestic and international public opinion. Evaluations based on the Ottoman archive and the news in the Ottoman, Austro-Hungarian and British press of the period show that this trip was not only a diplomatic trip, but could also be interpreted as an effort to influence the political balances in the region and increase imperial prestige. When Franz Joseph's trip is considered in the context of the assassination of Archduke Franz Ferdinand four years later, also during a trip to Sarajevo, and the outbreak of World War I, the importance of the trip once again becomes evident.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Franz Joseph, Austria-Hungary, Sarajevo, Mostar.

Extended Abstract

This study examines the political implications of the Emperor-King Franz Joseph's trip to Bosnia and Herzegovina in 1910. The trip commenced in Bosnia Brod on 30 May and concluded in Mostar on 3 June. It is of particular interest to note that this was a trip made by a monarch. However, one of the most significant aspects of this trip was that it was to Bosnia and Herzegovina, which had been annexed two years earlier. Furthermore, in light of the fact that four years later, in 1914, Archduke Franz Ferdinand, the heir to the Austro-Hungarian Empire throne, was assassinated during a trip to Sarajevo, which resulted in the outbreak of World War I, this trip assumes even greater significance. The primary sources utilized in this historical research are those derived from document analysis, specifically the Ottoman archive, the Ottoman, Dual Monarchy, and British press. The results of the research findings can be expressed as follows: At the time, the Ottoman press reported on prominent developments such as the Cretan issue, the situation in Albania and Crown Prince Yusuf Izzeddin Efendi's trip to London, as well as news of Franz Joseph's trip to Bosnia. However, the news in the Ottoman press on this subject is too limited to be compared with the press of the Dual Monarchy, and it does not seem possible to learn some of the details of the trip, which is the subject of this study, from the Ottoman press. The news reported from Vienna and Sarajevo about the route of the monarch's trip and the developments that took place were conveyed in general terms with very limited information. Again, the data obtained from the Ottoman archival documents, which are the subject of this study, mostly contain the information conveyed by the press of the Dual Monarchy.

In addition, another issue that came to the fore in both the Ottoman press and archival documents regarding this trip was the rumour that the Sanjak of Yeni Pazar would be occupied by the Austro-Hungarian Empire. In the press of the Dual Monarchy, which is the subject of this study, it can be seen that almost every detail of this trip was presented in the most proud and festive manner. Although relations with the Dual Monarchy were normalised after the annexation of Bosnia, it is understandable that the Ottoman press did not report with the same enthusiasm the trip of the new monarch to these provinces, which had been under de facto Turkish rule until about two years before they were transferred to the Austro-Hungarian Empire. It is also worth noting the attitude of the British press, which initially showed one of the strongest reactions to the annexation. Some British newspapers also gave detailed coverage to this trip, with quotes from the Dual Monarchy press; in these newspapers one encountered the enthusiasm of the people of Bosnia-Herzegovina and the headlines expressing that the monarch was almost the conqueror of Bosnia-Herzegovina. The monarch's entry into the capital, Sarajevo, was accompanied by the ringing of bells, the firing of cannons and the enthusiastic homage of the crowds who poured into the city. The welcome in this charming and beautiful city, which was the centre of the new provinces, was as enthusiastic, warm and heartfelt as the cheers of the people in the brightly decorated streets of Sarajevo. The old monarch, who was in his eightieth year, did not show the slightest sign of fatigue, in spite of the fact that he had been on the road for more than twenty hours; everyone was amazed at his amazing vitality. The monarch repeatedly expressed his satisfaction with the warm and cordial welcome, saying that he had been made twenty years younger by the people's expressions of devotion. The pomp and splendour of the ceremonies and receptions, as well as the admirable vitality and warm-heartedness of the old monarch, made an extraordinary impression on the people. He conquered all hearts and won the affection of his new subjects, just as he had enjoyed a high

reputation and personal popularity throughout Europe. Franz Joseph's trip signalled the awakening of feelings of loyalty to the monarch and helped the newly annexed provinces to become a new source of strength for the Dual Monarchy. At the same time, the trip gave the peoples of Bosnia and Herzegovina the opportunity to present their demands and grievances to the monarch in person. Moreover, this trip enabled some of those who were dissatisfied with the annexation to change their minds about it and to get to know the new regime personally.

While Catholic Croats were generally satisfied with the annexation, Orthodox Serbs were the most dissatisfied group. Muslims, whose identity was shaped by their religion, were also, with a few exceptions, not supportive of Pan Slavist ideas. However, one of the problems for the Austro-Hungarian Empire was that many Muslims were close to the Ottoman Empire. According to the newspapers of the Dual Monarchy, this visit put an end to the disagreements and misunderstandings that had previously existed between the Muslims and the leading circles. The Muslims began to trust the monarch, whom they looked upon with love and admiration. The monarch won their hearts above all because he seemed free and fearless. Despite his advanced age, he made a long and difficult journey for the people of Bosnia-Herzegovina. He came to see them and to speak to them. He visited their shrine, the Begova Mosque, and mingled with the people in many places. The Muslims, however, thought that the sultan was a personality who avoided any kind of close contact with his subjects and was afraid to go among the people.

However, despite the optimistic picture painted by the Dual Monarchy's press, the impact of the visit to Bosnia-Herzegovina was certainly not enough to curb Pan Slavism. On the contrary, Serbian nationalism and anti-Habsburg sentiment continued to grow. Indeed, the recruitment of reserve soldiers for the parade and the excitement of the Serbian people at the rumours of the occupation of the Sanjak of Yeni Pazar can be mentioned as important signals of tension. Consequently, the assassination of the Austro-Hungarian Emperor Franz Joseph, which was also possible but did not happen, would take place on 28 June 1914, this time during the visit to Sarajevo of the heir to the throne, Archduke Franz Ferdinand (1863-1914). The Crown Prince of the Dual Monarchy would be assassinated in Sarajevo by a Bosnian Serb named Gavrilo Princip (1894-1918) and the World War I would break out.

Giriş

Balkan Yarımadası'nın kuzeybatı bölgesi Antik Çağ'da İliryalıların, daha sonra da Romalıların hâkimiyetinde olmuştur. VII. yüzyılda Avar ve Slovenlerin burayı işgal etmeleriyle Roma uygarlığının etkisi ortadan kalkmıştır. Bölgeyi 626-640 yıllarında Sırp ve Hırvat kimliğine sahip kavimler istila etmişlerdir (Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), 1992, s. 6)². Orta Çağ'da Bosna; Sırp ve daha sonra Macar hâkimiyetinde olmuştur (Mährisch-Schlesische Presse, 04.06.1910, s. 1). Bosnalı Hükümdar Tvrtko'nun Ekim 1377'de “*Sırbistan, Bosna ve Primorje'nin kralı*” olarak taç giymesiyle bağımsız bir krallık olmuştur (Dautović ve Dedić, 2016, s. 243; Novaković, 2021, s. 73). Bosna'ya ilk Osmanlı akını 1386'da yapılmış (Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), 1992, s. 6); önemli Türk hücumları ise 1392'de Üsküp'ün alınmasından sonra vuku bulmuştur (Emecen, 1992, s. 296). Bosna'nın fethi 1463'te bizzat Fatih Sultan Mehmed'in kumanda ettiği seferle gerçekleşirken, Hersek Dükalığı 1467'de ele geçirilmiştir (Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), 1992, s. 7-8). Bosna ve Hersek 1878 yılında “*kanlı ayaklanmalar nedeniyle bir türlü huzura kavuşamadığı*” gerekçesiyle (Mährisch-Schlesische Presse, 04.06.1910, s. 1) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilene kadar Türk vilayetleri olarak kalmıştır (Emecen, 1992, s. 296). Nitekim 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından yaşanan gelişmelerden biri olarak (Karal, 2007, s. 40-73) imzalanan Berlin Antlaşması'nın (1878) yirmi beşinci maddesi ile “*Bosna ve Hersek eyaletlerinin Avusturya Devleti tarafından asker ikamesiyle idare olunacağı*”, bir başka ifadeyle Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmakla birlikte Avusturya tarafından işgal edilerek, yönetileceği kararlaştırılmıştır (Berlin Kongresi Protokolleri Tercümesi, H. 1298, s. 261)³. Ancak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, işgalden otuz yıl sonra, 5 Ekim 1908 tarihinde bu bölgenin ilhakını resmen ilan etmiştir. Yaklaşık dört asırdan fazla bir süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan Bosna ve Hersek'in kaybedilmesi Osmanlı halkının protestolarına yol açmış ve Osmanlı topraklarında Avusturya mallarının boykot edilmesi de dâhil olmak üzere halkın bu husustaki üzüntü ve tepkilerini farklı şekillerde göstermelerine neden olmuştur (Gönenç, 2021, s. 525-527).

İlhak, Bosna ve Hersek'teki çeşitli dinî topluluklar üzerinde ise farklı etkiler bırakmıştır. Katolik Hırvatlar genel olarak ilhaka olumlu tepki vermişlerdir. Elbette bazıları Panslavizm ideolojisini de savunmuşlardır. Ancak bunlar sayı olarak çok büyük bir grubu oluşturmamışlardır. Bununla birlikte ilhakı en çok kınayan ve hoşnutsuzluğunu dile getirenler Bosnalı Sırlar olmuştur. Ancak Bosnalı Sırların tamamının da bu gruba dâhil olduğu söylenemez. Muhafazakâr Bosnalı Müslümanlar ise ilhak nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen terk edilmesine şiddetle karşı çıktılarsa da Bosna'da kalmayı seçen

² Hırvatlar, Hristiyanlığın Katolik, Sırlar ise Ortodoks mezhebinin benimsenmişlerdir. Ancak bu iki mezhepten biri diğerine tam bir üstünlük sağlayamamıştır. Bu iki mezhep arasında kalan bölgede, Papazlar ile Macar ve Sırp krallarının baskılarına rağmen, Bogomilizm adı verilen yeni bir mezhep daha ortaya çıkmıştır. Yavaş yavaş genişleyen ve yerleşen, Bosna tarihinde özgün bir iz bırakan bu yeni mezhep, İslamiyet'in kabulüne zemin hazırlamıştır. Bosnalılar, mezhep farklılıkları nedeniyle bölünmüş olan Sırp ve Hırvat ulusları arasında, dilleri aynı ama dinî açıdan farklı bir unsur olarak ortaya çıkmışlardır (Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), 1992, s. 6).

³ Yönetimsel açıdan Avusturya İmparatorluğu; Avusturya-Macaristan ya da İkili Monarşi'ye dönüştüğü 1867 yılından itibaren bölünmüş bir hâle gelmiştir. Öyle ki 1848'den 1916'ya kadar hüküm süren Hükümdar Franz Joseph bile Haziran 1867'de Budapeşte'de taç giydikten sonra Avusturya'da imparator ve Macaristan'da kral olarak görev yapmak anlamında “*bölünmüştür*.” İmparatorlukta ortaklaşa yönetilen kurumlar ise dışişleri, savaş ve maliye bakanlıkları olmuştur. Maliye bakanlığı diğer iki ortak bakanlığın bütçesinden sorumlu olup, 1878'den itibaren Bosna ve Hersek'i de yönetmiştir (Scheer, 2023, s. 116). Bu bakanlıkta Bosna ve Hersek'i Saraybosna'daki hükümet üzerinden denetleyen Bosna ofisi mevcuttu. Bosna ve Hersek hükümeti, aynı zamanda Bosna ve Hersek'te bulunan askerî kuvvetlerin de komutanı olan bir vali (landeschef) tarafından yönetilmiştir (Zovko, 2007, s. 16).

Müslümanların çoğu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yönetimiyle iyi geçinme taraftarı olmuşlardır (Yılmazata, 2013, s. 160-175).

Tablo 1: 1879-1910 Yılları Arasında Bosna ve Hersek'teki Dinî Toplulukların Yüzdeleri

	1879	1885	1895	1910
Ortodoks	% 42.88	% 42.76	% 42.94	% 43.49
Müslüman	% 38.75	% 36.88	% 34.99	% 32.25
Katolik	% 18.08	% 19.88	% 21.31	% 22.87

Kaynak: Horel, 2023, s. 26.

İlhaktan iki yıl sonra, bu çalışmanın konusunu oluşturan seyahat dolayısıyla bir Macar gazetesi olan “*Magyarozar?*” gazetesinde neşredilen bir bentte çizilen tabloya göre Bosna ve Hersek halkının memnuniyetsizliği muhakkaktı. Mevcut anayasa ile seçim kanunu da aldatici olarak görülmekteydi⁴. Zira üç binden fazla Müslüman aile hicret etmiş, bin aile daha hicret etmek üzereydi. Bosna ve Hersek'te olaylar olumsuz yönde seyretmekte ve her tarafta ikilik hüküm sürmekteydi. Bölgede kalan Müslümanlar iki vilayetin Avusturya-Macaristan'dan ayrılması için bir fırka teşkil etmişlerdi. Sırlar Belgrad'a doğru yönelimlerini güçlükle gizlemektelerdi. Yalnızca Katolik Hırvatlar Habsburg Hanedanı'na karşı biraz yakınlık hissetmektelerdi (Sadâ-yı Millet, 29.05.1910, s. 1). Dahası bir Sırp gazetesi olan “*Politika*” uluslararası hukuk açısından Bosna ve Hersek'in eski hâlini, yani ilhak değil işgal hâlini devam ettirdiğini öne sürmekteydi. Zira 5 Ekim 1908 vakası uluslararası konferansta onaylanmamıştı. Keza iki vilayet ahalisi de buna muvafakat etmemişlerdi (Sadâ-yı Millet, 01.06.1910, s. 2).

Avusturya-Macaristan basınından, Bukovina ve Avusturya'nın önemli gazetelerinden olan “*Czernowitzer Tagblatt*” ve “*Prager Abendblatt*” ise bundan tamamen farklı bir tablo çizmektelerdi. Bu gazetelere göre bahsi geçen ilhak neticesinde Doğu'ya açılan kapı olan Bosna, uzun zamandan sonra Batı'ya katılarak, tüm alanlarda modern bir ilerlemenin ve güçlü bir gelişmenin tadını çıkarmaktaydı. Bir zamanlar dağların vahşi çocuklarının yaşadığı yerlerde artık oteller, konaklama yerleri durmakta ve köylü huzurlu bir şekilde faaliyetlerini sürdürmekteydi. Bosna ekili bir ülke hâline gelmişti ve Hersek'in bir zamanlar geçit vermeyen karstik dağları bile Avusturya-Macaristan mühendislerinin ve ordularının çalışmaları sayesinde ulaşılabilir olmuştu. Bir zamanlar vahşi olduğunu düşündükleri bu bölgelerde Avusturya-Macaristan'ın subayları ve erleri kültürün öncüleri olmuşlardı. Onlar olmasaydı o gün insanların mutlulukla yürüdüğü güzel ve geniş yollar da inşa edilemezdi (Czernowitzer Tagblatt, 31.05.1910, s. 1). Hâl böyle iken Bosna ve Hersekliler için İmparator sadece bir yıldan uzun bir süredir güçlü, şefkatli ve koruyucu asası altında durdukları bir hükümdar değil, aynı zamanda geri kalmışlıktan özgürlüğe ve dönemlerinin son derece gelişmiş kültürüne giden hızlı yolu açtığı için teşekkür etmeleri gereken en önde gelen kişiydi. Bosna ve Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından 1878 yılındaki işgali ile geçirdiği gelişim, tarihin bildiği en geniş kapsamlı kültürel

⁴ Demokrasi ve anayasa vaadiyle ilan edilen ilhakin üzerinden yaklaşık on beş aydan fazla bir süre sonra, 20 Şubat 1910'da, Bosna anayasası ilan edilmiştir. En yüksek yönetim yetkisi Viyana'daki ortak maliye bakanlığında olduğu için anayasa farklı dinî gruplara kanun önünde eşitliği garanti etmiştir. Bununla birlikte anayasa oldukça kısıtlı olup, yerel nüfus ile kurumlara fazla güç vermemiştir. Ancak yine de Bosna'da anayasal sistemin başlangıcı noktasında bir önem arz etmiştir. Bkn, (www.parlament.ba).

çalışmanın (kulturarbeit) en görkemli örneklerinden biriydi ve sonsuza dek İmparator Franz Joseph'in adıyla anılacaktı. Franz Joseph 5 Ekim 1908 tarihli önemli kararlar da bunu kalıcı olarak güvence altına almıştı (Prager Abendblatt, 30.05.1910, s. 1).

Öte yandan İmparatorluk seyahatinin gerçekleştirilmesinden hemen önceki günlerde ise Saraybosna'dan gelen haberlerde hükümdarın yakında vuku bulacak seyahati dolayısıyla polis idaresinin gerekli koruma tedbirlerini aldığı ve bu hususta bir anarşist ile kırk üç kişinin tevkif edildiği (Tanin, 30.05.1910, s. 1), keza Budapeşte'den gelen haberlerde Saraybosna'ya giderek tehdit oluşturan şahıslar hakkında gerekli önlemlerin alındığı, bazı anarşistlerin kadın kıyafetinde gelecekleri ihbar edildiğinden yabancı kadınların dikkatle teftiş edildiği bildirilirken (Yeni İkdâm, 01.06.1910, s. 1), Viyana'dan gelen haberlerde anarşistlerin yakalandığına ilişkin gazetelerde neşredilen haberlerin asılsız olduğu belirtilmekteydi (Tanin, 30.05.1910, s. 1). Hâl böyle iken bazı olumsuzlukları içermesi pek muhtemel bu belirsiz duruma bir de İmparator-Kral Franz Joseph'in ilerlemiş yaşı, sağlık durumu ve yolculuğun görece ilkel şartlarda gerçekleşecek olması da eklenince söz konusu seyahatin önemi ya da Franz Joseph'in bu seyahate attığı önem de ortaya çıkmaktadır.

Doküman incelemesine dayanan bu tarihsel araştırmada Franz Joseph'in Bosna ve Hersek seyahatini hangi amaçla gerçekleştirdiği, bu seyahate ne zaman çıktığı, seyahatte hangi rotayı izlediği, kendisine kimlerin eşlik ettiği, Avusturya kamuoyu ile Bosna ve Hersek'teki Müslüman, Hırvat ve Sırp'ların bu seyahati nasıl karşıladıkları ve seyahatin Osmanlı Devleti'ndeki yansımalarının neler olduğu sorularına yanıtlar aranmıştır.

1. Bosna ve Hersek Seyahatinin Gerçekleştirilme Amacı

Bu çalışmanın da çıkış noktasını ve temel problemini oluşturduğu üzere yanıtı aranan ilk soru Franz Joseph ileri yaşına ve ilkel seyahat koşullarına rağmen böyle bir seyahate neden çıkmak istemişti? Ya da başka bir ifadeyle seyahatin gerçekleştirilme amacı neydi? Bu sorunun yanıtlarına çalışmanın diğer başlıklarında da değinilmeye devam edilecek olmakla birlikte birkaç Avusturya milletvekili ile yapılan röportajda kullanılan bazı ifadeler bu seyahate ilişkin beklentiler üzerine önemli değerlendirmeler içerdiğinden ayrıca bahse değerdir. Avusturya Milletvekili Dr. Sylvester, hükümdarın yapacağı seyahat hakkında şu yorumda bulunmuştur:

“Bosna ve Hersek'in Avusturya-Macaristan Monarşisi'ne katılımı kuşkusuz böylelikle özellikle sembolik bir şekilde gerçekleşmiş oluyor. Yeni kazanılan topraklara yapılan imparatorluk seyahati, Balkan devletleri ve halklarıyla olan iyi ilişkileri hiçbir şekilde bozamaz; aksine, ticaret ve sanayi lehine kalıcı bir ekonomik etki de yaratacaktır” (Wiener Montags-Post, 23.05.1910, s. 2).

Dr. Sylvester bu seyahatle Bosna ve Hersek'in ilhakının sembolik olarak gerçekleşeceğini vurgularken benzer şekilde diğer bir Milletvekili Dr. Heiling, Franz Joseph'in Bosna seyahatini büyük Bosna seferinin kilit taşı olarak nitelendirmiştir (Wiener Montags-Post, 23.05.1910, s. 2). Nitekim kendisine söz konusu seyahatte eşlik edecek maiyetinde monarşinin tamamını temsil eden bir heyet de ilk kez resmî olarak yeni imparatorluk topraklarına gidecekti. Bunlar ortak bakanlar olarak Dışişleri Bakanı Kont Aehrenthal (1854-1912), Savaş Bakanı Baron Schönaich (1844-1916) ve Maliye Bakanı Baron Burián (1851-1922) ile Avusturya Başbakanı Baron Bienerth (1863-1918) ve Macaristan Başbakanı Kont Khuen-Héderváry (1849-1918) idi. Maiyette yer alan bu kişiler dahi Bosna ve Hersek'in Avusturya-Macaristan ile birleşmesinin o günlerde bir kez daha oldukça şenlikli ve bir o kadar da dokunaklı bir şekilde belgeleneceğine işaret etmekteydi (Prager Abendblatt, 30.05.1910, s. 1). Dr. Heiling ayrıca Franz Joseph'in bu iki vilayette Avusturya'nın tüm

halkları tarafından saygı duyulan, adaleti en yüce ilke olarak seçen ve hükûmet çalışmalarında halkların iş birliğine güvenen bir hükümdar olarak görüldüğünü ve bu yolculuğun aynı zamanda Balkanlar'da barış anlamına geldiğinin kabul edildiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Biankini'nin açıklamaları ile ilgili olarak şu ifadelerinin altını çizmek önemli görülmektedir:

“Bosna ve Hersek halkının istek ve şikâyetlerini tahtın önünde açık ve samimi bir şekilde dile getirebilmesi arzu edilen bir durumdur. Zira imparatorun girişimi sadece halk için değil devlet için de maddi, ulusal ve sosyal faydalar yaratabilir. İki zengin ve güzel yerin kesinlikle daha fazla gelişmeye ihtiyacı vardır ve akılcı ilerleme için gerekli koşullar yaratılmalıdır. Bunlardan biri hiç şüphesiz, çözümü sadece Bosna ve Hersek için değil Dalmaçya için de bir ölüm kalım meselesi olan demiryolu meselesidir” (Wiener Montags-Post, 23.05.1910, s. 2).

Bianki'nin açıklamalarında önemli bir diğer husus da Bosnalı Müslüman ve Sırlara kıyasla Hırvatların imparatorluk nezdindeki konumuna ilişkin dikkate değer ifadeler bulunmasıdır:

“Güney Slavlarının, özellikle de Hırvatların köklü ve çoğu zaman sınanmış hanedan sadakati göz önüne alındığında, imparatorun Bosna'ya gelişi her yerde büyük bir sevinç yaratacaktır... Hırvatistan açısından bakıldığında, majestelerinin maiyetinde Hırvatistan banusuna yer verilmemesi çok üzücüdür. Hırvatistan yüzyıllar boyunca Bosna'da Hristiyanlığı savunmuş ve bu toprakların birliği için en çok kanı onun evlatları dökmüştür. Leopold ve Maria Theresa gibi Habsburg Hanedanı'na mensup hükümdarlar; Bosna'da bir toprak parçası elde ettiklerinde, bu konudaki ilk adım olarak söz konusu bölgeyi Hırvatistan'a ilhak eden ve Hırvatistan banusunun idaresine veren bir ferman yayınlamışlardır. Her hâlükârda, imparatorun Bosna'ya yaptığı yolculuk, hükümdarın yeni tebaasına duyduğu sevginin bir işareti olarak tüm halklar tarafından memnuniyetle karşılanmalıdır” (Wiener Montags-Post, 23.05.1910, s. 2).

2. Bosna ve Hersek Seyahatine İlişkin Gelişmelerin Osmanlı Devleti'ndeki Yansımaları

Bosna ve Hersek toprakları her ne kadar kesin olarak elden çıkmışsa da Osmanlı arşivine yansıyan evraktan (BOA, HR. SYS. 274/21-26) Osmanlı Devleti'nin bu topraklara olan ilgisini kaybetmediği ve bölgede yaşanan gelişmeleri dikkatle takip etmeye devam ettiği görülmektedir. Nitekim Osmanlı hariciyesi, Avusturya'daki temsilcileri aracılığıyla Franz Joseph'in gerçekleştireceği Bosna ve Hersek seyahati ile ilgili olarak seyahatin tarihi, amacı, nasıl gerçekleştirileceği, seyahatte kendisine kimlerin eşlik edeceği, seyahatin Avusturya kamuoyunda nasıl değerlendirildiği, hükümdarın bu seyahatten ne zaman döneceği ve 21 Haziran'daki Macaristan Parlamentosu'nun açılışına katılıp katılmayacağı gibi merak edilen konular hakkında haberdar edilmiştir. Bu hususta Osmanlı Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'ya (1862-1925) Viyana'daki Osmanlı elçiliğinden çekilen bir telgrafta; Franz Joseph'in Budapeşte'ye ziyaretinin ardından, 1910 yılı Mayıs ayının sonlarına doğru Bosna ve Hersek'e gideceğinden bahsedilmiş ve bu seyahat hakkında basında (Fremden-Blatt, Zeit, Neue Freie Presse, Neues Wiener Journal) çıkan yorumlara yer verilmiştir. “Fremden-Blatt” gazetesinden naklen aktarılan haberlerde; Avusturya hükûmeti yönetiminin övüldüğü ve Bosna ve Hersek halkının Franz Joseph'e göstermekten asla vazgeçmedikleri saygılarına ve onun ziyaretine gönülden gelen bir istek olduğuna değinildiği ifade edilmiştir. İçeriği Osmanlı hariciyesine bildirilme gereği duyulan gazetede yer verilen ifadelere

göre “*en küçük çocukları*”⁵ monarşinin kalbine yabancı kalmamalıydı. Hükümdar 30 Mayıs'ta Saraybosna'ya varacaktı. Burada Bosna ve Hersek valisinin konağında⁶ kalacaktı. Bosanski Brod'da dar yollar normal vagonların dolaşımına izin vermediğinden Macar vagonlarını bırakıp, Bosna Demiryolu İdaresi'nin kendisi için özel olarak yaptırdığı vagonlarda yerini almak zorunda olacaktı. Üç gün Saraybosna'da, bir gün de Mostar'da kalacaktı. Telgrafta değinilen “*Zeit*” gazetesinin iddiasına göre ise seyahat fikrini ortaya atan kişi Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Aehrenthal idi. Telgrafta içeriğine değinilen bir diğer gazete olan “*Neue Freie Presse*” gazetesine göre 11 Mayıs'ta Franz Joseph Budapeşte'ye gidecek, Macaristan'a vardığında kendisine büyük bir resepsiyon verilecek, ayın 29'unda Budapeşte'den ayrılıp Saraybosna'ya gidecek ve 18 Mayıs'ta başlayacak Bosna seçimleri o gelene kadar çoktan bitmiş olacaktı⁷. Aynı gazetenin akşam baskısında ise yaşı dikkate alındığında bu seyahatin hükümdara vereceği rahatsızlığa değinilmiş ve hükümdarı büyük bir yorgunluğa maruz bırakacağına dikkat çekilmiştir. Telgrafta belirtildiğine göre “*Neues Wiener Journal*” gazetesi de hükümdarın seyahatine karşı çıkmış ve Franz Joseph'in böyle bir seyahatin yorgunluğuna sokulmaması gerektiğini, bunu Kont Aehrenthal'in düşünmesinin lazım geldiğini belirterek, Bosna ve Hersek'i monarşieye daha fazla bağlamak için başka yolların da bulunabileceğini, arşidük veliahdın bu durumda hükümdarı çok iyi bir şekilde temsil edebileceğini ve bu yolculuğun yorgunluğunu daha iyi taşıyabileceğini dile getirmiştir. Aynı gazete yine oldukça konforsuz ve ilkel şartlarda yapılacak yolculuğa karşı uyarıda bulunmuş ve bu hususta milyonlarca tebaanın kaygısı haklı çıkarsa Franz Joseph'e duyulan “*ateşli sevginin*” bu seyahatin sebebi olanlara öfkeyle yansıtacağına dikkat çekmiştir. Bu arada telgrafta belirtildiğine göre o günkü “*Neue Freie Presse*” gazetesi ise bu geziyi ilk öneren kişinin, aynı zamanda Bosna ve Hersek'in yönetiminden sorumlu ortak Maliye Bakanı Baron Burian olduğunu ileri sürmüştür (BOA. HR. SYS. 274/21).

Seyahatin başlamasına birkaç gün kala Osmanlı İmparatorluğu'nun Macaristan Başkonsolosluğu'ndan Osmanlı Hariciye Nezareti Müstaşarı Ohannes Kuyumcuyan'a (1852-1933) çekilen bir telgrafta da yine hükümdarın 29 Mayıs Pazar akşamı Bosna ve Hersek'e gitmek üzere Budapeşte'den ayrılacağı kesin olarak bildirilmiştir. Söz konusu seyahatin amacının, bu eyaletlerin ilhakını ve Franz Joseph'in yakın zamanda kabul ettiği anayasayı bizzat teyit etmek olduğu belirtilmiştir. Bu seyahat sırasında hükümdara ortak dışişleri, maliye ve savaş bakanlarının da eşlik edeceği ayrıca belirtilmiştir. Bunun yanı sıra hükümdarın 21 Haziran'da gerçekleşecek olan Macaristan parlamentosunun açılışına katılmak üzere 18 Haziran'da Budapeşte'ye döneceği söylentilerinin olduğu konusunda da bilgi verilmiştir (BOA, HR. SYS. 274/22).

⁵ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yönetimi altında Bosna ve Hersek'in idaresi dönemin diğer sömürgeleştirilmiş bölgelerine kıyasla farklı bir yaklaşımla yürütülmüştür. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna ve Hersek'in yönetiminde kendini “*loco parentis*” konumuna yerleştirmiş ve Bosna ve Hersek halkını anlamak, motive ve disipline etmek için ebeveyn-çocuk ilişkisi yaklaşımını benimsemiştir (www.kakanien-revisited.at). İmparatorların bir “*baba*” olarak algılanması ve adlandırılmasıyla ilgili benzer bir yaklaşım Ruslarca da benimsenmiştir. Nitekim Orta Asya halklarının 1916'daki isyanlarından sonra Taşkent'te bir delegeyi kabul eden Türkistan Genel Valisi Kuropatkin şunları söylemiştir: “*Rusya İmparatorluğu güçlüdür; onun kurulmasında, güçlenmesinde ve yayılmasında Ruslar rol oynamıştır... Rusya içindeki çeşitli halkların hepsi bir babanın, büyük hâkim imparatorun ve bir ananın, büyük Rusya'nın çocuklarıdır. Bu çok üyeli ailede Rusların hepsinin ağabeyleri olması icap eder*” (Erdem ve Shilmambetov, 2021, s. 22).

⁶ “*Konak*”, Avusturya-Macaristan yönetimi sırasında Bosna ve Hersek valisinin oturduğu bir yerdi. Konak bugün de bir rezidans olarak kullanılmaktadır (www.parlament.ba).

⁷ 18-28 Mayıs 1910 tarihleri arasında yapılan bu seçimlerde Sırp Ulusal Örgütü otuz bir Ortodoks sandalyenin tamamını, Müslüman Ulusal Örgütü yirmi dört Müslüman sandalyenin tamamını ve Hırvat Halk Birliği on altı Katolik sandalyenin on ikisini kazanırken dört sandalye de Hırvat Katolik Derneği tarafından alınmıştır. Parlamento son kez Arşidük Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesinden bir gün sonra, 29 Haziran 1914 tarihinde toplanmıştır (Grbić, 2007, s. 43).

Öte yandan o sıralar Viyana'daki Osmanlı temsilcilerinin Osmanlı hariciyesine yaptığı bildirimlerin bir kısmının konusunu da Avusturya-Macaristan'ın başta Yeni Pazar Sancağı olmak üzere yeni işgallere yönelik herhangi bir düşüncesi olup olmadığı oluşturmaktadır⁸. Nitekim Avusturya dışişleri bakanlığının görüşlerini yansıtan "*Fremden-Blatt*" gazetesinde (Sabah, 30.05.1910, s. 1) yayınlanan ve Osmanlı Devleti'nin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile müstakbel siyasi ilişkileri açısından dikkat çeken ifadeler içeren bir makale hakkında Ohannes Kuyumcuyan'a çekilen bir telgrafla bilgi verilmiş, makalenin yer aldığı gazete kupürü de gönderilmiştir. Bu makalede Franz Joseph'in Bosna seyahatinden bahsedilirken ilhakın Avusturya-Macaristan'ın Balkan politikasının odak noktası olduğu belirtilmiş, ilhakı gerekli kılan nedenler özetlenmiş ve Avusturya-Macaristan birliklerinin Yeni Pazar Sancağı'ndan çekilmesinin monarşinin yeni işgallere hevesli olmadığının en iyi kanıtı olduğu eklenmiştir. Bu makaleye göre Avusturya-Macaristan, Türkiye'ye⁹ yönelik sadece samimi sözlerle yetinmemiş, mutabakat zaptı ile çok değerli tavizler de vermişti. Dış politikanın bu tutumu Avusturya-Macaristan kamuoyuyla da uyumluydu. Balkanlar'daki statükonun korunması, Avusturya-Macaristan politikasının sarsılmaz ilkesiydi ve bu ilkenin dokunulmazlığının en iyi garantisinin Türkiye'nin sağlamaştırılması olduğuna inanılmaktaydı. Avusturya-Macaristan'ın bu bakış açısı, Rusya ile Avusturya-Macaristan arasındaki ilişkilerin normale dönmesini amaçlayan müzakerelerde bir kez daha dile getirilmişti. Avusturya-Macaristan, Türkiye'nin diğer güçlerle ilişkilerinin de dostane olmasını istemiş ve her zaman Osmanlı İmparatorluğu ile Hristiyan Balkan devletleri arasındaki iyi ilişkilerin sürdürülmesini savunmuştu. "*Balkanlar'da barış ve dostluk*", artık Bosna ve Hersek'i de kapsayan Avusturya-Macaristan sınırları içerisinde benimsenen politikanın sloganı olmuştu (BOA, HR. SYS. 274/23; Sabah, 30.05.1910, s. 1). Keza bu makale "*Sabah*" gazetesinde de değerlendirilmiş; Osmanlı kamuoyunda Bosna ve Hersek meselesinin artık kapanmış bir konu olarak görüldüğü ve Osmanlı siyasetinin geleceğe odaklanacağı vurgulanmıştır. Bu bağlamda Avusturya-Macaristan diplomasisinin geçmişte Doğu dengesini muhafaza etme çabalarına sınırlı bir önem atfettiği, ancak bundan sonraki süreçte Balkan politikasının, Avusturya-Macaristan'ın genel siyasetinde daha belirgin ve aktif bir konuma sahip olması temennisinde bulundukları ifade edilmiştir (Sabah, 30.05.1910, s. 1).

Bununla birlikte bazı Sırp gazetelerinde ise Yeni Pazar Sancağı'ndan bir heyetin sancağın Avusturya tarafından ilhakını talep etmek için Bosna'ya gidip, Avusturya imparatorunun huzuruna kabul edilmeleri teşebbüsünde bulundukları ve imparatorun bu heyeti kabul etmediği hakkında bilgi verilmiştir (Sadâ-yı Millet, 04.06.1910, s. 2). Kosova vilayeti ile gerçekleştirilen yazışmalar neticesinde yapılan incelemeler, Yeni Pazar Sancağı'ndan bir heyetin herhangi bir girişimde bulunduğu dair bir ihtimalin mevcut olmadığı yönünde olmuştur. Ayrıca belirtilen dönemde Bosna'ya bu ya da başka bir amaçla gitmiş ne bir heyet ne de bir kişinin

⁸ Bu arada Viyana elçiliğinden Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'ya o sıralar Bosna ve Hersek'e ilişkin bildirilen konulardan biri de Bosna Meclisi ile ilgilidir. Bu hususta meclisin 15 Haziran'da Genel Vali Baron Vareşinin tarafından törenle açılacağı, onun bu vesileyle uygun bir konuşma yapacağı ve atamayı yapan İmparatorluk fermanlarını okuyacağı bildirilmiştir. Ayrıca Osmanlı yetkilileri; Alibeg Firdus'un başkan, Vojislav Šola (Sırp) ile Dr. Nicola Mandić'in (Hırvat) başkan yardımcılar olacağı, başkanlık yemini ve konuşmasının ardından oturuma ara verileceği, Bosna Meclisi'nin 4 ila 5 hafta sürecek ilk oturumunda yerel yönetimin 1910 bütçesi ve tarım reformlarına ilişkin teklifini sunacağı, diğer tekliflerin ise ancak bir sonraki güz döneminde meclise sunulacağı konularında da bilgilendirilmeye devam edilmiştir (BOA, HR. SYS. 274/25). Keza Ohannes Kuyumcuyan'a çekilen bir telgrafta ise Franz Joseph'in Saraybosna ziyaretine katılan bir Fransız muhabirin, Budapeşte'deki meslektaşına yazdığı özel bir mektupta yazılanlardan çıkarılan sonuca göre Saraybosna'daki bir sonraki seçimde siyasi partilerin kendi aralarında kavga edecekleri ve Avusturya hükûmetinin mevcut durumu sürdürmenin mutluluğuyla kollarını kavuşturacağı söylentileri de dile getirilmekteydi (BOA, HR. SYS. 274/24).

⁹ Gerek "*Fremden-Blatt*" gazetesine ait kupürde gerekse bu kupürle ilgili Fransızca kaleme alınan arşiv evrakında "*Türkiye*" ifadesi kullanıldığından metinde geçtiği şekline sadık kalınmıştır (Bununla ilgili bkz. BOA, HR. SYS. 274/23). Bu hususta çalışmanın geri kalan kısmında da yine kaynak metindeki ifade şekline sadık kalınması tercih edilmiştir.

bulunduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda söz konusu bilgiyi içeren neşriyatın gerçeği yansıtmadığı anlaşılmış ve bu doğrultuda tekzip edilmiştir (Tanin, 05.06.1910, s. 4). Avusturya'nın Yeni Pazar Sancağı'nı işgal edeceğine ve buna ne Osmanlı Devleti'nin ne de Rusya'nın engel olacağına dair Rusya hükûmetinin Sırbistan'a bilgi verdiğinden bahseden bir başka haber de yine asılsız bir haber olarak belirtilmiştir (Tanin, 08.06.1910, s. 1). Bu hususta keza 21 Haziran 1910'da Viyana elçiliğinden yapılan bir bildirimde de Ragusa'daki Osmanlı Konsolosu Pascal Efendi'nin Yeni Pazar Sancağı'ndan gönderilecek bir heyet ile ilgili yerel "*Prava Crvena Hrvatska*" gazetesinden Fransızca tercümesiyle birlikte gönderdiği bir kupürden bahsedilmiştir. Buna göre Franz Joseph'in Saraybosna'da kalışı münasebetiyle, Avusturya-Macaristan'ın Yeni Pazar Sancağı ile ilgili olarak bir kez daha hak ve görevlerini üstlenmesi yönünde bir talepte bulunmak üzere Yeni Pazar Sancağı'ndan özel bir heyetin hazırlandığı yönünde haberler duyulmakla birlikte uluslararası siyasi anlayış ve Avusturya-Macaristan'ın sancaktaki resmî ve fiili olarak geçici hakkı gerçeği göz önüne alındığında böyle bir heyetin kabul edilmesinin mümkün olamayacağı beyan edilmiştir (HR. SYS. 274/26)¹⁰.

Ancak işin ilginç olan yanı o sıralar Belgrad'da gerçekten de büyük bir heyecan hüküm sürmekteydi. Bu heyecan ise ihtiyat askerlerinin silahlata alındığı ve Yeni Pazar Sancağı'nın Avusturya-Macaristan ordusu tarafından zapt edileceği söylentilerinden kaynaklanmıştır. "*Neue Freie Presse*" gazetesine göre; Avusturya-Macaristan'ın sancağı kendi isteğiyle terk etmesi zaten böyle bir söylentinin doğru olmayacağını herkes nazarında ispat etmekteydi. Ancak bir fesat vesilesi olarak o sıra o kadar çok gündeme getirilmişti ki nihayet Belgrad halkı da bunun doğru olduğuna inanmıştı (Tanin, 29.05.1910, s. 3). Nitekim bizzat Avusturya sefiri Babiali'ye gelerek, Avusturya'nın Yeni Pazar Sancağı'nı tekrar işgal niyetinde olduğuna dair bazı telgraf ajansları tarafından verilen havadisın tamamen asılsız olduğunu beyan etmiştir (Sadâ-yı Millet, 04.06.1910, s. 2; Sabah, 04.06.1910, s. 2; Tercüman-ı Hakikat, 03.06.1910, s. 3; Yeni İkdâm, 04.06.1910, s. 1)¹¹.

Bir yandan bu gelişmeler yaşanırken diğer yandan da Franz Joseph'in, imparatorluğuna en son olarak dâhil olan topraklara doğru yolculuğu vuku bulmaktaydı.

¹⁰ Keza Taşlıca hususi heyetinin de Franz Joseph tarafından kabul edilmediği basında yer alan haberlerden biri olmuştur (Tanin, 04.06.1910, s. 1). Ancak daha sonra "*Ajans Ottoman*", Sırp gazeteleri tarafından Taşlıca'dan bir heyetin hükümdara gittiğine dair verilen haberi tekzip etmiştir (Tanin, 05.06.1910, s. 3).

¹¹ Burada özellikle belirtilmesi gereken husus ise Sırbistan'da ihtiyat askerleri gerçekten de silahlata alınmışlardır. Fakat ihtiyat askerlerinin silahlata alınmalarının nedeni Yeni Pazar Sancağı'nın işgali değil, Osmanlı veliahdının Belgrad seyahatiydi. Veliht Yusuf İzzeddin Efendi Londra'ya gitmek üzere Belgrad'dan geçtiği sırada kendisine teveccüh gösterilmişti. Bu sefer dönüşünde daha büyük bir saygıyla kabul edilmesi planlanmaktaydı. Osmanlı veliahdı Belgrad'da bir iki gün kalarak, daha önce Dersaadet'i ziyaret eden Sırbistan kralına iadeiziyaret etmiş olacaktı. Makedonya'daki Bulgar rakibine karşı bazı başarılar göstermek isteyen Sırbistan da Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerin devamına büyük önem vermekteydi. Veliht şerefine olarak Belgrad'da icra edilecek merasim için tanzim edilen programda büyük bir resmigeçit de yer almaktaydı. Belgrad'da bulunan alayların mevcudunun az ve kışlalarda bulunan askerlerin büyük kısmının daha yeni silahlata alınan kura neferlerinden olması dolayısıyla 8706. Piyade Alaylarıyla 4. Süvari ve Tuna Topçu Alaylarına mensup ihtiyat askerlerinin 30 Mayıs'a kadar toplanması kararlaştırılmıştır. Ne var ki bu husustaki emirler geceleyin verilmiş olduğundan ahali Avusturya ile harp olacağını zannetmiş ve bunun üzerine her biri büyük bir heyecan içine düşmüştür. Bu söylenti dolaşmaya başladığı zaman Sırp Meclisi'nde (İskopçina) müzakereler cereyan etmekte olup, o sırada kahvehanelerden birinde bulunan bir mebus ahalinin heyecanını görünce meclise koşmuş ve derhâl hükûmetten bu seferberlik hazırlıkları hakkında izahat istemiştir. Mecliste hazır bulunan adliye nazırı da bir cevap vererek, ahalinin heyecanı böylece teskin edilmiştir (Sadâ-yı Millet, 29.05.1910, s. 1).

3. Franz Joseph'in Yolculuğu ve Bosna ve Hersek Günleri¹²

Tarihi bir devlet ziyareti olarak 29 Mayıs akşamı, saat 18.40'ta, Franz Joseph birkaç haftadır kaldığı Macaristan'ın başkenti Budapeşte'den, Bosna'ya gitmek üzere imparatorluk treniyle yolculuğuna başlamıştır (Czemowitzer Tagblatt, 31.05.1910, s. 1; London Evening Standard, 30.05.1910, s. 8). Yaklaşık 150 kişilik maiyetinde (Tanin, 31.05.1910, s. 1); daha önce de ifade edildiği üzere ortak bakanların yanı sıra Teşrifat Bakanı Montenuovo Prensi Alfred (Sadâ-yı Millet, 31.05.1910, s. 2; London Evening Standard, 31.05.1910, s. 8), iki başbakan (Baron Bienerth ve Kont Khuen-Héderváry) (Czemowitzer Tagblatt, 31.05.1910, s. 1; Sabah, 31.05.1910, s. 3) ve Avusturya ile Macaristan mebusan meclisi başkanları (Sadâ-yı Millet, 31.05.1910, s. 2) yer almıştır. Franz Joseph ve maiyetini taşıyan imparatorluk treni sırasıyla Bosanski Brod (Die Neue Zeitung, 31.05.1910, s. 2), Doboj (Neues Wiener Tagblatt, 31.05.1910, s. 5), Zavidovic (Wiener Zeitung, 31.05.1910, s. 7)¹³, Zenica (Neues Wiener Tagblatt, 31.05.1910, s. 6) ve Visoko (Das Vaterland (Morgenblatt), 31.05.1910, s. 4) tren istasyonlarında kısa bir süre durmuş; imparatorluk treninden inen hükümdar belediye başkanları, belediye meclisi üyeleri, din adamları, askerî yetkililer ile askerî selamlama için konuşlandırılan bölükler ve diğer devlet yetkilileri tarafından karşılanmıştır (Neues Wiener Tagblatt, 31.05.1910, s. 6). Güzergâh boyunca imparatorluk trenine halkın tezahüratları eşlik etmiş ve bahsi geçen istasyonlarda belediye başkanları hükümdara tahta olan bağlılık ve sadakatlerini ifade etmişlerdir (Sadâ-yı Millet, 31.05.1910, s. 2; Bradford Observer, 31.05.1910, s. 2). Franz Joseph de belediye başkanlarının yaptığı selamlama konuşmalarının her birine içtenlikle cevap vererek ve kendisine gösterilen saygı ve bağlılık karşısında duyduğu memnuniyeti dile getirerek, Saraybosna'ya ulaşmıştır (Neues Wiener Tagblatt, 31.05.1910, s. 6).

Franz Joseph'in Saraybosna'ya girişi ise büyük bir ihtişam ve kutlama ile gerçekleşmiştir. Zira bu olayın öncesinde yapılan hazırlıklar ile görkemli bir atmosfer oluşturulmuştur. Belediye Başkanı Esad Kulović halktan evlerini süslemelerini ve bayraklarla donatmalarını istemiştir (Horel, 2023, s. 489). Şehir bayram süslemeleriyle donatılmış, hükümdarı karşılamak için kalabalıklar toplanmıştır. Öğleden itibaren tüm çalışmalar durdurulmuş, dükkânlar kapatılmıştır. İmparatorluk treni tütün fabrikası yakınındaki istasyonda durduğunda karşılama salonu önünde toplanan insanlar tarafından hükümdar coşkuyla karşılanmış, onuruna 124 pare top atışı yapılmış ve kilise çanları çalınmıştır. Hükümdarın şehre girişi dolayısıyla gazeteler özel baskılar çıkarmışlardır (Agramer Zeitung, 31.05.1910, s. 2; Neues Wiener Tagblatt, 31.05.1910, s. 6; Sheffield Daily Telegraph, 31.05.1910, s. 9).

Bütün bu detaylar ise Franz Joseph'in Saraybosna'ya girişinin nasıl büyük bir olay olduğunu göstermektedir. Hâl böyle iken şehirdeki karşılama halk üzerinde de büyük bir etki bırakmıştır (Die Zeit (Morgenblatt), 31.05.1910, s. 4). Bu arada bilhassa belirtilmesi gereken bir husus da hükümdarın yirmi saatlik bir seyahate rağmen hiçbir yorgunluk belirtisi göstermemiş olmasıdır (Sadâ-yı Millet, 31.05.1910, s. 2).

¹² Avusturya-Macaristan basını üzerinden Franz Joseph'in Bosna ve Hersek yolculuğunda izlediği güzergâh ve bu sırada kimler tarafından, nasıl karşılandığına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Gönenç, Senem (2021), The Visit of the Emperor-King Franz Joseph to Bosnia and Herzegovina (May 30-June 3, 1910), V. Krystev vd. (Ed.), Tourism Studies and Social Sciences içinde (601-627), St. Kliment Ohridski University Press, Sofia. Bu çalışma bahsi geçen çalışmanın Osmanlı arşiv evrakı, Osmanlı ve İngiliz gazeteleri ile zenginleştirilmiş ve seyahatin daha çok yankıları ve siyasi mahiyeti üzerine odaklanmış hâlini ihtiva etmektedir.

¹³ Programda yer almamasına rağmen Zavidovic'de imparatorluk treninden inmiştir. Burada kendisine yapılan alkışlama Franz Joseph'i âdeta büyümüştür (Wiener Zeitung, 31.05.1910, s. 7).

İstasyondaki karşılamının ardından Franz Joseph, Bosna ve Hersek Valisi Varešanin'in¹⁴ eşliğinde mükellef bir arabaya binerek, Konak'a gitmiştir. Bu sırada kendilerini askerî hassa takip etmiştir. Şehrin dört bir yanı muhteşem şekilde süslenmiş ve güzergâhta askerler mevkilerini almışlardır. Bu sırada halk da alkışlarıyla hükümdara sevgilerini göstermişlerdir (Sadâ-yı Millet, 31.05.1910, s. 2). Franz Joseph burada resmî kabuller gerçekleştirmiştir. Memurları, Bosnasaray belediye reisini, meclis azasını, Sırp, Katolik ve Müslüman heyetleri ile ticaret odası ve dava vekilleri heyetlerini kabul etmiştir. Daha sonra yabancı konsolosları, zabitan heyetleri, banka ve büyük fabrikaların müdürleri ile görüşmüştür (Sabah, 02.06.1910, s. 3; Yeni İkdâm, 02.06.1910, s. 1). Konak'ın koridorları insan kalabalığıyla dolmuştur. Franz Joseph'in cevapladığı on sekiz konuşma yapılmış ve kabul süresince geleneklere uygun olarak sürekli sade kahve ikram edilmiştir. Hükümdar yaşlılığına rağmen takdire şayan bir canlılık göstermiş ve kabuller sona erdiğinde de yorgun görünmemiştir (Arbeiter Zeitung (Morgenblatt), 01.06.1910, s. 4; Neues Wiener Tagblatt, 01.06.1910, s. 5). Öğleden sonra birkaç ziyaret gerçekleştirmiştir. Bardaktan boşanırcasına yağın yağmura rağmen geçmesi gereken sokaklarda kendisini büyük bir insan kalabalığı beklemiştir (Die Zeit (Morgenblatt), 01.06.1910, s. 5; Yeni İkdâm, 01.06.1910, s. 1). Özellikle ziyaret ettiği kilise ve diğer ibadethanelerdeki kalabalık alışılmadık derecede yoğun olmuştur (Die Zeit (Morgenblatt), 01.06.1910, s. 5). Hükümdar; Katolik, Sırp Ortodoks kiliseleri ile Begova (Gazi Hüseyin Bey) Camisi'ni, Musevi (Aşkenaz Sinagogu) ve Protestan mabetlerini ve şehremanetini ziyaret etmiştir (Horel, 2023, s. 489; Sadâ-yı Millet, 02.06.1910, s. 2; Sabah, 02.06.1910, s. 3). Muhtemelen en dikkat çeken ziyaretlerden biri olarak, İslam dünyasında haklı bir üne sahip olan ve parlak bir şekilde yeniden tasarlanan Begova Camisi'ne yapılan ziyaret özellikle zikredilebilir. Caminin avlu kapısında Müslüman topluluğun lideri tarafından kısa bir Almanca konuşmayla karşılanan Franz Joseph, burada küçük bir kız çocuğunun kendisine sunduğu bir buket çiçeği almıştır (Wiener Zeitung, 01.06.1910, s. 8). Akşam Konak'ta bir ziyafet verilmiştir. Daha sonra Avusturya ile Macaristan başbakanları maiyetleri ile birlikte Viyana ve Budapeşte'ye dönmüşlerdir (Sadâ-yı Millet, 02.06.1910, s. 2; Sabah, 02.06.1910, s. 3).

1 Haziran'da hükümdar için resmî geçit töreni düzenlenmiştir (Sadâ-yı Millet, 02.06.1910, s. 2; Sabah, 02.06.1910, s. 3; Yeni İkdâm, 02.06.1910, s. 1)¹⁵. Halk çeşitli araçlarla ve yaya olarak akın akın tören alanına gelmiştir. Tribünler seçkin bir izleyici kitlesiyle dolarken, birlikler konuşlanmıştır. Burada da büyük bir coşkuyla karşılanan Franz Joseph, bu geçit töreniyle ilgili olarak kolordu komutanlarına “*Ne Viyana'da ne de Budapeşte'de böyle güzel bir geçit töreni gördüm*” diyerek, övgüsünü dile getirmiştir (Agramer Zeitung,

¹⁴ Baron Varešanin, 9 Mart 1909'da Winzor'un (1907-1909) halefi olarak mevcut görevine atanmıştır. Yüksek askerlik hizmetinin çoğunu Avusturya-Macaristan'ın güneyinde gerçekleştirmiştir. Zara'da kolordu genelkurmay başkanı olarak ve Mostar'da tümen subayı olarak çalışmıştır. 1903-1905 yılları arasında Saraybosna'da 15. kolordu komutanlığına, ardından Zara'ya askerî komutanlığa, oradan da Bosna'nın başına getirilmiştir. Baron Varešanin Bosna'nın en tanınan kişiliklerinden biridir (Die Zeit (Morgenblatt), 09.06.1910, s. 4). Son derece yetenekli bir subay olarak anılan Baron Varešanin'in ilhak edilen vilayetlerdeki askerleri, halkı ve koşulları çok iyi tanıdığı ifade edilmektedir (Evening Mail, 10.03.1909, s. 1). Bu arada Bosna ve Hersek Valisi Varešanin ile ilgili olarak belirtilmesi gereken en dikkat çekici hususlardan biri de Saraybosna'da başarısız bir suikast girişimine uğramış olmasıdır. Varešanin, 15 Haziran günü meclisin açılışından sonra arabasıyla hükümet binasına (Konak'a) dönerken, sosyalist Sırp öğrenci Bogdan Cerajic, İmparatorluk Köprüsü üzerinde Varešanin'e isabet ettirmeden beş el ateş etmiştir. Suikastın faili daha sonra altıncı bir atışla kendini olay yerinde vurarak, intihar etmiştir (Österreichische Volkszeitung, 17.06.1910, s. 2; Westminster Gazette, 15.06.1910, s. 7). Suikast girişimine ilişkin daha sonra Saraybosna'dan yapılan ve Viyana basınında yer alan açıklamaya göre Vali Varešanin'e suikast girişiminde bulunan Bogdan Cerajic aslında imparator orada bulunduğu sırada Bosna'nın başkentindeydi (Belfast News-Letter, 20.06.1910, s. 8). Bununla birlikte hayatının son on yılını solunum sistemi hastalıklarıyla geçiren yaşlı imparator ise 21 Kasım 1916 tarihinde, ikamet ettiği Schönbrunn Sarayı'nda hayata gözlerini kapamıştır (Tüzün, 2022, s. 476).

¹⁵ Muhtelif suçlardan dolayı tevkif edilen iki yüz kişinin affına dair olan emrimame de aynı gün yayınlanmıştır (Sadâ-yı Millet, 02.06.1910, s. 2; Evening Mail, 03.06.1910, s. 1; Sabah, 02.06.1910, s. 3; Yeni İkdâm, 02.06.1910, s. 1).

03.06.1910, s. 2). Konak'a döndüğünde, beraberindeki bakanlar ve diğer devlet erkânı ile birlikte terasa çıkmasıyla, ulusal kıyafetler giymiş ve gözleri sevinçle parlayan öğrenciler, mızika eşliğinde hükümdarın önünden geçerek tören yürüyüşü gerçekleştirmiştir (Agramer Zeitung, 02.06.1910, s. 3; Sabah, 03.06.1910, s. 2-3). Kız ve erkek iki yüz öğrenci tarafından millî marşın okunması ile tören sona ermiştir (Sabah, 03.06.1910, s. 3). Kendisini oldukça etkileyen bu tören karşısında Franz Joseph gözyaşlarına engel olamamış; etrafındakilere, kendisine büyük bir zevk veren bu görkemli ve samimi etkinlikten duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Muhtemelen Franz Joseph ve çevresindekiler üzerinde en güçlü etkiyi öğrencilerin yaşlı hükümdara gösterdikleri saygı bırakmıştır (Agramer Zeitung, 02.06.1910, s. 3).

2 Haziran'da Franz Joseph, Saraybosna'yı çevreleyen güçlü surları teftiş etmiştir. Pašino-Brdo kalesinde kale komutanları Emil Magyar ve İstihkâm Müdürü Yarbay Skvor'a tahkimatı anlattırması ve kendilerine çok sayıda soru sormuştur. Burada Saraybosna vadisinin muhteşem panoramik manzarasını izleme imkânı da bulmuştur. Genelkurmay Başkanı Albay Liposcek daha sonra Saraybosna'nın ele geçirilişini anlatarak, 19 Ağustos 1878'deki operasyonlarda rol oynayan noktaları tek tek açıklamıştır. Savaş alanlarını görmenin hükümdar üzerinde etkisi büyük olmuştur (Sport und Salon, 11.06.1910, s. 2). Zira Pašino-Brdo kalesine giden yol, 1462 yılında Saraybosna Fatih Sultan Mehmed'in çadır kurduğu şehrin bir parçası olan Bakije'den geçmekteydi. Bu yolculuk pek çok tarihî anıyı da canlandırmıştır (Neues Wiener Tagblatt, 03.06.1910, s. 8).

Bu arada yolda da çok sayıda çiftçi ve kadın, Franz Joseph'i coşkuyla selamlamıştır. Kendisine iki Sırp kız çiçek demeti, bir Türk kadın da ipek nakışlar sunmuştur. Bunları da nezaket ve teşekkürle kabul eden hükümdar tarafından, önceki günlerde olduğu gibi, kendilerine değerli bilezikler, broşlar, kolyeler ve benzerleri hediye edilmiştir. Konak'a dönüş yolculuğunda Franz Joseph, 17 pavyondan (koğuştan) oluşan ve en modern gereksinimleri karşılayan devlet hastanesinin önünden geçmiştir. Hastane yakınlarında bulunan manastır okulunun öğrencileri, arabayla geçerken ulusal marşı söyleyerek, saygılarını sunmuşlardır. Hükümdar onları selamlarken Bosna ve Hersek valisine gördükleri karşısında duyduğu memnuniyeti tekrar tekrar ifade etmiştir (Neues Wiener Tagblatt, 03.06.1910, s. 8). Öğleden sonrayı Ilidze hamamlarına ve Bosna kaplıcalarını ziyarette ayırmıştır. Saraybosna'daki imparatorluk günlerinin son akşamında bir saray yemeği düzenlenmiştir. En az yetmiş beş topluluk ve toplamda 4000'den fazla kişinin katıldığı bir fener alayı eşliğinde yapılan serenatla Saraybosna'daki imparatorluk günleri sona ermiştir (Sport und Salon, 11.06.1910, s. 2; Birmingham Mail, 03.06.1910, s. 7).

3 Haziran'da Saraybosna halkının hükümdarı uğurlaması da karşılaması gibi Franz Joseph üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Halk, imparatorluk kortejini takip etmiş; şapkalarını ve mendillerini sallayarak onları uğurlamış, birçoğunun ağladığı görülmüştür (Neues Wiener Tagblatt, 04.06.1910, s. 8; Sabah, 04.06.1910, s. 2). Trenin hareketi esnasında kilise çanları çalınmış ve istihkâmlardan top atılmıştır (Sadâ-yı Millet, 04.06.1910, s. 2; Sabah, 04.06.1910, s. 2). Bir şeref bölüğü de istasyondaki pavyonun önünde sıralanmıştır (Sport und Salon, 11.06.1910, s. 2). Sabah saat 8.00'de Franz Joseph hususi trenle Hersek'in merkezi olan Mostar'a doğru yolculuğuna başlamıştır (Sabah, 04.06.1910, s. 2). Mostar'a yapılan yolculuk ise Konjica ve Jablanica istasyonlarını içermiştir. Bu istasyonlarda da yine askerî ve idari yetkililer karşılama törenleri düzenlemişlerdir (Sport und Salon, 11.06.1910, s. 2). Hükümdar, Saraybosna ve Mostar arasındaki tüm istasyonlarda halk tarafından alkışlarla selamlanmıştır (Sadâ-yı Millet, 05.06.1910, s. 2). Öğlen 12.00'de imparatorluk treni Mostar istasyonuna yanaşmıştır. Trenden ayrıldıktan sonra Franz Joseph öncelikle şeref kıtasını selamlamıştır

(Sport und Salon, 11.06.1910, s. 2). O sırada büyük bir kalabalık da hükümdarı ilk kez görmek için istasyonun dışında toplanmıştır. Mostar Belediye Başkanı Komadina kalabalığın sevgi gösterileri nedeniyle uzun süre karşılama konuşmasına başlayamamıştır (Die Zeit (Morgenblatt), 04.06.1910, s. 5)¹⁶. Hükümdar için hazırlanan çadırda bir karşılama töreni daha düzenlenmiştir. Müslüman bir erkek ve bir kız çocuğu üzerinde tuz ve ekmek bulunan bir tepsiyle, Hırvat ve Sırp kökenli iki kız ise ellerindeki buketlerle hükümdarı karşılamak üzere beklemişlerdir. Franz Joseph dört küçük çocuğun yanına giderek, önce kendisine sunulan ekmekten almış, tuza batırmış ve bir parça yemiştir. Ardından çocukları sevgiyle okşayarak, sundukları buketleri almış ve erkek çocuğuna altın bir saat, üç kıza da elmaslar içinde broşlar hediye etmiştir (Das Vaterland (Morgenblatt), 04.06.1910, s. 6; Die Zeit (Morgenblatt), 04.06.1910, s. 4; Wiener Zeitung, 04.06.1910, s. 11). Bir süre çocuklarla birlikte kalmış ve hediyeler için nezaketle teşekkür ederek, çocukların isimlerini ve milliyetlerini sormuştur (Agramer Zeitung, 04.06.1910, s. 2). Daha sonra, kalabalığın kesintisiz coşkulu tezahüratları eşliğinde, uzun insan kuyruğu boyunca (Die Zeit (Morgenblatt), 04.06.1910, s. 5), bayraklarını sallayan ve çiçekler saçan küçüklerin alkışları arasında kendisi için hazırlanan arabaya binmiş (Agramer Zeitung, 04.06.1910, s. 2) ve görkemli bir muhafız birliği eşliğinde Narenta Otel'i'ne varmıştır. Kısa bir dinlenmenin ardından burada din adamlarını, subayları, belediye başkanı ile belediye meclisini, dinî cemaatlerin temsilcilerini, devlet memurlarını ve diğerlerini sırayla kabul etmiştir. Bu kabul töreninde, Roma Katolik Piskoposu Buconjic'e bağlılık güvencesi için teşekkür etmiş ve Katolik din adamlarına ortak iyilik için çaba göstermelerini tavsiye etmiştir. Sırp Ortodoks Metropoliti Zimonjic'e mezhepler arasında barışı amaçlayan çabalarında din adamlarının kendisine destek olacaklarına güvendiğini söylemiştir (Agramer Zeitung, 04.06.1910, s. 2). Mostar Müftüsü Hacı Abdullah Efendi Rigianoviç yaptığı konuşmada kendisinden Müslümanların dinî çıkarlarını daha önce olduğu gibi en üst düzeyde korumaya devam etmesini istemiştir (Das Vaterland (Morgenblatt), 04.06.1910, s. 7). Franz Joseph de buna mukabil Mostar müftüsüne Hersek'in İslami ruhani temsilcilerine yönelik değişmez yardımseverliğinin güvencesini vermiştir (Agramer Zeitung, 04.06.1910, s. 2). Hükümdar askerî yetkilileri de kabul etmiş ve kendilerine ordunun otuz iki yıldır yaptığı hizmetlerden ötürü samimiyetle teşekkür etmiştir (Sadâ-yı Millet, 05.06.1910, s. 2; Tercüman-ı Hakikat, 02.06.1910, s. 3).

Saat 14.15'te Narenta Otel'i'nde bir kraliyet yemeği verilmiştir¹⁷. Bu sırada otelin arkasındaki parka yerleştirilen askerî bando da yemeğe eşlik etmiştir. Saat 15.15'te Franz Joseph şehir turuna çıkmak üzere görkemli maiyetiyle birlikte Narenta Otel'i'nden araba ile ayrılmıştır. Bu arada yoğun bir kalabalık öğleden sonra gezisinde onu görmek için caddenin karşısında aralıksız beklemiştir (Sadâ-yı Millet, 05.06.1910, s. 2; Tercüman-ı Hakikat, 04.06.1910, s. 3). Sırp platformunun önünde, bir evin terasında, Sırp koro topluluğu hükümdar geçerken ulusal marşı söylemiştir. Kendisine karşı gösterilen saygıdan etkilendiği açıkça görülen

¹⁶ Nitekim Avusturya-Macaristan basınında ifade edildiğine göre monarşiye bağlı ülkeler için Franz Joseph'in Saraybosna'ya gideceği haberleriyle birlikte şenlikli ve bir o kadar da gururlu günler başlamıştı. Zira imparatorluk sancağı ilk kez Bosna ve Hersek sınırları içerisinde göndere çekilecekti (Prager Abendblatt, 30.05.1910, s. 1). Buna mukabil Osmanlı basınında 26 Mayıs tarihiyle Bosnasaray'dan bildirilen bir telgrafa yer verilmiş ve buna göre Hersek'in merkez idaresi olan Mostar belediyesinin imparatorun varışında Avusturya ve Macaristan bayrağı çekmemeye karar verdiği, fakat Habsburg Hanedanı'na mensup bayrak ile Sırp ve Hırvat milletlerine mahsus bayrakların çekileceği ifade edilmiştir (Sadâ-yı Millet, 28.05.1910, s. 1).

¹⁷ "Oesterr. Volkszeitung" gazetesinin haberine göre, Bosna'daki imparatorluk duraklarında, özellikle de 3 Haziran'da Mostar'da öldürtücü bir sıcak olup, çok sayıda sıcak çarpması vakası yaşanmıştır. Savaş Bakanı Schönaich hafif, Bölüm Şefi Thallöczy ise daha ağır bir sıcak çarpması geçirmiştir. Bu nedenle her ikisi de kraliyet yemeğine katılamamıştır. Schönaich kısa sürede iyileşmiştir; ancak saray aşçısı dönüş yolculuğunda şiddetli sıcak çarpması sonucu hayatını kaybetmiştir. 3 Haziran'daki sıcaklık 52 derece olarak ölçülmüştür. Bununla birlikte Franz Joseph'in baştan sona iyi olduğu ifade edilmiştir (Znaimer Wochenblatt, 11.06.1910, s. 8).

Franz Joseph, şarkıcılara nazik bir selamla teşekkür etmiştir. Daha sonra harika bir panoramik manzaranın tadını çıkarabileceği Roma Köprüsü'ne¹⁸ gitmiştir. Köprüye giden yol ve köprü 400 metre uzunluğunda olup, en değerli ipek, hakiki oryantal halılarla kaplanmıştır. Hırvat Zafer Takı'nı da gören Franz Joseph (Das Vaterland (Morgenblatt), 04.06.1910, s. 7), caddenin sonunda Radobolja deresine bakan güzel bir noktada bulunan muhteşem piskopos sarayının önünden geçtikten sonra tren istasyonuna gelmiştir (Sport und Salon, 11.06.1910, s. 2). Saat 16.00'da tren istasyonunun hemen karşısındaki dağdan ilk top atışı yapılmıştır. İmparatorluk erkânı istasyona girer girmez istasyonun dışında bekleyen kalabalık istasyona akın etmiştir. Franz Joseph, Mostar Belediye Başkanı Komadina'ya teşekkür etmiş ve memnuniyetini, özellikle halkın mükemmel vatansever tutumuna vurgu yaparak, iletmıştır. Daha sonra istasyonda toplanan kalabalığın tezahüratları arasında trene binmiş, pencerede durup selam vermiştir. Saat 16:15'te imparatorluk treninin hareket etmesiyle hükümdarın Viyana'ya dönüş yolculuğu da başlamıştır (Die Zeit (Morgenblatt), 04.06.1910, s. 5). Viyana'ya dönüşte izlenen güzergâh ise Saraybosna, Bosanski-Brod, Büyük Kanije ve Wiener-Neustadt'tır (Agramer Zeitung, 03.06.1910, s. 2).

İmparatorluk treni Viyana İstasyonuna akşam saat 20.00 civarında vardığında (Tanin, 06.06.1910, s. 1; London Evening Standard, 06.06.1910, s. 7) Belediye Başkanı Dr. Neumayer, Viyana Belediyesi adına hükümdarı selamlamıştır. Franz Joseph de kendisine şu sözlerle karşılık vermiştir: *“Vatansever duygularınızın bir başka kanıtı olarak gördüğüm nazik karşılama sözleriniz için en içten teşekkürlerimi sunarım. Monarşimizin yeni topraklarına yaptığım yolculuğun bana büyük bir memnuniyet verdiğini bildiririm.”* Ardından Schönbrunn Sarayı'na, kendisini karşılayan binlerce kişinin oluşturduğu bir kalabalık arasından geçerek, gitmiştir (Sport und Salon, 11.06.1910, s. 2)¹⁹.

4. Bosna ve Hersek Ziyaretinin Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Franz Joseph, Bosna ve Hersek ziyaretinin ardından Vali Varešanin'e el yazısıyla bir mektup yazmıştır. Bu mektupta; *“Bosna ve Hersek halkı, bu vilayetlerin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na katılmasıyla güvenlik ve ilerlemelerinin nasıl bir koruma ve güvence altına alındığının farkına varmıştır”* ifadesini kullanmıştır. Aslında hükümdar bu sözlerle, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'da son otuz yılda elde ettiğini savunduğu kültürel çalışmalarının sonucunun altını çizmekteydi. İmparatorluk mektubunda yer alan bu sözler 28 Temmuz 1878 tarihli bildiriye²⁰ yer alan ve Bosna ve Hersek halkını

¹⁸ Gazetede Roma Köprüsü olarak anılan köprü Mostar Köprüsü'dür. Mostar Köprüsü'nün Roma devri eseri olduğu iddiası ise asılsız olup, bir zamanlar bu alanda bir Roma Köprüsü mevcut olsa bile, var olan yapı tamamen Osmanlı dönemi Türk eseridir (Aruçi, 2020, s. 296). Bununla birlikte bu çalışmada gazetede ifade edilen şekline sadık kalınmıştır.

¹⁹ Bu seyahat sonrasında, 5 Haziran'da Schönbrunn Sarayı'nda o sırada Viyana'da bulunan Osmanlı Veliahdı Yusuf İzzeddin Efendi ve Viyana Sefiri Mustafa Reşid Paşa'yı kabul etmiştir (Tanin, 07.06.1910, s. 3).

²⁰ Bosna ve Hersek halkına hitaben kaleme alınan bu bildiriye; Avusturya imparatoru ve Macaristan kralının (hükümdarın) birliklerinin ülkelerini zorla ele geçirmek için düşman olarak gelmedikleri, birkaç yıldır sadece Bosna ve Hersek'i değil, Avusturya-Macaristan'a komşu ülkeleri de rahatsız eden kötülüklere son vermek için dost olarak geldikleri, hükümdarın iç savaşın güzel ülkelerini kasıp kavurduğunu acıyla duyduğu, aynı ülkenin sakinlerinin birbirlerine karşı savaşmasıyla ticaretin kesintiye uğradığı, sürülerinin gasbedildiği, tarlalarının ekilmediği ve sefaletin kasaba ve köylerde kalıcı hâle geldiği, zorlayıcı olayların hükümetlerinin barış ve uyumu kalıcı olarak tesis etmesini imkânsız hâle getirdiği, hükümdarın eyaletlerinin çevresinde şiddet, kötülük, yoksulluk ve sefaletin hüküm sürmesine artık dayanamadığı, Avrupa devletlerinin dikkatini kendilerinin durumuna çektiği ve uzun süredir mahrum kaldıkları barış ve refahın kendilerine geri verilmesine oy birliğiyle karar verildiği, Osmanlı sultanının kendilerini uzak ve güçlü bir dost olarak hükümdarın korumasına emanet ettiği, askerlerinin savaş değil barış getirdikleri, silahlarının herkesi koruyacağı ve kimseye baskı yapılmayacağı, hükümdarın ülkenin tüm evlatlarının kanunlar önünde eşit haklara sahip olmasını emrettiği, herkesin canlarının, inançlarının, eşyalarının, örf ve âdetlerinin korunacağı, kanunlarının ve kurumlarının keyfi olarak altüst edilmeyeceği, neye ihtiyaçları olduğu dikkatlice düşünülmenden hiçbir şeyin zorla değiştirilmeyeceği, yeni kanunlar oluşturulana kadar eski kanunların geçerli olacağı, tüm otoritelerin

imparator adına Avusturya-Macaristan'ın himayesi altına girmeye davet eden cümlelerle neredeyse kelimesi kelimesine örtüştüğü için özellikle dikkat çekmekteydi. O dönemde halka ulusal kimliklerinin, âdetlerinin, inançlarının, geleneklerinin ve mülklerinin korunacağı sözü verilmişti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu açısından bakıldığında tüm bu vaatler sadakatle yerine getirilmiş ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna'daki varlığından o zamana kadar neredeyse her gün yaşanan sayısız olay bu uygarlaştırma çalışmalarının gerekliliğini kanıtlamıştı. Dinî ilkelerin tek dilli ve büyük olasılıkla tek ırklı yapısını derinden böldüğü bir ülkede tüm ulusal ve mezhepsel anlaşmazlıkların²¹ üzerinde olan tarafsız, yardımsever bir prensliğin ılımlı yönetimi, ülkenin korunması ve huzuru için olduğu kadar her türlü ilerleme için de vazgeçilmez bir ön koşuldu. Bosna halkı bunu tam olarak anlamıştı, bu nedenle imparator ve arşidüke olan sadakat duygusu, imparatorluk mektubunun da vurguladığı gibi, tüm Bosnalılar ve Hersekliler arasında derin bir kök salmıştı (Unterkämtnerische Nachrichten, 11.06.1910, s. 1).

Bosna ve Hersek'te halkın Franz Joseph'e gösterdiği ilgi ve saygının onu derinden etkilediğine şüphe yoktur. Nitekim bu seyahatten duyduğu memnuniyeti kendisi de Vali Varešanin'e şu sözlerle ifade etmiştir: *"Sizi temin ederim ki burada gördüklerimden sonra kendimi 20 yaş daha genç hissediyorum"* (Agramer Zeitung, 02.06.1910, s. 2)²².

Franz Joseph'in kişisel tavırları da halk üzerinde derin ve olumlu bir etki bırakmış gibi görünmektedir. Zira Sırp lider Đamjanovic bir konuşmasında şunları söylemiştir: *"Hükümdar olağanüstü bir nezaket ve sevecenliğe sahip; çocuklarıyla bir baba gibi konuşuyor"*. Benzer şekilde Çarşı'daki Müslüman çevreleri de Franz Joseph'in kabulünü tartışırken şu ifadeleri kullanmışlardır: *"Türklerin Bosna'yı fethetmesinin üzerinden dört yüz yıldan fazla zaman geçti. O zamandan beri hiçbir sultan bizi ziyaret etmedi. İmparator-Kral Franz Joseph, şimdi esasının altına giren toprakları görmek için hemen geliyor. Bunun için ona teşekkür etmeli ve onu şenlikli bir şekilde karşılamalıyız"* (Agramer Zeitung, 02.06.1910, s. 2)²³.

İmparatorluk seyahati diğer bazı önemli sonuçlar da doğurmuştur. Her şeyden önce Franz Joseph, Bosna ve Hersek halkını şahsen tanıma fırsatı edinmiştir. Gerek resmî konuşmalarında gerekse ulusal ve dinî

hükümete destek vermelerinin beklendiği, ülkelerinin gelirinin yalnızca ülkelerinin ihtiyaçları için kullanılacağı, son birkaç yılın vergi borçlarının tahsil edilmeyeceği, hükümdarın şikâyetlerini bildiği ve iyi olmalarını dilediği, Bosna ve Hersek halkının askerlerini dost olarak görmeleri ve yetkililere itaat etmeleri hususları ifade edilmiştir (Neue Freie Presse, 28.7.1878, s. 1-2).

²¹ Öte yandan Saraybosna ve Mostar'daki imparatorluk günlerinde en zararsız nitelikteki birçok olayın gösterdiği gibi dinî ya da daha doğru bir ifadeyle dinî-millî düşmanlıklar da halk arasında azalmadan devam etmiştir. Bu küçük olaylardan bazıları bahsedilmeye değecek kadar ilginçtir. Hırvat, Sırp, İspanyol ve Müslüman şarkı toplulukları, halk şarkısı dışında Franz Joseph'in huzurunda hangi ulusal şarkıları seslendirecekleri konusunda anlaşamamışlardır. Hırvatlar, Sırp şair ve bestecilerin şarkılarını, Sırlar da Hırvat şair ve bestecilerin şarkılarını söylemek istememişlerdir. Ayrıca içlerinden hangisinin kendi adına ulusal marşı söyleyerek, herkesi selamlaması gerektiğini de bilmiyorlardı. Sonunda, *"ithal"* bir memurun kızı olan, genç bir Alman kadın üzerinde anlaşmışlar ve bu kadın Saraybosna'nın tüm şarkıcılarının hükümdara Almanca ve ardından Sırpça-Hırvatça saygılarını sunmuştur. Dikkat çeken bir diğer örnek ise şu şekilde olmuştur: Mostar'da, milyoner Müslüman Belediye Başkanı Komadina, elli odadan oluşan muhteşem konağını, Mostar'da kaldığı süre boyunca burada ikamet edebilmesi için Franz Joseph'in emrine vermiştir. Mostar'daki Sırp kilisesi metropoliti ve Fransisken Piskopos Buconjics bunu duyar duymaz onlar da aynı amaçla konutlarını hükümdarın emrine vermişlerdir; bu nedenle Franz Joseph kimseyi zor durumda bırakmamak için görüşmeleri tarafsız bir yerde, Narenta Otel'i'nin uygun olmayan salonunda gerçekleştirmiştir (Unterkämtnerische Nachrichten, 11.06.1910, s. 1).

²² Keza *"Burada yaşadıklarımın dolaylı kendimi çok mutlu ve gençleşmiş hissediyorum!"*, imparatorun Saraybosna'dan, en küçük çocuğu Arşidüşes Marie Valerie'ye (1868-1924) telgrafla iletği bu sözler, gerçekten de Bosna gezisinin Franz Joseph'i ne kadar memnun ettiğini göstermektedir (Das Interessante Blatt, 09.06.1910, s. 12).

²³ Benzer ifadeler *"Evening Mail"* adlı İngiliz gazetesinde yaklaşık beş asırdır bu topraklara hiçbir hükümdar gelmediğinden Bosna ve Hersek halkının yeni hükümdarları İmparator Franz Josef'i layıkıyla karşılamaya hazırlandıkları şeklinde yer almıştır (Evening Mail, 30.05.1910, s. 2).

liderlerle kişisel görüşmelerinde yaptığı açıklamalarda, ne istediğini yanlış anlaşılmayacak bir şekilde, açıkça ortaya koyma imkânı bulmuştur. Bu ise halkın, imparatorun hangi mezhepten olursa olsun her türlü saldırıya ve özellikle de hangi taraftan gelirse gelsin dinî propagandaya karşı olduğunu anlamaları açısından oldukça önemli bir konu olmuştur. Franz Joseph mezhepsel uyumluluk politikasını kabul etmiş, bunu Müslümanlar ve Sırp'lar için de yapmıştır. Vakfın Bosna'daki Müslümanların istikrarı için önemini bildiğini ve haklarını korumaya kararlı olduğunu söyleyerek Müslümanlara güvence vermiştir. Zira Avusturya-Macaristan basınına göre hükümdar nüfusun Müslüman kısmının, yaklaşık yedi yüz bin kişinin göçe zorlanmasını istemiyordu. Ancak Bosna ve Hersek sakinleri için en önemlisi muhtemelen Franz Joseph'in herhangi bir otokratik rejimi onaylamaması ve Bosna ve Hersek'ilerin kamu işlerine çekincesiz bir şekilde katılmalarını istemesiydi. Hükümdar bunun yeni ülkelerde daha fazla refaha yol açacağını umuyordu ve hükûmetin benimsediği ilkelerin bir taşra otokrasisi tarafından gölgelenmesine karşıydı (Unterkämtnerische Nachrichten, 11.06.1910, s. 2).

Anlaşılan o ki Franz Joseph ülkesinin gerçek bir babası, yüreği tüm halklarına eşit derecede yakın olan, modern bir yönetici olarak görülmek istiyordu. Söz konusu seyahat de bu isteğini gerçekleştirmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştı. Franz Joseph âdeta gönülleri fethetmişti. Nitekim asırlardır bu topraklarda hiçbir hükümdar görülmemişti ve bu nedenle halk da ona sadakate karşılık vermişti. Bağlılık olgusu artık bizzat halkın bağlılık yeminiyle sarsılmaz bir şekilde mühürlenmiş, Müslüman kadınların bile ilk kez böylesine siyasi açıdan önemli bir etkinlikte yer aldığı görülmüştü. Seçimlerle birlikte Franz Josef'in Bosna'da yeni dönemi bizzat açıyor olması, Avusturya açısından Avusturya'nın geleceği için ölçülemez değerde bir olay ve mutlu bir semboldü. Avusturya'ya göre; dışarıdan gelen müdahalelere rağmen Bosna 32 yıllık Avusturya yönetimi sırasında olduğu gibi yüzyıllar boyunca böylesine muazzam bir gelişme yaşamamıştı. Bir zamanlar ihmal edilmiş olan bu topraklar o günlerde birinci sınıf bir kültür devletine dönüşmüştü ki bu, mezhep farklılıkları göz önüne alındığında olağanüstü bir başarı olarak görülmekteydi (Wienerwald-Bote, 11.06.1910, s. 3).

Bosna'daki unutulmaz imparatorluk günlerine tanıklık eden ve İmparator Franz Joseph'in devlet adamlığının pratik uygulamasını halkın önünde gören herkes hayranlıkla dolmuştur (Unterkämtnerische Nachrichten, 11.06.1910, s. 2). Nitekim yaşlı hükümdarın saltanatı süresince tebaası ve ilhak edilen vilayetler üzerinde bıraktığı etkiyi bizzat yerinde görmek için gösterdiği gayreti Macar basını da en samimi şekilde alkışlamıştır. Bosna'dan gelen haberlere göre de bu seyahat halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Çünkü memlekete düzen tesis eden ve halka meşruiyet ile muhtariyet tesis eden İmparator Franz Joseph olmuştur. Bu ahenk ve düzen bazı taraflarca bozulmak istense de başarılı olamamıştır (Tanin, 31.05.1910, s. 1). Benzer şekilde “Times” gazetesi de ilhak edilen vilayetlerde otuz üç senedir takip edilen ciddi mesainin başarıya ulaşmasından dolayı imparator ile tebaasının aynı derecede tebriğe değer olduklarını yazarken “Daily Chronicle” gazetesi ilhakı eleştiren eski siyasi mütalaalarının kendilerini imparator için bu vilayetlerde tam bir muvaffakiyet temennisinden menedemeyeceğini beyan etmiştir (Sadâ-yı Millet, 02.06.1910, s. 2; Sabah, 02.06.1910, s. 3; Tercüman-ı Hakikat, 01.06.1910, s. 3)²⁴.

²⁴ Saraybosna'dan “Neues Wiener Tageblatt” gazetesine gönderilen bir telgrafta ise Bosna ve Hersek'in bir krallık statüsüne yükseltileceği ve 1463 yılında Türkler tarafından yıkılan eski krallığın böylece yeniden kurulacağı haberinin Bosna ve Hersek halkı arasında büyük bir sevinç ve heyecana neden olduğundan bahsedilmektedir (Lancashire Evening Post, 31.05.1910, s. 2). Elbette ki burada bağımsız bir krallık tesis edilmemiş ve Bosna ve Hersek, Avusturya-Macaristan hâkimiyetinden 1918 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılışıyla çıkmıştır.

Bu arada Bosna ve Hersek ziyareti sonrasında Varešanin, hükümdar tarafından baronlukla ödüllendirilmiştir. Bu yüksek onur, Varešanin'in Bosna hükûmetinin başındaki faaliyetlerinin ve Avusturya-Macaristan'ın güneyindeki önceki olağanüstü askerî başarılarının özel bir takdirinin işareti olarak verilmiştir (Illustrierte Kronen Zeitung, 11.06.1910, s. 7; Wiener Salonblatt, 11.06.1910, s. 16). Ayrıca Ortak Maliye Bakanı Baron Burian; Bosna ve Hersek'te kaydedilen sevindirici ilerlemeden bizzat memnuniyet duyan Franz Joseph tarafından bu ülkelere yaptığı üstün hizmetlerin takdiri olarak Aziz Stephen Nişanı'nın Büyük Haçı ile ödüllendirmiştir (Znaimer Wochenblatt, 11.06.1910, s. 7; Sport und Salon, 11.06.1910, s. 6). Yine, hükümdarın Bosna ve Hersek'e yaptığı yolculuk vesilesiyle aynı onur Savaş Bakanı Baron Schönaich'e de üstün hizmetleri bir kez daha takdir edilerek Aziz Stephen Nişanı'nın Büyük Haçı ile verilmiştir (Znaimer Wochenblatt, 11.06.1910, s. 7; Wiener Salonblatt, 11.06.1910, s. 11).

Sonuç

Osmanlı basınında o sıralar Girit meselesi, Arnavutluk'un durumu ve Veliht Yusuf İzzeddin Efendi'nin Londra seyahati gibi öne çıkan gelişmeleri içeren haberlerin yanında Franz Joseph'in Bosna seyahatine ilişkin gelişmelere de yer verilmiştir. Ancak Osmanlı basınında bu hususta yer alan haberler Avusturya-Macaristan basını ile kıyaslanamayacak kadar sınırlı olup, bu çalışmaya konu olan Osmanlı gazetelerinden seyahatin bazı detaylarına vakıf olmak da mümkün görünmemektedir. Viyana ve Saraybosna'dan, hükümdarın seyahat rotasına ve vuku bulan gelişmelere ilişkin bildirilen haberler genel hatlarıyla, oldukça sınırlı bilgilerle nakledilmiştir. Yine bu çalışmaya konu olan Osmanlı arşiv belgelerinden elde edilen veriler de çoğunlukla Avusturya-Macaristan basınından aktarılan bilgileri ihtiva etmektedir. Bunun yanı sıra söz konusu seyahat ile ilgili olarak gerek Osmanlı gazetelerinde gerekse arşiv belgelerinde öne çıkan bir husus da Yeni Pazar Sancağı'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edileceğine yönelik söylentiler hakkında olmuştur.

Çalışmaya konu olan Avusturya-Macaristan basınında ise bu seyahatin neredeyse tüm detaylarıyla, en gururlu ve şenlikle şekilde tasvir edildiği görülmektedir. Bosna'nın ilhakından sonra her ne kadar Avusturya-Macaristan ile ilişkiler normale döndürülmüş olsa da yaklaşık iki yıl öncesine kadar fiilen Türk idaresinde olup, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu idaresine geçen bu vilayetlere yeni hükümdarın ziyaretinin aynı coşkuyla Osmanlı basınında yer almaması da anlaşılabilir bir durumdur. Bununla birlikte ilhaka başlangıçta en büyük tepkilerden birini gösteren ülke basını olarak İngiliz gazetelerinin tutumu da bahse değerdir. Bazı İngiliz gazeteleri de bu seyahate ayrıntılı şekilde, Avusturya-Macaristan basınından da alıntılarla yer ayırmış; bu gazetelerde Bosna ve Hersek halkının yaşadığı coşkuyu belirten ve Franz Joseph'in âdeta Bosna ve Hersek fatihi olduğunu ima eden haber başlıklarına rastlanmıştır.

Nitekim Franz Joseph'in imparatorluk topraklarına yaptığı bu ziyaret, tabiri caizse ilhakin onay mührünü vurmuş; bir bakıma Avusturya-Macaristan yeni mülklerinin elinde olduğunu tüm dünyaya belgelemiş; böylece ilhak sembolik olarak da gerçekleştirilmiştir. Avusturya-Macaristan basınında yer alan haberlere göre binlerce insanın karşılama selamlarıyla çevrili olan hükümdar, âdeta bir zafer kazanmış gibi yeni vilayetlerinin başkentlerine girmiştir. Franz Joseph'in başkent Saraybosna'ya girişine çanların çalınması, topların atılması ve şehre akın eden halk kitlelerinin saygı gösterileri eşlik etmiştir. Yeni vilayetlerin merkezini oluşturan, büyüleyici güzellikteki şehirdeki karşılama Saraybosna'nın ıslıl ıslıl süslenmiş sokaklarındaki halkın tezahüratları kadar sıcak ve içten olmuştur. Seksenine merdiven dayamış olan yaşlı hükümdar, yirmi saatten

fazla süren yolculuğa rağmen en ufak bir yorgunluk göstermemiş; herkes onun şaşırtıcı canlılığına hayret etmiştir. Hükümdar da bu güzel ve samimi karşılamadan duyduğu memnuniyeti defalarca dile getirmiş ve insanların bağlılık ifadelerinden duygulanarak, gördüklerinden o kadar memnun olduğunu ve yirmi yıl gençleştiğini hissettiğini sevinçle ifade etmiştir. Törenlerde ve kabullerde sergilenen ihtişam ve görkem ile yaşlı hükümdarın hayranlık uyandıran canlılığı ve gönül alıcı tavrı da halk üzerinde oldukça büyük bir etki bırakmıştır. Hükümdar âdeta tüm kalpleri fethetmiş ve tıpkı Avrupa’da yüksek bir saygınlığa sahip olduğu gibi yeni tebaasının da saygı ve sevgisini kazanmıştır. Franz Joseph’in bu seyahati kendisine karşı sadakat duygularının uyanışına işaret etmiş ve yeni ilhak edilen vilayetlerin Avusturya-Macaristan için yeni bir güç kaynağı hâline gelmesine katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda bu seyahat vesilesiyle Bosna ve Hersek halkları istek ve şikâyetlerini bizzat hükümdara iletme fırsatı bulmuştur. Ayrıca bu seyahat ilhaktan memnun olmayan bir kesimin ilhaka karşı fikirlerini değiştirmelerine ve yeni rejimi bizzat tanımalarına olanak sağlamıştır.

Katolik Hırvatlar genel olarak ilhaktan memnun görünmekle birlikte Ortodoks Sırlar ilhaktan en çok memnun olmayan gruptu. Kimliklerini dinlerine göre şekillendiren Müslümanlar da bazı istisnalar dışında Panslavist fikirlere sıcak bakmamaktalardı. Bununla birlikte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu açısından sorunlardan biri birçok Müslüman’ın Osmanlı İmparatorluğu’na yakın olmasıydı. Avusturya-Macaristan gazetelerine göre bu ziyaretle birlikte Müslümanlar ve önde gelen çevreler arasında o zamana kadar var olan anlaşmazlıklar ve yanlış anlamalar ortadan kalkmıştı. Müslümanlar sevgi ve hayranlıkla baktıkları hükümdara güven duymaya başlamışlardı. Franz Joseph özellikle özgür ve korkusuz görüldüğü için kalpleri kazanmıştı. Bosna ve Hersek halkı için ilerlemiş yaşına rağmen uzun ve zorlu bir yolculuk yapmıştı. Onları görmeye ve onlarla konuşmaya gelmişti. Mabetleri olan Begova Camisi’ni ziyaret etmiş; pek çok yerde halkın arasına karışmıştı. Oysa Müslümanlar sultanın tebaasıyla her türlü yakın temastan kaçınan ve halkın arasına girmekten korkan bir kişilik olduğunu düşünmekteydi.

Ne var ki Avusturya-Macaristan basınında çizilen bu iyimser tabloya karşın çok kültürlü Bosna ve Hersek’te Habsburg Hanedanı’na sadakat yaratma yönündeki bu ziyaretin etkisi elbette ki Panslavizmi engellemeye yeterli gelmeyecektir. Aksine, Sırp milliyetçiliği ve Habsburg karşıtlığı giderek artmaya devam etmiştir. Aslında o sıralar resmigeçit töreni için ihtiyat askerlerinin silahaltına alınmaları ve Yeni Pazar Sancağı’nın işgal edileceğine yönelik söylentilerin dolaşması ile Sırbistan halkının yaşadığı heyecan gerilimin önemli sinyalleri olarak görülebilir. Neticede o günlerde Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı Franz Joseph için gerçekleşmesi muhtemel olmakla birlikte gerçekleşmeyen suikast 28 Haziran 1914’te, yine bir Saraybosna ziyareti sırasında, bu kez tahtın varisi Arşidük Franz Ferdinand’ın (1863-1914) başına gelecektir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun veliahdı, Saraybosna’da Gavrilo Princip (1894-1918) adlı Bosnalı bir Sırp tarafından öldürülecek ve bu durum I. Dünya Savaşı’nın başlamasına neden olacaktır.

Kaynakça

- [1] Agramer Zeitung Gazetesi, 31 Mayıs 1910; 2 Haziran 1910; 3 Haziran 1910; 4 Haziran 1910.
- [2] Arbeiter Zeitung (Morgenblatt) Gazetesi, 1 Haziran 1910.
- [3] Aruçi, Muhammed (2020), "Mostar Köprüsü", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 30, Ankara.
- [4] Belfast News-Letter Gazetesi, 20 Haziran 1910.
- [5] Berlin Kongresi Protokolleri Tercümesi (H. 1298), Matbaa-i Amire.
- [6] Bilder Vom Tage Gazetesi, 1910.
- [7] BOA, HR. SYS.: 274/21; 274/22; 274/23; 274/24; 274/25; 274/26.
- [8] Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919) (1992), Ankara.
- [9] Bradford Observer Gazetesi, 31 Mayıs 1910.
- [10] Czernowitzer Tagblatt Gazetesi, 31 Mayıs 1910.
- [11] Das Interessante Blatt Gazetesi, 9 Haziran 1910.
- [12] Das Vaterland (Morgenblatt) Gazetesi, 31 Mayıs 1910; 4 Haziran 1910.
- [13] Dautović, Dženan ve Dedić, Enes (2016), Povelja kralja Tvrtka I Kotromanića Dubrovniku, (Žrnovnice, 10. april 1378-Trstivnica, 17. juni 1378), B. Govedarica (Ed.), Godišnjak, Sarajevo içinde (C. 45, 225-246), Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- [14] Die Neue Zeitung Gazetesi, 31 Mayıs 1910.
- [15] Die Zeit (Morgenblatt) Gazetesi, 31 Mayıs 1910; 1 Haziran 1910; 4 Haziran 1910; 9 Haziran 1910.
- [16] Emecen, Feridun (1992), "Bosna Eyaleti", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul.
- [17] Erdem, T. ve Shilmambetov, S. (2021), "'Alaş' Partisi ve Kazak Milli Aydınlanma Süreci: Kimlik ve Din", SDE Akademi Dergisi, C. 1, S. 3, Aralık, (12-35).
- [18] Evening Mail Gazetesi, 10 Mart 1909; 30 Mayıs 1910; 3 Haziran 1910.
- [19] Gönenç, Senem (2021), "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna ve Hersek'i İlhakı (5 Ekim 1908) ve Müteakip Gelişmeler", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, C. 10, S. 2, Aralık, (509-556).
- [20] Grbić, Meho (2007), Bosnia and Herzegovina 1878-1945 Islam, War and Politics, Lund University, Lund. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [21] Horel, Catherine (2023), Multicultural Cities of the Habsburg Empire 1880-1914 Imagined Communities and Conflictual Encounters, Budapest-Vienna-New York.
- [22] <https://www.kakanien-revisited.at/beitr/fallstudie/RDonia1.pdf> (Erişim Tarihi: 10.10.2024)
- [23] <https://www.parlament.ba/Content/Read/179?title=Periodaustrougarskevladavine&lang=en> (Erişim Tarihi: 10.10.2024)

- [24] Illustrierte Kronen Zeitung Gazetesi, 11 Haziran 1910.
- [25] Illustriertes Wiener Extrablatt Gazetesi, 31 Mayıs 1910.
- [26] Karal, Enver Ziya (2007), Osmanlı Tarihi, C. 8, Ankara.
- [27] Lancashire Evening Post Gazetesi, 31 Mayıs 1910.
- [28] London Evening Standard Gazetesi, 30 Mayıs 1910; 31 Mayıs 1910; 6 Haziran 1910.
- [29] Mährisch-Schlesische Presse Gazetesi, 4 Haziran 1910.
- [30] Neue Freie Presse Gazetesi, 28 Temmuz 1878.
- [31] Neues Wiener Tagblatt Gazetesi, 31 Mayıs 1910; 1 Haziran 1910; 3 Haziran 1910; 4 Haziran 1910.
- [32] Novaković, Filip (2021), “The Medieval Bosnian State as an Elective Monarchy”, Journal of Universal History Studies, C. 4, S. 1, Haziran, (67-78).
- [33] Österreichische Volkszeitung Gazetesi, 17 Haziran 1910.
- [34] Prager Abendblatt Gazetesi, 30 Mayıs 1910.
- [35] Sabah Gazetesi, 30 Mayıs 1910; 31 Mayıs 1910; 2 Haziran 1910; 3 Haziran 1910; 4 Haziran 1910.
- [36] Sadâ-yı Millet Gazetesi, 28 Mayıs 1910; 29 Mayıs 1910; 31 Mayıs 1910; 1 Haziran 1910; 2 Haziran 1910; 4 Haziran 1910; 5 Haziran 1910.
- [37] Scheer, Tamara (2023), “One Empire or Two States? Dualism and States of Emergency in Austria-Hungary Before and During the First World War”, First World War Studies, C. 14, S. 1, (115-135).
- [38] Sheffield Daily Telegraph Gazetesi, 31 Mayıs 1910.
- [39] Sport und Salon Gazetesi, 11 Haziran 1910.
- [40] Tanin Gazetesi, 29 Mayıs 1910; 30 Mayıs 1910; 31 Mayıs 1910; 4 Haziran 1910; 5 Haziran 1910; 6 Haziran 1910; 7 Haziran 1910; 8 Haziran 1910.
- [41] Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 1 Haziran 1910; 2 Haziran 1910; 3 Haziran 1910; 4 Haziran 1910.
- [42] Tüzün, Nevin (2020), “Avusturya-Macaristan İmparatoru Fransuva Jozef'in (Franz Joseph) Ölümünün Türk Basınına Yansımaları”, Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, C. 6, S. 30, (473-491).
- [43] Unterkämtnersche Nachrichten Gazetesi, 11 Haziran 1910.
- [44] Westminster Gazette Gazetesi, 15 Haziran 1910.
- [45] Wiener Montags-Post Gazetesi, 23 Mayıs 1910.
- [46] Wiener Salonblatt Gazetesi, 11 Haziran 1910.
- [47] Wiener Zeitung Gazetesi, 31 Mayıs 1910; 1 Haziran 1910; 4 Haziran 1910.
- [48] Wienerwald-Bote Gazetesi, 11 Haziran 1910.
- [49] Yeni İkdâm Gazetesi, 1 Haziran 1910; 2 Haziran 1910; 4 Haziran 1910.

[50]Yılmazata, Mehmet (2013), Savaş Giden Yol: 1908 Bosna-Hersek'in İlhakı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.

[51]Znaimer Wochenblatt Gazetesi, 11 Haziran 1910.

[52]Zovko, Ljubomir (2007), Studije iz pravne povijesti Bosne i Hercegovine: 1878-1941, Mostar Üniversitesi.

EKLER

Ek-1: Konak, Avusturya-Macaristan Yönetimi Sırasında Bosna ve Hersek Valisi'nin İkametgâhı.

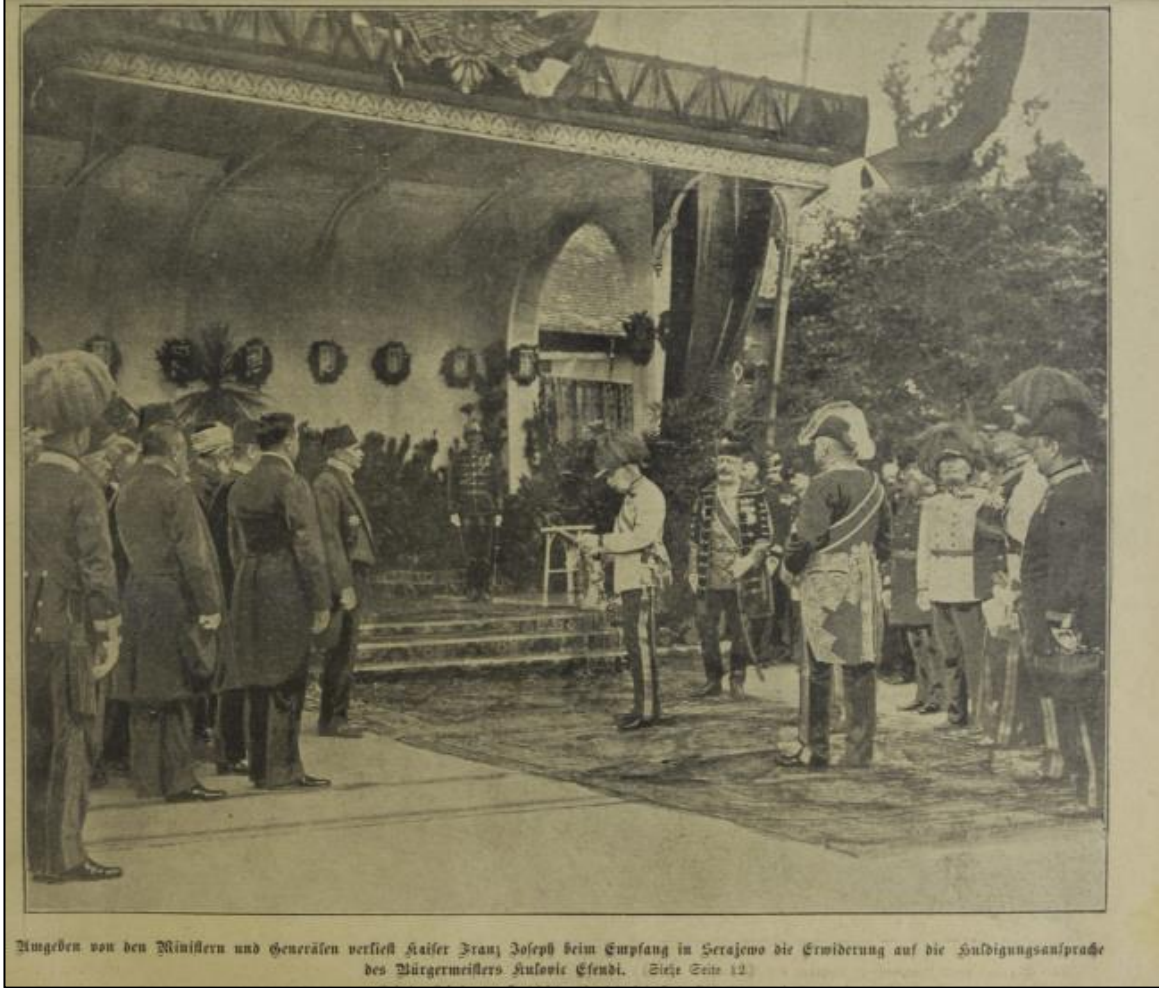
Kaynak: www.parlament.ba.

Ek-2: Bosanski-Brod'a Varışta Hükümdarın Karşlanması.

Kaynak: Illustriertes Wiener Extrablatt, 31.05.1910, s. 1.

Ek-3: İmparator Franz Joseph, Bakanlar ve Generallerin Eşlik Ettiği Saraybosna'daki Resepsiyonda Belediye Başkanı Kuloviç Efendi'nin Saygı Konuşmasına Yanıtını Okurken.

Kaynak: Das Interessante Blatt, 09.06.1910, s. 1.

Ek-4: İmparator Franz Joseph, Başpiskopos Stadler Önderliğinde Saraybosna'daki Tren İstasyonunda Bekleyen Katolik Din Adamlarına Seslenirken.

Kaynak: Das Interessante Blatt, 09.06.1910, s. 4.

Ek-5: İmparator, Saraybosna'daki Tren İstasyonunda Müslüman Din Adamlarıyla Sohbet Ederken.

Kaynak: Das Interessante Blatt, 09.06.1910, s. 5.

Ek-6: İmparator, Vali Varešanin İle Birlikte Muhafızların Eşlik Ettiği Dört Atlı Araba İle Saraybosna Konak'taki İkametgâhına Doğru Seyahat Ederken.

Kaynak: Das Interessante Blatt, 09.06.1910, s. 5.

Ek-7: Hükümdarın Saraybosna'da Gençler Tarafından Karşlanması.

Kaynak: Bilder Vom Tage, 1910, s. 994.

Ek-8: İmparator, Saraybosna Konak'ta İki Sıra Hâlinde Dizilen Beyaz Elbiseli Kız Öğrencilerin Arasından Geçerken.

Kaynak: Das Interessante Blatt, 09.06.1910, s. 6.

Ek-9: İmparator Franz Josef ve Vali V. Varešanin Saraybosna'daki Katedralin Önünde.

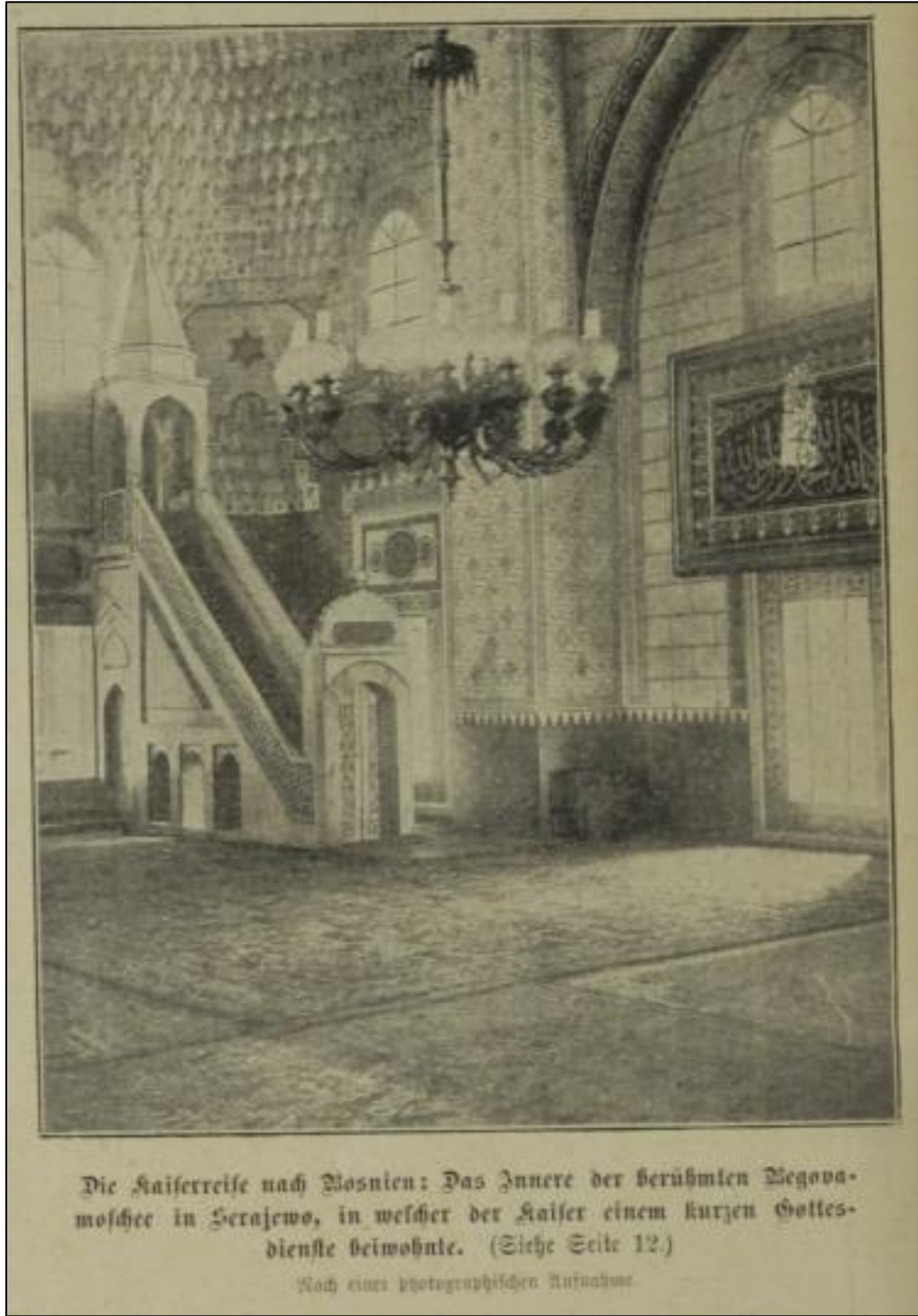
Kaynak: Bilder Vom Tage, 1910, s. 993.

Ek-10: Ilidze'de İmparatorun Önünde Yerel Halkın Ulusal Kolo Dansı.

Kaynak: Das Interessante Blatt, 09.06.1910, s. 6.

Ek-11: İmparatorun Kısa Bir İbadete Katıldığı Saraybosna'daki Ünlü Begova Camisi'nin İç Mekânı.

Kaynak: Das Interessante Blatt, 09.06.1910, s. 6.

Ek-12: Hükümdarın Roma Katolik Katedralinin Kapısında Başpiskopos Dr. Stadler Tarafından Karşlanması.

Kaynak: Das Interessante Blatt, 09.06.1910, s. 8.

Ek-13: Saraybosna'da Çocukların İmparatora Saygı Duruşu: Konak'a Giden Çocuk Alayının Başındaki Küçük Kızlar.

Kaynak: Das Interessante Blatt, 09.06.1910, s. 8.

Ek-14: Saraybosna'da Çocukların İmparatora Saygı Duruşu: Öğretmenleri İle Birlikte Müslüman Erkek Çocukları.

Kaynak: Das Interessante Blatt, 09.06.1910, s. 8.

Ek-15: Saraybosna'da Çocukların İmparatora Saygı Duruşu: Konak Alayındaki Yetişkin Sırp Kızları.

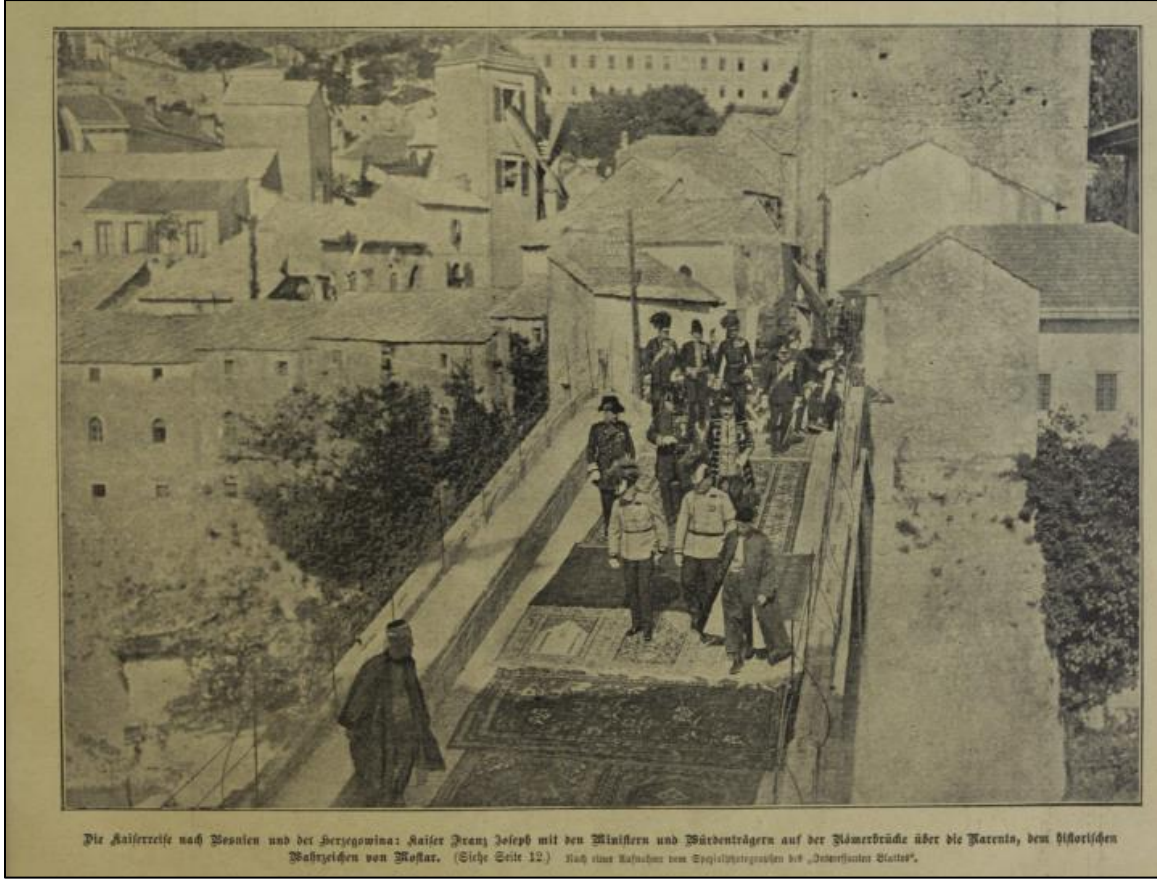
Kaynak: Das Interessante Blatt, 09.06.1910, s. 8.

Ek-16: Mostar'daki Resepsiyonda, Ulusal Kostümlü Çocuklar, Ülke Geleneklerine Göre İmparatora Karşılama Amaçlı Tuz ve Ekmek İkram Ederken.

Kaynak: Das Interessante Blatt, 09.06.1910, s. 9.

Ek-17: İmparator Franz Joseph, Bakanlar ve İleri Gelenlerle Birlikte Mostar'ın Tarihi Simgesi Narenta Üzerindeki Roma (Mostar) Köprüsünde.

Kaynak: Das Interessante Blatt, 09.06.1910, s. 9.

Journal of Universal History Studies

Count Agenor Goluchowski's Plan to Occupy the Straits (1895)¹

Kont Agenor Goluchowski'nin Boğazları İşgal Planı (1895)

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 06.01.2025 / 27.05.2025

pp. 85-114

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 8(1) • June • 2025 •

Serdar Bay

Kafkas University, Department of History, Assist. Prof. Dr., Kars, Türkiye

Email: kau.serdarbay@gmail.com

Orcid Number: 0000-0001-8484-8866

Cite: Bay, S. (2025). Count Agenor Goluchowski's Plan to Occupy the Straits (1895). Journal of Universal History Studies, 8(1), 85-114. <https://doi.org/10.38000/juhis.1614213>

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

*There is no conflict of interest with any person/ institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/ kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Abstract

When Count Agenor Gólurowski became Austro-Hungarian Foreign Minister in May 1895, he adopted a cautious foreign policy aimed at preserving the status quo in the Near East and preventing Russian expansion towards the Straits and the Balkans. However, the Armenian events in Istanbul created considerable public pressure on the European Powers and revived fears about the Eastern Question. Faced with the risk of Russian intervention and growing instability, Gólurowski sought to reaffirm the importance the Concert of Europe by proposing a naval demonstration and a plan for the occupation of the Straits in November, 1895. Although he expected strong support from Britain, his ally in the Mediterranean Treaty, the British Cabinet ultimately opposed the plan. The British Admiralty, led by Goschen and Richards, raised serious objections to the plan, arguing that Sultan Abdülhamid II's recent fortification of the Dardanelles made sea passage impossible without significant land support. Moreover, Russia's firm opposition to any military intervention further isolated Gólurowski's proposal and ultimately forced its withdrawal. As a result, the plan collapsed, revealing the fragility of European collective action on the Eastern Question. Drawing mainly on British and Ottoman archival documents, this study argues that the failure of Gólurowski's initiative not only exposed the limits of European collective diplomacy, but also accelerated the decline of Austro-Hungarian influence in the Balkans. It also highlights how the collapse of the plan signalled a wider weakening of the Council of Europe in the management of the Ottoman crisis, drawing attention to the growing divergence among the Great Powers over the Eastern Question. By analysing diplomatic correspondence, naval assessments and parliamentary debates of the period, the study provides a comprehensive understanding of how strategic miscalculations, divisions within the British Cabinet and assertive Russian diplomacy frustrated Gólurowski's ambitions and reshaped regional alignments. This case study reveals the limits of naval diplomacy and the fragility of European unity in managing the Eastern Question at a critical juncture.

Keywords: Great Powers, Gólurowski, Salisbury, Naval Demonstration, Straits.

Öz

Kont Agenor Goluchowski Mayıs 1895'te Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı olduğunda, Yakın Doğu'daki statükoyu korumayı ve Rusya'nın Boğazlara ve Balkanlara doğru genişlemesini önlemeyi amaçlayan ihtiyatlı bir dış politika benimsedi. Ancak İstanbul'daki Ermeni olayları Avrupalı Güçler üzerinde önemli bir kamuoyu baskısı yaratarak Doğu Sorunu'na ilişkin korkuları canlandırdı. Rus müdahalesi ve artan istikrarsızlık riskiyle karşı karşıya kalan Goluchowski, Kasım 1895'te bir deniz gösterisi ve Boğazların işgali için bir plan önererek Avrupa Uyumunun önemini yeniden teyit etmeye çalıştı. Akdeniz Anlaşması'ndaki müttefiki İngiltere'den güçlü bir destek beklemesine rağmen İngiliz Kabinesi nihayetinde plana karşı çıktı. Goschen ve Richards'ın başını çektiği İngiliz Amirallliği, Sultan II. Abdülhamid'in Çanakkale Boğazı'nda yakın zamanda güçlendirdiği tahkimatın, önemli bir kara desteği olmadan denizden geçişi imkânsız hale getirdiğini ileri sürerek plana ciddi itirazlarda bulundu. Dahası, Rusya'nın herhangi bir askeri müdahaleye kesin bir şekilde karşı çıkması Goluchowski'nin önerisini daha da izole etti ve nihayetinde geri çekilmeye zorladı. Sonuç olarak plan çöktü ve Doğu Sorunu konusunda Avrupa'nın kolektif eyleminin kırılma noktasını ortaya koydu. Temel olarak İngiliz ve Osmanlı arşiv belgelerine dayanan bu çalışma, Goluchowski'nin girişiminin başarısız olmasının yalnızca Avrupa kolektif diplomasisinin sınırlarını ortaya koymakla kalmayıp, aynı zamanda Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki etkisinin azalmasını da hızlandırdığını savunmaktadır. Ayrıca bu çalışma, planın çöküşünün Osmanlı krizinin yönetiminde Avrupa Konseyi'nin nasıl daha geniş çaplı bir zayıflamaya işaret ettiğini vurgulayarak, Doğu Sorunu konusunda Büyük Güçler arasında artan ayrışmaya dikkat çekmektedir. Çalışma, dönemin diplomatik yazışmalarını, bahri değerlendirmelerini ve parlamento tartışmalarını inceleyerek, stratejik yanlış hesaplamaların, İngiliz Kabinesi içindeki bölünmelerin ve Rusya'nın iddialı diplomasisinin Goluchowski'nin emellerini nasıl boşa çıkardığına ve bölgesel hizalanmaları nasıl yeniden şekillendirdiğine dair kapsamlı bir anlayış sunmaktadır. Bu vaka çalışması, kritik bir dönemde Doğu Sorunu'nun yönetiminde deniz diplomasisinin sınırlarını ve Avrupa birliğinin kırılma noktasını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Devletler, Goluchowski, Salisbury, Deniz Gösterisi, Boğazlar.

Extended Abstract

The Armenian incidents in Anatolia in 1894 once again brought the Eastern Question to the forefront of European diplomacy. Allegations of massacres against Armenians and Christians created public outrage, especially in Britain, where a strong Armenian lobby exerted pressure on the government to act. In response, the Liberal Government, together with France and Russia, presented a reform plan to Sultan Abdülhamid II in May 1895. The Sultan resisted the plan for months, viewing it as a threat to his sovereign authority. However, the renewed violence in Istanbul in September 1895 heightened international tensions and shifted the geopolitical focus to the Ottoman capital.

This study argues that the failure of Count Goluchowski's plan to occupy the Straits in November 1895 was not solely due to Russian opposition as has often been claimed but was equally shaped by the British Admiralty's strategic objections, Ottoman military fortifications, and diplomatic disunity among the Great Powers. Goluchowski's aim was to localize the Armenian crisis and restrain Russian influence over the Sultan through a joint naval demonstration. While British Prime Minister Salisbury initially appeared sympathetic, his Cabinet ultimately rejected the plan due to fears of military escalation and technical limitations.

Methodologically, the study adopts a multi-source archival approach, combining British diplomatic dispatches (TNA, FO series), Ottoman documents (BOA), and period press accounts to provide a comprehensive analysis. The analysis also benefits from close scrutiny of reports by Sir Edmund Monson, the British Ambassador in Vienna, whose correspondence offers insight into both Austro-Hungarian motives and British reactions. Parliamentary debates and press commentary further illuminate public sentiment and the domestic political constraints facing decision-makers in London and Vienna.

The findings reveal that Goluchowski's initiative was diplomatically bold but strategically misaligned with on-the-ground realities. The Ottoman Empire's rapid military reinforcement of the Dardanelles, the cautious stance of the British Cabinet especially the Admiralty and Germany's reluctance to jeopardize its relationship with the Sultan undermined any chance of a coordinated action. The disclosure of the plan through the Rome Telegraph Agency also allowed Russia to torpedo the initiative diplomatically before it materialized. As a result, the plan collapsed, and Goluchowski's credibility suffered both domestically and internationally.

In conclusion, this study provides a fresh and integrated interpretation of Count Goluchowski's 1895 Straits plan, moving beyond simplistic accounts that attribute its failure solely to Russian opposition. By juxtaposing British naval assessments, Ottoman military preparedness, internal Cabinet debates in London, and the responses of other European powers, it reveals the deeper structural limits of coercive diplomacy in the late nineteenth-century Eastern Question. The analysis demonstrates that Goluchowski's initiative, though diplomatically imaginative, was strategically flawed and politically untenable. This research thus fills a critical gap in the historiography by re-evaluating the episode not merely as a failed naval manoeuvre, but as a turning point in Austro-Hungarian diplomacy and a reflection of the declining coherence of European collective action in managing the Ottoman crisis.

Introduction

In May 1895, Count Agenor Maria Adam Gołuchowski (1895-1906) succeeded Count Gustav Kalnoky as the Austro-Hungarian Minister of Foreign Affairs. When he was called to steer foreign policy, he was only forty-six years old. Gołuchowski belonged to the land-rich group that was the backbone of the Austro-Hungarian Empire and owned large estates in Galicia. Despite being Polish, he considered himself primarily a servant of the Empire (The Speaker, 25.05.1895, p. 563). Gołuchowski's diplomatic experience was quite limited; he served in Berlin, Paris, and Bucharest, and only held the position of mission chief in the latter. Sir Edmund Monson, the British Ambassador in Vienna, considered Gołuchowski to be amiable and courteous but completely insignificant (Grenville, 1958, p. 342).

Contrary to the criticisms directed at him, Gołuchowski was not incompetent; he was hardworking, but he could not be considered one of the first-class statesmen. In response to a celebratory speech made for his appointment, Count Gołuchowski declared in his first official speech his intention to support the emperor's efforts for European peace and, at the same time, to protect Austria's interests abroad with energy and determination (Windsor Magazine, December 1897, p. 596-597). However, while doing this, he also tried to take utmost care in maintaining the Concert of Europe². Following a cautious policy, Gołuchowski was in favor of maintaining the status quo in the Near East. Gołuchowski's fundamental principle in foreign policy, like his predecessors Kaunitz, Metternich, Andrassy, and Kalnoky, was to prevent Russia from seizing control of Istanbul and the Straits (Walters, 1950, p. 220). When Gołuchowski took office, he believed that England, within the framework of the Mediterranean Agreements in 1887³, would do everything in its power to prevent Russia from expanding towards the Balkans and the Straits. In this regard, Gołuchowski was initially determined to follow and enhance his predecessor's policy of maintaining close ties with Britain. However, Austria-Hungary's inability to realistically assess its international position, its lack of finesse, and its failure to understand British policy ultimately led it to make a fateful and serious mistake in foreign policy. (Walters, 1950, p. 268).

Gołuchowski desired the continuation of the 1887 Mediterranean Agreement with England to maintain the status quo in the Near East and worked intensively to achieve this desire during the first two years of his tenure. The change in power in England in the summer of 1895, and the re-emergence of the Eastern Question due to the Armenian events in Anatolia and Istanbul in 1894-1895, caused the priorities of England and Austria-Hungary to change during this period (Grenville, 1958, p. 343). His ability to succeed where Bismarck had failed and to sign an agreement allowing Austria to cooperate with Russia in the Near East while

² Gołuchowski had even agreed with the Russian Foreign Minister Prince Lobanov in Vienna in August 1895 that it was possible to maintain the territorial integrity of the Ottoman Empire for the next few years (MacColl, 1896, p. 207-208). Indeed, this agreement of 1895 ended on May 5, 1897, with a treaty between the two sides concerning the Balkans. According to this treaty, Austria-Hungary and Russia agreed to abandon any thoughts of conquest in the Balkan Peninsula if maintaining the current status quo became impossible. They also agreed to ensure that all other Powers with potential ambitions on these territories respect this principle. It was likewise acknowledged that the issue of Istanbul and the adjacent lands, along with the Straits (Dardanelles and Bosphorus), due to its highly European character, could not be the subject of a separate agreement between Austria-Hungary and Russia (Anderson, 1970, p. 130-131).

³ The 1887 Mediterranean Agreement was signed between England, Austria-Hungary, and Italy. The main aim of the treaty was to maintain the status quo in the Near East. While securing Austria's and England's support for Italy against France in the Mediterranean, it also ensured England's support for Austria against the Russian threat in Istanbul, the Straits, and the Balkans. Thus, England also secured the support of Austria and Italy against French and Russian expansion in the Straits and the Mediterranean. For details of the agreement, see (Medlicott, 1926, pp. 66-68; Hinsley, 1958, pp. 76-81; Pribram, 1920, p. 94-104). However, the 1887 Mediterranean Agreement did not in any way place an obligation on England to go to war against France and Russia (Gooch-Temperley, 1932, p. 1-12).

maintaining its commitment to the Triple Alliance, instead of a secret agreement made without the knowledge of Austria's allies, was a significant achievement for him (Windsor Magazine, December 1897, p. 596-597).

In the last twelve months of the Liberal Government's rule in England (1892-1895), foreign policy issues had increasingly compounded. The Armenian uprisings in Anatolia, which were harshly suppressed by the Ottoman Empire according to the Great Powers, triggered calls in public opinion for action against the Sultan. This public pressure in England brought the entire Eastern Question back to the forefront. Unlike England, the other Great Powers viewed the stability of the Ottoman Empire and the preservation of the status quo as a much higher priority than the fate of the Armenians (Kennedy, 1981, p. 104).

When the Conservative Party Leader, Marquess of Salisbury (1895-1902), returned to power in England in June, one of the most important issues he inherited from his predecessors was the Armenian question. Throughout the summer, Salisbury, in a pessimistic mood, believed that unless Sultan Abdülhamid II's powers were restricted, he would continue to "massacre" Armenians and Christians as he pleased, in his own words. However, the other Great Powers outside of England did not share Salisbury's view of forcibly imposing Armenian reforms on the Sultan (Grenville, 1964, p. 29). In particular, Russia and France were not ready to force the reforms down the Sultan's throat (Crewe, 1931, p. 516-519).

After taking power, Salisbury realized that he had inherited an unfeasible reform program formulated by England, Russia, and France in the spring of 1895. His predecessors had led British policy into an impasse due to the Armenian events that occurred between 1894 and 1895. Given the public pressure in England, Salisbury had no choice but to continue the Liberal Government's policy. The Armenian question and Sultan Abdülhamid II's disregard for the Great Powers' calls for reform led Salisbury during the summer to consider using naval power to force the Sultan and to contemplate the possibility of resolving the centuries-old Eastern Question by dividing the Ottoman Empire (BOA. Y.PRK.ZB., 16/31, 9 S 1313). It was not entirely clear how serious Salisbury was about this last idea and under what conditions he considered it could be realized. However, the reaction of the other powers was clear, and they were not welcoming any changes to the status quo. Because such a division could not only revive old rivalries but also spread the problem to the Balkans and other regions (Kennedy, 1981, p. 106).

On August 15th, at the opening of Parliament, Salisbury publicly reprimanded the Sultan. He declared that while England wished to protect the Ottoman Empire, Europe would not indefinitely remain a spectator to the Sultan's abuse of power. Salisbury's forceful speech did not have much effect on the Sultan, but it certainly alarmed European governments who mistakenly assumed that Salisbury intended to abandon England's traditional policy of maintaining the Ottoman Empire (HL Deb, 15.08.1895, cc.19-58). Salisbury's eloquent condemnation of the Sultan's rule and his gloomy premonitions about the collapse of the empire resonated greatly in Vienna, Berlin, and St. Petersburg (Grenville, 1958, p. 347). According to French Ambassador Geoffrey de Courcel, Salisbury tended to see the world as full of "sick men" and the Ottoman Empire was the sickest of them all (Charmley, 1999, p. 232). Therefore, in 1895, although Salisbury believed that the death of the Ottoman Empire was imminent, he still wanted to postpone its collapse for as long as possible. Indeed, Salisbury wrote to his Ambassador in Istanbul, Layard, in 1880: "*Delaying Turkey's fall until the revolution in Russia takes place would be a great success because there is everything to gain by postponing the disaster*" (Grenville, 1964, p. 27).

Count Goluchowski approached the British Government immediately after Prime Minister Salisbury, the architect of the Mediterranean Agreement of 1887, delivered his speech in Parliament. Expressing his desire to maintain the status quo in the East, Goluchowski offered Salisbury a proposal for mutual agreement and cooperation on issues related to the Ottoman Empire. Salisbury tried to demonstrate his commitment to the alliance by clearly stating to the Austro-Hungarian Ambassador Franz Deym (1888-1903) that England's policy was still aimed at preserving the Ottoman Empire, and that keeping Russia out of Istanbul was still in England's interest. In fact, Salisbury's explanations to Ambassador Deym were in line with his general ideas about the conduct of foreign policy. The time to test the sincerity of Salisbury's assurances to Deym came in late 1895, following the Armenian events at the Sublime Porte, which led to the spread of anarchy throughout the Ottoman Empire (Jefferson, 1960, p. 50).

Existing literature generally treats Count Agenor Goluchowski's plan to invade the Straits in 1895 as a brief episode within the broader Eastern Question narrative, or focuses narrowly on British or Russian perspectives without sufficiently integrating Austro-Hungarian motivations and concerns. Within this framework, existing studies have predominantly analysed Ottoman-Russian-British rivalry during the period in question. For example, Grenville (1958) and Walters (1950) emphasised Goluchowski's efforts to maintain the status quo and his commitment to the Mediterranean Treaties, while Kennedy (1981) analysed Britain's realist approach to Ottoman policy. However, the existing literature does not examine in sufficient depth how Sultan Abdülhamid II's defensive fortifications (gun batteries, mine lines) at Gallipoli made the implementation of Goluchowski's plan impossible. For example, while Marder (1940) focussed mainly on the technical inadequacies of the British navy, the role of Russia has been largely ignored in this and similar studies. Although Russian Foreign Minister Lobanov's firm opposition to the plan was directly linked to Russia's historical claims to the Straits, studies such as Anderson (1970) have failed to adequately analyse how Russian diplomatic pressure weakened the Goluchowski-Salisbury alliance. On the other hand, Salisbury's internal cabinet struggles (opposition from Balfour, Goschen and Richards) and the pressure of British public opinion against Armenian reform demands were also decisive factors in the failure of the plan. While Otte (2000) has addressed these internal conflicts, Şaşmaz (2000) has analysed the impact of the Armenian issue on the diplomatic process from the Ottoman perspective. This study, on the other hand, analyses the reasons for the failure of Goluchowski's plan in a more holistic framework by comparing British (TNA) and Ottoman (BOA) archival documents. The Admiralty's technical objections (the Chermiside report) and Russia's diplomatic manoeuvres (Lobanov's intervention) are evaluated together to show why the idea of a "*naval demonstration*" was practically unfeasible. Moreover, the long-term effects of the failure of the plan, such as Goluchowski's approach to Russia, the invalidation of the Mediterranean Treaties, and the loss of confidence in the Vienna-Berlin-St. Petersburg line, are also discussed, emphasising the weakening process in these alliances, in contrast to Grenville's (1964) assessment. In conclusion, this study comprehensively examines Goluchowski's strategic calculations, the reactions of the other Great Powers and their impact on the foreign policies of Austria-Hungary and Britain, and aims to fill an important gap in the literature by systematically analysing British archival materials, parliamentary debates and press sources of the period.

1. Public Pressure and the Goluchowski-Salisbury Diplomatic Alignment

The Liberal Government in England, which was subjected to great public pressure as a result of the Armenian incidents that started in Sason in 1894 and then spread to different parts of Anatolia, prepared a reform

plan in May 1895 for the Ottoman Empire to accept, with the support of Russia and France (Anderson, 1970, p. 264-265). The Sultan saw the reform plan presented to him as an attack on his sovereign rights and resisted its implementation for a long time, which led to intense pressure from England (Şaşmaz, 2000, p. 139). On June 27, the British Military Attaché in Istanbul, Colonel Chernside, informed the Foreign Office that the Turks feared nothing and had made almost no war preparations in the capital to resist any pressure applied by one or more powers regarding the Armenian issue. According to the attaché, the general feeling in military and official circles was that Russia and France would not resort to extreme measures, and Britain would not act alone and seriously threaten Dardanelles or Istanbul. Because there was a widespread belief that such an action would lead to a conflict with Russia. (Marder, 1940, p. 242). Moreover, the commission of inquiry established by the Ottoman Empire, Britain, France and Russia to investigate the Armenian incidents in Sason had completed its investigation in the summer of 1895 and submitted its report to the relevant states. The report clearly revealed that the massacres allegedly committed against Armenians in Sason for months by the European public opinion were unfounded and that the incidents were the result of the provocations of foreign agents (Gülmez, 2006, s. 726-733). The Commission of Inquiry, which admitted that good relations had existed between the Muslims and the Armenians in the district of Talori until the arrival there of Hampartsoum Boyadjian (Murad) in the spring of 1894. Even the British consular delegate H. S. Shipley, in a memorandum of 12 October 1895, observed that the estimates of Armenian casualties published in the British and continental press, ranging from 5,000 to 10,000, were completely unrealistic (Sonyel, 1987, p. 170-171). However, in September 1895, the Armenian incidents in Istanbul drew the attention of the great powers to Istanbul and, consequently, to the Sultan's sovereignty. Even at this time, there were many allegations in the European press that the British navy would bombard Istanbul and Thessaloniki would be annexed by Austria. (BOA. HR.SYS., 189/42; BOA. HR.SYS., 1366/15). At one point, the British prime minister even considered invading Jeddah, the most important Ottoman port on the Red Sea (Anderson, 1970, p. 266). The turmoil in Istanbul brought an old issue into a new and sharper focus for England. British interests required the preservation of the Ottoman Empire and the support of the Sultan's Government against a potential Russian attack. However, even lacking moral concerns, it was quite difficult for any British Cabinet to protect the Sultan from his enemies when the strong public opinion in the country demanded his punishment (Grenville, 1964, p. 28).

Salisbury had gained a reputation as a pragmatic man whose policies were based on the principles of Realpolitik (Roberts, 1999, p. 41). He feared that the recent Armenian events would trigger a public campaign similar to the one Gladstone launched against the Bulgarian events⁴. Salisbury's fears were further heightened by the removal of Kâmil Pasha, who was known to be pro-British, from the position of Grand Vizier, and the appointment of individuals whom he referred to as "*the Sultan's fanatical puppets*" to the government⁵. Indeed, by October, the situation of the Armenians in Anatolia and Istanbul had enraged the British public, and this surge of excitement had resulted in the Foreign Office being flooded with petitions. Indeed, Salisbury's prophecy had come true, and the Sublime Porte demonstrations had even prompted the eighty-year-old Gladstone to intervene in politics one last time, condemn the Turks, and demand vague action from the government (Otte, 2000, p. 7).

⁴ For detailed information on the subject, see (Yıldızeli, 2023).

⁵ Since Kâmil Pasha, who had been dismissed from the Grand Vizier's office, had attempted to defect to the British and Austrian Embassies and a few days later the Great Powers had decided to send their navies to Dardanelles, the Ottoman Government contacted Russia (BOA. Y.EE., 86/3, 5 C 1313).

Salisbury recognised that he had to deal with two separate but related problems in the Turkish crisis. The first issue the Prime Minister had to resolve was to prevent the alleged massacres of Armenians and to exert pressure on the Ottoman Empire to obtain certain rights in favour of Armenians. Because Salisbury was subjected to intense criticism from the public and the opposition over this issue. Secondly, Salisbury had to deal with protecting British interests in the Near East in case Russia chose to take advantage of the growing chaos in the Ottoman Empire to seize Istanbul and the Straits. In this regard, as in 1878, he was ready to use the fleet to prevent any Russian coup. Unlike 1878, however, Salisbury wanted to force the Sultan to accept reforms and preferably depose him, with the cooperation of Russia and other Great Powers (Grenville, 1964, p. 47). However, the other Great Powers did not share Salisbury's view.

Following the demonstrations in Istanbul, Salisbury called a special Cabinet meeting to counter any hostile Russian actions. If it appeared that Russia, seeking to exploit the panic in Istanbul, was attempting to move towards the Bosphorus, he proposed that the British Ambassador in Istanbul be given the authority, as had been given to Ambassador John Ponsonby in 1834, to call the fleet from the Dardanelles in such a situation (Lowe, 1965, p. 104). Objections were raised by the First Lord of the Treasury and Leader of the House of Commons, Arthur Balfour, the Secretary of State for the Colonies, Joseph Chamberlain, the First Lord of the Admiralty, George Joachim Goschen, and the First Sea Lord, Frederick Richards, and when these objections were upheld in the Cabinet, Salisbury had to reluctantly accept the decision (Jefferson, 1960, p. 50-51).

Another person who was at least as concerned as Salisbury about the decisions Russia might take following the events in Istanbul was Goluchowski. As a result of the Armenian events, England thought that the consensus reached between England, France, and Russia was an important agreement to eliminate the existing dangers and to get the Sultan to accept the reform plan. There were multiple reasons for Goluchowski's active role against the Ottoman Empire during this process. The first was his understanding of foreign policy, and the second was Russia's recent influence over the Ottoman Empire. Because the recent events were enough to show that the Russian Tsar was the Sultan's best friend. On the other hand, the news published in the European public opinion about England's complete withdrawal from the Mediterranean, and the speculations that Salisbury's cabinet did not support him, had greatly unsettled Austria, the other member of the Mediterranean Alliance. Thus, due to his discomfort with both the foreign policy pursued by Salisbury and the rapprochement between the Ottoman Empire and Russia, Goluchowski began initiatives with England (TNA, FO, 424/184, No. 116).

Goluchowski was concerned that if Sultan Abdülhamid II remained stubborn in meeting England's reform demands, the entire Eastern Question would come back to the forefront. Another of Goluchowski's concerns was that there might be significant changes in the views of the Triple Alliance members regarding the Eastern Question. He believed that Italy and Germany were no longer willing to protect the Ottoman Empire⁶. However, unlike his allies, it was impossible for Goluchowski to support such a change in opinion, because as long as Austria's interests in the Balkans were not secured, the territorial integrity of the Ottoman Empire needed to be maintained for as long as possible. Because in the event of a possible collapse, it would be impossible for him to tolerate Russia's presence in the Straits and the Balkans (TNA, FO, 424/184, No. 116).

⁶ Because in the recent past, German Emperor Wilhelm II had proposed to British Prime Minister Salisbury the idea of partitioning Ottoman territories (Grenville, 1964, p. 41).

Goluchowski was quite pleased with Salisbury's assurances that no policy changes were being considered in the Near East. However, it was essential for the Sultan to take steps to improve the situation in Macedonia⁷. Because he considered it likely that some troubles would arise in this province in the spring of 1896 (TNA, FO, 424/184, No. 181). Therefore, with the support of England's Ottoman policy, Goluchowski believed that Austria should act in full agreement with England on matters related to the Ottoman Empire (TNA, FO, 424/184, No. 169). Salisbury agreed with Goluchowski and told Deym, the Austro-Hungarian Ambassador in London, on October 17 that British policy was definitely to support the Ottoman Empire, as its collapse would harm British interests. In fact, contrary to public claims, Salisbury assured Ambassador Deym that there had been no change in policy regarding the preservation of the territorial integrity of the Ottoman Empire (Lowe, 1967, p. 199).

The British public opinion and the opposition, which had been aroused after the demonstration in Istanbul, had put great pressure on the government to take action in favour of the Armenians and the Christians in Istanbul. The British public opinion was keen to corner Sultan Abdülhamid II by processing the biased and anti-Ottoman reports sent from the region with great enthusiasm. As a matter of fact, Russia, which argued that the Armenian incidents in Anatolia and Istanbul were caused by British provocations and support, ignored the claims of the British public opinion and pursued a pro-Ottoman policy. Because Russia did not want a new Bulgaria to be created in Eastern Anatolia (Neilson, 1995, p. 164; Marriot, 1944, p. 148). British Prime Minister Salisbury had also ordered the Mediterranean fleet to anchor off Dardanelles in order to break Russia's influence over the Ottoman Empire and to put pressure on the Sultan. (HC Deb, 11.02.1896, cc. 73-164). Admiring the way British diplomacy saved the day despite overt and covert obstacles, Goluchowski saw the presence of the British fleet on Lemnos Island as highly valuable for Austria's interests in the region (TNA, FO, 424/184, No. 166). Concerned about a possible military operation by Russia on Istanbul at any moment, Goluchowski wanted the presence of the British fleet in the Mediterranean to continue for a while longer (TNA, FO, 424/184, No. 168). Taking the initiative on October 25, Goluchowski communicated with England.

He stated that the British battleships near Lemnos were of great significance for his country and expressed his desire for matters in the Near East to be handled within the framework of the Mediterranean Alliance and mutual agreement between the two states. Goluchowski clearly wanted England's future policies towards the Near East to be as suitable for Austria as their past policies had been (TNA, FO, 424/184, No. 169).

Following Goluchowski's communication, the British Prime Minister ordered the fleet to remain off Lemnos for a while longer to exert stronger pressure on the Sultan (TNA, FO, 424/184, No. 270). The presence of the British navy off the coast of Izmir provided the ambassadors in Istanbul with the necessary opportunity to make representations to the Sultan. At the call of Austro-Hungarian Ambassador Calice, the representatives of the Great Powers in Istanbul also gathered on November 5, 1895. Following the meeting, the ambassadors made representations to the Ottoman Government regarding the Armenian issue and the state of anarchy in Istanbul, demanding that the state of anarchy be brought to an end as soon as possible. On November 6, Goluchowski met the Ottoman ambassador in Vienna, alleging that some events in Anatolia and Istanbul were carried out under the orders of government officials and that they had a large amount of evidence related to this. He warned that if the Sublime Porte did not take effective steps without delay to protect Christians and punish

⁷ One of the most prominent issues that Goluchowski focused on during his tenure was the Macedonia question (Steed, 1924, p. 198-201).

those who mistreated them, public opinion in every European country would move against the Sultan (TNA, FO, 424/184, No. 348).

Sultan Abdülhamid II was already under significant pressure from European public opinion due to the Armenian events that occurred last winter. Now, with the excitement of the events in Istanbul, the Sultan's reign was openly beginning to be threatened. Indeed, Goluchowski believed that the only chance to appease the public opinion of the Great Powers and restore calm in the Ottoman Empire was the removal of the Sultan from the throne. Therefore, the current order had to be changed without allowing any outbreak of Muslim fanaticism (TNA, FO, 424/184, No. 402, Secret). Otherwise, Christians living in Istanbul would be put in great danger. Unlike Goluchowski, Salisbury believed that the danger of revolution in Istanbul had passed and that the Sultan had taken control, but that it would likely recur in the coming days. Therefore, European intervention on the Sultan should not be limited. Salisbury was of the opinion that no positive changes would occur in the Ottoman Empire during the Sultan's reign (TNA, FO, 424/184, No. 403).

Due to the Sublime Port demonstrations of 1895, the situation of Christians in Istanbul was of great importance to the Great Powers. A naval demonstration in the Straits was the easiest way to intimidate the Sultan and prevent the alleged massacres. However, Russia's potential opposition and the rejection by the British Admiralty were significant obstacles to such an action. Nevertheless, the British fleet was moved from the Syrian coast to Thessaloniki in the hope of influencing the Sultan. At one point, Salisbury even asked the ambassador in Istanbul whether the warships in the Tigris would intimidate the Sultan, to which the ambassador replied that Turkish resistance would be too strong for the warships to overcome (Grenville, 1964, p. 29).

2. Salisbury's Guildhall Speech: Strategic Signalling and Its Diplomatic Repercussions

In early November, Austro-Hungarian Ambassador to Istanbul Heinrich von Calice had sent several warning telegrams to Vienna, stating that revolution and anarchy could be possible outcomes of the turmoil in Istanbul. Goluchowski cared more about Austria's vital interests than the fate of the Armenians during a crisis in Istanbul. He feared that the anarchy in Istanbul would either encourage Russia to strike against Istanbul or drive British policy into a desperate solo action in favour of the Armenians. Both possibilities would seriously bring the Eastern Question to the forefront. On the other hand, according to the Austro-Hungarian Foreign Minister, as long as the Armenian question retained its local character and did not bring the Eastern Question back to the agenda, there was no problem. Goluchowski saw no harm in leaving the matter in the hands of England, France, and Russia, as was the case with the Armenian incidents of 1894. However, the moment it seemed likely that the Armenian issue would merge with the general issue of the Eastern Question, he wanted the three powers among the six signatories of the Berlin Treaty (1878) to have the right to participate in the negotiations. In early November, with the major downturn in the stock market, a sense of crisis prevailed in Vienna. Therefore, Goluchowski decided to abandon his passive stance (Grenville, 1958, p. 351).

Goluchowski found the opportunity he was looking for when Salisbury gave a similar speech at Guildhall on November 9, 1895, as he had in Parliament on August 15. In his speech, Salisbury called for international cooperation and once again repeated his warnings that the Sultan was ruining his empire. Salisbury announced that the Great Powers had decided and desired to act together to protect the Ottoman Empire for the sake of peace (Grenville, 1964, p. 47). In his Guildhall speech, the Prime Minister threatened the Sultan in the name of Concert of Europe but was careful to keep the details of the threat vague (Neilson, 1995, p. 168). In

short, Salisbury emphasized in his speech the futility of expecting a split between the Great Powers. (HC Deb, 11.02.1896, cc. 73-164; The Advertiser, 11.11.1895, p. 293).

Salisbury's speech had an unexpected benefit because Austrian Foreign Minister Goluchowski interpreted its meaning differently. He felt encouraged to take the initiative and propose to the signatories of the Berlin Treaty of 1878 that they should gather a German, Austrian, and Italian fleet in the Levant to support reform demands in Istanbul (Grenville, 1964, p. 47). Citing the panic in Istanbul as a reason, Goluchowski brought to the government's agenda the proposal to send a fleet consisting of Kaiserin Elisabeth, Tegetthoff, Donau, and Meteor under the command of Rear Admiral Seeman von Trauenwart to the Mediterranean, in addition to the Austrian warship Sebenico cruising off the coast of Izmir (BOA. Y.A.HUS., 339/54, 23 CA 1313; BOA. HR.SYS., 177/1, 21 CA 1313; TNA, FO, 424/184, No. 433).

Salisbury's speech on November 9 also had a great impact on the Sultan. Immediately following the speech, the ambassadors in Istanbul gathered at the residence of the Austrian Ambassador to discuss what measures should be taken in case of unrest in Istanbul (TNA, FO, 424/184, No. 355, Very Secret). Perceiving the words at Guildhall as a threat rather than a warning, the Sultan, with the excitement of the recent events in Istanbul, was aware that the Great Powers would undertake certain actions against the Ottoman Empire. The source and nature of the pressure were unclear, but it was known to almost everyone in Istanbul that England would lead it. Therefore, in the evening of November 10, the Sultan sent a letter to the British embassy through First Secretary Tahsin Bey to be forwarded to Salisbury (TNA, FO, 424/184, No. 409). In his letter, the Sultan stated the following:

"How is it that, in spite of all my messages of friendship and expressions of good will, I have received no reply from Lord Salisbury? I hope for help from England, and I repeat that England must be convinced of my sincere desire to fulfil my promises. The reforms have been approved; there is no reason to suppose that they will not be faithfully carried out. It is in my interest and in the interest of this country that the reforms are introduced, and we naturally have our own interests in mind. But the implementation of the reforms depends on the restoration of order; and they can be put into effect only when quiet is restored. The Armenians have delayed and continue to delay the reforms by their intrigues, provocations and disturbances. As soon as Shakir Pasha arrived in Erzurum, he began to enrol Christian gendarmes. This is proof that I wanted to get down to business immediately. I have had to call up a large number of troops at great sacrifice (60,000) with the ultimate aim of implementing reforms as soon as possible in order to put an end to the disorder; and I think I can complete them directly if order is restored in less than two months. Let England help me by giving good advice to the Armenians, or even by threatening them that they will gain nothing by their present behaviour; and, on the contrary, by telling them that reforms cannot be carried out as long as they continue to agitate and create disorder. Why won't England help me? I cannot understand, does Lord Salisbury not want to help me? In spite of all my sincere endeavours, I still find the English newspapers insulting me. Do they not see that I am sincerely endeavouring to set things right? Can't something be done to stop them? I expect England to be of great help to me." (TNA, FO, 424/184, Inclosure in No. 409).

Sultan Abdülhamid II was aware of these efforts to dethrone him and believed that Salisbury was behind this movement. On November 14, the Sultan sent another letter to the embassy, stating that he had

never hesitated to accept England's advice and was ready to comply with any suggestions proposed. He also stated that the claims in the British public opinion that Grand Vizier Said Pasha opposed the reform proposals were not true; instead, it was the Sublime Porte that was at fault for refusing to carry out his orders (TNA, FO, 424/184, No. 418). The reason the Sultan sent letters to Salisbury a few days apart was the intelligence he received indicating that the Great Powers were in absolute unanimity regarding matters related to the Ottoman Empire. In fact, the Sultan's move here was quite appropriate (TNA, FO, 424/184, No. 423, Secret). It was clear from the recent events that England would lead or direct the process with its support in decisions taken against him. Russia and France were already acting together due to their alliance and their stance against the Ottoman Empire was softer compared to England. Italy, on the other hand, was not in a position to lead such pressure among the Powers. Only England, Austria-Hungary, and Germany remained. What disrupted the Sultan's plans was Germany, because unlike England, the strongest reaction after the events in Istanbul came from Germany.

3. Goluchowski's Naval Initiative and the Diverging Responses of the Great Powers

During the 19th century, the Ottoman Empire was one of the states most exposed to the coercive diplomacy of the European Great Powers in order to protect their political, economic and military interests in the face of certain developments. Despite the increasing imperialist rivalry since the end of this century, it is observed that the Great Powers largely respected the continuation of harmony among themselves for the sake of the maintenance of European peace, especially in matters concerning the Ottoman Empire. The Ottoman Empire, which was in a difficult situation due to the European harmony, tried to prevent greater sanctions by showing a determined stance on the one hand, and on the other hand, it tried to attract one of them to its side in order to disrupt the harmony among the great powers (Ünver, 2020, s. 351). In this framework, the Great Powers, especially Britain, frequently resorted to sea power in order to exert political pressure on the Ottoman Empire and to impose their own interests. Especially in the 19th and 20th centuries, sea power diplomacy occupied an important place among the methods of international intervention against the Ottoman Empire⁸.

According to Goluchowski, there were three important points that needed to be agreed upon. The first was the immediate measures to be taken to protect the foreign embassies and citizens in Istanbul in order to safeguard foreign interests. The most urgent of these measures was to increase the authority of the ambassadors so they could act quickly in case of anarchy. In case the Ottoman Government failed to maintain order, the ambassadors had to act together to call ships to Istanbul to protect European interests. Seeing that the Powers were acting jointly, the Sultan would have no choice but to allow the passage of the ships through the Dardanelles. The second point was to clearly demonstrate Concert of Europe, and finally, the third was that in the event of a serious revolution in Istanbul, the Great Powers should establish a fleet outside the Dardanelles and use force if the Sultan continued to refuse to listen to reason. The key point here was that if the use of foreign warships became necessary, individual interests had to be set aside, and each state should be represented by a certain number of ships. Otherwise, the superiority of British ships in the Mediterranean could prompt Russia to engage in an even more significant show of force in the Black Sea (TNA, FO, 424/184, No. 470; BOA. HR.SYS., 216/36, 26 CA 1313; BOA. Y.PRK.EŞA., 23/45, 26 C 1313). In short,

⁸ For detailed information on the use of Naval Power as a means of pressure in international relations and its place in diplomacy, see (Cable, 1971; Bull, 1976). For two examples of the pressure exerted by the Great Powers on the Ottoman Empire through their warships, see (Yavuz, 2020).

Goluchowski's plan is a classic example of gunboat diplomacy, which Cable (1971) defines as 'obtaining political concessions through limited naval power'.

According to the London Treaty of 1841 and the Paris Treaty of 1856, the straits were closed to the passage of warships during peacetime. However, Goluchowski argued that when Europe's interests were threatened, the provisions of the existing treaties should be suspended for the sake of peace to allow passage through the Dardanelles. Indeed, as was the case with important ports like Izmir or Beirut, during uprisings anywhere along the Ottoman coast of the Mediterranean, foreign states could send warships to these areas to protect their citizens. Therefore, it was utterly nonsensical that Istanbul was not accessible to foreign fleets. In similar states of emergency, there should be an exception for Istanbul as well. Additionally, in a situation where the events necessitated the gathering of a united naval force in the waters of the Straits, the ambassadors in Istanbul should be authorized to call these ships. It was the ambassadors' responsibility to make on-the-spot decisions about the necessity and appropriateness of such an action, and they should not waste time seeking instructions from their governments (BOA. Y.A.HUS., 340/35, 2 C 1313). Additionally, Goluchowski argued that warships should only be sent by the states that signed the Berlin Treaty of 1878, and smaller states like Greece should not send any ships (TNA, FO, 424/184, No. 500). Indeed, Italy advised the Athens Government that Greece should not take any action to participate in a naval show of force (TNA, FO, 424/184, No. 447).

The presence of a united force representing Europe's major navies could provoke sensitivities among Muslims and hasten the disaster they were trying to prevent. According to Goluchowski, to eliminate this risk, foreign fleets should not gather at a single anchorage; instead, they should be stationed separately at suitable points that could be reached by telegraph from Istanbul. Another problem here was the order of precedence among the officers in supreme command of the ships specially assigned to protect Istanbul. Indeed, to maintain Concert of European, mutual jealousies and rivalries should not lead to friction among the commanders (TNA, FO, 424/184, No. 467).

Following Goluchowski's call, the Powers began to discuss the feasibility of the plan. German Ambassador Baron Saurma, noting that the situation had worsened since Kâmil Pasha's dismissal from the Grand Vizierate, sent a telegram to his government proposing the gathering of a united fleet at the entrance of the Dardanelles, fearing a possible epidemic in Istanbul (TNA, FO, 424/184, No. 359). German Foreign Minister Adolf Marschall von Bieberstein believed that sending such a large naval force to the Mediterranean would have a beneficial effect in suppressing the panic atmosphere in Istanbul and preventing its spread locally (TNA, FO, 424/184, No. 354, Secret). Therefore, he was ready to accept Goluchowski's proposal for joint action by the fleets in principle. The German warship Moltke off the coast of Izmir could be used for this action, but it would take three to four weeks for a second ship to be ready in Kiel (TNA, FO, 424/184, No. 449; NA, FO, 424/184, No. 503). However, according to Marschall, it was inevitable that this proposal would fail in practice due to opposition from Russia, as usual supported by France (TNA, FO, 424/184, No. 573).

In fact, just a few months ago, German Emperor Wilhelm II had told British Military Attaché Colonel Leopold Swaine in Berlin that the events in Istanbul were heading towards a crisis, and that Salisbury and the signatories of the Berlin Treaty needed to decide what they would do in the event of a palace revolution. The Kaiser later advised Salisbury to use force against the Sultan. According to the Kaiser, when the news of the British fleet entering the Dardanelles reached Istanbul, the Sultan would be on his knees and would accept the terms without objection (Grenville, 1964, p. 41). Friedrich von Holstein, the most influential figure in the

German Foreign Ministry, doubted whether Russia's entry into the Mediterranean would be a disaster for Germany. Therefore, throughout November, Marschall advised exerting pressure on Vienna to stay away from Salisbury's plans to force the Straits. Because unless Salisbury was absolutely determined, there was a serious danger that England would start a war in the Near East and then decide to withdraw, leaving Austria to face Russia alone. As the Kaiser told Colonel Swaine, what Germany wanted was for England to take the initiative and force the Straits on its own (Lowe, 1965, p. 105).

Salisbury welcomed Goluchowski's initiative. He hoped that such a proposal, which would be met with great skepticism if made by him, would be more easily accepted if it came from Vienna, and thus he accepted it sincerely. The threat he left vague in his speech at Guildhall was precisely this. However, Salisbury was ready to approve the plan on the condition that each state be represented by an equal number of ships in front of the Dardanelles, that the fleets not be grouped according to alliances between countries, and that Concert of Europe be taken into account (TNA, FO, 424/184, No. 526, Confidential).

In fact, Germany accepted Goluchowski's plan to avoid offending its ally Austria-Hungary. According to Germany, since no improvement was observed in any region of the Ottoman Empire, resorting to this measure might also be insufficient (TNA, FO, 424/184, No. 468). Indeed, Marschall warned the Ottoman envoy in Berlin that the Great Powers were losing patience due to the situation in Anatolia and Istanbul, and that the Turkish Government should be prepared for a joint naval demonstration. However, considering the friendship between the Sultan and Wilhelm II, Germany would not participate in this demonstration but advised taking energetic and urgent steps to restore calm both in the provinces and the capital before it was too late (TNA, FO, 424/184, No. 430, Secret). Immediately following Marschall's warnings, the Ottoman Government reached out to Austria, which had recently taken a negative stance towards it. The Ottoman Ambassador at Vienna, Galib Bey, met with Count Goluchowski and inquired about the reason behind the naval mobilization in the Mediterranean. Goluchowski stated that the recent developments in Anatolia caused such a mobilisation and that the great powers resorted to this measure to protect their subjects living in various parts of the Ottoman Empire, especially in Istanbul (BOA. HR.SYS., 219/18, 26 CA 1313; BOA. HR.SYS. 219/19, 27 CA 1313). After this discussion, the Ottoman Government continued its efforts before Austria, but failed to achieve any results (BOA. Y.PRK.TKM., 36/48, 19 C 1313).

Aware of the contents of Baron von Marschall's meeting with the Turkish envoy, England did not believe that Marschall could have used such language with Ottoman Charge d'Affaires Rifat Bey (TNA, FO, 424/184, No. 575 Confidential). In response, it secretly communicated the intelligence it had gathered regarding Germany's stance on the naval demonstration to Count Goluchowski (TNA, FO, 424/184, No. 480, Secret). Indeed, shortly thereafter, Germany informed Vienna that they could not participate in the plan to force the Straits, citing the lack of suitable ships for the task. Deeply disappointed by Germany's response, Goluchowski saw the reason given by Germany as an excuse to avoid participating in international action against the Sultan (TNA, FO, 424/184, No. 495, Secret).

Italy responded positively to Goluchowski's proposal and sent a fleet of six ships off the coast of Izmir under the command of Admiral Accinni (TNA, FO, 424/184, No. 483). Italian Prime Minister Francesco Crispi and Foreign Minister Alberto Blanc had been urging Goluchowski for months to support the British view on Armenian issues, thereby distancing him from Russia and France. Crispi was ready to

support any action that England deemed necessary. He didn't care about the collapse of the Ottoman Empire, and for Italy, the important thing was that England did not cooperate with Russia and France at that critical moment. Otherwise, Russia's capture of Istanbul could prevent Italy from even getting Tripoli (Lowe, 1965, p. 102). However, the Minister of Marine, Admiral Morin, informed England that the movement of part of the Italian fleet to the Eastern Mediterranean and the Dardanelles had no political significance beyond the natural desire of the Italian Government to act with other powers to protect its subjects, given the chaotic situation in Istanbul (TNA, FO, 424/184, Inclosure in No. 483).

France's stance on this matter was to be determined by Russia's attitude towards the plan. However, the clause granting ambassadors in Istanbul the authority to call fleets from the Dardanelles without consulting their governments required mature consideration (TNA, FO, 424/184, No. 523). Therefore, it was more appropriate for this clause to remain suspended for a while. France, desiring the continuation of joint actions by the ambassadors in Istanbul, argued that the only important point was to maintain concert among the ambassadors and avoid any situation that would cause excitement (TNA, FO, 424/184, No. 522).

The unrest in Syria caused France to prioritize this region over the Dardanelles. Consequently, to protect its political and economic interests in Syria, France decided to send warships to the Eastern Mediterranean. Following the French Government's decision to send a warship to the Syrian coast, Salisbury asked the British Chargé d'Affaires, Herbert, to contact the Commander of the Mediterranean Fleet and request that one of his ships be sent to Alexandria. Meanwhile, the British Treasury informed Salisbury that Russia had authorized a significant additional credit to expedite the mobilization of its Mediterranean and Black Sea fleets. During this time, the two Russian ships *Rurik* and *Dimitri Donskoi* had already left Kronstadt and set sail for the Mediterranean (TNA, FO, 424/184, No. 450). The United States also sent the cruiser *San Francisco* to the Syrian coast, while the Commander of the British Mediterranean Fleet, Seymour, dispatched the *Arethusa* to the coast of Alexandria (TNA, FO, 424/184, No. 470).

4. The British Admiralty's Strategic Rejection: Operational Constraints and Internal Dissent

The First Lord of the Admiralty, Goschen, was an anti-Russian politician with considerable knowledge and political experience in European affairs. Having previously been at the helm of the Admiralty, Goschen had first-hand experience with the complexities of the Eastern Question, having been sent to Istanbul as an extraordinary envoy on a special mission between 1880-1881. During this second term at the Admiralty, he was largely preoccupied with controlling the rapid growth of the French and Russian navies and their potential consolidation in the Mediterranean. According to Goschen, any possible operation by England on the Straits would certainly ensure this consolidation. Therefore, he did not share Salisbury's optimistic assessment of the Navy's ability to advance through the Dardanelles. Because in a report presented to Salisbury on March 18, 1892, regarding a similar plan, the Admiralty stated that the Mediterranean fleet had to destroy the French fleet stationed in Toulon before attempting to force the Straits, and even if this was achieved, British warships could only enter the Straits if the coastal Turkish batteries were in the hands of the British or their allies (Grenville, 1964, p. 26). Because to destroy the new cannons that the Sultan placed in the Dardanelles to prevent a possible attack from the Mediterranean, a simultaneous attack by an army of at least 10,000 men was required. The Admiralty saw the destruction of these cannons as a fundamental prerequisite for any attempt to force the Straits (Marder, 1940, p. 159). This meant that, as Salisbury envisioned, England would not be able to act in time to prevent the Russians from capturing Istanbul. For these reasons, the danger of any force dispatched to Istanbul encountering a Russian fleet in front and a French

fleet behind was clouding Goschen's mind. Additionally, while the Sultan was strengthening the defences of the Dardanelles, he neglected those around the Bosphorus, making it much more dangerous to steam through the Dardanelles⁹. Moreover, since the Sultan had strengthened the defences of the Dardanelles while neglecting those around the Bosphorus, it was now much more dangerous to steam through the Dardanelles. Because with this measure, the Sultan was clearly seeing the English as a threat rather than the Russians (Kennedy, 1981, p. 106).

On November 12, 1895, the Naval Intelligence Directorate (DNI) instructed Colonel Chernside, the British Military Attaché in Istanbul, to prepare an urgent report on the situation of the straits. Colonel Chernside submitted his strictly confidential report to the Admiralty on November 21, regarding the number of soldiers the Ottoman Empire could send to reinforce the Dardanelles within one to six weeks (TNA, FO, 424/184, No. 558, Very Confidential).

According to the report, these garrisons normally consisted of three fortress artillery regiments of four, four and two battalions respectively, and a battalion or half battalion of infantry at Gallipoli. Four battalion regiments were stationed in the forts and batteries of the European and Asiatic coastal defences respectively, and two battalion regiments in the Boulair lines. The regiments had recently been reinforced with a total of 500 to 600 artillery pieces. The following estimates were based on rather complex data, but represent a reasonable average probability of Turkish reinforcements by different routes. Chernside's report assumes that the garrison of the Yıldız Palace and its environs would remain untouched. The armies considered ready to provide reinforcements were the 1st, 2nd, 3rd and 4th armies.

Table 1: If unrestricted sea communication outside the Dardanelles remains available for Turkey, she could in one week concentrate in the Straits

	Battalions	Number of Men	Squadrons	Field Guns
One week	38	20.000	20	180

Reference: TNA, FO, 424/184, Inclosure in No. 558, Strictly Confidential.

Table 2: If sea communication outside the Dardanelles was not available, Turkey could concentrate on the shores of the Straits and in the Gallipoli Peninsula

Weeks	Battalions	Number of Infantry	Squadrons	Field Guns	Total in round Numbers
1	18	9.000 to 10.000	20	84	15.000
2	62	37.200	30	180	45.000
3	145	87.000	35	240	97.000
6	228	160.000 to 200.000	40	360	175.000 to 215.000

Reference: TNA, FO, 424/184, Inclosure in No. 558, Strictly Confidential.

⁹ For a detailed evaluation on the subject, see (Yıldız, 2019).

According to Chermiside's report, this concentration would consist of 48 battalions of Regulars, 180 battalions of Reserve, 8 cavalry regiments of Regulars, and 60 field, mountain, and horse batteries. It was assumed that no Reserve battalion would be mobilized within seven days; during this period, Reserve battalions were indeed mobilized on various occasions from 1885 to 1895. If the Turkish forces in the 2nd, 3rd, and 4th Armies were held due to the planned actions of Bulgaria, Serbia, Montenegro, Greece, and Russia, the numbers of these concentrations would be significantly affected. Therefore, it is very clear that the Ottomans could mobilize very large field forces on both sides of the Straits in a short time and that these forces would not be affected by the lack of transportation and supply services as in concentrations away from the sea (TNA, FO, 424/184, Inclosure in No. 558, Strictly Confidential).

In his report, Chermiside noted that an attempt by Russia to capture the Straits could not be prevented by British efforts alone. The ongoing unrest in the Ottoman Empire carried the risk of creating an uprising that might lead Russia to decide to act unilaterally against the Ottomans.

Following this report, Goschen and several other members of the cabinet avoided taking the risk of forcing the Straits alone; this saved Salisbury and his Navy from a 19th century version of a Dardanelles Operation (Wilson, 1987, p. 16-17). Under these circumstances, the likelihood of action in the Straits seemed impossible. Salisbury's solution to this problem was an interesting bluff, such as landing troops in Jeddah and creating trouble in Arabia. This initiative had the dual advantage of not alarming the Russians but likely influencing the Sultan (Lowe, 1965, p. 101).

There was no Turkish military establishment that ships could approach and no Turkish town close enough to anchor at, except for a small village. Therefore, Goschen doubted whether Gołuchowski's naval demonstration and the demand to force the Straits would have the desired effect. Lord Goschen proposed to Salisbury that the largest ship available be sent to the Persian Gulf, but this bluff was unlikely to scare the Sultan (Bray, 2015, p. 63).

Salisbury strongly opposed the Admiralty's views. In the cabinet, he argued forcefully that England should defend Istanbul and stand behind its traditional diplomacy. He reminded the cabinet members, "*The protection of Istanbul from Russian occupation has been the cornerstone of this country's policy for at least forty years and, to some extent, for the forty years before that*". However, in the cabinet meeting, Salisbury faced strong opposition from Chamberlain, Balfour, the Secretary of State for India Lord George Hamilton, and even the Chancellor of the Exchequer Hicks Beach. In fact, the First Sea Lord Frederick Richards categorically rejected any plan to force the Straits during the meeting and then left the room. Against this powerful combination, Salisbury had to yield to his colleagues. In short, the cabinet was not prepared to go to war with Russia for Istanbul. As a result, the cabinet advised Salisbury to remain practically inactive and to pursue a bluff policy against the Sultan (Grenville, 1964, p. 50-53). Salisbury's demand for a Dardanelles operation was his first real defeat on foreign policy in the cabinet, and after this event, his authority within the cabinet gradually weakened (Otte, 2000, p. 8).

Salisbury then consulted Arthur James Balfour, the First Lord of the Treasury and leader of the House of Commons, whose knowledge of public sentiment was superior to his own. After his meeting with Balfour, Salisbury concluded that it would be impossible to find a parliamentary majority to support a war policy to defend the Ottoman Empire. If Russia invaded Armenia, Britain alone could not prevent it. Balfour's speech, in which he warned the Turks that neither Britain nor any other nation would make great sacrifices

for a cause they did not fervently believe in, expressed the sentiments of his cabinet colleagues (Grenville, 1958, p. 360).

Salisbury ignored the warning of his private secretary, Schomberg McDonnell, who visited Istanbul in 1894 and reported that the fortifications at the Dardanelles were “*strong enough to stop anything that might come in the future*” (Steele, 2006, p. 70). Salisbury went ahead and presented the plan to the Cabinet. The Fleet was not sent, and years later, Admiral Custance looked back and remarked that Richards had prevented Salisbury from making a fool of himself, considering it one of his most important actions. It was a great fortune that Richards stopped this dangerous operation because Seymour and May (the chief of staff), if they had received the order to advance, planned to attack the forts in the Dardanelles and proceed slowly (the mistake made during the World War) instead of advancing straight ahead, which was the only plan that had a chance of success according to the best naval opinion (Marder, 1940, p. 245). Indeed, the fact that Salisbury had to accept objections from the Admiralty confirms Bull's (1976) thesis of “*the political limits of naval power*”.

Sultan Abdülhamid II, who pursued a delicate balancing policy between the Great Powers from the moment he ascended to the throne¹⁰, experienced on this occasion what a strategic step it was to strengthen the Dardanelles with German Krupp cannons instead of fortifying the Black Sea entrance of the Bosphorus. Because the Sultan was aware that the main danger would come from the Mediterranean and especially from England. Accordingly, he attached special importance to the fortification of the Dardanelles by utilising the technical and military support of Germany.

5. Russian Resistance and the Collapse of the Joint Naval Demonstration

The naval demonstration off the Dardanelles and the plan to force the Straits were kept secret by Goluchowski. Goluchowski was considering presenting the plan to the Russian Government after securing the full support of Italy, France, England, and Germany. He believed that after securing the support of the said powers, any objections from Russia could be precluded. However, the disclosure of this secret draft to the Rome Telegraph Agency disrupted Goluchowski's entire plan. Ultimately, the most significant objection came from the Russian Foreign Minister, Prince Aleksey Lobanov, after the plan was revealed. For Lobanov, mentioning a European fleet in the Straits was utterly cursed, and there was no situation in the Near East that would justify the Great Powers resorting to such a measure (TNA, FO, 424/184, No. 496, Secret). As a matter of fact, Lobanov had assured the Ottoman Empire that Russia would in no way participate in the naval demonstration (BOA. Y.A.HUS., 340/120, 11 C 1313).

Lobanov, who found Goluchowski's plan meaningless, had no objection to the fleets of the great powers cruising in the Mediterranean, but he considered a demonstration near the Dardanelles extremely objectionable. Such an initiative would serve no purpose other than to cause unnecessary anxiety in Istanbul and weaken the Sultan's authority, thereby encouraging the Armenians further (TNA, FO, 424/184, No. 497). Moreover, forcing the Dardanelles would also be a violation of international treaties, so Lobanov was absolutely opposed to this idea. The British Ambassador to Vienna, Monson, reported to Salisbury in a secret telegram on November 18 that Russia opposed all ideas regarding the passage of foreign warships through the Dardanelles (TNA, FO, 424/184, No. 477). The Russian Government even instructed Ambassador

¹⁰ For detailed information on the subject, see (Yasamee, 2018).

Nelidov to no longer participate in discussions with ambassadors in Istanbul. Gołuchowski openly expressed his disappointment to Monson about Russia's rejection of the proposal for the passage of warships through the Dardanelles (TNA, FO, 424/184, No. 496).

Prince Lobanov found Gołuchowski's plan to end the disturbances in Anatolia and pressure the Sultan pointless. Because in such an environment where the Sultan had begun to restore peace and order in his own territories, a joint naval demonstration by the powers would only exacerbate the crisis. Instead of such a measure, time should be given to the Sultan so that his moral authority is not undermined. Threats of intervention would only undermine this authority, thereby thwarting the intended purpose of the Powers. Ultimately, the Sultan accepted all the demands of the great powers, and it was necessary to give sufficient time to allow the excitement throughout the country to subside and to patiently await the results of the Sultan's efforts to pacify the troubled regions. In addition, Prince Lobanov clearly stated to the British Chargé d'Affaires William Edward Goschen that the disturbances in the Ottoman Empire were caused by the instigation of an external power for its own political interests, and that this power was Britain, and blamed Whitehall for what happened (TNA, FO, 424/184, No. 570, Confidential).

Lobanov's stance had disrupted not only Gołuchowski's but also Salisbury's plans. Unable to secure the cabinet's support for the occupation of the Straits, Salisbury hoped to gain Russia's support to appease British public opinion and at least exert pressure on the Sultan. Following Lobanov's strong opposition, Ambassador Goschen in St. Petersburg held a private meeting with Lobanov as per Salisbury's instructions. Goschen had to inform Lobanov that the report claiming fourteen British ships were sent to reinforce the British Fleet in the Mediterranean was completely false and that only two second-class cruisers were sent to replace ships moved elsewhere. Prince Lobanov expressed his general discomfort with the suspiciously large size of the British fleet in the Mediterranean and mentioned that

Russia had only three or four small ships in that area. He continued by stating that the warships Rurik and Dmitri Donskoi, which departed from Kronstadt on November 10, would visit Portsmouth and Brest before heading to Algeria (TNA, FO, 424/184, No. 571). With this move, Lobanov aimed to prevent any naval operations that his ally France and England might undertake towards the Straits.

The course of events unfolded exactly as Marschall had claimed. Gołuchowski's proposals for joint action fell through due to Russia's opposition (TNA, FO, 424/184, No. 573). Ultimately, Russia informed the relevant states that it would not send any more ships to the region, apart from the three small Russian warships stationed in Piraeus, Galos, and Thessaloniki, and that the warship in Thessaloniki would be transferred to Piraeus (BOA. Y.A.HUS., 340/120, 3 C 1313). Gołuchowski, who suffered a significant loss of prestige due to Lobanov's objection, argued that the great powers should stand firm, not back down, and restrict the Sultan's powers, even if it meant dethroning him (TNA, FO, 424/184, No. 572, Most Confidential). Because if they backed down, this new development would be portrayed as a success for the Sultan and would create great pressure from European public opinion on their governments. Indeed, Salisbury shared the same view with Gołuchowski, and if the plan were cancelled, the Powers would be accepting defeat in the face of the Sultan (TNA, FO, 424/184, No. 645, Confidential). Additionally, a complete retreat by the Great Powers on this matter would also drive the Christians living in the Ottoman Empire to despair (TNA, FO, 424/184, No. 583). As a result, the Powers would not only be ridiculed but would also prove to the Sultan that the much-touted Concert of Europe among the great states did not exist (TNA, FO, 424/184, No. 588). Count

Goluchowski informed the Russian Ambassador in Vienna of all this and requested that St. Petersburg reconsider the proposal (TNA, FO, 424/184, No. 596).

Supported by Prince Lobanov's objection to Goluchowski's plan, the Sultan sought assistance from Germany to have the proposal withdrawn. He informed the German officials that he was ready to guarantee order, and the safety of life and property in Istanbul. However, Germany categorically rejected the Sultan's request and stated that the best chance to restore order was to comply with the demands put forward unanimously by the great powers. In this regard, Baron von Marschall, who met with the British Ambassador to Berlin, Gosselin, mentioned that Russia had recently asked the German Government in absolute secrecy whether it would be appropriate to withdraw Goluchowski's demands, but they had refused to do so and stated that Russia would also participate in the joint action of the other powers (TNA, FO, 424/184, No. 603).

Germany had adopted a hostile attitude towards the Ottoman Empire and the Sultan since the recent Armenian events. In fact, Germany's Ambassador to Istanbul, Saurma, used very harsh language towards the Sultan due to the Armenian events, openly stating that the excesses in Anatolia should be ended and that if he wanted to retain his throne, he should follow the advice of the six powers (TNA, FO, 424/184, No. 574). Alarmed by the ambassador's outburst, the Sultan invited Baron Saurma to Yıldız, but the ambassador declined the invitation, citing that his acceptance alone would create the impression that Germany was not in full agreement with the other Powers. Saurma later sent the following message containing very harsh words from the German Emperor to the Sultan through Kazım Bey:

"The state of anarchy prevailing throughout the empire has caused the powers (the Great Powers) to lose all confidence and to assemble a strong fleet in Turkish waters to be ready for any eventuality. The German Emperor had refrained from joining this action out of a friendly and personal feeling towards Your Majesty. However, the Sultan should be under no illusion about this matter. Germany is in complete agreement with Europe on the Eastern question, and the emperor wished to warn Your Majesty that there is a great danger of being deposed if a policy line that would restore Europe's confidence is not adopted. Your Majesty could take this as a final warning, and the emperor trusted that he would heed it."

The emperor's message was the strongest language ever used against Sultan Abdülhamid II. As a result, the message had such an impact at the Palace that Kazım Bey had to be placed under surveillance after delivering it to the Sultan. In fact, the First Secretary of the Palace, Tahsin Bey, was sent to the German Embassy that night with Foreign Minister Tevfik Pasha to ask whether the language used by the German Emperor was correct. Baron Saurma informed the visitors that the message had been conveyed correctly and faithfully by Kazım Bey, and he praised Kazım Bey for acting with honor and courage. Disturbed by the message, the Sultan sought Baron Saurma's advice, and the ambassador advised the Sultan to consult not just one ambassador, but all the ambassadors (TNA, FO, 424/184, No. 607, Very Confidential).

Salisbury was very pleased with the language used by Baron Saurma towards the Sultan and believed it was a very important step in restoring order (TNA, FO, 424/184, No. 532). Realizing that the Sultan was increasingly cornered, Salisbury saw this as an opportunity and made unofficial statements

about being ready to assist the Ottoman Empire. Consequently, after turning to Germany, the Sultan once again turned to England and sent the following message to Salisbury:

"I am very grateful for Salisbury's message about the help he is prepared to give me. However, I have seen a summary of Lord Salisbury's speech in which he said: 'I have little confidence that the promised reforms will be implemented.' This statement really upset me, because the implementation of the reforms is a matter for me to decide, and I also want to implement them as soon as possible. I have told my Ministers this many times before. As such, the only reason Lord Salisbury would cast doubt on my good intentions in this way must be the machinations of some of the people present here, otherwise false statements would have been made that would have led to such a view. The most comprehensive measures have been and are being taken to restore order and restore peace. But I repeat, I will carry out the reforms. This is my sincere determination, and I pledge my word of honour. I also request the Embassy to advise the Armenians and instruct their Consuls to advise them in the strongest possible terms to be satisfied with the reforms and to keep quiet, as Lord Salisbury said in his speech. And they should be told that the reforms cannot be carried out if they create unrest."
(TNA, FO, 424/184, Inclosure in No. 612).

Count Gołuchowski's greatest regret during the process was the inability to take measures to keep the issue secret, leading to its exposure to the public. This situation resulted in misrepresenting some of the plan's objectives to the European public and significantly damaging the process. Consequently, Count Gołuchowski acknowledged that there was now a tendency in the European press to exaggerate both the objectives and actions, producing the most harmful effects. He also recognized that some governments would exploit this situation for their own purposes, resulting in the loss of the advantages that quieter diplomacy would provide (TNA, FO, 424/184, No. 641, Confidential).

Due to the open opposition from Russia and the covert opposition from Germany, Gołuchowski had to change his mind. Austrian government officials believed that, as in every matter, Count Gołuchowski had acted too hastily in his naval demonstration plans. Consequently, Gołuchowski faced heavy criticism within the government for the foreign policy he pursued (TNA, FO, 424/184, No. 678). Feeling deceived by Salisbury, Gołuchowski informed England on December 6th that decisions should not be rushed to avoid damaging Concert of Europe and that actions resembling coercion against the Sultan should not be taken. Gołuchowski believed that further warnings to the Sultan would increase violent actions against the Armenians (TNA, FO, 424/184, No. 672, Secret). In such a scenario, the intervention of the great powers would inevitably lead to the disintegration of the Ottoman Empire. Considering that none of the great powers would want such a scenario under the current conditions, Gołuchowski realized that a coercive action would be like *"throwing fire on powder,"* reigniting the entire Eastern question. The only thing to do was to wait patiently and see what the Sultan would do (TNA, FO, 424/184, No. 753, Most Confidential).

The Great Powers were all in agreement on the value of Concert of European, but in this recent crisis, they realized that this concert was not strong enough to withstand the tension of any other proposal for united and strong action involving the use of force (TNA, FO, 424/184, No. 817, Most Confidential). This was because Gołuchowski's proposal to call a limited number of warships to the Straits was

absolutely rejected by Russia (TNA, FO, 424/184, No. 871, Secret). Therefore, according to Austria, despite the dire situation in Anatolia on behalf of Christians and Armenians, there was nothing to do but give the Sultan the opportunity to do what he had committed to and continue representations (TNA, FO, 424/186, No. 1). Ultimately, from January 1896 onwards, the Austrian fleet began to withdraw definitively from the Levant, and it stationed itself in Syra (TNA, FO, 424/186, No. 91). On January 23, Goluchowski informed Monson that the Austrian fleet had now definitively left the Levant, noting that there was no longer any reason for their presence there, especially considering that the majority of the British Mediterranean Fleet had returned to Malta (TNA, FO, 424/186, No. 118).

The shelving of the naval demonstration and the plan to occupy the Straits was a complete fiasco for Salisbury as well. When Salisbury first took office, he inherited from former Prime Minister Rosebery the initiative to help the Armenians. He also tried to align this policy with the longstanding British goal of keeping Russia out of Istanbul. To achieve both of these tasks, he saw it as essential for the British fleet to pass through the Straits. However, the Treasury and the Admiralty were convinced that England could no longer challenge the advanced defences in the straits, the expectations of the Russian fleet in front, and the French fleet behind. Thus, the assumption that the indisputable British naval power for fifty years would guarantee British interests in the Straits had ended with this initiative (Pearce and Stewart, 2002, p. 168).

Conclusion

The failure of Count Goluchowski's plan to occupy the Straits in 1895 reveals the inherent limitations of coercive diplomacy in the face of determined resistance from both regional powers and within the ranks of the supposed allies. While Goluchowski envisioned a unified European naval demonstration as a means to contain the Armenian unrest and constrain the Ottoman Sultan, the reality of fragmented European interests, Ottoman military preparedness, and Russian intransigence rendered the initiative unworkable. The case underscores the inability of the Concert of Europe to act collectively in a moment of crisis, despite rhetorical commitments to peace and stability in the Near East.

This study contributes to the existing historiography by integrating Austro-Hungarian, British, and Ottoman archival documents to construct a multi-layered diplomatic narrative. Unlike prior works that narrowly attribute the collapse of the plan to Russian opposition, the findings here demonstrate that the British Admiralty's technical objections, the lack of consensus within Salisbury's cabinet, and the defensive fortification of the Dardanelles by the Ottoman Empire all played equally critical roles. The analysis also highlights that Goluchowski's overreliance on Britain's support and misreading of German neutrality further weakened the initiative's viability.

In broader terms, the failure of the plan marked the beginning of a reorientation in Austro-Hungarian foreign policy. Goluchowski's subsequent rapprochement with Russia represented a subtle yet pivotal shift in the diplomatic geometry of Europe. It weakened the Mediterranean Agreements and foreshadowed the eventual unraveling of Vienna's strategic position in the Balkans. The loss of confidence among the Great Powers in collective action not only exposed the fragility of the Concert system but also contributed to the decentralization of European diplomacy in the face of Ottoman crises.

Undoubtedly, there were two winners in the failure of Gołuchowski's plan. The first was Russia, which ensured the continuation of the status quo and eliminated the British threat over the Straits and İstanbul, and the other was Sultan Abdülhamid II. As claimed by Gołuchowski and Salisbury, the Sultan may have been a repressive, authoritarian ruler, but his twenty-year reign had adapted Eastern despotism to the modern world, achieving more than Salisbury had realized. Recently, the fortifications made to defend the Dardanelles, along with the coastal batteries and minefields designed to keep the Royal Navy out, had shattered the perception that the Straits could be easily passed through.

Ultimately, the 1895 Straits crisis demonstrated that limited naval demonstrations absent unified political will and confronted with resolute and fortified opposition were ineffective as instruments of coercion. This case thus serves as a cautionary example of the political limits of naval power, a lesson with enduring relevance in the study of gunboat diplomacy and imperial strategy.

References

- [1] Anderson, Matthes Smith (1970), *The Great Powers and the Near East 1774-1923*, Edward Arnold, London.
- [2] BOA. HR.SYS, 216/36, 219/18, 219/19, 189/42, 1366/15, 177/1.
- [3] BOA. Y.A.HUS., 339/54, 340/35, 340/120, 340/120.
- [4] BOA. YEE., 86/3.
- [5] BOA. Y.PRK.EŞA., 23/45.
- [6] BOA. Y.PRK.TKM., 36/48.
- [7] BOA. Y.PRK.ZB., 16/31.
- [8] Bray, Dominic Michel (2015), *Joseph Chamberlain and Foreign Policy, 1895-1905*, The University of East Anglia, (Unpublished Phd Thesis).
- [9] *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, Vol. VIII, (Edited G. P. Gooch-Harold Temperley), London 1932.
- [10] Bull, Hedley (1976), "Sea Power and Political Influence", *The Adelphi Papers*, 16/122, (1-9).
- [11] Cable, James (1971), *Gunboat Diplomacy Political Applications of Limited Naval Force*, Chatto and Windus Ltd, London.
- [12] Charmley, John (1999), *Spendid Isolation? Britain and the Balance of Power 1874-1914*, Hodder and Stroughton, London.
- [13] Grenville, J. A. S. (1958), "Goluchowski, Salisbury, and the Mediterranean Agreements, 1895-1897", *The Slavonic and East European Review*, 36/87, (340-369).
- [14] Grenville, J. A. S. (1964), *Lord Salisbury and Foreign Policy the Close of the Nineteenth Century*, The Athlone Press.
- [15] Gülmez, Nurettin (2006), "Tahkik Heyeti Raporlarına Göre 1894 Sason İsyanı", *Belleten*, 70/258, (695-742).
- [16] HC Deb 11 February 1896 vol 37 cc73-164.
- [17] Hinsley, F. H. (1958), "Bismarck, Salisbury and the Mediterranean Agreements of 1887", *The Historical Journal*, 1/1, (76-81).
- [18] HL Deb 15 August 1895 vol 36 cc19-58.
- [19] Jefferson, Margaret M. (1960), "Lord Salisbury and the Eastern Question, 1890-1898", *The Slavonic and East European Review*, 39/92, (44-60).
- [20] Kennedy, Paul (1981), *The Realities Behind Diplomacy: Background Influences on British External Policy, 1865-1980*, George Allen & Unwin, London.

- [21]Lowe, Cedric James (1965), *Salisbury and the Mediterranean, 1886-1896*, Routledge & Kegan Paul, London.
- [22]Lowe, Cedric James (1967), *The Reluctant Imperialists: British Foreign Policy 1878-1902*, Routledge & Kegan Paul, London.
- [23]MacColl, Malcolm (1896), *The Sultan and the Powers*, Longsman, Green, and Co, London.
- [24]Marder, Arthur J. (1940), *The Anatomy of British Sea Power, A History of British Naval Policy in the Pre-Dreadnought Era, 1880-1905*, Alfred A. Knopf, New York.
- [25]Marriott, J. A. R. (1944), *Anglo-Russian Relations 1689-1943*, Methuen & Co.
- [26]Medlicott, W. N. (1926), "The Mediterranean Agreements of 1887", *The Slavonic Review*, 5/13, (66-88).
- [27]Neilson, Keith (1995), *Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia, 1894-1917*, Clarendon Press, Oxford.
- [28]Otte, T. G. (2000), "A Question of Leadership: Lord Salisbury, the Unionist Cabinet and Foreign Policy Making, 1895-1900", *Contemporary British History*, 14/4, (1-26).
- [29]Pearce, Malcolm and Stewart, Geoffrey (2002), *British Political History, 1867–2001 Democracy and Decline*, Psychology Press.
- [30]Pribram, Alfred Francis (1920), *The Secret Treaties of Austria-Hungary 1879-1914, Vol. I, Texts of the Treaties and Agreements, (With Translations Denys P. Myers and J. G. D D'arcy Paul)* Harvard University Press, Cambridge.
- [31]Roberts, Andrew (1999), *Salisbury: Victorian Titan*, Weidenfeld & Nicolson, London.
- [32]Sonyel, Salahi Ramsdan (1987), *The Ottoman Armenians Victims of Great Power Diplomacy*, K. Rustem & Brother, London.
- [33]Steed, Henry Wickham (1924), *Through Thirty Years 1892-1922*, William Heinemann, London.
- [34]Steele, David (2006), "The Place of Germany in Salisbury' Foreign Policy, 1878-1902", *An Anglo-German Dialogue*, A. H. Birke (eds), K. G. Saur, Munich, (57-76).
- [35]Şaşmaz, Musa (2000), *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia 1877-1897*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- [36]The Advertiser, 11.11.1895.
- [37]The Marquess of Crewe (1931), *Lord Rosebery, Vol. II*, John Murray, Albemarle, London.
- [38]The Speaker, 25.05.1895.
- [39]TNA, FO, 424/184, Inclosure in No. 409, Message to Mr. Herbert by His Majesty the Sultan.
- [40]TNA, FO, 424/184, Inclosure in No. 483, Colonel Needham to Sir Clare Ford, 16 November 1895.

- [41]TNA, FO, 424/184, Inclosure in No. 558, Memorandum, The Estimated Capacity of Turkish Military Organization to reinforce the Garrisons of the Dardanelles and Gallipoli Peninsula. Strictly Confidential, 15 November 1895.
- [42]TNA, FO, 424/184, Inclosure in No. 612, Message from His Majesty the Sultan, 13 November 1895.
- [43]TNA, FO, 424/184, No. 116, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson, 16 October 1895.
- [44]TNA, FO, 424/184, No. 166, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 22 October 1895.
- [45]TNA, FO, 424/184, No. 168, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 25 October 1895.
- [46]TNA, FO, 424/184, No. 169, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 25 October 1895.
- [47]TNA, FO, 424/184, No. 169, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson, 25 October 1895.
- [48]TNA, FO, 424/184, No. 181, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 26 October 1895.
- [49]TNA, FO, 424/184, No. 270, The Marquess of Salisbury to Mr. Herbert, 3 November 1895.
- [50]TNA, FO, 424/184, No. 348, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 6 November 1895.
- [51]TNA, FO, 424/184, No. 354, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 9 November 1895. Secret.
- [52]TNA, FO, 424/184, No. 355, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 9 November 1895. Very Secret.
- [53]TNA, FO, 424/184, No. 359, Mr. Gosselin to the Marquess of Salisbury, 9 November 1895.
- [54]TNA, FO, 424/184, No. 402, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 13 November 1895. Secret.
- [55]TNA, FO, 424/184, No. 403, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson, 13 November 1895.
- [56]TNA, FO, 424/184, No. 409, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 11 November 1895.
- [57]TNA, FO, 424/184, No. 418, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 15 November 1895.
- [58]TNA, FO, 424/184, No. 423, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 15 November 1895. Secret.
- [59]TNA, FO, 424/184, No. 430, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 16 November 1895. Secret.
- [60]TNA, FO, 424/184, No. 433, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 16 November 1895.
- [61]TNA, FO, 424/184, No. 447, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 17 November 1895.
- [62]TNA, FO, 424/184, No. 449, Mr. Gosselin to the Marquess of Salisbury, 17 November 1895.
- [63]TNA, FO, 424/184, No. 450, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury, 17 November 1895.
- [64]TNA, FO, 424/184, No. 467, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 14 November 1895.
- [65]TNA, FO, 424/184, No. 468, Mr. Gosselin to the Marquess of Salisbury, 16 November 1895.

- [66] TNA, FO, 424/184, No. 470, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 18 November 1895.
- [67] TNA, FO, 424/184, No. 477, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 18 November 1895.
- [68] TNA, FO, 424/184, No. 480, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson, 18 November 1895.
Secret.
- [69] TNA, FO, 424/184, No. 483, Colonel Needham to Sir Clare Ford, 16 November 1895.
- [70] TNA, FO, 424/184, No. 495, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 19 November 1895.
Secret.
- [71] TNA, FO, 424/184, No. 496, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 19 November 1895,
Secret.
- [72] TNA, FO, 424/184, No. 496, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 19 November 1895.
- [73] TNA, FO, 424/184, No. 497, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury, 19 November 1895.
- [74] TNA, FO, 424/184, No. 500, The Marquess of Salisbury to Mr. Egerton, 19 November 1895.
- [75] TNA, FO, 424/184, No. 503, Mr. Gosselin to the Marquess of Salisbury, 18 November 1895.
- [76] TNA, FO, 424/184, No. 522, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 21 November 1895.
- [77] TNA, FO, 424/184, No. 523, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 21 November 1895.
- [78] TNA, FO, 424/184, No. 526, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson, 21 November 1895.
Confidential.
- [79] TNA, FO, 424/184, No. 532, The Marquess of Salisbury to Mr. Gosselin, 22 November 1895.
- [80] TNA, FO, 424/184, No. 558, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 21 November 1895. No. 830. Very Confidential.
- [81] TNA, FO, 424/184, No. 570, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury, 20 November 1895.
Confidential.
- [82] TNA, FO, 424/184, No. 571, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury, 21 November 1895.
- [83] TNA, FO, 424/184, No. 572, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 22 November 1895,
Most Confidential.
- [84] TNA, FO, 424/184, No. 573, Mr. Gosselin to the Marquess of Salisbury, 22 November 1895.
- [85] TNA, FO, 424/184, No. 574, Mr. Gosselin to the Marquess of Salisbury, 23 November 1895.
- [86] TNA, FO, 424/184, No. 575, Mr. Gosselin to the Marquess of Salisbury, 23 November 1895.
Confidential.
- [87] TNA, FO, 424/184, No. 583, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson, 26 November 1895.
- [88] TNA, FO, 424/184, No. 588, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 27 November 1895.
- [89] TNA, FO, 424/184, No. 596, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 28 November 1895.
- [90] TNA, FO, 424/184, No. 603, Mr. Gosselin to the Marquess of Salisbury, 29 November 1895.

- [91] TNA, FO, 424/184, No. 607, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 21 November 1895. Very Confidential.
- [92] TNA, FO, 424/184, No. 641, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 29 November 1895. Confidential.
- [93] TNA, FO, 424/184, No. 645, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson, 2 December 1895. Confidential.
- [94] TNA, FO, 424/184, No. 672, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 6 December 1895, Secret.
- [95] TNA, FO, 424/184, No. 678, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 7 December 1895.
- [96] TNA, FO, 424/184, No. 753, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 15 December 1895. Most Confidential.
- [97] TNA, FO, 424/184, No. 817, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 17 December 1895. Most Confidential.
- [98] TNA, FO, 424/184, No. 871, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 27 December 1895. Secret.
- [99] TNA, FO, 424/186, No. 1, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 1 January 1896.
- [100] TNA, FO, 424/186, No. 118, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 24 January 1896.
- [101] TNA, FO, 424/186, No. 91, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 22 January 1896.
- [102] Ünver, Metin (2020), ““Zorlayıcı Diplomasi”nin İzleri: Osmanlı Devleti’nin Makedonya’da Uluslararası Bir Mali Kontrol Mekanizması Kabul Etmeye Zorlanması (1905)”, *Tarih Dergisi*, 71, (347–406).
- [103] Walters, Eurof (1950), “Goluchowski and Aehrenthal”, *Contemporary Review*, 1018, (217-224).
- [104] Walters, Eurof (1950), “Lord Salisbury’s Refusal to Revise and Renew the Mediterranean Agreements”, *The Slavonic and East European Review*, 29/72, (267-270).
- [105] Wilson, Keith M. (1987), *British Foreign Secretaries and Foreign Policy: From Crimean War to First World War*, Croom Helm.
- [106] Wilson, Keith Malcolm (1987), “Constantinople or Cairo: Lord Salisbury and the Partition of the Ottoman Empire 1886-97”, Keith Neilson (Ed), *Empire and Continent: Studies in British Foreign Policy from the 1880s to the First World War*, London.
- [107] Windsor Magazine, Vol. 7, December 1897- May 1898.
- [108] Yasamee, Feroze A. K. (2018), *Abdülhamid’in Dış Politikası, Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı, 1878-1888*, çev. Yusuf Selman İnanc, Kronik Yayınları, İstanbul.

- [109] Yavuz, Fikretin (2020), “Gunboat Diplomacy of the Great Powers on the Ottoman Empire: With Particular Reference to the Salonika Incident (1876) and Armenian Reform Demands (1879-80)”, *Journal of International Eastern European Studies*, 2/2, (574-593).
- [110] Yıldız, Gültekin (2019), “How to Defend the Turkish Straits Against the Russians: A century-long ‘Eastern Question’ in British Defence Planning, 1815–1914”, *The Mariner’s Mirror*, 105/1, (40-59).
- [111] Yıldızeli, Fahriye Begüm (2023), “Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi Kitapçığı Üzerinden William E.Gladstone’un Osmanlı Politikalarına Dair Bir Analiz”, *Journal of Universal History Studies*, 6/2, (226-241).

Journal of Universal History Studies

Hısımlık ve Hasımlık Arasında Temüçin'in Yükselişinde Taiçudların Rolü¹

The Role of the Taichuuds in the Rise of Temujin between Kinship and Enmity

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 12.01.2025 / 24.05.2025

pp. 115-135

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 8(1) • June • 2025 •

İbrahim Güneş

Muş Alparslan University, Department of History, Assist. Prof. Dr., Muş, Türkiye

Email: ibrahimgn02@gmail.com

Orcid Number: 0000-0002-2080-8870

Cite: Güneş, İ. (2025). Hısımlık ve Hasımlık Arasında Temüçin'in Yükselişinde Taiçudların Rolü. Journal of Universal History Studies, 8(1), 115-135. <https://doi.org/10.38000/juhis.1618233>

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

*There is no conflict of interest with any person/ institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/ kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Bu çalışma, Temücin'in Moğolistan'ın büyük hanı olma yolunda Taiçud boyu ile olan mücadelesine odaklanmaktadır. Taiçud boyu, yalnızca bir rakip olarak değil, aynı zamanda Temücin'in liderlik becerilerini ve azmini şekillendiren bir güç olarak değerlendirilmelidir. Nitekim XII. yüzyılın ortalarında Moğolistan'daki en etkili topluluklardan biri olan Taiçud boyu, Moğol İmparatorluğu'nun çekirdeğinin atıldığı dönemde önemli bir siyasî ve askerî güç olarak varlık göstermiş ve Cengiz Kağan'ın (Temücin) gençlik yıllarında onun en büyük rakiplerinden biri olarak yaşamında derin etkiler bırakmıştır. Temücin'in babası Yesügei'nin ölümünden sonra Taiçudların, Yesügei'nin ailesini yalnızlığa iterek güç kazanmaya çalışması, Temücin'in bu boya karşı büyük bir nefret duymasına yol açmıştır. Temücin, gençlik yıllarında Taiçudlar tarafından esir alınmış, ancak bir Süldüs ailesinin yardımıyla kaçmayı başarmıştır. Bu olay, onun liderlik azmini pekiştirmiş ve kararlılığını artırmıştır. Taiçudlar, Temücin'in siyasî rakibi Camuha'yı desteklemişler de 1201 yılında Temücin'in zaferiyle ağır bir yenilgi almışlardır. Bu mağlubiyet, Taiçud boyunun siyasî gücünü sona erdirmiş, fakat kalan üyeler Moğol İmparatorluğu döneminde farklı rollerde görev almayı sürdürmüştür. Bu nedenle, Taiçudların tarihi, Moğol siyasî yapısını ve Cengiz Kağan'ın yükseliş sürecini daha iyi anlamak için büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Taiçudlar, Temücin, Moğollar, Moğolistan, Kabileler.

Abstract

This study focuses on Temujin's struggle with the Taichiud tribe on his path to becoming the Great Khan of Mongolia. The Taichiud tribe, one of the most influential groups in Mongolia during the mid-12th century, emerged as a significant political and military force in the early period of the Mongol Empire. This tribe was one of Temujin's (later known as Genghis Khan) greatest rivals during his youth and had a profound impact on his life. After the death of Temücin's father, Yesugey, the Taiçud attempted to consolidate power by isolating Yesugey's family, leading to Temujin's deep hatred for them. During his adolescence, Temujin was captured by the Taichiud but managed to escape with the help of a Suldus family. This event solidified his determination and leadership ambition. The Taichiud later supported Temujin's political rival, Jamukha, but suffered a crushing defeat in 1201 at the hands of Temujin. This defeat marked the end of the Taichiud tribe's political power, although some surviving members continued to play roles in the Mongol Empire. The Taichiud tribe is significant not only as a rival force but also as a key factor shaping Temujin's leadership skills and resolve. Therefore, understanding the history of the Taichiud is crucial for gaining deeper insight into the Mongol political structure and Genghis Khan's rise to power.

Keywords: Taichiuds, Temujin, Mongols, Mongolia, Clans.

Extended Abstract

The Taichiud clan emerged as one of the most powerful and influential communities in Mongolia in the mid-12th century, leaving a profound impact on the regional political and military structure. However, the limited information available in the sources regarding this clan hinders a full understanding of the historical significance of the Taichiud. Nevertheless, data obtained from existing sources show that the Taichiud played a crucial role in the early periods of the Mongol Empire, particularly as a significant political power before the rise of Genghis Khan (Temüjin). Along with other clans in Mongolia, the Taichiud were among the elements that shaped the fundamental political and cultural structure of the Mongol Empire in the early 13th century. The leadership structure of the Taichiud clan was managed by a powerful and prestigious ruling family based on the lineage of Charaqa Lingqum. The clan held a wide sphere of influence by dominating large and strategically important clans such as Suldus, Besud, Targhud, and Jeüred during the same period. This dominance not only increased the military effectiveness of the Taichiud but also their economic and diplomatic power. However, internal conflicts, struggles for leadership, and power struggles within the clan led to the weakening of this strong structure over time. Although the presence of the Taichiud on the political scene of Mongolia was highly effective, the fate of the Taichiud clan dramatically changed with the rise of Genghis Khan.

After the death of Temüjin's father, Yesügei Ba'atur, in 1172, the Taichiud clan made a significant strategic move by socially and politically excluding Temüjin and his family led by Yesügei's wife, Hö'elün. This situation became a turning point that shaped Temüjin's personality and leadership understanding. Temüjin developed a deep animosity towards the Taichiud with this experience from his childhood. In the late 1170s, Temüjin was captured by the Taichiud but managed to escape with the help of a Suldus family. This escape reinforced Temüjin's inner resilience, solidifying his determination and leadership skills in uniting the Mongol community in the following years. The Taichiud supported Jamuqa, one of Temüjin's rivals, accepting his leadership, but Genghis Khan's victory over Jamuqa in 1201 marked a turning point in the history of the Taichiud. This victory stood out as a significant breakpoint in Temüjin's political career, ending the dominance of the Taichiud and bringing most of the clan under Temüjin's control. During this period, the Taichiud ceased to be merely a military threat, becoming largely subjugated to Temüjin's political ambitions, resulting in many Taichiud members serving in various capacities across different regions of the Mongol Empire.

The Taichiud clan not only transcended being a rival power during Temüjin's rise but also played an essential role in shaping his leadership traits. Particularly, Temüjin's capture by the Taichiud after Yesügei's death increased his resilience and determination, helping him build his leadership understanding of the Mongolian world. The historical development of the Taichiud is critically important for understanding the early phases of the Mongol Empire and the process of Genghis Khan's rise to power. In this context, the historical role of the Taichiud clan has been an effective force in the evolution of Mongolian history and political structure, beyond merely military resistance. This study aims to deeply examine the role of the Taichiud clan in Temüjin's rise to power and reveal its long-term effects on the Mongol Empire.

Giriş

Taiçudlar, XII. yüzyılın ortalarında Moğolistan'ın en güçlü boylarından biri olarak öne çıkmakla birlikte kaynaklardaki sınırlı bilgiler nedeniyle hak ettikleri ölçüde araştırılmamıştır. Temücin zamanında Ambagai Han'ın lideri olduğu bu boy, liderlik mücadeleleri, siyasî çekişmeler ve bölünmelerle anılmasına rağmen, Moğollar arasında etkili bir konumda bulunuyordu. Çarahai linhu'nun soyundan gelen hükümdar ailesi tarafından yönetilen Taiçud boyu, XII. yüzyılda Suldus, Besüd, Tarhud ve Jeüred gibi boyları egemenliği altında tutuyorlardı ve geniş bir nüfuza sahiptiler. Ancak iç çekişmeler ve siyasî bölünmeler boyun zayıflamasına yol açmıştır. Taiçud boyunun kaderi ise Cengiz Kağan'ın² yükselişiyle birlikte köklü bir değişime uğramıştır. Nitekim 1172 yılında Yisügei Ba'atur'un ölümünden sonra, Taiçudlar Yisügei'nin dul eşi Öelün Üjin'in gücünü ele geçirerek Temücin ve ailesini yalnız bırakmıştır. Bu durum, Temücin'in çocukluk ve gençlik yıllarında Taiçudlara karşı derin bir kin beslemesine neden olmuştur. Ergenlik yıllarında Taiçudlar tarafından yakalanan Temücin, bir Suldus ailesinin yardımıyla kaçmayı başarmıştır. İlerleyen yıllarda, bu kişisel deneyimler, Temücin'in Taiçud boyuna karşı kararlılıkla mücadele etmesine zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte Taiçud boyu, Temücin'in karşısında Camuha'yı destekleyerek onun liderliğini kabul etmiştir. Ancak 1201 yılında Cengiz Kağan'ın Camuha'yı yenmesi, Taiçud boyunun sonunu getiren olaylardan biri olmuştur. Nitekim Temücin, Taiçudları mağlup ederek büyük kısmını tahakküm altına almış ve boyun gücünü tamamen kırmıştır. Yine de boyun az sayıdaki üyesi, Moğol İmparatorluğu döneminde çeşitli önemli roller üstlenmeye devam etmiştir (Atwood, 2004, s. 530; Sverdrup, 2016, s. 27-28).

Taiçud boyunun tarihine dair bilgiler, genellikle Cengiz Han unvanı alacak Temücin'in Moğol siyasî birliğini sağlama süreciyle bağlantılı anlatılardan ibaret kalmıştır. Ancak, Taiçudlar sadece bu süreçteki bir rakip güç olarak değil, Temücin'in yaşamını ve liderlik özelliklerini şekillendiren kritik bir unsur olarak da büyük bir önem taşımaktadır. Özellikle Temücin'in babası Yesügei'nin ölümünün ardından, Taiçudların onu esir alması, liderlik yolundaki mukavemetini ve kişiliğini şekillendiren önemli olaylardan biri olmuştur. Bu durum, Taiçudların sadece bir tarihsel rakip olarak değil, aynı zamanda Temücin'in yaşamındaki dönüştürücü etkiler açısından da incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle Taiçudların tarihsel önemini ve Moğolistan'ın siyasî yapısındaki rollerini anlamak, Moğol tarihinin daha geniş bir perspektifle değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu makalede, Temücin'in iktidara giden sürecinde Taiçudlar hakkında mevcut bilgiler incelenmekte ve bu önemli boyun Moğol tarihindeki rolü anlatılarak konuya ışık tutulması amaçlanmaktadır.

1. Efsane ile Gerçek Arasında Temücin'in Çocukluk ve Gençlik Çağında Taiçudlarla Mücadelesi

Reşidüddin'in "*Moğol kabileleri arasında güçlü bir topluluk*" şeklinde tanımladığı Taiçudlar (Reşidüddin, 1373, I, s. 186), Temücin'in yükselişi öncesinde Moğolistan'ın etkili ve dikkate değer kabilelerinden birisiydi. Moğolca "*تايچيود*-*Taiçiyud*" (Lessing, 1960, s. 766), Çince "*泰赤烏-Tài chì wū*" (Yuan Shi, 1976, I, s. 4) ve Farsça "*تايچيوت-Tâyciyût*" (Reşidüddin, 1373, I, s. 44; Benâketi, 1348, s. 362, Mustevfi, 1378, s. 569), "*تالجيوت-Tâlciyût*" (Hândmîr, 1333, III, s. 16) olarak yazılan Taiçud kelimesinin tam

² Temücin'in Cengiz Han ünvanını aldığı tarih hakkında bk. (Kaya, 2024, s. 312-324).

anlamı bilinmemektedir. Aynı şekilde bu kelime ile benzer kullanışta olan ve Moğol tarihinde yer edinen “*Taycu*” gibi isimlere de rastlanmaktadır³.

Taiçudlar, Temüçin'in mensup olduğu Borçiginlerle birlikte Moğolca konuşan ve ortak bir geçmişe sahip olan Moğol boylarından birisiydi. Bu boy mensupları, Onon ve Kerülen (Moğolca: Herlen) Nehri civarında, Borçiginlerin hemen kuzeyinde yaşıyorlardı. Özellikle Onon ile İngüda ırmaklarının birleştiği noktada, bozkır kuşağı ile orman kuşağının kesiştiği bölgede yayılmışlardı (Reşidüddîn, 1373, I, s. 227-228). Bu yerleşim, Taiçudlara hem bozkırda hem de ormanlık alanda yaşamalarını ve bu iki farklı ekosistemdeki kaynaklardan faydalanmalarını sağlıyordu. Cheng-wou Ts'in-Tcheng Lou, Taiçudlar hakkında şunları yazmaktadır: “*O dönemde Taiçi'u[t] kabilesi geniş topraklara sahipti, nüfusu kalabalıktı, ancak kendi içerisinde yönetilemiyordu; Sıklıkla Wo tch'an Teha la ma sseu bozkırında avlanırlardı*” demektedir (Cheng-wou Ts'in-Tcheng Lou 1951, I, s. 140). Aslında Taiçudlar, bu coğrafyanın sunduğu zenginliklere uyum sağlamış, hem bozkır yaşamının gerekliliklerini yerine getirerek çobanlık yapmış hem de tarımla uğraşarak geçimlerini çeşitlendirmişti. Aynı zamanda, avlanma konusunda büyük bir uzmanlık geliştirmişlerdi. Bu durum onları çevre kabileler arasında saygı duyulan bir topluluk haline getirmiştir. Taiçudların yaşadıkları bu bölge, doğal kaynakların çeşitliliği ve coğrafi konumun avantajları sayesinde onların sadece ekonomik faaliyetlerinde değil, askerî kabiliyetlerinde de belirleyici olmuştur. Reşidüddîn'in güçlü bir topluluk olarak bahsettiği Taiçudların, Moğol siyasi tarihindeki önemli rolleri ve Temüçin'in yükselişiyle olan bağlantıları, Moğolistan tarihindeki konumlarını daha da önemli kılmıştır (Reşidüddîn, 1373, I, s. 186; Cüzcanî, 1402, II, s. 98-99; Roux, 1986, s. 152; Roux, 2001, s. 39; De Hartog, 2003, s. 15, d'Ohsson, 2008, s. 33; Poppe, 1956, s. 35; Fletcher, 1986, s. 11-50).

Taiçud adına ilk kez XII. yüzyılda Moğol boyları arasında rastlanmaktadır. Bu kabile, Moğol toplumunun erken dönem tarihindeki önemli unsurlardan biri olmuş ve çeşitli kaynaklarda farklı köken anlatılarıyla yer almıştır. Taiçudların tarih sahnesine çıkışı, Moğolların Gizli Tarihçesi adlı eserde, Temüçin'in atalarının işlendiği bölümde geçmektedir. Bu anlatımda Taiçudlar, Ambagailı'nın soyundan geliyordu. Moğolların efsanevi atalarından biri olan Haidu'nun (Kaydu) üç oğlu bulunuyordu: Baişinhor doğşin, Çarahai linhu ve Çaucin Örtetgei. Baişinhor doğşin'in oğlu Tumbinai Setsen, Çarahai linhu'nun oğlu ise Sengüm Bilge olarak kaydedilmiştir. Taiçud kabilesinin kökeni, bu anlatıda da Sengüm Bilge'nin oğlu Ambagailı'ya dayandırılmaktadır. Bu bağlamda Ambagailı, Taiçud boyunu kurarak bu kabileyi Moğol toplumu içinde önemli bir konuma taşımıştır (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 20).

Çin Kaynaklarına göre Moğollar, kendilerine Mönggü (gümüş) anlamına gelen Moğol dedikleri gibi, Taiçudlara Kara Tatarlar⁴; Moğolistan'ın kuzeyindeki dağlık kesimde yaşayan Öngüt ve Barbar Tatarlara da Ak Tatarlar diyorlardı (Shao Hung, 2012, s. 39; Cheng-wou Ts'in-Tcheng Lou 1951, I, s. 4). İlhanlı devri tarihçilerinden Reşidüddîn'in aktardığına göre ise bazı Moğol tarih kaynakları, Taiçudların Du Tuman'ın ikinci oğlu Naçin'den türediğini iddia etmektedir. Müellife göre bu bilgi, hanların hazinesinde muhafaza edilen ve Moğol tarihinin önemli kaynaklarından biri olan Altın Defter tarafından reddedilmektedir. Reşidüddîn tarafından aktarıldığı üzere Altın Defter'e göre Taiçud kabilesi, Kaydu Han'ın (Moğolların Gizli Tarihçesi'nde Haidu şeklinde geçiyor) oğlu Çarahai Linhu'nun soyundan gelmektedir. Haraka Linqum'un adının, “*büyük*

³ Bu şahıs ünlü bürokratlardan Argun Aka'nın babasıdır. Bk. (Cüveynî 2013, s. 418; İsfahanî Kazvinî, 1390, s. 202).

⁴ Kara Tatarlar hakkında bilgiler için bk. (Togan, 1941, s. 12; Dunlop, 1944, s. 276-289; Gökalp, 1973, s.119-122).

emir” anlamına gelen bir Hitay (Çin) ismi olduğu, ancak Moğollar tarafından “*Ligu*” olarak telaffuz edilmektedir. Haraka Linqum’un üç oğlundan biri olan Sur Kadü Çin’in soyundan gelen Hambakay (Moğolların Gizli Tarihçesi’nde Ambagai) Kağan, Taiçud kabilesinin öne çıkan liderlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Ancak Hambakay Kağan, Tatar kabilesinin Hitay krallarına olan bağlılığı nedeniyle ihanetle suçlanmış ve Altan Han’a teslim edilmiş, trajik bir şekilde öldürülmüştür. Bu olay, Taiçud kabilesi için derin bir sarsıntı yaratmış ve Hambakay Kağan’ın soyundan gelen Hutula Kağan tarafından kanlı intikam saldırılarıyla cevaplanmıştır. Hitay’a düzenlenen bu seferlerde Taiçudlar, birçok düşmanlarını yok ederek kendilerine yapılan haksızlıkların hesabını sormuştur. Aynı şekilde Taiçud kabilesi, tarih boyunca birçok kola ayrılmış ve farklı Moğol boylarıyla ilişkiler kurmuştur. Kaydu Han’ın oğullarından Haraka Linqum’un soyundan gelenler Taiçud kabilesini oluştururken, diğer iki kardeşten Bay Sungur’un kolu Cengiz Han’ın atalarını, Çaucin’in soyundan gelenler ise Tegn ve Siçiut boylarını meydana getirmiştir. Taiçud liderleri arasında Bertan Bahadır gibi önemli şahsiyetler yer almış ve bu liderler, dönemin siyasî ve askerî dengelerinde etkin bir rol oynamıştır. Ancak Cengiz Han dönemine gelindiğinde, Taiçudlarla olan ilişkiler karmaşık bir hal almıştır. Taiçud kabilesinin bazı kolları, Kandü Çin ve Olukçin Çin’in soyundan gelenler aracılığıyla, Cengiz Han’a destek verirken, Hambakay Kağan’ın soyundan gelen diğer kollar ona karşı direniş göstermiştir. Bu durum, Moğol boylarının siyasî birliğini ve güç dengesini derinden etkilemiştir (Reşidüddin, 1373, I, s. 186-187; Reşidüddin, 1373, I, s. 234-235; Hambis, 1945, s. 13; Barthold, 1990, s. 47).

Yine Reşidüddin’in anlatımına göre başlangıçta Noyakin ve Urut gibi boylar, Temücin’e karşı Taiçud’ların safında yer almıştır. O dönemde Urut boyunun liderliğini Burdut yapmaktaydı. Konkotan, Sunit, Mangut, Karkas, Barulas, Barin-İlingut, İlciut, Kekeuman, Urut, Umaut, Arulat ve Yisut boyları aynı kökenden gelmekteydi. Bu topluluklar Taiçud boyunun yanında yer alarak Cengiz Han’a karşı bir cephe oluşturmuştu. Ancak Cengiz Han, Taiçud boyunu mağlup edip hakimiyeti altına alınca, bu boylar da onun yönetimine girdiler. Ong Han’a karşı gerçekleştirilen savaş sırasında, Urut boyunun lideri Kehte Noyan ile Mangut boyunun lideri Kuyuldar-Seçen, Cengiz Han’ın ordusunda yer almış ve Ong Han’a karşı savaşmıştır (Reşidüddin, 1373, I, s. 184-185). Müstevfî de Taiçudların soyunu Alan Kuva’nın çocuğu Cırke Linekkûm b. Kaydû b. Dûtûm Menîn b. Bûksâ b. Bûzencer şeklinde vermektedir (Müstevfî, 1387, s. 569).

Reşidüddin’in aktardığı bilgiler, Moğolların Gizli Tarihçesi ile Cheng-wou Ts’in-Tcheng Lou’nun da kaynağı olan Altın Defter adlı eserlerden yararlanılarak oluşturulmuş gibi gözükmektedir. Bununla birlikte Reşidüddin’in kendi döneminde dahi Taiçudların kökenine ilişkin farklı anlatımların bulunduğunu belirtmesi, kökenlerine dair net bir bilginin olmadığını göstermektedir. Nitekim Reşidüddin’in Moğollar hakkındaki derin bilgisine rağmen Taiçudların kökenine dair kesin bir sonuca ulaşamaması, konunun ne denli karmaşık ve belirsiz olduğunun göstermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Taiçudların kökenleri hakkındaki rivayetler, modern çalışmalar gibi, devrin kaynakları için de genellikle Moğol toplumunun efsanevi ataları ile tarihî gerçeklerin iç içe geçtiği bir anlatı oluşturmuştur. Bu durum, Moğol tarihiyle ilgilenen kaynaklar açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir.

Görüldüğü üzere Taiçudlar ile Temücin’in ailesi arasındaki ilişki, tarihî kayıtlarla desteklenen ailevi bir bağa işaret etmektedir. Nitekim Temücin’in babası Yesügei, Moğol Borçigin boyunun Kiyat oymağının lideriydi ve oldukça geniş bir Moğol topluluğunu kontrolü altında bulunduruyordu (Nesevî, 1986, s. 7; İsfahanî Kazvinî, 1390, s. 17). Yesügei’nin babası Bartan Bahadır, Reşidüddin gibi Moğolların Gizli Tarihçesi’nde onun hakkında kısmen efsanevi bilgiler verilmesine rağmen tarihî açıdan güvenilir bir figür olarak görülmektedir. Anlatıya göre, Bartan Bahadır ve üç erkek kardeşinin babası Kabul Kağan, Temücin’in soyu açısından önemli

bir dönüm noktası olarak görülür. Kabul Kağan'dan itibaren verilen isim listesi, soy zincirinin doğruluğuna dair daha güçlü bir kanıt sunmaktadır. Fakat Taiçudlarla Temüçin'in atalarının ortak bir kökenden geldiği, Ambagailı dönemine kadar aynı tarihe sahip oldukları, ancak bu dönemden sonra farklı bir tarihî seyir izledikleri anlaşılmaktadır. Taiçudlar ve Borçiginlerin ortak atası olarak kabul edilen Börte-çino (Mavi Kurt) ve eşi Gua-Maral (Sarı Geyik) ile ilgili bilgiler hem Moğol efsanelerinin hem de tarihî anlatıların bir parçasıdır. Bu çiftin, denizi aşarak Burhan Haldun Dağı'na yerleşmeleri ve burada ilk çocukları Bataçihan'ın doğması, Moğol mitolojisinin kökenlerine dair önemli bir olay olarak aktarılmıştır. Moğol şeceresine göre Bataçihan'dan itibaren soy şu şekilde devam etmektedir: Tamaça, Horiçar Mergen, Uucim Borohul, Sali-Haçagu, İh Nüden, Şem Soçi, Horçi, Borcigidai Mergen-Torgolcin Bayan, Duva Sohor ve Dobun Mergen. Bu zincir hem Taiçudların hem de Borçiginlerin ortak tarihî köklerini oluşturmaktadır (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 13; Hândmîr, 1333, III, s. 14-15).

Taiçudların atalarından Torgolcin Bayan'ın oğlu Dobun Mergen (Çince: 脫奔哱哩糙) (Yuan Shi, 1976, I, s. 1), Alun-gua (Çince: 阿蘭果火, Yuan Shi, 1976, I, s. 1) (Farsça: آلانقا Reşidüddîn, 1373, I, s. 216) adlı bir kadınla evlenmiş ve bu evlilikten beş oğul dünyaya gelmiştir. Ancak Dobun Mergen'in ölümünden sonra Alun-gua'nın doğurduğu üç oğulun, Dobun Mergen'in çocukları olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Alun-gua'nın oğullarına verdiği "*birlik*" mesajı, beş dalın birlikte kırılamaması üzerinden anlatılan efsaneyle sembolize edilmiştir. Böylece bu efsanevi anlatı, Moğol toplumunda birliğin ve dayanışmanın önemini vurgulamakla birlikte, Alun-gua'nın oğullarının tanrısal bir kökene dayandığını ima etmesiyle dikkat çekmektedir. Anlatıya göre Alun-gua, her gece tüynükten giren bir ışık sayesinde hamile kaldığını belirtmiş ve çocuklarının tanrısal bir güce sahip olduğunu iddia etmiştir (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 13-16; Reşidüddîn, 1373, I, s. 216-222; Benâkefi, 1348, s. 362). Bu olay, Moğol mitolojisinin temel unsurlarından biri haline gelmiş ve Yuan Shi (Yuan Shi, 1976, I, s. 1-2) Cheng-wou Ts'in-Tcheng Lou (Cheng-wou Ts'in-Tcheng Lou 1951, I, s. 1) ve Altan Topçı (Altan Topçı, 1974, I, s. 619-620) gibi eserlerde farklı biçimlerde yer almıştır.

Bu nedenle Taiçudların ve Borçiginlerin kökenine dair anlatılar, tarihî gerçekler ile efsanelerin harmanlandığı bir yapıya sahiptir. Reşidüddîn'in bu konuda kesin bir bilgiye ulaşamaması da kaynaklar arasındaki çelişkilerin büyüklüğünü göstermektedir. Ancak bu durum, Moğol tarihi ve mitolojisi üzerine yapılan araştırmalar için zengin bir anlatı malzemesi sunmakla birlikte, XIII. yüzyılda Moğol halkı için önemli bir kültürel hafızayı temsil etmiş olabileceği düşünülmektedir.

Taiçudların Temüçin'in ailesiyle olan karmaşık ilişkisi ve bu ilişkinin tarihî seyri, Moğol tarihindeki birçok dinamik üzerinde etkili olmuştur. Nitekim Moğolların Gizli Tarihçesi ve büyük ölçüde onu doğrulayan Altan Topçı anlatımlarına göre, Bodonçar Munhag'ın hikayesi, Moğol boylarının kökenlerini anlamak için önemli bir hadisedir. Buna göre Alun-gua'nın ölümünden sonra, oğullar arasında malların paylaşılması sırasında Bodonçar Munhag'ın dışlanması, onun kaderini tamamen değiştirmiştir. Bodonçar, Onon Irmağı kıyısında münzevi bir yaşam sürerken Tünheleg Çayı'na doğru hareket eden bir kafiyle karşılaştı. Bu kafiyle kurduğu ilişki, sadece onun değil, gelecekteki birçok Moğol boyunun kaderini şekillendiren bir dizi olayın başlangıcı olur. Buna göre Bodonçar, ağabeyleriyle birlikte kafiyleye saldırarak bu insan topluluğunu kontrol altına alır. Bu kafileden aldığı bir kadınla olan ilişkisi de Cadaran ve Baarin gibi önemli Moğol boylarının atalarının doğmasına yol açar. İlk kadından doğan oğullar, Caciredai (Cadaran boyunun atası) ve Baaridai (Baarin boyunun atası), Moğol topluluklarının temel taşlarından biri haline gelir. Bodonçar Munhag'ın

soyundan gelenler arasında Barım Şirt Habişi ve onun oğulları da bulunur. Bu soy, Cegüred, Noyhon, Barulas, Budaad, Adarhin, Uruguud ve Mangud gibi çeşitli boyları oluşturmuştur. Bodonçar'ın torunlarından biri olan Haçi Hülüg, Moğol boylarının şeceresi içinde özel bir yere sahiptir. Haçi Hülüg'ün oğlu Haidu, Baişinhor Dogşin, Çarahai Linhu ve Çaucin Öртеgei adında üç erkek evlat sahibi olur. Bu üç oğulun her biri, yeni boyların temellerini atar. Örneğin, Çarahai Linhu'nun oğlu Sengüm Bilge, Taiçud boyunun kurucusu olurken diğer oğlu Besüdei, Besüd (Bisut) boyunun atası olarak kabul edilir. Çaucin Öртеgei'nin oğulları ise Oronar, Honhotan, Arulad, Sönid, Habturhas ve Geniges gibi çeşitli boyların kökenini oluşturur. Baişinhor Dogşin'in oğlu Tumbinai'den, Moğol tarihinde önemli bir yere sahip olan Habul (Kabul) Kağan ve Semseçüle doğar. Kabul Kağan'ın oğullarından Bartan, Yesügei ve Daridai Otçigin gibi isimler, Moğolların sonraki liderlik geleneklerini şekillendiren soyları meydana getirir. Özellikle Bartan'ın oğlu Yesügei, Cengiz Han'ın babası olarak tarihe geçmiştir. Bu şecere, Temücin ile Tayçiudları aynı atada, ortak bir soya dayandırması açısından önemlidir. Bunun dışında Moğolların sadece tarihî değil, aynı zamanda mitolojik olarak da güçlü bir soy ağacına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Anlatının devamında, Moğol boylarının kökenine dair daha derin bilgiler sunulur. Her bir atanın soyundan türeyen boylar, Moğol topluluklarının sosyal, siyasî ve askerî yapısında belirleyici roller üstlenmiştir. Örneğin, Barulas boyu, Moğolların askerî düzeninde önemli bir yere sahipken, Taiçud ve Besüd boyları da Cengiz Han döneminde kritik öneme sahip olmuşlardır. Bodonçar Munhag'ın soyundan gelen diğer liderler ise farklı boylar arasında dengeleri sağlayarak Moğol devlet yapısının temelini oluşturmuştur (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 16-21; Altan Topçı, 1974, I, s. 620-621; Benâketi, 1348, s. 362).

Bu şecerenin mitolojik yönü, tarihî gerçeklerle harmanlanmış bir anlatı sunmakla birlikte Moğol halklarının kökenlerini bir birlik ve dayanışma sembolü üzerinden inşa ettiği muhakkaktır. Nitekim Alungua'nın oğullarına verdiği birlik mesajı, Moğol toplumunun kolektif bilincini şekillendiren önemli bir miras olarak kabul edilebilir⁵. Dolayısıyla, Bodonçar Munhag ve onun soyundan gelenlerin hikayesi, sadece bir bireyin değil, bir ulusun köken hikayesi olarak değerlendirilmelidir. Kabul Kağan'ın yedi oğlunun bulunmasına rağmen, Semgün Bilge'nin oğlu Ambagai'nin Moğol boylarının kağanı olarak seçilmesi de dönemin liderlik anlayışının pragmatik doğasını göstermekte ve diğer taraftan onu han olarak seçilmesi, liderliğin yalnızca soya ya da hanedan bağıyla değil, siyasî denge ve kabileler arası ittifakların gözetilmesiyle belirlendiğini ortaya koymaktadır. Bu tercih büyük ihtimalle Moğollar arasında liderin kabileler üzerinde etkin bir denetim kurabilmesi için gerekli olan “*karizmatik kişilik*” kavramının önemini vurgulamaktadır. Ambagai'nin liderliği de Moğol boyları arasında kısa süreli bir denge sağlamış olsa da bu durum, Tatarların saldırısı ve ihanet dolu stratejileri ile son bulmuştur. Ambagai'nin kızıyla yapılan evlilik bu bağlamda önemlidir. Çünkü Moğollarda kabileler arası ittifakı güçlendirmek için kız alıp vermek sıkça kullanılan bir yöntemdir. Ancak, Tatarların başka bir boyu olan Cüyinler tarafından gerçekleştirilen gelin konvoyuna saldırı, bu tür ittifakların ne kadar kırılgan olduğunu göstermektedir. Öte yandan Ambagai'nin esir alınarak Çin'in Jin Hanedanlığı'na gönderilmesi de yalnızca bir bireyin kaybı değil, aynı zamanda Moğol kabilelerinin liderlikten yoksun kalmasıyla sonuçlanan büyük bir siyasî boşluğa neden olmuştur. Ambagai'nin Jin Hanedanı adına teslim edilmesi ise dönemin uluslararası ilişkilerinde bir güç dengesi aracı olarak tutsak almanın önemini göstermektedir. Bunun yanında Jin Hanedanlığı, Ambagai gibi liderleri tutsak alarak sadece Moğollar üzerindeki otoritelerini pekiştirmekle kalmamış, aynı zamanda sınır bölgelerinde istikrarı sağlama amacı taşımıştır. Aynı şekilde Ambagai'nin Jin sarayında bir eşeğe bindirilerek aşağılanması ve ardından vahşice katledilmesi, bu dönemde tutsak liderlere

⁵ Moğolistan'daki içtimai hayatı anlamak için bk. Sechin-Hyer, 1979.

uygulanmış caydırıcı politikaların tipik bir örneğidir. Bu durum, Jin Hanedanı'nın bozkır halklarına karşı önce böl, ardından yönet stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilebilir (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 21; Reşidüddin, 1373, I, s. 266-267; Hândmîr, III, 1333, s. 16-17; Roux, 2001, s. 42; Wing, 2016, s. 29-47).

Ambagai'nin ölümünden sonra Moğolların liderlik krizi yaşaması, liderliğin güçlü bireyler etrafında şekillendiği bir toplumda, merkezi figürlerin yokluğunun ne kadar yıkıcı olabileceğini göstermektedir. Ambagai'nin yerine geçecek bir liderin belirlenmesi sürecinde Taiçudlar, Onon Irmağı civarındaki Horhonag Vadisi'nde toplanarak Hutula'yı kağan seçmişlerdir. Bu durum, liderlik seçimlerinin genellikle uzlaşma arayışına dayandığını ve kabilelerin, liderlik değişimlerinde yerel mekanizmaları devreye soktuğunu göstermesi açısından kritik bir hamledir. Hutula'nın kağan seçilmesi de Moğolların liderlik kriziyle başa çıkma çabalarının bir sonucu olarak görülebilir. Kağan'ın ilk icraatının Ambagai'nin intikamını almak için Tatarlar üzerine sefer düzenlemek olması da liderlik meşruiyetinin büyük ölçüde savaş ve askerî başarıya dayandığını ortaya koymaktadır. Ancak Hutula'nın üç büyük savaşına rağmen başarı elde edememesi, Moğol kabilelerinin Tatarlar karşısında askerî olarak henüz organize olamadığını ve dağınık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu başarısızlık, Moğolların liderlik yapısındaki kırılganlığı ve kabileler arası iş birliğinin yetersizliğini göstermesi açısından da ayrıca değerlidir (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 23).

Bununla birlikte Ambagai'nin ölümü ve Hutula'nın başarısız Çin seferlerinden sonra, Moğolların Borciginlerin reisi Yesügei etrafında toplanmaya başlamıştır. Bu da bir hanedana bağlı olmadan Moğollar arasında liderliğin kabileler arasında nasıl el değiştirebileceğini göstermektedir. Yesügei büyük bir ihtimalle Çin'deki Jin Hanedanı'nın bir vasalı olarak görev yapmıştır (Reşidüddin, 1373, I, s. 237; Harl, 2014, s. 230). Taiçudlar gibi güçlü kabilelerin Yesügei'nin liderliğini kabul etmesi ise siyasî pragmatizmin ve ortak tehditlere karşı birleşme gerekliliğinin bir sonucudur. Roux'un da belirttiği gibi (Roux, 2001, s. 57), bozkırda yaşayan ve avcılık gibi faaliyetlerle geçimini sağlayan Moğol halkı, liderlik değişimlerini hızlı bir şekilde içselleştirebilmekteydi (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 22-23; Altan Topçı, 1974, I, s. 622). Ambagai'nin Çin'deki tutsaklığı ve ardından öldürülmesinin konumuz açısından önemi ise Moğol boyları arasındaki zayıf bağların tamamen çözülmesine neden olmasıdır. Moğol boylarının bir araya gelmesini sağlayan iki temel unsur olan güçlü bir lider ve kan kardeşliği (anda) mekanizmaları, Ambagai'nin yokluğunda işlemez hale gelmiştir. Bu süreçte, Kabul Kağan'ın dört oğlunun liderlik iddiaları, Moğolların siyasî yapısında yeni güç merkezlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Fakat her birinin boyları kendilerine tabi kılmak için liderlik vasıflarını kanıtlamaları gerekmekteydi (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 22-23; Yuan Shi, 1976, I, s. 3).

Diğer taraftan Temüçin'in henüz dokuz yaşındayken, büyük ihtimalle 1171-1172 yıllarında, Moğol geleneklerine uygun olarak Olhunuud Kabilesi'nden bir kızla sözlenmesi için babası Yesügei tarafından bir yolculuğa çıkarıldığı bildirilmektedir. Moğol kültüründe, dokuz yaşına ulaşan her erkek çocuğun evlilik çağına geldiği varsayıldı ve kendine başka bir kabileden eş adayı bulması gerektiği inancı yaygındı. Bunun arkasındaki temel neden, aynı kabileden kişilerle evlenmenin yasaklanmasıydı; bu kural, akrabalık ilişkilerini karmaşıktırmamak ve kabileler arası bağları güçlendirmek amacı taşııyordu. Bu tür evlilikler, sosyal ve politik ittifakların tesis edilmesi açısından da önemli bir araç olarak görülüyordu. Yesügei'nin Olhunuud Kabilesi'nden kız isteme niyetinin, eşi Öelün'ü kaçırmaması nedeniyle Olhunuudlarla arasında gelişen düşmanlığı sona erdirmeye amacı taşıdığı düşünülebilir. Ancak yolculuk sırasında olaylar Yesügei'nin planladığı gibi ilerlememiş ve Tsegtsen ile Çihurgu arasındaki bir noktada, Naymanlar kabilesinden eski dostu Dai-Setsen ile karşılaşmıştır. Dai-Setsen, Yesügei'ye yolculuğunun sebebini sorduğunda, oğluna Olhunuud Kabilesi'nden kız

istemek üzere yola çıktığını öğrenmiştir. Bu tesadüfi karşılaşmanın, Temücin'in yaşamında önemli bir hadise teşkil ettiğini ve çocukluk çağını zorlu bir süreçte geçirmesine sebebiyet verdiğini belirtmek gerekir (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 25; Altan Topçi, 1974, I, s. 623; Yuan Shi, 1976, I, s. 3).

Kaynaklara göre, Dai-Setsen Temücin'den oldukça etkilenmiş ve onun “*gözleri ateş saçan, yüzü ışıklı bir çocuk*” olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda, bir rüya gördüğünü ve rüyasında Aksungur adlı bir kuşun gün ile ayı elinde tutarak gelip kendi evinden bir kızı, Yesügei'nin oğluna vermesini işaret ettiğini söylemiştir. Bu rüya, Dai-Setsen'in kızı Börte'yi Temücin ile sözlendirme teklifini şekillendirmiştir. Börte'nin Temücin'den bir yaş büyük olmasına rağmen Yesügei, bu yaş farkını önemsememiş ve Moğol geleneklerine uygun şekilde oğlunu dünürünün yanına bırakarak kendi kabilesine dönmek üzere yola çıkmıştır. Yesügei, dönüş yolunda Tsegtser'de, Tatarlara ait bir şölene davet edilmiş ve burada yiyeceğine gizlice zehir katılmıştır. Zehir etkisini yavaşça gösterirken, Yesügei kabilesine ulaşmayı başaramamış ve ölmeden önce, dul kalacak eşi Öelün ile yetim kalacak çocuklarına göz kulak olunması için dostu Mönlig'den yardım istemiştir. Yesügei'nin ölümü, ailesi ve Borcigin kabilesi için yıkıcı bir etki yaratmış; bu olay Taiçudların da içinde bulunduğu kabile liderliğinin çöküşüne ve parçalanmasına neden olmuştur (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 25-26; Altan Topçi, 1974, I, s. 623-624; Yuan Shi, 1976, I, s. 3; Benâketî, 1348, s. 362).

Yesügei'nin ölümünden sonra, Borcigin kabilesine yönelik ilk bağımsız hareket, pek de sağlam olmayan bir bağla Yesügei'ye itaat etmiş olan Taiçudlardan gelmiştir. Buna göre Taiçudlar, Yesügei'nin ailesini kabileden uzaklaştırmak için çeşitli girişimlerde bulunmuş ve bu süreçte özellikle Öelün'e karşı düşmanca bir tutum sergilemiştir. Ambagai'nin ölümünden sonra düzenlenen cenaze yemeğine Yesügei'nin ailesini davet etmeyerek sosyal dışlanmayı pekiştirmişlerdir. Öelün'ün haklı itirazları ise Taiçudlar tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu durum, kabileler arası ilişkilerde düşmanlıkların derinleşmesine neden olmuştur. Taiçudların liderlerinden Targudai-Hirultug ve Tödögen-Girte'nin, Öelün'ün çocuklarıyla birlikte yaşadığı bölgeden uzaklaştırılması yönündeki çabaları da özellikle Temücin'in hayatında kalıcı bir iz bırakmıştır. Bu olay, genç Temücin'in gelecekteki intikam duygusunu şekillendiren bir motivasyon kaynağı olmuştur. Asıl olarak da Taiçud kabilesinin, Yesügei'nin ölümünden sonra Öelün ve çocuklarını terk etmesi, Borcigin ailesini büyük bir sıkıntı içinde bırakmıştır. Altı çocuğuyla yalnız kalan Öelün, aileyi hayatta tutabilmek adına büyük bir mücadele vermiştir (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 33-35; Altan Topçi, 1974, I, s. 625-626; Benâketî, 1348, s. 362; Hândmîr, 1333, III, s. 16; Vladimirtsov, 1995, s. 137).

Temel geçim kaynakları olarak avcılıkla uğraşan Öelün ve çocukları, çevredeki av hayvanlarından elde ettikleri gıda ile yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. “*Yuan Shi*”de, bu zor dönemlerin, ileride Temücin'in liderlik vasıflarını geliştirdiği ve zaferlerinin temellerini attığı bir süreç olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir (Yuan Shi, 1976, I, s. 3). Öelün'ün çocuklarını avcılık ve dayanışma temelinde eğittiği bu dönemde, aile içinde anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bir av sırasında, büyük kardeşler Begter ve Belgüdei, avdan elde ettikleri ganimet⁶ Temücin ve Hasar ile paylaşmak istememiştir. Bu durum, Öelün'ün, çocuklarını bir arada tutmaya yönelik çabalarına rağmen, aile içinde gerginlik yaratmıştır. Öelün'ün, Begter ve Belgüdei'ye “*Bu şekilde davranırsanız Taiçudlardan nasıl intikam alacağız?*” şeklindeki serzenişi, ailenin içinde bulunduğu zorlu durumu ve Öelün'ün Taiçudlara karşı intikam arzusunu açıkça ortaya koymaktadır. Fakat bu gerginlik, Temücin ve Hasar'ın, Begter'i yalnız yakaladıkları bir anda öldürmeleriyle sonuçlanmıştır. Altan Topçi ve Moğolların Gizli Tarihçesi kaynaklarında detaylandırılan bu olay, Temücin'in yaşamındaki ilk

⁶ Mongyol-un Nıyuca Tobçıyan'ye göre ağa takılan bir balığı (Mongyol-un Nıyuca Tobçıyan, 2011, s. 33) Altan Topçi'ye göre ise tarla kuşu (Altan Topçi, 1974, s. 625).

öldürme vakası olarak kaydedilmektedir (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 33-35; Altan Topçı, 1974, I, s. 625-626; Ligeti, 1958, s. 234; May, 2007, s. 6-7.).

Taiçudlar, ileride kendilerine tehdit oluşturabileceğini düşündükleri Temücin ve ailesine karşı daha doğrudan bir tavır sergilemiştir. Altan Topçı'ya göre, Taiçudlar bir gece Borcigin ailesinin yaşadığı bölgeye ani bir saldırı düzenlemiştir. Taiçudların, Öelün'e "Ana, beşiniz gereksiz; Temücin'i bize teslim et" şeklinde seslenmesi, hedeflerinin açık bir şekilde Temücin olduğunu göstermektedir. Temücin ise bu baskın sırasında Onon Nehri yakınlarındaki ormanlık bir alana kaçarak saklanmış. Ancak, daha sonra Taiçudlar tarafından yakalanmış ve tutsak edilmiştir. Tutsaklık sürecinde, boynuna ve bileklerine demir halkalar takılmış, başına ise sürekli gözlemleyen bir muhafız yerleştirilmiştir (Altan Topçı, 1974, I, s. 628).

Moğolların Gizli Tarihçesi, daha ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Taiçud lideri Targudai, yanına bir grup asker alarak Temücin'in peşine düşmüştür. Taiçudların yaklaşmakta olduğunu duyan Öelün, çocuklarını bir çalılığa saklamış; ancak bu sırada Temücin'in teslim edilmesi talebiyle karşı karşıya kalmıştır. Ailenin diğer üyeleri, düşmanla mücadele etmeye çalışırken, Temücin gizlice ormana kaçmayı başarmıştır. Temücin, Tergüün Öndür bölgesindeki ormanlık alanda tam dokuz gün boyunca saklanmıştır. Açlık ve yorgunlukla mücadele eden Temücin, birkaç kez saklandığı yerden ayrılmayı denemiş; ancak her seferinde ya kötüye işaret olarak yorumladığı olaylarla karşılaşmış ya da düşmanların varlığı nedeniyle planını ertelemiştir. Nihayetinde, "Böyle adsız öleceğime çıkıp düşmanla yüzleşirim" diyerek saklandığı yerden çıkmış, böylece Taiçudlar tarafından yakalanmıştır. Taiçudların ihanetinin ve Temücin'in yaşadığı bu tutsaklık deneyiminin, ileride onun kişiliğini ve liderlik anlayışını derinden etkilediği açıktır. Aynı şekilde Öelün'ün intikam arzusu, Temücin'in gelecekteki askerî ve siyasi hedeflerini şekillendiren bir motivasyon kaynağı olmuştur (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 35-36). Aynı hadisenin biraz farklı bir şekilde Fars kaynaklarında da yer edindiği görülmektedir (Benâketî, 1348, s. 362).

Reşidüddîn, Taiçudların Temücin ile olan düşmanlıkları ve bu boyun Temücin'in hayatındaki yeri hakkında çok çarpıcı ifadelerde bulunur:

"Cengiz Han babasız bir çocuk olarak kaldığında, babasının askerlerinin ve tebaasının çoğu Taiçud'a yöneldi ve onun yanına gittiler. Bu sebepten dolayı onun ile Taiçud arasında savaşlar ve fitneler meydana geldi. Her ne kadar Cengiz Han bir çocuk olup daha az bir orduya sahip olsa da ezeli takdir ve yaratılışın amacı, bu kadar kabile ve topluluğun yaratılmasındaki maksat, Cengiz Han'ın devletinin yükselişini göstermek idi. Bin şöhrat sahibi bir devlet sahibine nasıl denk olabilir ki? Eğer Taiçud'un kavimleri bu hikmeti anlasalardı, Cengiz Han'ın çocukluk döneminin başlarında ve onun büyüme zamanında, onun hizmetine girerlerdi. Fakat insan aklı ilâhî hikmetin derinliğini kavramaktan aciz olduğu için mazur görülmüşlerdir. Ellerinden geleni yapıyor ve ellerinden geldiği kadar çaba gösteriyor, fakat aşırı sapkınlık sebebiyle doğru yol onlara kapalı kalıyordu. Çok fazla batıl düşünceleri olduğundan, Cengiz Han ile savaşa girip ona direniyorlardı. Ta ki Cengiz Han'ın devlet ağacının kökleri kemal suyuyla sulanıp gölgelik ve meyve veren bir hâle gelene kadar. Sonunda Taiçud ve onların hükümdarlarını, onların yanında birleşmiş ve ittifak etmiş diğer topluluklarla birlikte, yüce Allah'ın kudretiyle mağlup ve zelil etti. Hepsi boyun eğip itaat

yoluna girdiler ve zorlama, baskı ve mecburiyetle onun kulları, askerleri ve tebaası oldular”
(Reşidüddîn, 1373, I, s. 235-236).

Netice itibarıyla Temücin’in Taiçudlara tutsak düşmesi, onun yaşamında zorlu bir dönemin başlangıcı olmuştur. Kaynaklar, Taiçud liderlerinden Targudai-Hirultug’un Temücin’i yanına alarak çeşitli ailelere hüküm vermek üzere dolaştırdığını belirtir. Bu süreçte, Taiçudlar Onon Nehri kıyısında düzenledikleri bir şenlikte eğlenmiş, gün batımının ardından yurtlarına geri dönmüştür. Temücin ise bu sırada yalnızca çelimsiz bir gözetmen tarafından denetlenmekteydi. Bu durum, onun özgürlüğünü geri kazanma yolunda ilk fırsatı olmuştur. Temücin, boynuna takılan dikdörtgen ahşap prangayı kullanarak gözetmeni etkisiz hale getirmiş ve kaçmayı başarmıştır. Kaçışının ardından Onon Nehri’nin kenarındaki çalılıklara saklanmayı tercih etmiş, ancak gece nöbetçileri onun yokluğunu fark edince durum Taiçud liderlerine bildirilmiştir. “*Gün gibi aydınlık*” bir gecede iz sürmeye başlayan Taiçudlar, bölgeyi detaylı bir şekilde aramışlardır. Bu arama sırasında Taiçudlarla iş birliği yapan Suldüz boyundan Sorhon-şar adlı bir kişi, Temücin’i sazlıkların arasında saklanırken görmüştür. Ancak Sorhon-şar, Taiçudların Temücin’e yönelik kıskançlık ve düşmanlık duygularının farkında olduğundan, onu Taiçudlara teslim etmek yerine yardım etmeyi seçmiştir. Sorhon-şar, Temücin’e sessizce yatmasını ve kıpırdamamasını söylemiş, ardından Taiçudlara geri dönerek aramayı başka bir zaman yeniden başlatmayı önermiştir. Bu müspet yaklaşımıyla Taiçudların dikkatini başka yöne çekmeyi başarmıştır (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 36-37; Reşidüddîn, 1373, I, s. 325; Benâketî, 1348, s. 362)⁷.

Suldüzların Temücin’i koruma çabaları bununla sınırlı kalmamıştır. Sorhon-şar, iki oğlu Çimbai ve Culum ile Temücin’i evlerinde saklamış, ancak Taiçudlar bölgedeki evleri de aramaya başlamıştır. Temücin’in evde bulunmadığını gören Sorhon-şar, ona bir kısarak, birkaç ok ve yay temin ederek bölgeden ayrılmasını sağlamıştır. Bu yardımlar sayesinde Temücin, Onon Nehri’ni geçip batıya doğru hareket ederek Himmur Çayı ve Beder Burnu civarına ulaşmıştır. Oradan annesi ve kardeşlerinin bulunduğu Horçuhui’ye varmıştır. Ailesiyle yeniden bir araya gelen Temücin, daha sonra Burhan Haldun’un güneyinde, Hürelh bölgesinde akan Sengür Çayı’nın Har Zürh civarında yer alan Gök Göl etrafında yaşamaya başlamıştır (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 35-38; Altan Topçî, 1974, I, s. 626-628; Benâketî, 1348, s. 362).

Moğolların Gizli Tarihçesi’nde kim oldukları yazılmamışsa da Altan Topçî’de Taiçudlar oldukları belirtilen bir grup gelip Temücin’e ait dokuz⁸ atı çalmıştır. Bunun üzerine Temücin atları kurtarmak için peşlerine düşmüştür. Yolda bulduğu Boorçu adında bir genç oğlanın yardımı ile atları geri aldıysa da Taiçudlar kalabalık bir grupla arkalarından at sürmüşlerdir. Fakat amansız bir takibe rağmen Temücin’e yetişememişlerdir (Moğolların Gizli Tarihçesi, s. 38-40; Altan Topçî, 1974, I, s. 628-630). Büyüyen ve evlilik yaşına kadar gelen Temücin, Börte’yi gidip almak için yanına kardeşi Belgüdei’yi alarak yola çıkmıştır. Temücin’i gören Dai-Setsen mutlu olmuş ve nişanlısını almasına müsaade etmiştir. Nişanlısını alıp geri dönen Temücin, evlendikten kısa bir süre sonra ailesi ile kaldığı yurtlar Merkitlerin saldırısına uğramıştır. Telaş içinde dışarıya çıkan Temücin ve kardeşleri her biri bir at alarak kaçmayı başarmışsa da kendisine at kalmayan Börte, bu suretle Merkitlerin eline geçmiştir. Öelün’ün zamanında Yesügei tarafından kaçırılmasının öcünü almak için gelen Merkitler de amaçlarına ulaşmış geri dönmüşlerdir (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 38-43; Altan Topçî, 1974, I, s. 629). Moğolların Gizli Tarihçesi’nde geçmeyen ve Altan Topçî tarafından nakledilen bir rivayete göre ise Börte, Merkitlerden Çileger böh’e verilmiştir (Altan Topçî 1974, I, s. 629).

⁷ Benâketî’ye göre Temücin’i kurtaran Taiçudlardan “بایجو ایکاجی-Bâyçü İkâcî” adında bir kadındır (Benâketî 1368, s. 362).

⁸ Altan Topçî’de sekiz at şeklinde geçmektedir. Bk. (Altan Topçî, 1974, I, s. 628).

Börte'nin kaçırılmış olması Temücin için büyük bir ihtimalle utanç verici olmalıydı. Moğolların Gizli Tarihçesi'nin müellifi de Temücin'in bu hadiseden bir hayli etkilenip hayıflandığını yazmaktadır (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 43-45). Bu arada Temücin'in Taiçudlardan kaçışı devam etmiştir. Bir ara Merkitlerden kurtardığı eşi Börte ile gece yol aldıkları bir sırada Taiçudlarla burun buruna gelmiştir. Fakat bunlardan çekindiği için Taiçudlara yakalanmadan Camuha'nın yanına gitmek üzere hareket ettiği bir sırada Taiçudlara ait Besüd yurdundan geride kalmış Höhöçü adlı erkek çocuğu bulmuşlardır. Temücin, bu çocuğu yanına alıp annesi Öelün'e vermiş, o da onun terbiyesini üstlenmiştir (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 62, 77). Ayrıca Taiçudlardan Hutu'ya "yılka yaymak" görevi verilmiştir ki (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 67) burada Temücin'in Taiçudlarla olan bağının devam ettiğini göstermektedir.

2. Moğolistan'ın Tek Hükümdarı Olma Yolunda Temücin'in Taiçudlara Karşı Mücadelesi

Dostu ve andası olan Camuha ile yaşadığı anlaşmazlıklar sonra, Temücin Camuha'ya karşı cephe almıştır. Bu nedenle Camuha, ilk olarak yanına Taiçudları alarak saldırıyı planlamıştır. Yuan Shi'deki anlatıya göre Camuha, Taiçud kabilesiyle birleşerek 30.000 kişilik bir ordu ile saldırıya geçmiştir. Temücin ise bu sırada Dalan Balcu'da kamp kurmuştu. Temücin, düşman ordusunun yaklaşmakta olduğu haberini aldığı anda kabilelerden tüm askeri gücünü toplamış ve ordusunu 13 birime ayırarak stratejik bir savunma planı oluşturmuştur. Camuha'nın ordusu geldiğinde, Temücin'in kuvvetleri yoğun bir direniş sergilemiştir. Savaşın sonucunda Temücin, düşmanı bozguna uğratarak geri çekilmeye zorlamıştır. Bu zafer, bölgedeki güç dengelerini önemli ölçüde değiştirmiştir, fakat aynı kaynağın iddiasına göre Camuha'nın başında bulunduğu (Cadara) kabilesi de bu dönemde geniş toprakları ve nüfusuyla hâlâ en güçlü kabile olarak konumunu sürdürüyordu (Yuan Shi, 1976, I, s. 4).

Bu hadisenin devamı olarak Yuan Shi ve onu büyük oranda tamamlayan Camiü't-Tevârih ve Cheng-wou Ts'in-Tcheng Lou'daki kayıtlarda, Taiçudların yakınında konuşlanmış Jurlat kabilesi, Temücin'in kampına komşu bir bölgede yaşıyordu. Bir av sırasında Temücin, Jurlat kabilesine mensup avcılarla karşılaşmış ve onlara, "Bu gece kampınızı paylaşabilir miyiz?" diye sormuştur. Jurlat kabilesinin lideri şu yanıtı vermiştir: "Konaklamanızı isterim, ancak mevcut durumda yanımdaki 400 adamın yiyeceği tükendiği için bir kısmını geri gönderdim. Bu durumda ne yapabiliriz?". İddiaya göre Temücin, liderlik sorumluluğunu üstlenerek misafirlerini cömertçe ağırlamış ve yiyecek-içecek temin etmiştir. Ertesi gün av sırasında, avladığı hayvanları Jurlat kampına doğru yönlendirmiştir. Bu hamle, Jurlat kabilesinin ekonomik durumunu geçici olarak iyileştirip, kabile üyelerinin Temücin'e duyduğu güveni artırırken, kabile içindeki tartışmalara sebep olmuştur. Nitekim Jurlatlar "Taiçudlar kabilesi, akraba olmamıza rağmen mallarımıza ve kaynaklarımıza zorla el koyuyor. Onlar bir liderin sorumluluğunu taşıyor. Gerçek bir lider varsa, o Temücin'dir" demiştir. Jurlat lideri Yulu, Taiçudların uyguladığı tahkir ve baskılara daha fazla tahammül edemeyerek nihayetinde Takhai Dalu ile Temücin'e katılmak istediğini bildirmiş, ayrıca Sadakatini kanıtlamak amacıyla Taiçud liderlerini öldürmek üzere gönüllü olmuştur. Ancak Temücin, bu teklifi reddederek "Beni bu tehlikelere karşı uyardığınız için teşekkür ederim. Bu topraklardaki yollar artık sizin yönetiminizde olacak" sözlerini sarf etmekle yetinmiştir. Bununla birlikte, Yulu ve Takhai Dalu, Temücin'e verdikleri taahhütleri yerine getirmemiş ve Taiçudlara ihanet ederek kaçmıştır. Kaçış sırasında Takhai Dalu, Taiçud kuvvetleri tarafından öldürülmüş ve bu

nedenle Jurlat kabilesi de ortadan kalkmıştır (Cheng-wou Ts'in-Tcheng Lou, 1951, I, s. 140-141; Yuan Shi, 1976, I, s. 4; Vladimirtsov, 1995, s. 126-127)⁹.

Şimdiye kadar anlatılanlar genellikle tarih belirtilmeden kaynaklarda geçen ve Moğol kabilelerinin boylar arasındaki mücadelelerine refere eden hadiselerle işaret etmektedir. Fakat 1201 yılından itibaren Temüçin'in hanlığa giden sürecin detayları içerisinde yavaş yavaş tarihler belirtilmeye başlanmıştır. Bu minvalde 1201 yılı da Temüçin için oldukça zorlu bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir. Nitekim Temüçin, Taiçudlara karşı etkili bir sefer düzenlemek için geniş bir ordu toplamıştır ve düşmanlarına birer bire saldırmak için güçlerini bir araya getirmiştir. Hotun Orçan ve Hutuudartan'ın yanı sıra, Taiçud soylularının başında bulunan gruplara karşı düzenlediği bu sefer, Temüçin'in askerî dehasını bir kez daha kanıtlamıştır. Temüçin'in Moğolların Gizli Tarihçesi'ne yer alan zaferi, büyük bir titizlikle anlatılmaktadır. Kaynağa göre, Temüçin, Taiçud soylularını ve onların tüm nesillerini bir anlık darbeyle, adeta kül gibi savurup kırmış, onlara büyük bir darbe indirmiştir. Bu zafer, Temüçin'in gücünü pekiştirmiş ve düşmanlarının korkusunu artırmıştır (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 87).

Aynı yıl içerisinde, Temüçin, Taiçudlara karşı bir başka zafer elde etmiştir. Nitekim bu yılda Temüçin, Naimânlara güçlü bir darbe indirdikten sonra, ordusunu Taiçudlara karşı harekete geçirmiştir. Onon Nehri'nin kıyısında¹⁰, Hangqu Aqucu, Quril ve Qudüdar Bağ liderliğindeki Taiçud ordusunu savaşa zorlamış ve onları bozguna uğratmıştır. Temüçin'in ordusu, düşmanlarını büyük bir düzen içinde yenerek, stratejik bir üstünlük sağlamıştır. Bu zaferin ardından Temüçin, Taiçudlardan Tarqutai Qiriltuq ve Qudüdar'a yönelik ani bir saldırı düzenlemiş ve bu boydan birçok kişi esir düşmüştür. Ancak Quril, diğer düşman liderlerinden farklı olarak Naimânlara sığınmayı başarmıştır. Neticede bu hadise, Temüçin'in düşmanlarına karşı hızla ve etkili bir şekilde saldırabildiğini, aynı zamanda düşmanlarının kaçışlarını engelleyebilecek stratejik hamleler yapabildiğini göstermektedir (Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou, 1951, I, s. 390; Yuan Shi, 1976, I, s. 7; Togan, 1998, s. 95).

Taiçudlar, bu yılda Camuha'nın safında birleşerek Temüçin'e karşı büyük bir ittifak kurmuşlardır. Moğolların Gizli Tarihçesi'ne göre, Hatagin ve Salciud kabilelerinden Bahu Çorogi, kendi liderliğindeki Hataginler ve Salciudlar ile Çirhitei Bahadır'ın önderliğinde bir grup oluşturmuş ve bu grup, Dörvön Tatarları ile ittifak yaparak Temüçin'e karşı bir cephe kurmuştur. Bu ittifaka, Dörvönlerden Hacıun Beki, Alçi Tatarlarından Calîn-Buha, İhireslerden Tüge Maha, Hongiradlardan Terheg, Emel ve Alhuitan, Gorlaslardan Çoyor Tsagaan, Naimânların Hüçügüd kolundan Buirug Han, Merkitlerden Togtoga Beh'in oğlu Hutu, Oyratlardan Huduga Behi, Taiçudlardan Targutai Hiriltug, Hotun Orçan ve Aguçu Bahadır gibi güçlü liderler katılmıştır. Birlikte hareket eden bu kabileler, bir araya gelerek Alhui Bulag adı verilen Ca Ciradai Ocağı'nda toplanmışlardır. Burada, Camuha'yı han ilan etmeye karar verdiler. Bir aygır ve bir kısarak keserek ant içen bu grup, Han Irmağı'nın Ergüne'ye döküldüğü bölgeye gelerek Camuha'ya "*Gür Han*" ünvanını vererek onu yüceltmıştır. Ardından, Temüçin'e karşı savaş ilan etmişlerdir. Bu olay, Temüçin için, düşmanlarının birleşerek büyük bir ittifak oluşturduğunu fark ettiği ve buna karşı hızlı bir şekilde bir çözüm aramaya başladığı anlamına gelmektedir (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 78-81).

⁹ Buna benzer bir hikâyeyi Kutbeddin eş-Şirazi de bahsetmektedir. Nitekim müellife göre Temüçin'in ilk önemli adımları, Hıtaş bölgesindeki Balçune Vadisi'nde atılmıştır. Burada birkaç gün boyunca yiyecek bulamayan ordusunun bir askeri, bir çöl serçesini okla vurmuş ve pişirip Temüçin'e sunmuştu. Temüçin, bu serçeyi yetmiş parçaya bölünmesini istemiş ve kendisi de bir parça almıştı. O anda orada yetmişten fazla kişi bulunmuyordu. Bu paylaşım, tüm halkın ona bağlılık göstermesine ve canlarını ona adamasına neden olmuştur. Bk. (Kutbeddin eş-Şirazi, 2010, s. 19-20).

¹⁰ Yuan Shi'de Sarı Irmağın şeklinde geçmektedir. Bk. Yuan Shi, 1976, I, s. 7.

Neticede Temücin, Moğol boylarının kendisine karşı birleştiğini gördüğünde, Kereitlerin güçlü lideri Ong Han'dan yardım istemiştir. Ong Han, Temücin'in çağrısına olumlu bir yanıt vererek, ona destek vermeyi kabul etmiştir. Temücin ve Ong Han'ın orduları birleşmek suretiyle Hüiten adlı bölgede düşman birlikleriyle karşı karşıya gelmişlerdir. Bu çatışmada, Camuha'nın öncü birliklerine Naimânlardan Buirug liderlik etmiştir. Taraflar arasında oldukça şiddetli çarpışmalar yaşanmış, Buirug'un komutasındaki birlikler, Temücin'in ordusuna büyük kayıplar vermiştir. Temücin'in ordusu, başlangıçta zor durumda kalmış ve Buirug'un yönettiği birlikler ciddi bir üstünlük sağlamıştır. Ancak, aniden bastıran yoğun yağmurlar, savaş alanını bir çamur denizine dönüştürmüş ve birliklerin düzeni bozulmuştur. Bu doğal engel, Buirug'un geri çekilmesine sebep olmuş ve Temücin'in ordusu, savaşın akışını lehine çevirebilmiştir. Buirug, geri çekilerek Altay Dağları yönüne doğru ilerlemiş ve Ulugtag bölgesine saldırmıştır. Camuha'nın komutası altındaki diğer boylar da çevre bölgelerde akınlar düzenleyerek yağma faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu dönemde, Temücin'in karşılaştığı zorluklar yalnızca savaşla sınırlı kalmamıştır. Aynı dönemde Taiçudlarla girdiği bir çatışmada boğazından ağır şekilde yaralanan Temücin, ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak Temücin'in komutanlarından Celme, büyük bir kahramanlık göstererek yarayı ağzıyla emip kanı durdurmuş ve Temücin'in hayatını kurtarmayı başarmıştır. Celme'nin bu fedakârca hareketi, Temücin'in hayatta kalmasını sağlamış ve onun yeniden güçlü bir lider olarak yoluna devam etmesine olanak tanımıştır. 1201 yılında yaşanan bu olaylar, netice itibarıyla Temücin'in ilerleyen yıllarda Büyük Cengiz Han olarak tarihe geçmesinin önünü açacak bir dizi deneyimi içermektedir. Nitekim bunlar, onun hem liderlik vasfını hem de düşmanlarını alt etme konusundaki kararlılığını pekiştirmiştir. Sonuçta, Temücin, birçok kabileyi bir araya getirerek tek bir güçlü lider olarak tüm Moğol halkının başına geçmeyi başaracaktır (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 78-81).

Kaynaklarda geçtiği üzere, Temücin'in liderlik özellikleri ve itibarı hızla geniş bir coğrafyada duyulmaya başlamıştır. Buna göre Taiçud kabilesinin üyeleri, kendi liderlerinin otoriter ve adaletsiz yönetiminden rahatsızlık duyarak Temücin'in cömert liderlik anlayışına yönelmiştir. Temücin, stratejik bir politika izleyerek sık sık kıymetli hediyeler, kürkler ve atlar dağıttığından bu davranış, sadakat ve bağlılık oluşturma aracı olarak etkili olmuştur. Bu nedenle bölgedeki önemli kişilerden olan Hulan, Cebe¹¹ ve diğer kabile liderleri, Temücin'in adalet anlayışı ve dayanışma becerileri karşısında ona bağlılık yemini etmişlerdir. Onon Nehri kıyısında düzenlenen törensel bir etkinlikte, kabile liderleri kırmızı dolu torbalarla yüklü arabalarla katılım sağlamış, Temücin de törende liderleri ve bölgenin saygın kadınlarını onurlandırarak, birleşik bir politik düzenin temelini atmıştır. Düşman karşısında kazandığı zaferlerin ardından, Temücin'in orduyu yönetme ve liderlik becerisi hızla dikkat çekmeye başlamıştır (Reşidüddîn, 1373, I, s. 334; Yuan Shi, 1976, I, s. 6).

Cheng-wou Ts'in-Tcheng Lou'de Taiçudlara mensup Cebe'nin Temücin'in safına geçtiği hadise, Taiçud kabilesi halkı liderlerinin hukuka ve adalet ilkelerine uymamasına daha fazla tahammül edemediklerini, bu durumun da kabile içinde bir rahatsızlık yarattığını ve şu ifadelerle tepkilerini dile getirdiği şeklinde tafsilatlandırılır. Buna göre Taiçudlar kendi aralarında *"Temücin, insanları kendi giysileriyle donatıyor; onları kendi atlarına bindiriyor. Halka teselli edip krallığa barış getirecek kişi kesinlikle odur."* gibi kendi aralarında istişare ettiler. Bu söylem, halk arasında Temüjin'e olan bağlılığın hızla artmasına yol açmış ve pek çok kişi onun liderliğini kabul ederek boyun eğmiştir. Bu dönemde de Cilaun badur ve Cebe de Temüjin'in otoritesine teslim olmuştur. Aslında, bu kişiler başlangıçta Taiçud kabilesinden Tötöga adlı bir bireyin hizmetkârlarıydı.

¹¹ Bu önemli Moğol komutanı hakkında bk. (Pow, 2017, s. 31).

Daha önce, Temüjin'in babası Tarqutai tarafından esir alındığında, Cilaun badur'un babası Sorqan şıra, onu gizlice serbest bırakmıştı. Bu iyilik, Cilaun badur'un Temücin'e bağlılık göstermesinde önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Öte yandan Cebe, Temüjin'in yanına katılmasının asıl sebebinin çaresizlik olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde Şirgü[tü] abügan, A'ucu badu[r] ve Tarqutai de Temüjin'in otoritesini kabul ederek teslim olmuşlardır. Ancak bu süreçte Quduqul bozkırına ulaştıklarında onları serbest bırakmayı tercih etmiştir. Bunun ardından yalnızca iki oğlu Nai ya (Nayā) ve Ala (Ala[q]) ile Temüjin'e boyun eğmek üzere gelmiştir. Daha sonra, Cöji Caurqan, Dolanggi[t] Jalar kabilesi ile Souei ye Cheng houo ve Mang'u[t] kabilelerini yöneterek Temüjin'in liderliğini kabul etmişlerdir (Cheng-wou Ts'in-Tcheng Lou, 1951, I, s. 148-149).

Moğolların Gizli Tarihçesi'da bu süreç daha farklı bir şekilde anlatılmıştır. Nitekim Temücin'in zaferinden sonra, ilerleyen yıllarda en önemli komutanlarından biri haline gelecek olan Taiçudların Tödögen halkından Sorhon-şer ile ileride Cebe adını alacak olan Zargaadai, Temücin'in huzuruna çıkarak onun emrine girmek istemiştir. Temücin, kabul etmeden önce her iki komutanı da sorguya çekmiş ve onlara sadık kalacaklarından emin olduktan sonra, onları hizmetine almıştır. Bu süreçte, Temücin ile Cebe arasında dikkat çeken bir konuşma gerçekleşmiştir. Cebe, Temücin'in vücuduna isabet eden bir okla ağır şekilde yaralandığında, Temücin ona okun kim tarafından atıldığını sormuştur. Cebe, okun kendisi tarafından atıldığını dürüstçe ifade edince, Temücin onun dürüstlüğünden etkilenmiş ve şöyle demiştir: *"Düşman, savaşp zehirlediğini gizleyerek yalan söyler. Ama sen savaşp zehirlediğini gizlemeden dürüstçe konuşuyorsun. Böyle insanlarla arkadaşlık edilebilir."* Bu sözler, Cebe'nin Temücin'in en güvenilir ve sadık komutanlarından biri olmasının başlangıcını simgelemesi açısından dikkat çekilmiştir. Kaynakların satır aralığından anlaşıldığı üzere Temücin'in liderlik anlayışında dürüstlük, sadakat ve cesaret ön plana çıkmaktadır ve Cebe, bu nitelikleriyle Temücin'in yanında önemli bir yer edinmiştir. Temücin bu sebeple kendisine *"Senin Zurgaadai denilen adının yerine, ağzına ağzı ak kula savaş atımın ense kökünü temrenle vurduğun için sana Cebe adını veriyorum. Yanımda kalarak temren gibi koru."* demiştir. Cebe, ilerleyen yıllarda, özellikle Çin ve Avrupa seferlerinde büyük başarılar elde edecek, Temücin'in askerî zaferlerinin ön saflarında yer alacaktır (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 82-83).

Bu suretle Temücin, Moğol toplumunun yeni lideri olarak güç kazandıkça, örgütlü bir stratejiyle hareket etmeye başlamıştır. Ordusunun komutanlarına, her birinin kendi yetkinliklerine ve görevlerine uygun şekilde sorumluluklar verilmiş ve bu süreç, merkezi bir yönetimin temelini atmıştır. Bu dönemde, Temücin'in savaşçıları arasındaki bağlılık oldukça güçlüydü. Bu bağlamda, Temücin'in komutanlarından Şigihutug'un, Taiçudlara karşı son bir hamle yapma önerisi, stratejik bir karar olarak Temücin tarafından büyük bir memnuniyetle kabul edilmiştir (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 90). Taiçudlar, o dönemde Moğol konfederasyonları arasında Temücin'in güçlenmesine karşı çıkan kabilelerden biri olarak biliniyordu. Bu sebeple, Temücin'in Taiçudlar üzerine düzenlediği sefer, yalnızca askerî değil, aynı zamanda politik bir anlam taşımaktadır. Şigihutug'un komutasındaki Temücin'in ordusu, yaklaşık üç yüz Taiçud savaşçısını öldürerek başarılı bir şekilde geri dönmüştür (Altan Topçı, 1974, I, s. 629). Ancak bu seferin en dikkat çekici yanlarından biri, Taiçud lideri Targudai Hirultug'un kaçıışı olmuştur. Savaş alanından bir şekilde kaçabilen Targudai, bir ormana sığınarak canını kurtarmayı başarmıştır (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 102).

Trajik de olsa Targudai'nin kaçıışı, Taiçud kabilesinin Temücin karşısında düştükleri vaziyetin güzel bir örneği olmuştur. Targudai ise at binemeyecek kadar şişman olduğu için, bir araba aracılığıyla taşınması planlanmıştır. Fakat Targudai, kaçarken kendi ailesi tarafından izlenmiş ve Şireet dede ile oğulları Alag ve Nayan, onu saklandığı yerden bulmuştur. Burada dikkat çeken nokta, Moğol kabilelerinde yaşanan aile içi

bağların ve dayanışmanın, liderlerin hayatta kalmasındaki kritik rolüdür. Şireet dede, Targudai'yi yakaladıktan sonra, ona bir şekilde ölümüne karar verirken, aynı zamanda kendisinin de Temüçin'in intikamına hedef olacağını bilmektedir. Şireet dede, Targudai'yi öldürme kararını verirken, ölümün karşılıklı olacağı düşüncesine dayalı olarak adil bir ölüm olarak nitelendirir. Bu davranış, dönemin Moğol kültüründeki öldürme anlayışının ve adaletin nasıl algılandığını yansıtan önemli bir anekdotur (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 102-103).

Targudai, ölümünün yaklaşmakta olduğunu fark ettiğinde, oğullarına ve kardeşlerine yüksek sesle seslenerek, Temüçin'in kendisini affedeceğini ve öldürmeyeceğini umarak geri dönmelerini istemiştir. Bu noktada, Targudai'nin Temüçin'e olan güveni, eski bir dostluk ve hoca-öğrenci ilişkisinin sonucu olarak okunmalıdır. Targudai, Temüçin'in onu öldürmeyecek kadar adil ve stratejik bir lider olduğuna inanıyordu. Bu da Temüçin'in kişisel sadakati ve eski ilişkilerine verdiği değeri gözler önüne sermesiyle etrafında toplanan Moğol beyleri üzerinde derin etki bırakmış olmalıdır. Ayrıca Targudai'nin, Temüçin'in öfkesini dindirecek şekilde salınmasının ardından, Şireet dede ve oğulları, onu güvenli bir alana, Hutuhul-Huga mevkiine ulaştırmıştır. Burada, Nayan'ın önerisi, bir kez daha stratejik düşüncenin önemini vurgulamaktadır. Nayan, Targudai'nin temelde bir *"ihanet figürü"* olduğunu ve Temüçin'in bu durumda ona güvenmeyeceğini düşündüğü için, Targudai'yi yolda serbest bırakmaya karar vermiştir. Bu durum, bir tür *"güven kazanma"* stratejisi olarak değerlendirilebilir. Temüçin'in huzuruna geldiklerinde, Şireet dede ve diğer oğulları, Targudai'yi Temüçin'in huzuruna getirmeyi reddederek, kendi güçlerini Temüçin'e adadıklarını belirttiler. Bu açıklama, yalnızca Moğol politikalarında sadakat ve ihanetin nasıl şekillendiğini değil, aynı zamanda kişisel ve toplumsal düzeyde güvenin nasıl inşa edildiğini de ortaya koymaktadır (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 103-104).

Taiçudların Temüçin ile nihaî karşılaşması artık kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenle 1202 yılında, Temüçin'e karşı büyük bir ittifak oluşturulmuş ve bu ittifak Nayanların lideri Tayang Han ve Camuha'nın önderliğinde vücut bulmuştur. Özellikle Tayang Han'ın liderliğindeki Naimânlar bu hamleleriyle Temüçin'in hızla güçlenen egemenliğine karşı büyük bir direnç göstermeyi amaçlamaktaydılar. Bu ittifaka, diğer önemli Moğol kabileleri gibi Taiçudlar da Camuha'nın riyasetinde katılmışlardır. Tayang Han'ın ordusu, Haçir Su'dan ilerleyerek Tamir yönüne doğru hareket etmiş ve Orhun Nehri'ni geçtikten sonra Nahu Hün Dağı eteklerinden aşarak Tsahir Mogod bölgesine ulaşmıştır. Bu rota, Tayang Han'ın ordusunun hem coğrafi hem de askerî açıdan stratejik bir hamle yaptığını göstermektedir. Ancak, Temüçin'in keşif birimleri, Naimân ordusunun hareketlerini zamanında tespit ederek ona haber vermiştir. Bu, Temüçin'in ordusunun savaş alanına hazırlıklı girmesini sağlamıştır. Savaşın ilk safhalarında Temüçin, ordusunun öncü birliklerine bizzat liderlik etmiş, ana kuvvetlerin komutasını ise kardeşi Hasar'a emanet etmiştir. Öte yandan, Naimân ordusu da Nahu Hün Dağı eteklerinde savaşa hazırlık yaparken, öncü birlikler arasında yaşanan kısa ama yoğun bir çarpışma, Moğolların üstün askerî taktiklerinin etkisini göstermiştir. Moğolların etkili saldırıları, Naimânların öncü kuvvetlerini kısa sürede sarsarak, düşman ordusunun düzenini bozmaya başarmıştır. Bu çarpışmada, Temüçin'in *"dört köpeği"* olarak bilinen ünlü komutanları Cebe, Hubilai, Celme ve Sübüdei, büyük bir rol oynamıştır. Bu komutanların yetenekleri, Temüçin'in askerî stratejisinin şekillenmesini sağlarken, ileride yapılacak her türlü askerî seferler de Temüçin'in riyasetinde, fakat güvendiği komutanların elinde şekil bulmasının önünü açmıştır (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 155; Yuan Shi, 1976, I, s. 13; Reşidüddin, 1373, I, s. 126; Benâketî, 1348, s. 363; Sagang Sechen, 2023, s. 65).

Temüçin'in *"dört köpeği"* nin yaptığı etkili hamlelerden sonrasında, Tayang Han da büyük bir endişe duymuş ve savaş alanında büyük bir felaketten kaçınmak için ordusunu geri çekmeye karar vermiştir. Bu geri

çekiliş, Temücin'in askerî gücünün diğer Moğol boyları üzerinde caydırıcı bir etkiye ulaştığının açık bir göstergesidir. Naimân ordusunun geri çekilişi sırasında da Temücin'in takibi devam etmiş ve Tayang Han, Tayga Dağı'na doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Moğolların ısrarlı takipleri, Naimânların moralini bozmuş ve ordunun dağılmasına neden olmuştur. Bu sırada, Camuha, savaşın kaybedildiğini kabul ederek Naimân ordusundan ayrılmaya karar vermiştir. Bu, müttefikinin yalnız bırakılması anlamına geldiğinden Tayang Han için de büyük bir hezimet olmuştur. Camuha'nın ayrılması, aynı zamanda Moğolların yavaş yavaş Temücin'in safında birleşmesi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim o sıralarda, Camuha'nın safında yer alan başta Taiçudlar olmak üzere, Cadaran, Hatagin, Salcuud (Salciud), Dörben ve Hongirad (Konkurat) gibi boylar, Temücin'in tarafına geçmeye karar vermişlerdir (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 155; Yuan Shi, 1976, I, s. 13).

Sebebi ne olursa olsun aslında Taiçudlarla birlikte pek çok Moğol boyunun Temücin'in safına geçişi, Temücin'in askerî ve siyasî gücünün arttığını ve eski rakiplerinin dahi onun egemenliğini kabul etmeye başladığını göstermektedir. Tayang Han ise Nahu hün Dağı zirvesinde Moğollar tarafından kuşatma altına alınmış ve Moğolların ablukası, Naimânların moralini daha da bozmuştur. Moğolların düzenli kuşatma taktikleri ve ordunun organizasyonu, Naimân ordusunun düzenini hızla parçalamıştır. Askerler, kaçmaya çalışırken büyük bir kaos yaşamış, birbirlerini ezerek ağır kayıplar vermişlerdir. Temücin'in başında bulunduğu Moğollar, savaşı disiplinli bir şekilde yöneterek, Naimân ordusunun mukavemetini çabucak kırmak suretiyle düşmanı geri atmıştır. Tayang Han, teslim olmayı reddederek son bir direniş göstermiştir. Ancak bu direniş, Temücin'in zaferini engelleyememiştir. Çarpışma sırasında Tayang Han ağır yaralanmış ve kısa bir süre sonra yaşamını yitirmiştir. Reşidüddin'in verdiği bilgilere göre, Tayang Han'ın cesedi bir çukurda bırakılmış ve ardından halk arasında aşağılama amacıyla bir taht üzerinde sergilenmiştir. Bu olay, Temücin'in Moğolistan'ın en büyük lideri hâline gelişini simgeleyen bir kırılma noktası olmuştur. Nitekim Temücin'in, eski rakibini öldürmesi ve onun cesedini halk arasında aşağılama biçimi, Moğol boylarının tek çatı altında toplanmasını kaçınılmaz hâle getirmiştir (Moğolların Gizli Tarihçesi, 2011, s. 155; Yuan Shi, 1976, I, s. 13; Reşidüddin, 1373, I, s. 126; Sagang Sechen, 2023, s. 65).

Moğolistan'daki en büyük siyasî ve askerî güç olan Tayang Han'ın saf dışı bırakıldığı bu savaş, Taiçudların tümü ile Temücin'in hakimiyetini kabul etmesiyle son bulmuştur. Ayrıca hadise, sadece askerî değil, aynı zamanda politik bir zafer olarak akdedilmesi gerekir. Aynı şekilde Taiçudların, Temücin karşısındaki korku ve çaresizliği, Temücin'in Moğol topraklarında sağladığı birliği ve otoriteyi pekiştirmiştir. Camuha'nın da Temücin'e karşı savaşan Taiçudların, zaferin ardından onun tarafına geçmesi, savaşa yalnızca askerî değil, politik bir ivme kazandırarak diğer kabilelerin Temücin'ne yavaş yavaş katılmasının önünü açmıştır. Nitekim Temücin'in safına katılan bu kabileler, Moğol birliğinin güçlenmesine ve Temücin'in imparatorluk kurma yolundaki adımlarına büyük katkı sağlamıştır. Bu tarihten sonra Taiçud ismine ise nadiren rastlanılmaktadır. Fakat Cebe gibi büyük komutanların Moğol İmparatorluğu'ndaki faaliyetleri gün geçtikçe artacaktır. Ayrıca Musa Taiçud gibi Taiçud lakaplı kişilerin Timurlu Devleti'nde de hizmetleri olmuştur (Nizamüddin Şâmî, 1987, s. 97-98; Sümer, 1999, s. 359).

Sonuç

Temücin'in yükselişi sırasında Taiçud kabilesi, onun kaderini belirleyen kritik olaylarda hem hısım hem de hasımlık özellikleri gösteren bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim Taiçudlar, başta ortak atadan gelmelerine rağmen, Temücin'in liderlik yolculuğunun ilk aşamalarında karşılaştığı en büyük zorluklardan birini oluşturmuş, aynı zamanda onun karakterini ve stratejik yeteneklerini şekillendiren önemli

bir etkene dönüşmüştür. Bu süreçte Taiçudların rolü, Temücin'in liderlik anlayışını, müttefiklik ilişkilerini ve düşmanlarını bile kendi tarafına çekme becerisini geliştirmesi açısından belirleyici olmuştur. Temücin'in babası Yesügei'nin ölümünden sonra, ailesi bir tür koruma ve destek umuduyla Taiçud kabilesine sığınmıştır. Ancak Taiçudlar, Yesügei'nin ölümünü bir fırsat olarak görmüş ve Temücin'in ailesini terk ederek onları yalnız bırakmıştır. Bu ihanet, Temücin için yalnızca maddi bir kayıp değil, aynı zamanda duygusal ve psikolojik bir sınav niteliğindedir ve Taiçudların bu tutumu, Temücin'in genç yaşta hayatta kalma mücadelesine girişmesine ve liderlik vasıflarını zor koşullarda geliştirmesine neden olmuştur.

Taiçudlar, sadece Temücin'i yalnız bırakmakla kalmamış, onun liderlik iddiasına doğrudan tehdit de oluşturmuşlardır. Taiçudların son büyük liderleri olan Targutai Hiriltug, Temücin'in öldürülmesini planlayarak onu esir almıştır. Bu esaret, Temücin'in liderlik yolculuğunda hem bir engel noktası hem de büyük bir sınav olmuştur. Esir tutulduğu süre boyunca Temücin, zorluklar karşısında sabır göstermiş ve kaçarak hayatta kalmayı başarmıştır. Bu kaçış, onun kararlılığını, zekâsını ve zor koşullar altında dahi yılmayan bir liderlik ruhuna sahip olduğunu göstermiştir. Temücin'in liderliğini pekiştirdiği ve diğer kabileler üzerinde nüfuz kurmaya başladığı dönemde, Taiçudlar yeniden onun karşısına çıkmışlardır. 1201 yılında Camuha'nın liderliğinde oluşturulan büyük ittifak girişiminde Taiçudlar aktif bir rol üstlenmiştir. Targutai Hiriltug, Hotun Orçan ve Aguçu Bahadır gibi Taiçud liderleri, Temücin'in yükselişini engellemek için Camuha'nın ittifakına katılmakta bir an bile tereddüt etmemişlerdir. Bu ittifak, Temücin'in karşılaştığı en büyük tehditlerden biri olmuştur. Ancak bu tehdit, Temücin'in liderlik yeteneklerini daha da geliştirmesine ve bütün Moğol boylarının kendi safına geçmesine vesile olmuştur.

Bununla birlikte Camuha'nın ittifakına karşı elde edilen zafer, Temücin'in yalnızca askerî anlamda üstünlüğünü değil, aynı zamanda diplomatik becerilerini de ortaya koymuştur. Temücin'in Taiçudlara karşı zaferi ise düşmanlarını dahi kendi safına çekebilme yeteneğini sergilediği bir dönüm noktası olmuştur. Taiçud ittifakında yer alan Süldüs Kabilesi'nden Sorhon-şar ve Zargaadai (daha sonra Cebe adını alacaktır) gibi figürlerin Temücin'in hizmetine girmesi, onun liderlik anlayışının kapsamlılığını ve insan ilişkilerindeki ustalığını göstermektedir. Temücin, Cebe'nin dürüstlüğünden ve cesaretinden etkilenerek onu önemli bir komutan olarak görevlendirmiştir. Bu örnekte olduğu gibi Taiçudlara mensup bu tür bireylerin saflarına katılması, Temücin'in sadece bir savaş lideri değil, aynı zamanda insan kaynaklarını etkili bir şekilde değerlendirebilen bir devlet adamı olduğunu da ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Cebe gibi komutanların Temücin'in yanında yer alması, sadakat ve meritokratiğe (liyakat usulü atama) dayalı bir yönetim anlayışının güzel bir örneğini teşkil etmiştir. Temücin, geçmişteki düşmanlarına dahi fırsat tanıyarak onların yeteneklerinden faydalanmayı bilmiş ve bu da onun liderlik modelini daha güçlü kılmıştır. Bu suretle Taiçudlarla olan mücadeleler, Temücin'in hem kişisel hem de liderlik anlamında olgunlaşmasına katkı sağlamıştır. Nitekim bu kabile, Temücin'in mücadele azmini pekiştirmiş ve onu daha büyük hedeflere yönlendirmiştir. Taiçudların ihaneti de başta menfi olarak görülse de Temücin'i zor koşullar altında ayakta kalmaya zorlamış, *"kim dost, kim düşman?"* mücadelesinde ona sadakat ve güvene dayalı bir liderlik modeli geliştirme fırsatı sunmuştur. Taiçudlar, Temücin'in liderliğe giden süreçte yalnızca akrabalıktan dönüşmüş düşman değil, aynı zamanda onun liderlik kapasitesini şekillendiren bir güç olmuştur. Nihayetinde de Taiçudlar, Temücin'in zaferlerini ve liderlik anlayışını somutlaştıran bir sembol olarak, onun yükselişinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- [1] Altan Topçı (1974), (Çev. Tuncer Gülensoy), Belleten, C. 38, S. 152, Ankara, (597-634).
- [2] Atwood, C.P. (2004), Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire, Fact On File Yayınları, New York.
- [3] Barthold, V. V. (1990), Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Haz.H. Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [4] Batîfî, (1394hş), Ehval-ı Mülûku't-Tatar ve'l-Moğol, (Tsh. Resûl Ca'feriyân), Kum.
- [5] Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou, (1951), Histoire des Campagnes des Gengis Khan, (Frans. Çev. Paul Pelliot Louis Hambis), C. 1, Paris.
- [6] Cüveynî, (2013), Tarih-i Cihangüşa, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [7] Cüzcanî, (1402hş), Tabakât-ı Nâsirî, (Tsh. Abdulhay Habîbî), Tahran.
- [8] Dunlop, D.M. (1944), "The Karaites of Eastern Asia", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 11, No. 2, (276-289).
- [9] Fletcher, Joseph, (1986), "The Mongols: Ecological and Social Perspectives", Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol. 46, No. 1, (11-50).
- [10] Gökalp, Cevdet, (1973), Göktürkler Devletinin Kuruluşundan Çingiz'in Zahuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğalistanda Kabileler, Sevinç Matbaası, Ankara.
- [11] Hambis, Louis, (1945), "Le Chapitre CVII du Yuan Che, T'oung Pao", Second Series, C. 38, Supplément: Le Chapitre CVII du Yuan Che, (I-VII+IX-XII+1-7+9-181).
- [12] Harl, Kenneth (2014), The Barbarian Empires of the Steppes, The Teaching Company, Virginia.
- [13] İsfahanî Kazvinî, (1390hş), Holde Berin, (Tsh. Mir Haşim Muhaddes), Tahran.
- [14] Kaya, Çetin, (2024), "Temüçin Ne Zaman Çinggis Kagan/Han Ünvanını Aldı?", Journal of Universal History Studies, C. 7, S. 2, (312-324).
- [15] Kutbeddin eş-Şirazî, (2010), Ahbârü Moğolân der Enbâne-i Molla Kutb, (Tsh. İrec Afşâr), Strare, Kum.
- [16] Ligeti, Louis, (1958), "Deux Tablettes De T'ai-Tsong Des Ts'ing", Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Vol. 8, No. 3, (201-239).
- [17] Lessing, Ferdinand, (1960), Mongolian-English Dictionary, University of California Press, Berkeley.
- [18] May, Timothy (2007), The Mongol Art of War, Chinggis Khan and the Mongol Military System, Pen & Sword, Barnsley.
- [19] Moğolların Gizli Tarihçesi (2011), Moğolların Gizli Tarihçesi, (Çev. Mehmet Levent Kaya, Yay. Haz. E. Kalan), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- [20] Mustevfi (1378hş), Tarih-i Güzide, (Tsh. Abdülhüseyin Nev'ai), Müssese-i İntişârat-ı Emir Kebir, Tahran.

- [21]Nesevî, (1986), Sîretü Celâleddin Mengübernî, (Tsh. Mücteba Mînuvî), Tahran.
- [22]Nizamüddin Şâmî (1987), Zafername, (Çev. Necati Lugal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [23]Poppe, Nicholas, (1956), "On Some Geographic Names in The Ĵamî' al-Tawārîx", Harvard Journal of Asiatic Studies, C. 19, S. 1/2, (33-41).
- [24]Pow, S. (2017), "The Last Campaign and Death of Jebe Noyan", Journal of the Royal Asiatic Society, C. 27, S. 1, (31-51).
- [25]Reşidüddîn, (1373hş), Camiü't-Tevârih, (Tsh. M.Rûşen- M. Müsevî), Neşr-i Elbruz, Tahran.
- [26]Roux, Jean-Paul, (1986), "La Tolérance Religieuse Dans Les Empires Turco-Mongols", Revue de l'histoire des religions, C. 203, S. 2, (131-168).
- [27]Sagang Sechen, (2023), "The Precious Summary, A History of the Mongols from Chinggis Khan to the Qing Dynasty. (İng. Çev. Johan Elverskog), Columbia University Press, New York.
- [28]Sechin, Jagchid-Hyer, Paul, (1979), Mongolia's Culture and Society, Boulder, Westview Press, Colorado.
- [29]Sümer, Faruk (1999), Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ankara.
- [30]Sverdrup Carl Fredrik (2016), The Mongol Conquests The Military Operations of Genghis Khan and Sübe'etei, Solihull: Helion & Company Limited.
- [31]Togan, Isenbike (1998), Flexibility and Limitation in Steppe Formations the Kerait Khanate and Chinggis Khan. Brill, Leiden.
- [32]Togan, Z. Velidi (1941), Moğollar, Çingiz ve Türkler, Bozkurt Yayınevi, Ankara.
- [33]Vladimirtsov, B.Y. (1995), Moğolların İctimaî Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi, (Çev. Abdülkadir İnan), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- [34]Wing, Patrick (2016), The Jalayirids, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- [35]Yuan Shi 元史 (1976), (Der. Song Lian), Yuan Shi Juan -元史卷/Ta izu-太祖, (Cengiz Han devri Yuan/Moğol tarihi), (Ed. Yang Jialuo), Zhong Hua Shuju, Beijing.

Journal of Universal History Studies

Sibt Ibn al-Djawzi's Life and the Value of His Work Titled "*Mir'ât al-zamân fî ta'rîkh al-a'yân*" in Terms of Ayyûbîd History¹

Sibt Ibnü'l-Cevzî'nin Hayatı ve "*Mir'âtü 'z-zamân fî târîhi'l-a'yân*" İsimli Eserinin Eyyûbî Tarihi Bakımından Değeri

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 23.02.2024 / 19.02.2025

pp. 136-154

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 8(1) • June • 2025 •

Şehri Karakaş

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, Asst. Prof. Dr., Erzurum, Türkiye

Email: sehri.karakas@erzurum.edu.tr

Orcid Number:0000-0002-4130-601X

Cite: Karakaş, Ş. (2025). Sibt Ibn al-Djawzi's Life and the Value of His Work Titled "*Mir'ât al-zamân fî ta'rîkh al-a'yân*" in Terms of Ayyûbîd History. *Journal of Universal History Studies*, 8(1), 136-154. <https://doi.org/10.38000/juhis.1441725>

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

*There is no conflict of interest with any person/ institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/ kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Abstract

Sibt Ibn al-Djawzî, was a renowned scholar of religious sciences who left his mark as preacher and historian in the first half of the 13th century. Being the grandson of the famous scholar Ibn al-Djawzî contributed to his advanced education in Baghdad, where he was born. It is understood that Sibt, a famous preacher who had a reputation in his 20s when he came to Damascus, spent his subsequent life in Damascus with unforgettable sermons that took place in the minds of the people to unite the Islamic world. Another feature that makes him essential is his closeness with the members of the Ayyûbîd dynasty. Because of this closeness, it is understood that he was even privy to the secrets of the dynasty's members. This situation also reflected his writing of "*Mir'ât al-zamân fi ta'rîkh al-a'yân*", and the author included original information not found in other sources during his time. Sibt reflected on his observations, memories, or what he heard from the dynasty members during his period by writing in his work. In this study, Sibt's life, education, his closeness to the members of the Ayyûbîd dynasty, the ruler of Damascus, al-Malik al-Mu'azzam, and the value of his work "*Mir'ât al-zamân*", in terms of Ayyûbîd history are discussed.

Keywords: Sibt Ibn al-Djawzi, Mir'ât al-zamân, Ayyûbîds, Damascus, al-Malik al-Mu'azzam.

Öz

Sibt İbnü'l-Cevzi, XIII. asrın ilk yarısına vaiz ve tarihçi olarak damgasını vurmuş dini ilimlere vakıf ünlü bir alimdir. Meşhur alim İbnü'l-Cevzi'nin torunu olması onun doğduğu Bağdat'ta ileri seviyede eğitim almasına katkıda bulunmuştur. Henüz Şam'a geldiği 20'li yaşlarında ünlü bir vaiz ve itibarlı olan Sibt'in bundan sonraki hayatı, İslam dünyasını birleştirmek için halkın zihninde yer eden unutulmayan vaazlarla Şam'da geçmiştir. Onu önemli kılan diğer bir özelliği ise Eyyûbî hanedan üyeleri ile yakınlığıdır. O, bu yakınlığı sebebiyle hanedan üyeleri arasındaki sırlara bile vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, onun "*Mir'âtü-z-zamân fi târîhi'l-a'yân*" isimli eserini kaleme alırken de etkilemiş, müellif, yaşadığı dönemde diğer kaynaklarda bulunmayan orijinal bilgilere eserinde yer vermiştir. Sibt, kendi dönemindeki gözlemlerini, anılarını ya da hanedan üyelerinden işittiklerini eserinde kaleme alarak yansıtmıştır. Bu çalışmada, Sibt'in hayatı, eğitimi, Şam hakimi el-Melik el-Muazzam başta olmak üzere Eyyûbî hanedan üyeleri ile yakınlığı ve eseri "*Mir'âtü-z-zamân*"ın Eyyûbî tarihi açısından değeri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sibt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-zamân, Eyyûbîler, Şam, el-Melik el-Muazzam.

Extended Abstract

Researchers have yet to fully understand Sibt Ibn al-Djawzi's relations with members of the Ayyûbîd dynasty. This has caused "*Mir'ât al-zamân*" not to reach the value it deserves. Perhaps this is because his fame was overshadowed by his grandfather, Ibn al-Djawzî, a great scholar from Baghdad. Though he was the most famous scholar of his time, he was not studied as much as his grandfather. In his work, Sibt wrote about his memories of the Ayyûbîd rulers in Damascus and recorded the information he received from eyewitnesses. Thus, he provided original information not found in other sources. Sibt's narratives before the period of al-Malik al-'Âdil are based on the works of previous writers. In addition, it is understood that he knew many secrets of the state and witnessed even the most secret correspondence due to the trust placed in him. Sibt became a prominent figure in Damascus and its environs and was recognized by all segments of society. The fact that his fame spread beyond the country's borders and thousands of people attended his sermons is emphasized by other Islamic sources of the period. His broad appeal to the masses gave him political power, so much so that he had enough influence on the Ayyûbîd family to criticize and warn against the un-Islamic behavior of the members of the dynasty. However, his conversion to Hanafism after he met with al-Malik al-Mu'azzam of Damascus and his efforts to explain the superiority of Hanafism caused him to be considered worthy of study by theologians rather than historians. In addition to Ayyûbîd history, he also provided information about the activities of the Crusaders, one of the most important occupiers of Islamic states in the Middle Ages, in Ayyûbîd geography. He not only encouraged the people of Damascus to wage jihad but also joined them himself. In his work, he sometimes made clear statements about the numbers of the Crusaders. While Sibt sees the Ayyûbîds as a stronghold of Islam, his style in his writings about the Crusaders is based on the protection and triumph of Islam. In addition, the peaceful policy of the Ayyûbîds against the Crusaders in the period after Salâh al-Dîn Ayyûbî and their efforts to live together with them are also included in the work. His efforts to gather the members of the dynasty together, his embassies among them, and the love and respect for him are described in detail in his work. Sibt used clear and fluent language in writing his work. He followed historical events and facts systematically and methodically. The information Sibt gives about the history of the Ayyûbîds starts from the first part of the eighth volume. The second part of the eighth volume tells the history of the Ayyûbîds after Salâh al-Dîn Ayyûbî. This section provides information from 590/1194-95 until 654/1256. The author wrote his work year by year, chronologically, and biographies of famous names who died in the same year. His work, written as a general history, turned into a regional history from the beginning of the 1200s. Although Sibt provided information about Egypt and al-Jazira under Ayyûbîds rule, he focused more on the region of Damascus, where he lived. Moreover, the book occasionally touches on Turkmen and Armenians. What differentiates it from other sources is that it includes biographies of famous women, albeit in small numbers. In this study, we have examined the people from the Ayyûbî family whom Sibt met and the degree of his closeness to them. In this context, we have tried to reveal the originality of his work "*Mir'ât al-zamân*", in which he reflects all these. In light of the information, the fact that Sibt was a famous scholar caused the Ayyûbîd kings to value him very highly, so much so that the rulers were present in his assemblies and asked for his presence in their presence in private. This situation caused Sibt to witness many events, and he wrote down some of this information. In this respect, it is understood that "*Mir'ât al-zamân*", is the most essential source for the history of the first half of the 13th century, after Salâh al-Dîn Ayyûbî. Reading or analyzing this work is necessary to understand the building blocks of the Ayyûbîds correctly.

Introduction

Jurists and preachers enjoyed a special status under the Abbasid Caliphate and the Ayyûbîds. Sib t Ibn al-Djawzî's most remarkable characteristic was his courage in speaking the truth and rejecting what the rulers could do contrary to Islamic law. Perhaps the outstanding reputation and excessive respect for him came from here (al-Nuwayrî, 2007, XXIX, p. 99). Sib t Ibn al-Djawzî's fame was based on his oratory preaching skills. He was a highly influential figure in the region, and his fame reached the surrounding regions, especially Syria. Like the Islamic rulers, the Ayyûbîd rulers were aware of the preacher's political power, which developed in parallel with the depth of his knowledge and the size of his audience. In this situation, the rulers of the Ayyûbîd utilized his influence to either win the people's support during their hardships or to promote jihad against the Crusaders. The Ayyûbîd rulers were careful to attend the scholarly assemblies and spend money this way. In addition, despite all his criticisms, they respected him greatly.

Sibt Ibn al-Djawzî, was known as a writer; however, he was not as productive as his grandfather Ibn al-Djawzî². For modern historians and many of his contemporaries working on the history of the Islamic states, his most important historical work is "*Mir'ât al-zamân fî ta'rîkh al-a'yân*" (مرآة الزمان في تواريخ الأعيان: "*The Mirror of Time in the History of Notable Person*"). Dating from genesis 654/1256, a general history book, it provides a wealth of unique information about the Ayyûbîds and Damascus in particular. Moreover, the fact that he relates his observations during the first half of the 13th century increases the value of the work. Since primary sources were quite limited in this period, it is evident that "*Mir'ât al-zamân*" was a significant and fundamental source of information on the Crusaders and Muslims. "*Mir'ât al-zamân*" and its contemporary "*Mufarrij al-kurûb fî akhbâr Banî Ayyûb*" became the primary source of later Damascus historiography. "*Mir'ât al-zamân*", is one of the most important sources used by Sib t's contemporary Abû Shâma, and later authors, including al-Dhahabî, Ibn Kathîr, and Ibn Taghribirdî, and given extensive coverage in their works (Cahen, 1986, III, p. 752-753).

There are national and international studies on Sib t Ibn al-Djawzî, However, these studies have mostly focused on his life or his preacher and jurist identity because of the prominence of these aspects of his life. Studies in the West have focused on his life, the narrative of his work "*Mir'ât al-zamân*", the sources he used in writing it, its use in other works in later centuries, and especially his preaching against the Crusaders. Among these, in addition to Claude Cahen's work and the encyclopedia article, Alex Mallett's book chapter entitled Sib t Ibn al-Djawzî, is very useful for our study. In the East, studies on Sib t are more extensive than in the West. Mahmûd Muhammad al-Ruwaidî's "*Sibt Ibn al-Djawzi ve Uslube hu ve Menhece hu fî Ta'rîkh li al-Hurub al-Salibiyyah*" is the leading source that we use in our study.

Many studies have been conducted in our country on Sib t Ibn al-Djawzî's grandpa, Ibn al-Djawzî but there aren't many on Sib t, who was just as well-known as his grandfather. Most of the studies on Sib t have focused on his sect and the Seljuks and Khwarezmshahs mentioned in his work "*Mir'ât al-zamân*". In our country, there are encyclopedia articles about Sib t, Ali Sevim and Ramazan Şeşen have mentioned Sib t and his work "*Mir'ât al-zamân*" in their studies. At the same time, there are several works by Ali Sevim under the title of "*Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*". In these studies, the 11th century information of the work of Ghars an-Nî'ma Muhammed called "*Uyûn al-tawârikh*", many parts of which are unavailable to us

² For detailed information about Ibn al-Djawzî's life and works, see: (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/2), p. 481-489).

now, and the information conveyed in "*Mir'ât al-zamân*" were taken as subjects. In these studies, Ali Sevim stated that no one else had seen this work except Sibt and discussed the value of "*Mir'ât al-zamân*" for Seljuk history, and also provided information about Togril Beg, Alp Arslan, and Malik-Shâh. Recently, a book chapter was written by Arafat Yaz under the titles of "*Sibt İbnü'l-Cevzî'nin Mirâtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-A'yân Adlı Eserinde Harezmşahlar*" and by Burak Nazif Sarici under the titles of "*Sibt İbnü'l Cevzî'nin Mirâtü'z zaman fî Tarihi'l ayan Adlı Eserine Göre I. Kılıç Arslan*". Ramazan Şeşen, on the other hand, touched upon the life of Sibt Ibn al-Djawzî in his studies on the Ayyûbîds. While the aforementioned studies close a significant gap in their fields, their main purpose is not to reveal the importance of "*Mir'ât al-zamân*" for Ayyûbîd history. In this context, the study aims to reveal the author's closeness to the Ayyûbîd family, not only his knowledge of the events, but also his involvement in them, and aims to address his work in this direction, considering the fact that he was an influential figure within the Ayyûbîd family. The research presents actual Ayyûbîd historical facts in the simplest feasible style, each of which might be the focus of a different study. In this aspect, the study aims to contribute to the literature in this field.

1. The Life and Upbringing of Sibt Ibn al-Djawzî

Shams al-dîn Abû al-Muzaffar Yûsuf B. Kizoghlu, was born between H. 580-583³ in one of the most influential families of Baghdad. During this time, Baghdad was the center of the Abbasid Caliphate (Foroozani, 2019, p. 130). Therefore, it was the center of political, cultural, and religious activity in the Sunni world. The author, born in Baghdad, grew up here until his early twenties (Ibn Khallikan, 1900, VIII, p. 142; Mallett, 2014, p. 86; Sevim, 1997, p. 1; Sevim, 1992, p. 3). Due to his extended stay in Damascus, he was known by the nickname of al-Dimashqî. Another of his nicknames was al-Awni al- Hubayra (Brockelmann, 1983, VI, p. 141; al-Ruwaidi, 2009, p. 12). His father was Husâm al-Dîn Kizoghlu of Turkish origin, a freedman of the Abbasid Vizier Abû'l-Muzaffar Ibn Hubayra. Husâm al-Dîn was like a son to Ibn Hubayra and was very dear to him. Sibt Ibn al-Djawzî's mother was Rabi'a, who was the daughter of Abû al-Farash Ibn al-Djawzî. Thus, it is understood that he was a Turk on his father's side and an Arab on his mother's side. After the death of his father at a young age, Sibt was raised under the care of his maternal grandfather, Ibn al-Djawzî (al-Nuwayrî, 2007, XXIX, p. 380; al-Yûnînî, 1992, I, p. 39; al-Zirakli, 2002, VIII, s. 246; Ibn Taghribirdi, n.d., VII, p. 39; Sevim, 2009, p. 87).

Ibn al-Djawzî was a hadith scholar, hafiz, jurist, translator, historian, renowned preacher, and scholar who wrote on Qur'anic exegesis, Islamic law, and many other research areas (Ibn Khallikan, 1900, III, p. 140). Since he was Ibn al-Djawzî's⁴ grandson, he became known as Sibt (grandson) Ibn al-Djawzî. Sibt Ibn al-Djawzî learned Hadith, Tafsir, and Fiqh from his grandfather. Growing up under his grandfather's supervision not only facilitated his learning from the notables of Baghdad but also enabled him to be present in the assemblies of the most respected and influential names of the Islamic world and to get to know many famous scholars of the city (al-Dimashkî, n. d., XIII, p. 324; al-Ruwaidi, 2009, p. 13). When Sibt Ibn al-Djawzî was 8-10 years old, his grandfather was accused of embezzling from the endowment of the madrasah and was exiled to Wasit. When he was kept there for five years until 595/1198-1199, Sibt was separated from his grandfather for a while (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 459; Şevki and Avcı, 1999, XX, p. 543). During this time, Sibt

³ Ibn Khallikan gave his birth date as 581 or 582. al-Dhahabî gave it as 581 (al-Dhahabî, 2003, XIV, p. 767).

⁴ Ibn al-Djawzî was the greatest imam of his time in hadith and preaching. His writings are related to history, hadith, Qur'anic exegesis, Islamic jurisprudence and many other fields of research. He wrote hundreds of works on these subjects.

Ibn al-Djawzî continued his education. When his grandfather was released, he returned to his grandfather and stayed with him until his grandfather's death on 12 Ramadan 597/16 June 1201 (Ibn Khallikan, 1900, III, p. 142; al-Ruwaidi, 2009, p. 13).

In 600/1204, a few years after the death of his grandfather Ibn al-Djawzî, in his early 20s, Sibṭ set out from Baghdad for Damascus (Sibṭ Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/ (2), p. 516; al-Kutubî, 1974, IV, p. 356). During his journey, he first traveled to Erbil and then to Mosul and Harran. Later, it is understood that he came to Aleppo between 600-606 and resided there. After his initial residence in northern Syria, where he traveled to study, including Mosul, Aleppo, Hebron, and Jerusalem, he moved permanently to Damascus, settling on Mount Qaysoun and preaching in the mosque in Damascus. He spent the rest of his life in Damascus (Sibṭ Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 516-517: 685)⁵.

Every Saturday morning, Sibṭ Ibn al-Djawzî used to sit and preach in front of the door of Alî Ibn Husayn Zayn al-‘Abd al-Dîn in the mosque in Damascus where the preachers used to stop and preach. A large number of people attended his sermons. People would leave work to listen to him preach, compete for a seat, and spend the night in the mosque. So much so that in his talks, crowds would overflow, howling with tears. This did not happen in the assemblies of any other preacher of his time. The sermons of Sibṭ Ibn al-Djawzî in the mosques of Damascus stayed with the people for many years. His fame was so widespread that his sermons, especially on Saturdays until dawn, caused people from all walks of life, rulers, merchants, and politicians, to flock to Damascus (al-Yûnînî, 1992, I, p. 40; Ibn Kesir, 1995, XIII, p. 353-354; Badr al-Dîn al-‘Aynî, 2010, I, p. 132). He had great respect and esteem among the rulers, maliks, and dignitaries inside and outside the country, and even though he openly criticized the behavior of the politicians in violation of Islamic law, they did not refrain from attending his sermons (al-Yûnînî, 1992, I, p. 40).

Sibṭ Ibn al-Djawzî's reputation gradually grew. For this reason, he was called “*the preacher of Damascus*” (al-Dhahabî, 2006, XVI, p. 449; al-Safadî, 2000, X, p. 174; Mallett, 2014, p. 88). In time, his fame spread beyond Damascus. He gave sermons and organized talks in cities such as Cairo, Alexandria, Mecca, Medina, Aleppo, Hama, Baalbek, Jerusalem, Damietta, Raqqa, Harran, and Urfâ (Sevim, 2011, p. 2). This undoubtedly gave him considerable political power.

While living in Damascus, Sibṭ Ibn al-Djawzi became prominent among the other Ayyûbîd rulers, especially in his relations with al-Malik al-Mu’azzam ‘Isâ (1180-1227), the ruler of Damascus. After he arrived in Damascus, he gained al-Malik al-Mu’azzam's appreciation and love. He served as a mudarris in many madrasas, including the Hanafiyya, Shibliyya, and Bedriyya madrasas (Ibn Kesir, 1995, XIII, p. 353-354).

Sibṭ Ibn al-Djawzî was raised in Baghdad on the teachings of ‘Imâm Ahmad b. Hanbal⁶ maintained this belief until he traveled to Damascus and became close to the Ayyûbîd family. Islamic historians have unanimously recorded him as “*a Hanbalite in his youth*” (Ibn al-‘Imâd al-Hanbalî, 1986, VII, p. 461). When al-Malik al-Mu’azzam invited him to follow Hanafi doctrine (al-Ruwaidi, 2009, p. 13), Sibṭ learned Hanafi

⁵ On the people he was taught by, see the same place. He traveled to Aleppo, Jerusalem, and Hebron and made three pilgrimages to Mecca in 604/1208, 613/1217, and 619/1223; despite his relatively permanent settlement in Damascus, the years after his arrival, especially from 626/1229 to 633/1235-36, were spent in Karak. The period after 638/1240-41 was spent in exile (Mallett, 2014, p. 87).

⁶ The Hanbalî sect, formed around the views of Ahmad b. Hanbal named after him, is the fourth major Sunni sect that emerged after the Hanafi, Mâlîkî and Shâfi‘î sects in terms of both the period in which the imam of the sect lived and the process of sectarianization. The jurists who belonged to this sect and the people who practiced according to the views of this sect are called Hanbalî (plural Hanabile) (Koca, 1997, p. 525).

jurisprudence and began to preach there. In this way (Brockelmann, 1983, VI, p. 14). He was believed to be Hanafi, unlike his Hanbali grandfather. This situation kept the curiosity and discussions about his sect on the agenda. Some historians have recorded that he was Hanafi for the sake of al-Malik al-Mu'azzam; However, he paid homage to 'Imâm Ahmad and did not mention his sect, but according to them, he was Hanbali in reality but Hanafi in appearance (Ibn Hadjar al-'Askalânî, 1971, VI, p. 328; al-Yûnînî, 1992, I, p. 41). While Hanbalism was the sect of his grandfather Ibn al-Djawzî, Hanafism was the traditional sect of the Ayyûbîd ruler in Damascus, and also that of the Turks, so he is probably making a connection with his late father. Sibt Ibn al-Djawzî himself wrote that Hanafism was the best way of Islam. On the other side, he tried to justify the change of his denomination⁷.

Islamic historians spoke highly of Sibt Ibn al-Djawzî. They described him as mild-tempered, kind-hearted, generous, virtuous, learned, kind and prudent, thrifty in dress, skillful in preaching, with a beautiful voice, pleasant features, very dignified, virtuous, magnificent eloquence, and fond of reading and study. Islamic historians have noted that he had a deep religious knowledge and was an exemplary law, history, and biography writer. Because of the sweetness and impact of his sermons, he was widely accepted and loved by the people. The chroniclers of the period described him as a unique preacher of his time who appealed to the masses of society (al-Yâfi'î, 1997, IV, p. 104-105; Ibn Khallikan, 1900, IV, p. 356; Ibn al-'Imâd al-Hanbalî, 1986, VII, p. 460; Ibn Taghribirdi, VII, p. 208; Badr al-Dîn al-'Aynî, 2010, I, p. 132). Sibt Ibn al-Djawzî died on 21 Dhu al-Qa'dah 654/10 December 1256 in his house at the foot of Mount Qasiyun in Damascus and was buried there. The ruler of Karak attended his funeral, al-Malik al-Nâsir, and some Ayyûbîd kings, kadis, and state dignitaries (Ibn Khallikan, 1900, III, p. 142; al-Dhahabî, 2003, XIV, p. 767; al-Dhahabî, 2006, XVI, p. 449) and his death was grieved in a vast geography and mourned by the people of Iraq, Egypt, and Damascus⁸.

2. The Scientific Life of Sibt Ibn al-Djawzî

The Abbasid Caliphs focused on preserving and developing religious sciences and supported scholarly activities in many fields, including historiography, hadith, and genealogy. In addition, they had many books in Syriac and Persian translated into Arabic. In this respect, Baghdad became a center of knowledge and a place where distinguished scholars were found, and many scholars were raised in the city. Sibt Ibn al-Djawzî took lessons from the leading scholars of Baghdad. He took Tafsir, Hadith, History, and Jurisprudence lessons from his grandfather and participated in scientific assemblies and sermons. He learned hadith sciences from Yahyâ b. al-As'ad, Hibatullah b. al-Hassan al-Hamdhani, Ahmad b. Sulaymân al-Harbi, Abdû'l-Majeed b. Abû'l-Qasim and Omar B. Tabar zad, the Qur'an and Hadith sciences from Mahmûd b. 'Umar b. Tabar zad, Mahmûd b. Uthmân. He took lessons in grammar, spelling, and literature from al-Mubâarak and attended Shihâb al-Dîn al-Suhraudi's jurisprudence, preaching, history and literature assemblies (al-Ruwaidi, 2009, p. 14).

Sibt continued his education in Damascus, where he came at a young age and took lessons from the most prominent scholars of the region. He learned Hadith, Tafsir, and Fiqh from Dâwûd B. Malaeb, Ibn Sasri al-Husayn b. Hibatullah and Muwaffaq al-Dîn al-Maqdisî. He learned Arabic language and grammar from

⁷ Sibt Ibn al-Djawzî's '*al-Intisâr wa't-terjîh li'l-mazhebi's-sahîh* (al-Intisâr li-imâmi e'immat al-amsâr) (Cairo 1360/1941)' was written to provide information about the legends of Imâm al-'Azam Abû Hanîfa and the superiorities of his madhhab (Înanîr, 2020, p. 203-239; Sevim, 2009, p. 87).

⁸ For the eulogy written for Sibt, see. Badr al-Dîn al-'Aynî, 2010, I, p. 132.

Sheikh Abû'l-'Umar b. Qudama, and the history of the Prophets from Djamal al-Dîn Jamal Abdû'l-Samad. Muhammad. He began his educational career at the Al-Aziziyah-Baraniya School in Damascus. He taught the doctrine of Abû'l-Hanifa as well as the science of grammar and poetry at the Shibliye School⁹ in Damascus. Especially in his poems, he dealt with the life and death struggle to preserve the signs of Islam due to the Crusades that took place in his time by making a connection with the destruction of Islam (al-Ruwaidi, 2009, p. 16).

The writings of Sibṭ Ibn al-Djawzî focused mainly on religious topics such as Qur'anic exegesis, hadith, biography of the Prophet Muhammad, and evaluations of various aspects of Islamic law. However, for modern historians of Islamic history and many of his contemporaries, some of Sibṭ Ibn al-Djawzî's important works are as such "*Mir'ât al-zamân fî ta'rîkh al-a'yân*", "*Tadhkirat al-khawâss, al-Intisar wa'l-tarjih li'l-madhhab al-sahîh, Kanz al-mulûk fî kaifiyyat al-sulûk, Kitâb al-jalîs al-sâlih wa'l-anîs al-nâsih.*" (Sevim, 2009, p. 87-88; Mallett, 2014, p. 93).

3. The Value of "*Mir'ât al-zamân fî ta'rîkh al-a'yân*" In Terms of Ayyûbîd History

Sibṭ Ibn al-Djawzî, due to his closeness to the members of the dynasty, conveys the events he personally witnessed and/or bases the information he gives on eyewitnesses of the period, and his work, "*Mir'ât al-zamân*", makes a great contribution to Ayyûbîd history. In addition to the fact that he was a contemporary of the events, the fact that the information he provided was not found in other sources and that his work "*Mir'ât al-zamân*" was used by later writers makes his importance and place in Ayyûbîd history undeniable. Having said that as a writer and scholar, he had some influence on the Ayyûbîd dynasty in terms of influencing the events of the period. Sibṭ became a party to the disputes of the members of the dynasty. On the other hand, Sibṭ portrayed the conditions of the period in a lively and fluent manner in his work, reflecting his feelings. However, the work is also a primary source in terms of the information it provides about the Crusaders as well as the Ayyûbîds. Above all, "*Mir'ât al-zamân*" is one of the two most important works¹⁰ in shedding light on the history of the Ayyûbîds after Salâh al-Dîn Ayyûbî, a dark period in Ayyûbîd history. The work provided enlightening and detailed original information about the periods of al-Malik al-'Âdil, al-Malik al-Kâmil, al-Malik al-Salih Nadjm al-Din, as we will discuss, and became a source and reference for Islamic historians who lived after them.

The work "*Mir'ât al-zamân fî ta'rîkh al-a'yân*", was written by Sibṭ Ibn al-Djawzî, is a great Islamic history and is considered to be one of Sibṭ's most famous and essential works. The original work, organized by years, consists of 37 manuscripts, according to al-Yûnînî (Sibṭ Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/2), p. 516) and 40 volumes, according to Ibn Khallikan (Ibn Khallikan, 1900, III, p. 142; VI, p. 239). The work exists in two versions (Gabrieli, 1969, p. xxxiii) and includes events from creation to the author's death (654/1257). The author quoted events before his time from the works written in earlier periods. The author used the works named Muhammad B. 'Abd al-Malik al-Hamadani's "*Uyûn al-siyer*", 'Imad al-Dîn al-Isfahânî's al-Barq al-Shâmî and "*Kharidat al-kasr*", Ibn al-Kalânî's, "*Ta'rîkh Dimashk*", his grandfather Ibn al-Djawzî's "*al-Muntazam*", Ibn al-Azraq al-Fariqi's "*Ta'rîkh Mayyafariqin wa-Amid*", Ibn al-Athîr's "*al-Kâmil fî al-ta'rîkh*", Izz al-Dîn Ibn Shaddâd's "*al-A'lak al-khatira*" while writing his work. In this way, "*Mir'ât al-zamân*'s information for the 12th century is inadequate, and his reports are instead based on quotations from other

⁹ The Shibliye Madrasa, which provided education according to the Hanafi of thought, was established in Damascus in 1226. Many Hanafi scholars of jurisprudence served as lecturers in this madrasa (Dündar, 2018, p. 135).

¹⁰ The other work in question is "*Mufarridj al-kurûb fî akhbâr Banî Ayyûb*".

sources or on information he heard. Sibt Ibn al-Djawzî mainly depended on his grandfather Ibn al-Djawzî for the events in the eastern part of the Islamic world in the first half of the 12th century and primarily used Ibn al-Athîr for the events in Damascus. The parts of the work that make use of the Ghars an-Ni'ma Muhammed's lost work "*Uyûn al-tawârikh*", which are not found in other sources on Seljuk history, are the original parts of his work before his own time (11th century) (Cahen, 1976, p. 10-11; Sevim, 1997, p. 2; Sevim 2011, p. 2-3; Sevim, 2009, p. 87).

"*Mir'ât al-zamân*" was highly influential in its time and was widely used and followed as a method by later historians such as Ibn Taghribirdî, Ibn Kathîr, Ibn al-Furât, al-Maqrîzî and Ibn al-Dawâdârî, Kutb al-Dîn al-Yûnînî al-Baalbekî (d. 1326) rewrote "*Mir'ât al-zamân*" in abbreviated form and wrote an addendum to the work, which ends in 1256-1257 and dates back to 713 (1314). In the work known as "*Dhayl Mir'ât al-zamân*", al-Yûnînî added many entries not found in "*Mir'ât al-zamân*". In addition, some authors shortened the work and wrote some addenda, but these addenda have not survived (Sevim, 2011, p. 3).

Sibt Ibn al-Djawzî combined the two main subgenres of medieval Islamic historiography, chronology and biography, into a single work. He presented his work from beginning to end with year-by-year headings. A feature distinguishing "*Mir'ât al-zamân*" from other sources of the period is the inclusion of women among the biographies of famous people whose death dates Sibt gives (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 539). Although later authors used "*Mir'ât al-zamân*", they criticized him for contradicting himself from time to time. On the other hand, after mentioning the great importance they attached to this work of his, some authors recorded the following words about "*Mir'ât al-zamân*". "*I found it to be the most comprehensive in its purpose, the most beautiful in its meaning, the most accurate in its expression...*".

Members of the Ayyûbîd dynasty opened schools in various parts of the Islamic country, intending to teach the four Sunni schools of thought, revitalizing Sunni thought and countering the spread of Shiism (Taqqush, 2008, p. 35; Korkut, 2020, p. 175-178). On the other hand, they wanted sermons on the importance of jihad based on verses and hadiths and the rank of martyrdom in order to encourage the people to go to war against the Crusaders. Sibt Ibn al-Djawzî served the Ayyûbîds by teaching the Sunni school of thought. Also, he contributed to teaching jihad, calling for jihad, and encouraging Muslims to fight the Crusaders.

As for Sibt Ibn al-Djawzî's narration of the events, he disagreed with the sources he relied on in transmitting some events, so he sometimes resorted to comparisons between the events reported by historians (al-Ruwaiddi, 2009, p. 29). He, in some instances, he has quoted oral narrations: "*I heard from (al-Mu'azzam 'Isâ)...*". "*(al-Mu'azzam) ... told me*", indicating the person to whom the information belonged (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 634). Moreover, he used the phrase "*a group (from Damascus).... told me*" to describe the news he heard from a group of people (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p.590). In his narrations, Sibt sometimes relied on oral narrations circulating among the people: In this case, he would use the sentence "*.....it has been said or was said*". Sometimes, he included Sufi narrations, and sometimes, he quoted verses from the Qur'an (Sibt Ibn al-Djawzî, 1951, VIII/(1), p. 5-6), and if he doubted the transmission of the information, he used the phrase "*Allah knows best*" (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(1), p.13).

Sibt Ibn al-Djawzî's account of Salâh al-Dîn Ayyûbî (1175-1193) is based on eyewitness accounts of the events of the period and the reports of previous authors. In addition, because of his proximity to the rulers of the Ayyûbîd state and living under their patronage, Sibt Ibn al-Djawzî read some books and correspondence

between the rulers. Although quoted from them, he confirmed the existence of the work as “*it was a long book*” without any reference to it (Sibt Ibn al-Djawzi, 1951, VIII/(1), p. 293). He used simple language in conveying his information. In the chapter describing the death of Sultan Salâh al-Dîn Ayyûbî in 589/1193, he stated that the sultan’s lineage goes back to the Umayyads with the quote, “*He is one of the sons of the Umayyad caliphs*” (Sibt Ibn al-Djawzî, 1951, VIII/(1), p. 425).

3.1. Salâh al-Dîn Ayyûbî Period

The scribe and clerk al-Kâdî al-Fâdil was close to Salâh al-Dîn Ayyûbî. Salâh al-Dîn trusted him very much and consulted him in his affairs. For this reason, Sibt relied on al-Kâdî al-Fâdil’s information about Salâh al-Dîn’s biography and the Islamic front’s unification after Nûr al-Dîn Maḥmûd b. Zankî’s death. On the other hand, it is understood that Sibt saw al-Kâdî al-Fâdil’s documents written in his handwriting announcing the victory over the Crusaders and added them to the “*Mir’ât al-zamân*” (Sibt Ibn al-Djawzî, 1951, VIII/(1), p. 398-399; al-Ruwaidi, 2009, p. 35). In describing the period of Salâh al-Dîn Ayyûbî, Sibt also consulted the works of Ibn al-Athîr, ‘Imad al-Dîn al-Isfahânî, and Ibn Shaddâd. Sibt also included a letter written by ‘Imad al-Dîn al-Isfahânî in his calligraphy and sent to Baghdad. (Sibt Ibn al-Djawzî, 1951, VIII/(1), p. 395; al-Ruwaidi, 2009, p. 36).

On the other hand, in the chapter where he describes the conquest of Jerusalem, Sibt also includes a text in which Salâh al-Dîn Ayyûbî is held responsible for his laxity against the Crusaders. He stated that he did not consider the consequences of the events. In this context, the Crusaders, whom he allowed to leave Jerusalem, gathered in Tyre and criticized him for his lack of foresight about the future (Sibt Ibn al-Djawzî, 1951, VIII/(1), p. 398).

3.2. al-Malik al-‘Âdil Period

After 600/1204, Sibt Ibn al-Djawzî’s account of Ayyûbîd history and the Crusades is clearly understood based on his observations as a contemporary of the period or on eyewitnesses who narrated historical events. When al-Sibt arrived in Damascus, the Ayyûbîd sultan was al-Malik al-‘Âdil (1200-1218), who usually resided in Damascus. In addition to his closeness to members of the Ayyûbîd dynasty, Sibt was also close friends with some of them and openly admired some of the rulers of Damascus, such as al-‘Âdil (Mallett, 2014, p. 90). In his health, al-Malik al-‘Âdil divided the country’s lands among his sons, leaving Southern Syria, Damascus, and Palestine under the rule of al-Malik al-Mu’azzam. While al-Mu’azzam remained under his father’s command during his father’s health, his actual rule in Damascus (1218-1227) began after his father’s death. al-Malik al-Mu’azzam was known for his fondness for knowledge and attended scholarly gatherings in Damascus (Tomar, 2004, p. 71).

Beyond all this, Sibt Ibn al-Djawzî’s closeness to al-Mu’azzam is so close that it can be mentioned from the books he read. On the other hand, the work contains information on many subjects such as the relationship between al-‘Âdil and al-Zahir, relationship with the Armenians, al-Zahir’s death, his personality, his activities, the relationship between al-‘Âdil and al-Kâmil, the struggle between the Crusaders and the Ayyûbîds during al-‘Âdil’s time, al-Mu’azzam’s commercial activities, a will related to al-‘Âdil that fell into Sibt’s hands, the falling out between al-‘Âdil and al-Mu’azzam due to the destruction of the Tûr Castle and al-Mu’azzam’s victory over the Crusaders, the arrival of the Khwarezm ambassadors to al-Mu’azzam, al-‘Âdil’s death and his activities from the days of Salâh al-Dîn, the lands under his rule, the borders of his country, his

personality, administrative reforms, the concealment of his death and his burial, his children, and al-Mu'azzam's making some tax arrangements after his death.

As for Sibt, received tremendous love from all segments of society wherever he went, including Damascus. He encouraged people to wage jihad through preaching and guidance, participated in the jihad movement himself, led the volunteers he gathered from the people of Damascus, and joined the Ayyûbîd ruler of Damascus, al-Malik al-Mu'azzam 'Isâ. His call for Muslim unity in the face of the Crusaders' attacks on Islamic lands and his understanding of religious brotherhood are evident in his sermons and writings. On the other hand, one of the most famous of his sermons took place in 607/1210-11 at the age of 25, a few years after he settled in Damascus (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 544-545; İbn Kesir, 1995, XIII, p. 152; Abû Shâma, 1974, p. 69-70).

The members of the Ayyûbîd dynasty, aware of the influence and political power of Sibt, asked him to explain the status of martyrdom and the place of jihad in Islam to the people of Damascus when the harassment of the Crusaders increased. In his sermons in the mosques of Damascus and Nablus, he called on the people to resist the Crusaders. His call brought together more than 30,000 volunteers for jihad (Taqqush, 2008, p. 280).

Sibt Ibn al-Djawzî gave his first sermon at the Umayyad Mosque on Saturday, 5 Rabi al-Awwal 607/27 August 1210. He told the gathered crowd the story of a woman who asked to have her long hair cut to make bridles for the Mujahideen's horses. Muslim women began to cut their hair and bring them. Impressed by the sermon in the Umayyad Mosque, the governor of Dimyât, the ayans, and the people set out for Jerusalem to wage jihad. Women cutting their hair and sending it to the rulers because of the Crusader persecution was a way for the people of the region to ask for help, and it was a typical situation in case of war. In an attempt to attract the attention of the sultan al-Malik al-'Âdil, who was interested in Ahlat and Sinjar, women cut their hair and sent it to Damascus. With this hair, they said, make a halter for your horses and come to our rescue. This was a repetition of an event that had taken place in 1168. When the Crusaders threatened Egypt, the Fatimid Caliph Adid (1160-1171) put women's hair in containers and sent them to Nûr al-Dîn Mahmûd b. Zankî had said, "*Help me if you do not want this hair to be smelled by the Crusaders*" (Turan, 2021, p. 129).

Under the influence of Sibt's sermon, Muslims from neighboring towns gathered. A large group led by Sibt marched from Damascus to Nablûs. They first went to al-Mu'azzam in Nablûs. Sibt narrated the following about this journey (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 544-545; Abû Shâma, 1974, p. 69-70; İbn Kesir, 1995, XIII, p. 152).

A large army, including a militia, was formed under Sibt Ibn al-Djawzî and al-Mu'azzam. They made a surprise raid on the Crusaders. They killed and captured them and took a large amount of booty (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 545; Abû Shâma, 1974, p. 70; İbn Kesir, 1995, XIII, p. 152).

The friendship that began in Nablûs between al-Mu'azzam, the ruler of Damascus, and Sibt Ibn al-Djawzî grew more substantial in the following periods. al-Mu'azzam and Sibt became such close friends that Sibt's information about al-Mu'azzam appears to be a fragment of their memories. al-Mu'azzam sometimes met with Sibt and told him about his troubles. One of these meetings occurred in Damiette (609/1212/1213). During the meeting, al-Mu'azzam told Sibt that his father, the Ayyûbîd Sultan al-'Âdil, and his brothers, al-Kâmil and al-Fâiz, had traveled to Damiette to fight the Crusaders because they were active in the coastal

regions and had begun to operate in Damiette. Nevertheless, meanwhile, Usama al-Jabali, the Nayib of Kaukab and Ajlun, who took advantage of his departure from Damascus, moved to take over Damascus. When this incident was heard, Sibṭ was with al-Mu'azzam. al-Mu'azzam turned to Usama and had him thrown into the dungeon (Sibṭ Ibn al-Djawzī, 1952, VIII/(2), p. 560-561; Ibn el-Esīr, 1987, XII, p. 256; al-Maqrīzī, 1956, I/(1), p. 174; Ibn Kesir, 1995, XIII, p. 160; Abū'l-Fidā, 1286, III, p. 114).

Another story that shows the degree of closeness between Sibṭ Ibn al-Djawzī and al-Malik al-Mu'azzam is also narrated by Sibṭ. In 610/1214, Sibṭ narrated that after performing the pilgrimage, al-Mu'azzam came to Karak, where he was, with a group of dignitaries, to meet him. However, when he did not turn to any of them but saw him, he dismounted from his camel, turned towards him, and embraced him. This narration is a vital anecdote to demonstrate the value of Sibṭ Ibn al-Djawzī in the eyes of al-Mu'azzam and the strength of their relationship (Sibṭ Ibn al-Djawzī, 1952, VIII/(2), p. 569-570).

In his book "*Mir'āt al-zamān*", Sibṭ Ibn al-Djawzī describes his closeness to other rulers and reports that he acted as a messenger, carrying highly hidden secrets. On one occasion, Sibṭ met with al-Malik al-Zahir, the ruler of Aleppo (612/1215-1216). This was because al-Malik al-Ashraf, the ruler of al-Jazira, had sent matters to al-Zahir through Sibṭ that he did not want any scribe to reach or witness. This situation shows that members of the Ayyūbīd dynasty trusted Sibṭ enough to keep him as a witness to their secret correspondence (Sibṭ Ibn al-Djawzī, 1952, VIII/(2), p. 579).

3.3. al-Malik al-Kāmil Period

Regarding the reign of al-Malik al-Kāmil, Sibṭ provided more detailed information about his friend al-Malik al-Mu'azzam, the Malik of Damascus. The "*Mir'āt al-zamān*" treats the following subjects: The destruction of Jerusalem by al-Mu'azzam, the rebellion and activities of Ibn Mashtub, and the liquidation of his rebellion, Ibn Mashtub's entry into the service of al-Ashraf Musa and his activities, al-Mu'azzam, and Sibṭ's efforts to gather soldiers from Damascus, some schools of the period, the death and personality of Salāh al-Dīn and al-'Ādil's sister, the emergence of the Mongols, their entry into the country of Khwarezm and the places they spread to Azerbaijan, al-Mu'azzam's meetings with al-Ashraf, the falling out between al-Ashraf and al-Kāmil, the alliance between al-Kāmil and al-Ashraf against the alliance between al-Mu'azzam and Djalāl al-Dīn Khwarazm-Shah, al-Mu'azzam marching with the army of Damascus against the Crusaders in Egypt, the falling out between al-Kāmil and al-Mu'azzam and his efforts to take Damascus from al-Mu'azzam, the activities of Djalāl al-Dīn, the illness of al-Mu'azzam the death of al-Malik al-Afdal, the assignments made by al-Mu'azzam, the activities of al-Kāmil. In particular, Sibṭ's witnessing the visit of the Sicilian emperor to Jerusalem and the information he provided on this subject carries the work to an invaluable point. al-Malik al-Nāsir Dāwūd took the side against his uncle al-Kāmil, and Sibṭ supported him and instigated the people against al-Kāmil, of Ayyūbīd Sultan in a sermon he gave in the Damascus Mosque.

After his father's death, the Ayyūbīd sultan al-Malik al-'Ādil, in 1218, al-Malik al-Mu'azzam strengthened his rule in Damascus. Sibṭ Ibn al-Djawzī's close friendship with al-Mu'azzam continued after al-Kāmil's accession. Although their friendship was deep and robust, Sibṭ did not avoid criticizing al-Mu'azzam for some of his actions. al-Mu'azzam attached great importance to Jerusalem and was meticulous in its construction. So much so that after his efforts, each of the bastions of Jerusalem resembled a fortress. In this context, if the Crusaders captured Jerusalem, it would be difficult for the Muslims to take it back (Ibn Wasil, 1972, IV, p. 32; Abū'l-Fidā, 1286, III, p. 122). al-Mu'azzam wrote to the wise politicians in Jerusalem, whom

he trusted, that if the Crusaders took the city, he would kill everyone in it and that it would be complicated to retake the city because of its walls, and ordered the destruction of the walls of Jerusalem except for Dâwûd Bastion. When the destruction began on 1 Muharram 616/19 March 1219, panic broke out among the inhabitants of Jerusalem and the surrounding towns in the belief that the Crusaders were coming. The people who feared the cruelty of the Crusaders tried to leave the city in a hurry. Sibt Ibn al-Djawzî described the evacuation of Jerusalem as very troublesome: "*On that day, there was a commotion as if the apocalypse had broken out. It was an awful event that had never been seen before in the lands of Islam*". He did not refrain from criticizing his close friend al-Mu'azzam, the ruler of Damascus (İbn el-Esîr, 1987, XII, p. 256; İbn Kesir, 1995, XIII, p. 191; Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 601; Abû Shâma, 1974, p. 115-116; İbn Wasil, 1972, IV, p. 32; al-Maqrîzî, 1956, I/(1), p. 204; al-Nuwayrî, 2007, XXIX, p. 60; al-Arif, 1999, I, p. 186).

Due to his position with al-Malik al-Mu'azzam, Sibt Ibn al-Djawzî asked him to abandon practices that he found objectionable. In need of funds to fight the Crusaders, al-Mu'azzam reintroduced taxes that had been abolished from Muslims under al-'Âdil and liberalized alcohol. Upon being warned by Sibt, al-Malik al-Mu'azzam told him that this practice was aimed at meeting the financial needs of the Islamic State to fight the Crusaders (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 597; al-Ruwaidi, 2009, p. 20).

One of the subjects on which Sibt Ibn al-Djawzî criticized al-Malik al-Mu'azzam was his use of female spies during the fight against the Crusaders. During the wars with the Crusaders, al-Mu'azzam spent much money and used many horsewomen as spies. Spy women used to inform Damascus about the Crusaders' attacks in advance with the fire they lit. al-Mu'azzam's spending too much money on spies caused Sibt's reaction, and he condemned the action of the ruler of Damascus, stating that this situation led to waste in the treasury (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 646; al-Nuwayrî, 2007, XXIX, p. 145; Kurdish Ali, 1983, II, p. 87).

Although the public held Sibt Ibn al-Djawzî in high esteem, not all of his sermons achieved the desired goal. After the loss of Damiette during the Vth Crusade (1217-1221), the Ayyûbîd Sultan al-Kâmil asked al-Mu'azzam to go to Damascus and gather troops from there. Then, al-Mu'azzam wrote a letter in his calligraphy to Sibt, the orator of Damascus. He requested that he encourage people and recruit fighters for jihad in Damascus. Sibt read al-Mu'azzam's letter to the people at the mosque in Damascus. However, the call of the emir of Damascus did not find demand in the coastal regions. When the people were reluctant to join the jihad, al-Mu'azzam confiscated one-fifth of the wealth of the notables of Damascus and sent a message to Sibt, summoning him to his side (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 603-604; Abû Shâma, 1974, p. 117).

Sibt Ibn al-Djawzî had a friendship not only with al-Malik al-Mu'azzam but also with his brother al-Malik al-Ashraf. After the Crusaders captured Damiette, Sibt was instrumental in uniting the two brothers to go to Egypt and drive the Crusaders out of Damiette. Al-Ashraf was reluctant to go to Egypt and asked al-Mu'azzam Sibt for help.

"...I met al-Mu'azzam in Homs in the month of Rabi al-Rabi'ah. He said to me, I lured al-Ashraf here by force. I reproach him daily for being late, and he sulks at me. I am afraid that the Crusaders will invade Egypt. He is your friend; he asked me about you several times. He said, "I want you to go to him and persuade him". al-Mu'azzam wrote an 80-line letter to his brother in his calligraphy. When al-Ashraf heard of my arrival, he exited his tent and greeted

me. I told him that the Muslims were in difficulty. If the Muslims take the land of Egypt, they will take possession of the region up to Hadramawt and destroy Mecca, Madinah al-Munawwarah, and Damascus. Then, al-Ashraf ordered the soldiers to remove the tents and weights. I reached Hims before him. al-Mu'azzam was waiting for his brother al-Ashraf on the road. al-Mu'azzam said, "I did not sleep yesterday, and I did not eat anything today, but I told him that your brother would be in Homs early tomorrow. The next day, al-Ashraf's troops also appeared. I have never seen such beautiful soldiers and a military unit with such excellent equipment. When al-Mu'azzam arrived, he was overjoyed." (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 619-620).

Sibt Ibn al-Djawzî's deep friendship with al-Mu'azzam continued until he died in 624/1226. When al-Mu'azzam died, Sibt mourned for him and sometimes cried for him during his conversations in the Damascus Mosque (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 649). On the other hand, Sibt's close relationship with al-Mu'azzam must have been reflected in other members of the Ayyûbid dynasty. It is understood that Sibt also met with other members of the dynasty besides al-Mu'azzam.

After the death of al-Malik al-Mu'azzam, members of the Ayyûbid dynasty who wanted to gain the people's support used Sibt Ibn al-Djawzî's power against each other. After his death, the rule of Damascus passed to his son al-Malik al-Nâsir Dâwûd. On the other hand, during the lifetime of Malik Mu'azzam, the Ayyûbid Sultan al-Malik al-Kâmil made a treaty in 626/1229 with Frederick II, the Holy Roman-German Emperor (1220-1250), King of Sicily (1198-1250) and King of Jerusalem-Aqsa (1225-1228), and left the Haram al-Sharif, where the Dome of the Rock and the Masjid al-Aqsa is located, to the Muslims and Jerusalem outside the Haram to the Christians (Ibn Wasîl, 1972, IV, p. 241; al-Maqrîzî, 1956, I/(1), p. 230; Abû'l-Fidâ, 1286, III, p. 141; Ibn Laklak, n. d., IV/(1), p. 52; Badr al-Dîn al-'Aynî, 2010, IV, p. 204; Özbek, 2018, p. 135-136). After the treaty, the sultan evicted the Muslims from Jerusalem (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 654; Ibn Wasîl, 1972, IV, p. 243; al-Maqrîzî, 1956, I/(1), p. 231). The people were furious at the sultan for the surrender of Jerusalem to the Christians. The sultan's nephew al-Nâsir Dâwûd, the ruler of Damascus, who wanted to use the religious anger of the people, decided to win the love of his subjects by identifying his cause with the cause of Islam (Abû Shâma, 1974, p. 154; Badr al-Dîn al-'Aynî, 2010, IV, p. 206; Humphreys, 1977, p. 203). al-Nâsir, who declared mourning in Damascus due to the surrender of Jerusalem, went to his father al-Mu'azzam's friend and powerful preacher of his time, Sibt Ibn al-Djawzî, and asked him to speak in the Umayyad Mosque in Damascus about the virtues of Jerusalem and jihad and to explain that people were saddened by the sultan's surrender of Jerusalem to the infidels. al-Nâsir aimed to arouse the hatred of the people against his uncle al-Kâmil, to gain their support in a military campaign against him, and to make them see the war as legitimate because both sides were Muslims. The famous orator Sibt Ibn al-Djawzî preached to the great crowd gathered that day, as he had been asked to do. During the sermon, people were sobbing and crying (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 654; Ibn Wasîl, 1972, IV, p. 245-246; al-Maqrîzî, 1956, I/(1), p. 233; Abû'l-Fidâ, 1286, III, p. 141-142).

Sibt Ibn al-Djawzî's "*Mir'ât al-zamân*" also came to the forefront with the information it provides about the physical appearance, condition, demeanor, and religious beliefs of the Holy Roman-German Emperor and King Frederick II of Sicily, the leader of the VIth Crusade, which is not found in any other source. Sibt reported what he witnessed during Frederick II's visit to Jerusalem and what he heard from the attendant of the Dome of the Rock. Sibt wrote the following about Frederick II's visit to Jerusalem:

"All the emperor's staff were Muslims. When it was time for noon prayers, and the muezzins called the call to prayer, all the emperor's servants, his aides, and the emperor's Sicilian logic teacher prayed. The emperor was blond, had weak eyes, and would not be worth 200 dirhams if sold as an enslaved person. From his words, it was clear that he was Muslim. However, he hid his faith by identifying himself as a Christian." (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 656; Badr al-Dîn al-'Aynî, 2010, IV, p. 208)¹¹.

The quoted paragraph from Sibt Ibn al-Djawzî provides important, albeit dubious, information about Frederick II's view of Muslims and his religion. The scholars who note that, Frederick II. may have been a Muslim based this on Ibn al-Furât, who wrote later. Ibn al-Furât, probably received this information from Sibt¹².

3.4. al-Salih Nadjm al-Dîn Peiod

Sibt narrated the following events: After the death of al-Kâmil, al-'Âdil's II. accession to the throne al-Malik al-Jawad's unrest in the country, his activities, his search for alliances and his death, al-Malik al-Nâsir Dâwûd's movements and activities, al-Malik al-Salih Nadjm al-Dîn's accession to the throne and his search for alliances, the rivalry between al-Salih Nadjm al-Dîn's and al-Malik al-Salih Isma'il and their search for an alliance from the Crusaders and the Khwarezms, the war between the rulers of Egypt and Damascus and the victory of al-Salih Nadjm al-Dîn, activities of the Khwarezms, the activities of the ruler of Hims, al-Mansur, the siege of Damascus by al-Salih Nadjm al-Dîn and the dominance of al-Salih Nadjm al-Dîn in the city, the siege of Damascus by al-Salih Nadjm al-Dîn and the dominance of al-Salih Nadjm al-Dîn in the city, the relations between the Khwarezms and the Ayyûbîds, the struggle of the sultan against the Crusade, Shadjar al-Durr, al-Salih Nadjm al-Dîn's wife and the last ruler, the activities of Emir Fakhr al-Din ibn al-Shaykh.

It is understood that Sibt Ibn al-Djawzî's narratives of the Ayyûbîd Sultan al-Malik al-Salih Nadjm al-Dîn (1240-1249) are based on events he witnessed or heard. One of the vital pieces of information about this period given by Sibt is related to the Battle of Firîbya near Gaza in 642/1244, where the allied forces of the Ayyûbîds of Damascus and the Crusaders met the forces of the Ayyûbîds of Khwarazm and Egypt. Sibt, who was in Jerusalem at the time of the battle, reported that the battle was very fierce and that such a battle had never been fought in the history of Islam, neither in the time of Salâh al-Dîn Ayyûbî nor in the time of Nûr al-Dîn Mahmûd b. Zankî (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2), p. 746; al-Maqrîzî, 1956, I/(2), p. 317).

After the defeat of the Damascus branch of the Ayyûbîds by the Egyptian forces in this battle, Sibt described the ill-treatment of the commander of the Damascus forces, al-Malik al-Mansur of Homs. He reported that after the heavy defeat of the judge of Homs, he was humiliated, and even when he asked for a turban cloth, his request was not met, and that al-Mansur resented this very much and cried and, in his state of helplessness (Sibt Ibn al-Djawzî, 1952, VIII/(2)II, p. 746).

Conclusion

Although Sibt Ibn al-Djawzî was a very significance figure for the period in which he lived, neither he nor "*Mir'ât al-zamân*", which he wrote and which also includes his memoirs, have been given enough value. What makes Sibt and his work so essential is that he was at the center of the region and era in which he

¹¹ One of those who accompanied Frederick II. during the Crusade was Ibn al-Jusi of Palermo, his teacher of Arabic dialectics.

¹² For the information Sibt Ibn al-Djawzî gave about Frederick II's visit to Jerusalem, see (Karakas and Özbek, 2021, pp. 63-86.)

lived, namely the Ayyûbîds, and that he reflected important events related to the Ayyûbîds in his work. It is understood that he was a name that had a say in the Ayyûbîd family due to both his friendship or closeness with the Ayyûbîd family and his reputation within the country. When we consider that he recorded his memoirs in his work in this way, the importance of the work increases even more. On the other hand, it is also understood that he somehow influenced the course of Ayyûbîd history. Because in his work, it is seen that he criticized the members of the dynasty, warned the members of the dynasty that the practices that were being implemented should be abandoned, or it is observed that some dynasty members supported the rivalry, which in turn influenced the masses it appealed to. Having said that, his ability to see secret documents, the rulers' requesting him to mediate when they had disagreements, his embassy between the rulers, his help sought when they wanted to gather troops for war, his expedition against the Crusaders with al-Malik al-Mu'azzam, and his detailed and vivid descriptions of these in his work indicate his position within the country. In light of the information, he provides about the periods of the Ayyûbîd dynasty mentioned above, "*Mir'ât al-zamân*" is a unique source for the period of Salâh al-Dîn Ayyûbî's successors, and this is also valid for the period in which he lived and the Crusades that took place in the region. The information Sibt provides in his work about the Sicilian Emperor Frederick II, who is a subject of much debate in the West, and during his visit to Jerusalem is also quite striking and unique. On the other hand, the original information in Sibt's testimony was also used by later Islamic historians. The fact that researchers refer to the works of authors who lived after the Sibt, rather than this work, for the information contained in "*Mir'ât al-zamân*" in Ayyûbîd historiography gives the impression that it has not reached the necessary value.

References

- [1] Abû Shâma, Shihâb al-Dîn al-Makdisî (1974), al-Dhayl ala'l-Rawdatayn, A. al-Attar al-Huseyni (Pub.).
- [2] Abû'l-Fidâ, Isma'il B. 'Alî B. Mahmûd (1286), Mukhtasar ta'rîkh al-bashar, Vol. III, Cairo.
- [3] al-Arif, Arif (1999), al-Mufasssal fî Tarih al-Kuds, published by F. Yûsuf, Matbah al-Marif, Jerusalem.
- [4] al-Dhahabî, al-Turkumânî al-Fârikî ad-Dimashkî (2003), Ta'rîkh al-Islâm, Vol. XIV, B. A. Maruf (Prep.), Dar al-Garb al-Islamî.
- [5] al-Dhahabî, al-Turkumânî al-Fârikî ad-Dimashkî (2006), Siyar a'lam al-nubalâ', Vol. XVI, Dar al-Hadis, Cairo.
- [6] al-Dimashkî, 'Umar b. Ridâ b. Muhammad (no date), Mu'jam al-mu'allifin, Vol. XII, Maktabat-Muthanna, Beirut.
- [7] al-Hamadani, 'Abd al-Malik (no date), 'Uyûn al-siyer fî muhasin al-bedw we al-hadar, Dar al-Arab al-Islami, Tunisian.
- [8] al-Isfahânî, 'Imad al-Dîn al-Katib (1951), Kharidat al-kasr wa-djaridat ahl al-'aşr, Cairo.
- [9] al-Isfahânî, 'Imad al-Dîn al-Katib (1987), al-Barq al- Shâmî, Mu'assasat 'Abd al-Hamîd Shumân (Prep.), Amman.
- [10] al-Isfahânî, 'Imad al-Dîn al-Katib (1988), al-Fath al-Kussi fî'l-fath al-Kudsi, Conquête de la Syrie et de La Palestine, Par Salâhaddî, Carlo de Landberg, Leyde.
- [11] al-Kutubî, Abû 'Abd Allâh Muḥammad B. Shâkir al-Dimashkî (1974), the Fawât al-wafayât, Vol. IV, I. 'Abbâs (Prep.), Dar Sadir, Beirut.
- [12] al-Maqriẓî, Takî al-Dîn Abû'l-'Abbâs (1956), al-Sulûk li-ma'rîfat al-mulûk, Vol. I/(1-2), M. M. Ziyâda (Pub.), Cairo.
- [13] al-Nuwayrî, Shihâb al-Dîn Ahmad B. 'Abd al-Wahhab (2007), Nihâyat al-arab fî funûn al-adab, Vol. XXIX, Dar al-kutub ve al-vesaik, Cairo.
- [14] al-Ruwaidi, F. Mahmûd Muhammad (2009), "Sibt Ibn al-Djawzi ve Uslubeu ve Menhecehu fî Ta'rîkh li al-Hurub al-Salibiyah", al-Mecelle al-Arabiyyah li al-'Ulum al-Insaniyyah, Vol. 27/108, Autumn, (11-53).
- [15] al-Safadî, Khalîl B. Aybak (2000), Kitâb al-Wâfi bi'l Wafâyât, Vol. X, A. Arnavut and T. Mustafa (Prep.), Dar Ihya al-Teras, Beirut.
- [16] al-Yâfi'î, Abu 'Abd Allâh B. 'Afif al-Dîn (1997), Mir'at al-djanân wa -'ibrat al-yakzân, Vol. IV, H. el-Mansûr (Prep.), Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut.
- [17] al-Yûnînî, Kutb al-Dîn Abû'l-Fath Mûsâ b. Muhammad (1992), Dhayl Mir'at al-zamân, Vol. I, Dar al-Kutub, Cairo.
- [18] al-Zirakli al-Dimashkî, Khair al-Dîn B. Faris (2009), el-A'lam, Vol. VIII, Dar al-Ilm al-Milayyin, Beirut.
- [19] Badr al-Dîn al-'Aynî, Abu Muhammad Mahmûd B. Mûsâ (2010) 'Ikd al-djuman fî ta'rîkh ahl al-zamân, Vol I, Dar al-Kutub, Cairo.
- [20] Brockelmann (1983), Ta'rîhk al-Adâb al-Arabî, Vol. IV, (Trans. R. 'Abd al-Tevvab), Dar al-Maarife, Cairo.
- [21] Cahen, Claude (1976), Editing Arabic Chronicles: A Few Suggestions, Islamic Studies, Foundation Day Supplemen, Vol. 15, Summer, (9-32).
- [22] Cahen, Claude (1986), "Ibn al-Djawzi", EI, Vol. 3, Leiden-London.

- [23] Dündar, Mahmut (2018), “Eyyûbîler Dönemi Dimaşk Medreseleri”, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Vol. 9, June, (113-147).
- [24] Foroozani, S. A. (2019). “The Influence of Amid-Al-Mulk, Nizam Al-Mulk and Imam Muhammad Ghazali’s Political Performance and Instructions on the Decrease in Authority of Abbasid Caliphate and the Increase in Authority of Seljuq Dynasty”, Journal of Universal History Studies, Vol. 2/1, (120-133).
- [25] Gabrieli, Francesco (1969), Arab Historians of the Crusade, University of California Press, Berkeley.
- [26] Humphreys, R. S. (1977), From Saladin to the Mongols the Ayyûbîds of Damascus 1193-1260, Albany, New York.
- [27] Ibn al-Athîr, ‘Izz al-Din (2003), al-Kâmil fi al-ta’rikh, Dar al-Kutub al-Ilmiyye, Beirut.
- [28] Ibn al-Azraq, al-Fariqi (1974), Ta’rikh Mayyafariqin wa-Amid, A. Badawi (Ed.), Beirut.
- [29] Ibn al-Dawâdârî (1961), Kanz al-durar wa-djâmî’ al-ghurar, S. Munadjjid (Ed.), Cairo.
- [30] Ibn al-Djawzî (1939), al-Muntazam fi ta’rikh al-mulûk wa’l-umam, Haydarabad.
- [31] Ibn al-Furât, Nasir al-Dîn Muhammed (1967), Tarikh al-duwal wa’l-muluk, Al-Shamma (Ed.), Dar al-Tiba’ah al-Hadithah.
- [32] Ibn al-‘Imâd al-Hanbalî (1986), Shadharât al-dhahab fi akhbar man dhahab, Vol. VII, M. al-Amavut (Ed.), Dar b. Kathir, Beirut.
- [33] Ibn al-Kalânîsî (1995), Ta’rikh Dimashk, Dar al-Fikr, Beirut.
- [34] Ibn el-Esir, İzzeddîn el-Cezerî (1987), el-Kâmil fi t-Târîh, Vol. XII, (Çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları, İstanbul.
- [35] Ibn Hadjar al-‘Askalânî (1971), Lisân al-Mîzân, Vol. VI, Muesese al-‘Âlemi li al-Matbuat, Lebanon.
- [36] Ibn Kathîr, ‘Imad al-Din Isma’il (1800), al-Bidayah wa-al-nihayah fi al-tarikh, Matba’at al-Sa’adah, Damascus.
- [37] Ibn Kesir (1995), el-Bidaye ve’n-Nihaye: Büyük İslâm Tarihi, Vol. XIII, (Çev. M. Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul.
- [38] Ibn Khallikan, Abû’l-‘Abbâs Shams al-Dîn (1900), Wafayât al-a’yân wa- anbâ’ abnâ’ al-zamân, Vol. III;IV;VIII, I. ‘Abbâs (Prep.), Dar Sadir, Beirut.
- [39] Ibn Laklak, al-Muqaffa Kirl al-Salis (no date), Ta’rikh al-Batârîka al-Kanisa al-Misria, Vol. IV/1 (Published by Antuvan H. and Azuld B.) Matba al-Mahad al-Ilmiyya, Cairo.
- [40] Ibn Shaddâd, ‘Izz al-Din Abu ‘Abd Allah (1956), al-A’lak al-khatira fi dhikr umarâ’ al-Sha’m wa’l-Djazira Sami Dehhan (Prep.), Damascus.
- [41] Ibn Shaddâd, Baha’ al-Din Abu’l-Mahasin (1994), al-Nawâdir al-sultâniyya wa’l-mahâsin al-Yusufiyya or Sirat Salâh al-Din, Cairo.
- [42] Ibn Taghribirdi, Abû’l-Mahâsin Djamâl al-Dîn Yûsuf (no date), al-Nudjûm al-Zâhira fi Mulûk Misr wa’l-Kâhira, Vol. XII, Dar al-Kutub, Cairo.
- [43] Ibn Wasîl, Muhammad B. Salim (1972), Mufarriдж al-kurûb fi akhbâr Bani Ayyûb, Vol. IV, Diamâl al-Dîn al-Shayyâl (Prep.), Dar al-Kutub, Cairo.
- [44] İnanır, Ahmet (2020), “Sibt ibnü’l-cevzî’nin “el-intisâr ve’t-tercîh li’lmezhebi’s- Sahîh” Adlı Eseri Bağlamında Hanefi Mezhebinin Diğer Mezheplere Tercih Edilme Gerekçeleri”, OMUİFD, No. 48, July, (203-239).
- [45] Karakaş, Şehri and Özbek, Süleyman (2021), “VI. Haçlı Seferi Gölgesinde Kutsal Roma İmparatoru II. Friedrich ve Eyyûbî Sultanı Melik Kâmil dostluğu”, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, No. 15, Autumn, (63-86).

- [46] Koca, Ferhat (1997), "Hanbelî Mezhebi", TDVİA, Vol. 15, İstanbul.
- [47] Korkut, Ramazan (2020), Eyyübîler Döneminde Fıkıh ve Temel Özellikleri, A. Ofraz, v.d. (Ed.), Eyyübîler'de İlim, Kültür ve Sanat (131-157), Hiperyayın, İstanbul.
- [48] Kurdish Ali, Muhammad b. Abdurrazzak (1983), Khitat al-Sham, Vol. II, Mekteb al-Nuri, Damascus.
- [49] Mallett, Alex (2014), Sibt Ibn al-Djawzi, A. Mallett (Ed.), The Muslim World in the Age of the Crusades, Vol. 2, Brill, Leiden/Boston.
- [50] Özbek, Süleyman (2018) Selçuklu-Eyyubî İlişkileri (1175-1250), Berikan Yayınevi, Ankara.
- [51] Sarıcı, Burak Nazif (2021) Sibt İbnü'l Cevzî'nin Miratü'z zaman fî Tarihi'l ayan Adlı Eserine Göre I. Kılıç Arslan, O. Bozan, M. Saylık, A. Yaz, A. Ertekin (Ed.), Sultanların Şehri Silvan: Tarih- Toplum (237-258), Sonçağ, Ankara.
- [52] Şeşen, Ramazan (1998), Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, E. İhsanoğlu (Haz.), İsar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [53] Şeşen, Ramazan (2007), Salahaddin'den Baybars'a Eyyübîler-Memluklar (1193-1260), İsar Yayınları, İstanbul.
- [54] Sevim, Ali (1992), "Mir'atüz'z-Zaman Fî Tarihü'l-Ayan (Kayıp Uyunu't-Tevarih'ten naklen Selçuklularla İlgili Bölümler) Sibt İbnü'l-Cevzi", Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Vol. 16/18, (1-24).
- [55] Sevim, Ali (1997), "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin Miratü'z-zaman fî tarihi'l-âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Vol. 18/22, (1-90).
- [56] Sevim, Ali (2009), "Sibt İbnü'l-Cevzî", TDVİA, Vol. 37, İstanbul.
- [57] Sevim, Ali (2011), Mir'atüz'z-Zaman Fî Tarihü'l-Ayan'da Selçuklular: Sibt İbnü'l-Cevzi, TTK, Ankara.
- [58] Şevki, Yavuz Yusuf and Avcı Casim (1999), "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", TDVİA, Vol. 20, İstanbul.
- [59] Sibt Ibn al-Djawzî, Shams al-Din Abu al-Muzaffar Yusuf ibn Kizoghlu (1941), 'al-Intisâr wa't-terjîh li'l-mazhebi's-sahîh (al-Intisâr li-imâmî e'immat al-amsâr), Cairo.
- [60] Sibt Ibn al-Djawzî, Shams al-Din Abu al-Muzaffar Yusuf ibn Kizoghlu (1951-52), Mir'ât al-zamân fî ta'rîkh al-a'yân, Vol. VIII/1-2, Mejlis Dair al-Maarif, Hyderabad.
- [61] Taqqush, Muhammad Suhail (2008), Ta'rîkh al Ayyûbiyyin, Dar al-Nefais, Beirut.
- [62] Tomar, Cengiz (2004), "el-Melikü'l-Muazzam", TDVİA, Vol. 29, Ankara.
- [63] Turan, Abdulkadir (2021), Selâhaddin Sonrası Eyyübîler, Siyer Yayınları, İstanbul.
- [64] Yaz, Arafat (2024), Sibt İbnü'l-Cevzî'nin Miratü'z-Zamân Fî Târihi'l-A'yân Adlı Eserinde Harezmsahlar, O. Bozan, M. Saylık, İ. Tavukçu, B. Kazan (Ed.), Harezmsahlar ve Etrafindaki Dünya (267-308), Ekin Yayınevi, Bursa.

Journal of Universal History Studies

**Türkiye’de Köy Salmaları, İmece ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin İlkokul Hamlesi
(1944-1950)¹**

***Salma and İmece Practices in Rural Türkiye: The Republican People’s Party’s
Primary School Initiative (1944–1950)***

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 16.08.2024 / 13.01.2025

pp. 155-173

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 8(1) • June • 2025 •

Rıza Özbölük

Selçuk University, Department of History, Research Assistant Dr., Konya, Türkiye

Email: rozboluk@selcuk.edu.tr

Orcid Number: 0000-0001-6401-6798

Cite: Özbölük, R. (2025). Türkiye’de Köy Salmaları, İmece ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin İlkokul Hamlesi (1944-1950). Journal of Universal History Studies, 8(1), 155-173. <https://doi.org/10.38000/juhis.1534423>

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

*There is no conflict of interest with any person/ institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/ kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Türkiye’de ilköğretim sorununu tamamen çözmek amacıyla İsmet İnönü ve Hasan Âli Yücel büyük bir program başlatmışlardır. 1944 yılında başlayan program kapsamında köylerde çok sayıda ilkokul inşa edilmesi hedeflenmiştir. Sürecin karşısında duran en önemli sorun okul binası yapmanın getireceği malî yük olmuştur. Zira bu iş için ayrılan bütçe, inşa edilmesi planlanan okul sayısı göz önüne alındığında son derece yetersizdir. Bu yüzden hükümet, inşaatlar için gerekli olan masraf ve bedeni hizmet ihtiyacının salma ve imece yoluyla köy halkı tarafından karşılanmasına karar vermiştir. Başlangıçta ortaya çıkan iyimser hava kısa süre sonra ortadan kalkmıştır. Zira iyi bir planlama yapılmadan faaliyete başlanması sonucunda köylüler, üzerlerine düşen salma ve imece yükümlülüğünü karşılayamaz duruma gelmişlerdir. Köylülerin şikayetleri uzun bir süre önemsenmemiştir. CHP’nin ilköğretim programı, örgütlü muhalefetin ortaya çıkışı yani Demokrat Parti’nin kuruluşu ve Meclise girişinden sonra da şiddetli şekilde eleştirilmiştir. Demokrat Partililer sürecin olumsuz tarafına yani köylüler üzerine düşen vergi ve imece yükümlülüğüne odaklanırken, Cumhuriyet Halk Partililer inşa edilebilen okullardan hareketle programın olumlu tarafına odaklanmışlardır. Şikayetlerin gün geçtikçe yoğunlaşması üzerine 1948 yılında yeni bir yapılanmaya gidilerek ilköğretim programının finansmanının devlet bütçesinden karşılanmasına karar verilmiştir. Bu noktadan sonra her ne kadar iktidar-muhalefet ilişkileri bu konu bağlamında yumuşama eğilimine girmiş olsa da programın başarılı olup olmadığına yönelik tartışmalar uzun süre devam etmiştir. Aslında azımsanmayacak sayıda okul binası inşa edilmiştir ancak başlangıçta yapılan planlamalar göz önüne alındığında umulan hedefin çok gerisinde kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Salma, İmece, Köy, İlkokul.

Abstract

İsmet İnönü and Hasan Âli Yücel launched a major program to solve the problem of primary education in Türkiye. The program launched in 1944 aimed to build many primary schools in villages. The most significant issue facing the process was the financial burden of building schools. The budget allocated for this purpose was highly inadequate considering the number of schools planned to be built. Therefore, the government decided that the costs and physical labour required for the constructions would be met by the villagers through salma and imece. The optimistic atmosphere that emerged at the beginning soon disappeared. The villagers were unable to fulfil their obligations of salma and imece labour because of the activities that were started without proper planning. The villagers’ complaints were ignored for a long time. The primary education program of the Republican People’s Party was severely criticized even after the emergence of the organized opposition, namely the establishment of the Democrat Party and its entry into parliament. While the Democrat Party members tended to focus on the negative side of the process, namely the obligation of taxation and cooperative labour on the peasants, the Republican People’s Party members tended to focus on the positive side of the process, emphasizing the schools that were successfully built. As the complaints intensified day by day, a new structure was introduced in 1948, and it was decided that the primary education program would be financed from the state budget. After this point, although the relations between the government and the opposition tended to soften on this issue, the debate on whether the program was successful or not continued for a long time. In fact, a considerable number of schools buildings were constructed, but given the initial planning, the program fell far short of the expected target.

Keywords: Salma, İmece, Village, Primary School.

Extended Abstract

This study focuses on the Salma tax and imece activities that remained in force in Anatolia for a long period to meet the needs of the villages. After the proclamation of the Republic, the development of Anatolian villages became one of the most important issues for administrators, but the state remained an actor that set development goals and coordinated the process. Many tasks for village development were entrusted to the villagers; the costs of any activity required for the development of the village were to be shared among them through the release of salma, and the physical works needed were to be shared through imece. The primary education program initiated by the Republican People’s Party, which began in 1944, is crucial for understanding the issue of salma and imece in Türkiye. This is because the success of the program depended on the economic contribution of the villagers in terms of the salma obligation and their physical labor in terms of the imece obligation. This situation led to an unprecedented increase in both obligations.

In fact, the Republican People’s Party’s primary education program turned out to be a highly challenging process for Anatolian peasants, who had long been accustomed to paying salma and working on an imece basis. The most important goal of the primary education program was to build primary schools in many villages, and it was decided that most of the construction costs would be covered by the villagers. In the process, it was also planned that the need for manual labour would largely be fulfilled by the villagers. Villagers who were unable to contribute financially to the program would meet their obligations by working on the construction, while those who were unable to provide manual work would pay for their services. The initial optimistic outlook soon turned into pessimism. This was because the Ministry of National Education had not planned the process adequately. One of the biggest difficulties was that almost every village was assigned the same type and size of school without considering the size and population structure of the villages included in the program. While this facilitated the construction of schools in large and densely populated villages, the amount of salma and imece required per person was unaffordable in small and sparsely populated villages. Complaints from the peasants soon emerged, but these complaints were ignored for a long time. The administrators of the Republican People’s Party especially İsmet İnönü, were reluctant to accept even slightest excuse.

After the emergence of the organized opposition, the Democrat Party, and its entry into parliament, objections to the Republican People’s Party’s primary education program grew louder and more intense. While the members of the Democrat Party focused on the negative aspects of the process and claimed that the villagers were being burdened by the costs of school construction, Republican People’s Party administrators focused on the positive aspects of the process and viewed criticism of a beneficial activity like building schools as malicious. The primary education program and its main pillars, the salma and imece obligations, became one of the most important topics of debate between the government and the opposition for a long time. It is understood that the ongoing fierce debates began to ease in 1948. As a result of the increasing number of complaints, it was decided in 1948 that school constructions would be funded from the state budget. The debates that emerged after this point mostly focused on whether the program had been successful or not. According to Republican People’s Party members, many schools were built, even though the initial targets were not fully achieved. On the other hand, members of the Democrat Party argued that the program fell far short of the planned targets; not only were enough schools not built, but the energy and financial resources of the villagers were wasted.

Giriş

Bu makalede, uzun süre Anadolu köylerinde tevzi vergi şeklinde tatbik edilen köy salmalarını gündelik hayatta uygulandığı şekliyle incelemek, imece meselesini ise kanunun emrettiği bedenî hizmet yükümlülüğü bağlamında ele almak amaçlanmıştır. Köy salmaları üzerine literatürde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır ancak konu çoğunlukla 1924 yılında çıkarılan Köy Kanunu'ndan başlamak üzere zamanla gerçekleştirilen kanunlaştırma hareketleri içerisinde yer aldığı kadarıyla incelenmiştir (Koral, 1944, s. 13-14; Artukmaç, 1955, s. 2-5; Yavuz, 1946, s. 42-45; Varınca, 1946, s. 97-98). İmece ise genellikle köy halkının karşılıklı yardımlaşma anlayışı içerisinde yerine getirdikleri faaliyetler bağlamında değerlendirilmiş, (Caferoğlu, 1942, s. 190-191; Kaderli, 2008, 90-112; Acar, 2021, s. 139-146) meselenin yasal zorunluluk boyutuna çok az değinilmiştir (Yavuz, 1946, s. 33-40).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) ilköğretim hamlesi, köy salma ve imecelerini incelemek ve anlamak için hayli elverişli bir zemin teşkil etmektedir. Zira İsmet İnönü ve Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in büyük bir istek ve kararlılıkla başlattıkları ilköğretim programı, kısa vadede sonuç vermesi beklenen, büyük çaplı ve bununla mütenasip olarak çözümünü büyük emek isteyen sorunlarla iç içe geçmiş bir programdır. Program; köy ilköğretiminde devamsızlık probleminin çözümü, ilkokul binalarının inşası, Köy Enstitülerinden mezun olanların bu okullarda öğretmenlik yapabilmesi, öğretmenlerin barmacakları evlerin yapılması ve geçimlerini temin edebilecekleri büyüklükte bir arazinin kendilerine tahsis edilmesi (Resmî Gazete, 22. 04. 1940, s. 13682-13683; Akşam, 20.08.1944, s. 1-2; Akşam, 05.08.1944, s. 4; Ulus, 23.04.1944 s. 3; Ulus, 20.08.1944, s.1) gibi birden fazla sorunun çözümüne yöneliktir. İlköğretim hamlesinin maksadına ulaşması ise salma yükümlülüğü yönünden köylünün iktisadî varlığına, imece mecburiyeti bakımından bedenî çabasına bağlanmıştır. Programın yürürlükte kaldığı süreç boyunca köylü üzerindeki salma ve imece yükü had safhaya ulaşmış ve o nispette veri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla salma ve imece meselesinin daha iyi anlaşılması için bahsi geçen sürece odaklanmak gerekmektedir. Çalışmada salma ve imecenin tanımı ortaya konulduktan sonra 1944 yılında başlatılan ilköğretim seferberliğine değinilecektir. Sözü edilen süreçte en büyük masraf kalemi köylerde inşa edilecek olan çok sayıda ilkokul binası olduğu için salma ve imece meselesi okul inşaatları ile ilişkilendirilerek değerlendirilecek ve nihayet ilgili konu etrafında Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti (DP) ilişkileri ele alınacaktır.

Salma; *"köyün umumî masraflarına, köy halkının iştiraki demektir"* ve köyün masraflarıyla gelirleri arasındaki boşluğun salma ile giderildiği bilinmektedir (Artukmaç, 1955, s. 2). Devlete ödenen diğer vergilerin dışındadır ve tevzi karakterdedir. Örneğin; köyde amme hizmetine mahsus bir bina yapılacaksa ve gelirler yeterli değilse, salma salınarak inşaat masrafı köylüye tevzi edilmiş, yani bireyler arasında paylaştırılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra ilk kez 1924 Köy Kanunu içerisinde yer alan salma vergisinin hangi hallerde, ne şekilde toplanacağı ve miktarı net ifadelerle belirtilmemiştir. İlgili kanunun 16. maddesi; *"Köy sınırı içinde yapılacak işler için para toplanması lazım gelirse işbu kanunun buyruğu üzere ihtiyar meclisinin hükmü ile köye (salma) salınır. Toplanan paraya (köy parası) denir"* şeklindedir (Resmî Ceride, 07.04.1340/1924, s. 8). Bu madde on yıl sonra, 1934'te, çıkarılan 2491 sayılı Kanun ile biraz daha ayrıntılandırılmış olsa da özü itibarıyla aynı kalmıştır (Resmî Gazete, 06. 06. 1934, s. 3951). Her iki kanunda yer alan salma maddesi, nasıl uygulanacağı bağlamında yoruma açık olması ve salma salınması konusunda köy idarecilerine geniş salahiyyet ve serbesti tanınması bakımından dikkat çekmektedir.

Her ne kadar uygulamada problemlerin çıkabileceği henüz 1924 Köy Kanunu görüşmeleri sırasında tahmin edilse de (TBMMZC. 11.03.1340/1924, s. 344) 1939 yılına kadar ayrıntılı bir düzenleme yapılmamıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi tarafından 1938’de yayımlanan “*On Beşinci Yıl Kitabı*”nda, hâlihazırda yürürlükte olan ve mecburî salmanın adil esaslara dayandırılması maksadıyla çıkartıldığı söylenen 02. 06. 1934 tarih ve 2491 sayılı Kanun’un adaleti temin edemediği kabul edilmiştir. Bahsi geçen kitapta salmanın, köylünün iktisadî vaziyeti üzerinde ciddi bir ağırlık teşkil ettiği üstü kapalı da olsa belirtilmiş, bu yükün hafifletilmesi ve köy gelirlerinin çeşitlendirilmesi için yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Ayrıca köylünün vermesi gereken salmanın devlete ve özel idarelere ödeyeceği toplam vergi tutarının yarısını geçmemesi kuralının prensipte kabul edildiği ve bunu resmileştirmek maksadıyla Meclise bir kanun tasarısının sunulacağı ifade edilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1938, s. 90).

5 Temmuz 1939’da kabul edilen bir kanun ile 2491 sayılı Kanun’da yer alan ilgili madde değiştirilerek salma usulü yenilenmiştir (Resmî Gazete, 11.07.1939, s. 12206)². Maaş karşılığında köy işlerini yerine getiren kimselerin köyde yapılacak işlerde yetersiz kaldıkları durumlarda, ihtiyar meclisi kararıyla üst sınırı 20 lira olmak üzere, köyde yaşayanlar ve köy ile maddi iltisakı bulunanlara salma salınmasına hükmedilmiştir. Ayrıca salmanın köyde oturanlar arasında paylaştırılması, aynı evde oturup kendine ait geliri olanların farklı hane sayılması, köyde ikamet etmeyen fakat köyle maddi ilişkisi olanların ise maddi iltisakı oranında salmaya katılmaları kararlaştırılmıştır. Köyün maaşlı çalışanlarının ücretlerinin karşılanması ve mecburi işler haricinde salma salınması ise yasaklanmıştır. Salınacak salmanın oranı, cinsi ve miktarı ile ilgili işlerin kanunla belirlenen dönemlerde düzenlenmesi, ilan ve tebliğ edilmesi için köy ihtiyar meclisleri yetkilendirilmiştir. Kanundaki en önemli maddelerden biri de bir önceki kanunda olduğu gibi, salma mükellefiyetini aynî yahut nakdî ifa edemeyenlerin bedenlen çalıştırılabileceklerine yönelik hükümdür (Artukmaç, 1955, s. 2-5; Koral, 1944, s. 14; Varınca, 1946, s. 97-98; Yavuz, 1946, s. 43-44; Resmî Gazete, 11.07.1939, s. 12206)³.

İmece ise teamül/gelenek hukuku ve kanuni imece olmak üzere ikiye ayrılır (Yavuz, 1946, s. 32-36). Acil olarak bitirilmesi gereken fakat sahibinin yalnız başına yapamayacağı tarla veya ev işi gibi faaliyetlerin komşu, akraba ya da tüm köy halkı tarafından karşılık beklenmeden el birliği ile bitirilmesine yönelik faaliyet, gelenek hukuku içerisinde değerlendirilen imecedir (Caferoğlu, 1942, s. 190). Bugün popüler kültürde Anadolu köylüsünün dayanışma ve kültürel bakımdan yüksek seciyesinin bir nişanesi olarak kabul edilen imece türü aslında gelenek hukukundan kaynaklanan imecedir. Kanuni imece ise köyün ihtiyaçlarının giderilmesi, düzenin sağlanması ve köy hayatının idamesi maksadıyla yasalarla belirlenmiş faaliyetlerin köylüler tarafından mecburi olarak yapılmasıdır. Örneğin; köyü temiz tutmak, gerekli yerlere ağaç dikmek, köye meydan açmak, yol yapmak, mescit yapmak, Maarif idaresinin belirlediği plan kapsamında okul yapmak gibi faaliyetler kanuni imeceye dâhildir (Yavuz, 1946, s. 34-35). Bu tip imece aslında pek hoşlanılmayan, angarya olarak görülen bir bedenî hizmet yükümlülüğüdür ve köylülerin zorlanmadıkça buna yanaşmadıkları ifade edilmiştir (Yasa, 1962, s. 94). İmecenin kolaylaştırılması ve azami fayda sağlanacak hale getirilmesi için 1960’lı yıllardan itibaren merkezi yönetimin yerel ahali ile sıkı bir iş birliği tesis etmesi ve mahallî işgücüne mühendis, usta, makine, malzeme gibi teknik imkânlarla yardımcı olması esasına dayanan “*destekli imece -aided self help-*” yöntemine müracaat edilmiştir (Yavuz, 1962, s. 176-177).

² “Köy Kanunu’nu muaddil 2491 sayılı kanunun birinci maddesinin değiştirilmesine ve mezkûr kanuna bazı hükümler ilâvesine dair kanun.”

³ “Köy Kanunu’nu muaddil 2491 sayılı kanunun birinci maddesinin değiştirilmesine ve mezkûr kanuna bazı hükümler ilâvesine dair kanun.”

1. İlkokul Hamlesi

1938 yılının sonunda Maarif Vekâletine tayin olunan Hasan Âli Yücel, selefi Saffet Arıkan gibi işe başlar başlamaz ilköğretim meselesine odaklanmıştır (Tonguç, 2020, s. 521). 1943'te, Ulus gazetesi için kaleme almış olduğu bir makalede Yücel, tayininden bir gün sonra dönemin Başvekili Celal Bayar ile Millî Şef İsmet İnönü'nün huzuruna kabul edildiğini ve İnönü tarafından kendisine ilköğretim sorununu ciddiyle tetkik etme ve çözüme kavuşturma talimatı verildiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine bir sene geceli gündüzlü çalışarak esaslı bir program vücuda getirdiklerini ifade eden Yücel, sorunun ve çözümün kaynağını; *“bizde ilk öğretim meselesinin ruhu köyde idi”* diyerek ortaya koymuştur. Kendisini her konuda destekleyen ve hatta programın mimarı konumunda bulunan İnönü, Yücel ve ekibinin çalışma sonuçlarını ihtiva eden raporu⁴ en ufak teferruatına kadar incelemiş, fikirlerini söylemiş ve yeni direktifler vermiştir. Ancak hedeflerini gerçekleştirmek için çalışırken İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması icraat imkânını ortadan kaldıracak bir tehlike yaratmıştır. Bu noktada İnönü'nün Meclisin 6. devresini açış nutkunda söyledikleri Maarif yetkililerini yüreklendirmiş ve azimle çalışmaya başlamışlardır. Aradan geçen yıllarda köy enstitüleri açılmış, ciddi bir yol kat edilmiştir. Artık yapılacak iş köy ilkokullarını inşa etmektir (Ulus, 21.03.1943, s. 1-2).

Bahsi geçen makalenin Ulus'ta yayımlanmasından iki gün sonra bir radyo programındaki demecinde Yücel, üzerinde çalıştıkları planla ilgili biraz daha ayrıntı vermiştir. Maksatlarının memleketin her köyüne ve mahallesine bir ilkokul açmak olduğunu ifade etmiş, mevcut 11.000 okulun yetersiz kaldığını, bu sayının 41.000'e çıkarılması gerektiğini dolayısıyla yeni inşa edilecek 30.000 okula ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir. Yücel'in konuşmasındaki en önemli kısım ise bu kadar çok sayıdaki okulun nasıl yapılabileceğine dair ifadeleridir. Ona göre; devlet kanun yaparak, bütçelere para tahsis ederek üzerine düşen görevi yerine getirmiş dolayısıyla vazife sırası vatandaşlara geçmiştir. Kısa süre içerisinde Köy Enstitülerinin mezun vereceğini hatırlatan Yücel, bu öğretmenlerin görev yapacakları okulları *“yaratıcı ellerinizle sizler yapacaksınız”* şeklindeki ifadeleriyle halkın vazifesinin ne olduğunu belirtmiştir (Ulus, 23.03.1943, s. 4).

Problemin çözümüne yönelik ilk ciddi adımlar 1944'te atılmıştır. 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle yapmış olduğu bir konuşmada, ilköğretimin hiçbir zaman o günkü kadar önemle ele alınmadığını, Cumhuriyetin ilk gününden beri arkasından koşulan bu ülkünün tamamıyla başarılmak üzere olduğunu vurgulayan İsmet İnönü, 1944'ten itibaren sayısı binlerle ifade edilecek kadar çok sayıda köy okulunun açılacağı bir döneme girildiğini müjdelemiştir (Akşam, 20.05.1944, s. 1). İnönü'ye göre; köylerde çok sayıda ilkokul açma devrinin ilk yılı olan 1944, *“en ağır vazife yıllarının birincisi idi”* ve aynı zamanda bir sonraki yıla ait hedeflerde başarılı olunup olunamayacağının da test edileceği zaman dilimiydi. Bu imtihan yüz akıyla atlatılabilirse son baharda vatandaşlara güzel haberler verilebilirdi. Sonraki yıl için hazırlanmak gerekirdi. Vatandaşlar, ilköğretim davasının *“üç beş ay sürecek saman alevi cinsinden heveslerle”* sonuçlanamayacağından emin olmalıydı. Türk milleti ilköğretimde göz dikilen amaca varıldıktan sonra büsbütün başka kudrette bir varlık olacaktı. Dolayısıyla iş, çok sert ve sıkı tutulmalıydı. Yapılmamış her okul

⁴ Bahsi geçen raporun tam olarak hangi tarihte İsmet İnönü'ye sunulduğu tespit edilememiştir. Hasan Ali Yücel'in ifadelerinden raporun içeriği hakkında kısmen bilgi edinmek mümkündür. Buna göre; İnönü'ye sunulan rapor, Türkiye'de ve yabancı ülkelerde ilköğretim hakkında yayımlanan kitaplardan elde edilen bilgiler ve Maarif yetkililerinin tecrübeleri ışığında oluşturulmuştur. Muhtemelen rapor köylerde öğrenim gören çocukların sayısı, öğretmen ve okul açığı ve benzeri konulardan oluşmaktaydı (Ulus, 21.03.1943, s. 1). Bu süreçte Maarif Vekaleti tarafından ilköğretime dair hazırlanan raporların bir özeti için ayrıca Bk. (Benhür ve Yüksel, 2023, s. 213-217). İlköğretim hamlesi sürecinde köy okullarında cari olan iki müfredattan bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki 1939 yılına aittir ve Hayat Bilgisi, Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi, Tabiat Bilgisi, Aile Bilgisi, Aritmetik, Resim, Yazı derslerinden oluşmaktadır. 1948 yılından itibaren uygulanan program ise öncekiyle aynı olmakla birlikte Tarım-İş dersini de içermektedir. Ayrıntılı bilgi için Bk. (Çelenk, Tertemiz, Kalaycı, 2000, s. 58-68).

için “tembel ve ihmalcı” idareci, İnönü’ye “bir tomar özür” hazırlayacak ve isimleri vatandaşlara ifşa edilecekti (Akşam, 20.08.1944, s. 2; Ulus, 20.08.1944, s. 1; İsmet İnönü Eğitim-Öğretim Üzerine, 2002, s. 93-94).

Çabalar sonuç vermiş ve kısa süre içerisinde yurdun çeşitli bölgelerinden hem Maarif yetkililerinin hem de İnönü’nün yüzünü güldürecek, kararlılıklarını tazeleyecek haberler gelmeye başlamıştı. Mesela Tokat’ta 170 köy ilkokulu yapılmış, Maarif bütçesi de önceki yıllara nazaran epeyce artırılabilmişti (Ulus, 17.09.1944, s. 2). İlköğretim seferberliği Ankara köylerinde de semeresini vermiş, valiliğin yardımı, köy ahalisinin himmet ve gayretiyle inşaatına başlanan birçok okul eğitim-öğretim yılına yetiştirilmişti (Ulus, 28.09.1944, s.1). Zonguldak’ta ise okulların inşaatı on yerde yapımı devam edenler hariç tamamen bitmişti (Ulus, 29.09.1944, s. 2). Nihayet geri kalan bütün vilayetlere örnek olacak şekilde İstanbul’da bütün vatandaşlar meselenin önemini kavramışlardı. O kadar ki maddi durumu ancak asgari yaşam şartlarını karşılayacak durumda olanlar bile kendilerinin temin ettikleri taş ve kireçlerle ilkokul inşa etmiş, üstelik bunu da baskı olmaksızın yapmışlardı (Akşam, 02.09.1944, s. 2). İstanbul’da okulsuz sadece beş köy kalmış, onlar da çok küçük köyler oldukları için çocukların yatılı olarak şehirde okutulmasında mahzur görülmemişti (Akşam, 26.08.1944, s. 3). Dolaştığı bütün vilayetlerde vatandaşların ilköğretim davası için canla başla çalıştığını, iktisadi vaziyeti ancak asgari geçime yetecek kadar olanların bile varını yoğunu taş, kirece vererek ilkokullarını yaptıklarını gören ve üzerine giyecek doğru düzgün bir elbisesi bile olmayanların; “*siz devlet adamı olarak bizim ayağımıza geliyorsunuz, bizim halimizi soruyorsunuz, biz nasıl olur da sizin istediklerinizi yapmayız*” şeklindeki sözlerini işiten Hasan Âli (İlköğretim, 1944, s. 2121[6]), nihayet 1945 yılı başında bir önceki yılda başarılanları memnuniyetle ifade etme fırsatı bulmuştu. Toplamda 595 yeni okul inşa edilmiş, 948 okul da tadilatından geçirilmişti (Yücel, 1945, s. 2265).

Gelinen durumun memnuniyet verici olduğunun bir başka göstergesi de İsmet İnönü’nün Ulus gazetesi için 18 Nisan 1945 günü kaleme almış olduğu “*İlköğretimin Yeni Yılı*”na dair makalesindeki ifadeleridir. Köylerde yeniden açılan ilkokul sayısının binden fazla oluşundan hareketle duyduğu memnuniyeti dile getiren İnönü’nün konuşmasını önemli hale getiren asıl husus ise köylü emeğinin okul inşaatına kanallandırılmasına yönelik kararlılık vurgusudur. Köylerinde okul inşa etmek için kadın-erkek fark etmeksizin canla başla çalışan ve bütün varlıklarını ortaya koyan köylüleri iftiharla takip ettiğini söylemiştir. Bununla birlikte İnönü’nün üslubu bir anda sertleşmeye başlamıştır. Ortada önemli bir başarı vardı fakat bazı vilayetler 1944 yılı boyunca kendilerinden beklenen performansı gösterememişlerdi. Bu sebeple dört vilayete özel dikkat çekmiştir. Bu dört il; Kars, Adana, Antalya ve Edime’dir. İlk üç ilin okul yapımı konusunda geri kalmasını sahip oldukları çeşitli zorluklardan dolayı bir dereceye kadar anlayışla karşılayan İnönü’nün, Edime söz konusu olduğunda hayli öfkelenildiği anlaşılmaktadır. Edime’de işlerin eksik kaldığını ve tamamlanması için de herhangi bir emare göremediğini ifade eden İnönü, “*İlköğretimdeki eksik çalışmalara nihayet usanıp kayıtsız kalacağımızı sanmak yanlış hesaptır*” diyerek Edime vilayetini uyarmıştır (Ulus, 18.04.1945, s. 1; İsmet İnönü Eğitim-Öğretim Üzerine, 2002, s. 97-98). Bu uyarıdan kısa süre sonra dört vilayet eksikliklerini tamamlamıştır (Benhür ve Yüksel, 2023, s. 219; BCA, 30-1-0-0/90-559-7). Ancak idareciler, teşhir edilmekten de hayli korkmuşlardır. Teşhir edilmeye yönelik gözdağının yarattığı korku ve hayal kırıklığının izleri, Edime Valisi’nin şehirde yapılan işlerle ilgili ayrıntılı sayılabilecek bir raporu, alelacele ve biraz da sitemkâr ifadelerle Milli Şef’e gönderdiği raporda görmek mümkündür. Raporun köy okulu inşasında köylü parasının ve emeğinin seferber edilmesine dair kısmı ne yazık ki eksiktir ancak devam eden kısımlarda yapılan işlerin fakir köylünün emeği pahasına gerçekleştirildiğinin anlatıldığına dair ibareler mevcuttur (BCA, 30-10-0-0/144-29-14).

Bütün başarı anlatılarına rağmen 1944 yılı özellikle yerel idareciler için zor geçmiş, kendilerine dikte edilen hedefleri gerçekleştirme yolunda çok zorlanmışlar, hatta planların gerisinde kalmışlardı. Bu yüzden yıl boyunca üst düzey devlet idarecileri tarafından isimlerinin teşhir edileceğine dair sert ihtarlar almışlardı. Bu uyarıları çeşitli basın-yayın organlarına mensup gazeteciler, muhataplarına taşıma noktasında adeta birbirleriyle yarışa girmişlerdi. Örneğin; Akşam gazetesinde Şevket Rado, içinde bulundukları 1944 yılında 1.750, bir sonraki yıl içerisinde ise 3.000 köy okulunun lazım olduğunu, İnönü'nün mazeret kabul etmediğini bildirmişti (Akşam, 22.08.1944, s. 2). Reiscumhurun İlköğretim davası hakkındaki bir yazısını değerlendiren Vâlâ Nureddin, hedeflere ulaşma noktasında; *"Efendim, nüfusumuz az!"*, *"Efendim, iktisatça geriyiz!"* gibi bahanelerin ardına sığınanların ifadelerini *"binamaz özrü"* ne benzetmiş ve bu kimselerin *"Ekonomik durumu düzeltelim de ondan sonra ilköğretimi düzeltiriz"* şeklindeki fikirlerine şiddetle hücum etmişti (Vâ-Nû, 1944, s. 2133). Peyami Safa, yapılan işlerle ilgili vilayetlerden gelen raporların bir kısmının memnuniyet verici; bir kısmının ise hiç de istenildiği gibi olmadığını kastederek, *"vilâyet var ki verdiği cevap takdire, vilâyet var ki verdiği cevap tekdire lâyaktır"* (Safa, 1944, s. 2138) diyerek yeterince özveri göstermeyenlerin hak ettiği karşılığın ne olduğunu açıklamıştı. İlköğretim meselesi gibi mukaddes bir mücadelede *"yollarını şaşırın"*, *"iman zaâfi gösteren"* kimselerin bulundukları makamlara asla layık olmadıklarını söyleyen Şevket Bilgin ise böyle liyakatsizleri cezalandırmanın en iyi yolunun millet nezdinde teşhir edilmek olduğunu söylemişti (Bilgin, 1944, s. 2139). Aslında sürecin zor geçeceği en başından beri anlaşılmıştı, zira okul yapım işini zorunlu olarak üstlenen köylüler aşağıda gösterileceği üzere mükellefiyetlerini yerine getirmekte hayli güçlük çekmişlerdi.

2. Salma, İmece ve Köy Okulu İnşaatları

Köy Kanunu, 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu'nun 16. maddesi ve 4274 sayılı Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu'nun 22, 23 ve 25. maddeleri köy okulu yapım işini neredeyse tamamen köylünün vazifesi haline getirmiştir. Özetle; öğretmen atanacak olan okulların binaları ve öğretmenlerin kalacakları evler, Maarif Vekâletinin belirlediği plana göre, Köy Kanunu esas alınarak köy ihtiyar heyetleri tarafından yaptırılacak ve durum köye, öğretmen atanmasından üç yıl önce bildirilecektir (Resmî Gazete, 22. 04. 1940, s. 13683; Resmî Gazete, 25.06.1942, s. 3246). Bunun anlamı okulların salma ve imece uygulamaları ile köylüler tarafından inşa edilmesidir. Bu noktada bilhassa Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu Layihası'nın 22. maddesine yönelik itiraz ve bu itiraza yönelik Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in yaklaşımını irdelemek gerekir. Zira söz konusu madde etrafında cereyan eden tartışmalar potansiyel sorunların fark edildiğini ancak önemslenmediğini göstermektedir. 22. madde okunduktan sonra söz alan Eskişehir Milletvekili İzzet Arukan, bir mektebin aşağı yukarı 15.000 lira masrafla yapıldığını, köylülerin mektep yapmak haricinde birçok yükümlülüklerinin olduğunu dolayısıyla köy bütçelerinin diğer görevler için tüketildiğini ifade etmiştir. Hal böyleyken bir de okul yapımının malî yükü köylüye yüklenirse gelirlerinin yetmeyeceğini söylemiştir. Bu itiraza karşı Hasan Ali Yücel, 10-15 bin liralık okul yapmadıklarını, masrafın 2.000-2.500 lira arasında değiştiğini, bunun haricinde ihtiyaç duyulan tek şeyin köylünün emeği olduğunu söylemiş ve okullar *"basit, dört divardan ibarettir. Bu şekilde dâvayı hallediyoruz, bir sıkıntımız yoktur"* diyerek sözlerini tamamlamıştır (TBMMZC, 05.06.1942, s. 90-91; Hasan Ali-Yücel'in TBMM Konuşmaları ve İlgili Görüşmeler, 1999, s. 485-486).

Aslında köylerde ilköğretim programının maliyetinin tamamen ahalinin omuzlarına yüklenmemesi arzulanmış ancak Millî Eğitim Bakanlığının programa malî açıdan katkısı hayli sınırlı kalmıştır. 1946 yılında inşaat malzemesi tedariki konusunda karşılaştıkları zorlukları aşmalarına yardımcı olmak için köylülere; 3.866.600 lira destek sağlanmış, bir yıl sonra 4.000.000 (BCA, 30-10-0-0/14-81-7) ve nihayet 1948 yılı

bütçesine bu iş için yine 4.000.000 lira konulmuştur ancak bu meblağlar hizmete girecek okul başına ortalama 2 bin liraya karşılık gelmiştir. Hâlbuki ihtiyaç duyulan miktar, hâlihazırda verilenin beş katıdır (TBMMTD, 17.05.1948⁵; Köni, 1946, s. 2). Dolayısıyla bütçe, öğretmen atanacak okulların inşaatı için sadece kereste, çivi, cam ve kiremit alınmasına yetmiştir (BCA, 30-10-0-0/144-29-19). İlköğretim seferberliğinin kapsamı düşünüldüğünde hemen hiç mesabesinde bir bütçe ile işe başlanılmasının sebebi sadece devlet bütçesinin yetersizliği değildir. Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu’nun zımnî maksadı zengin köylülerin ve köyde ikamet etmeyen toprak sahiplerinin “*gizli kalmış servetler*”inin köy eğitimi gibi yüksek bir hedef uğrunda harcanmasıdır (Kirby, 1962, s. 292). Ayrıca hâkim kanaate göre köylü hasat dönemleri haricinde işsizdir ve bu işsiz insan gücü, diğer birçok ülkenin yaptığı gibi ulusal amaçlar için değerlendirilmelidir (Kirby, 1962, s. 291). Üstelik imece usulü ile yerine getirilen işlerin bedavaya çıktığına inanılmaktadır (Yavuz, 1943, s. 818). Bu durum, kaçınılmaz olarak köylünün salma ve imece yükümlülüğünde görülmemiş düzeyde artış gerçekleşmesine sebep olmuştur. 1945 yılı içerisinde köy gelirlerinin 100 milyon liraya ulaştığı ve bu gelirler içerisinde salma miktarı ve imecenin parasal karşılığının toplamda 69 milyon lirayı bulduğu anlaşılmaktadır ki (TBMMTD, 17.06.1947, s. 330) bu meblağ, Millî Eğitim Bakanlığının ilgili yıl içerisindeki yedi aylık bütçesinden daha fazladır (TBMMTD, 23.05.1945, s. 311). Meblağın büyüklüğü, 1938-1943 yılları arasında ortaya çıkan 69.749.000 liralık salma miktarı (Yavuz, 1943, s. 817) göz önüne alındığında iyice anlaşılır. 1946 yılında ortaya çıkan imece ihtiyacının parasal karşılığının da 30 milyon lira olması bir başka önemli veridir (TBMMTD, 20.12. 1946, s. 336).

Bu devasa artış, tahmin edilebileceği gibi köylü itirazlarını da beraberinde getirmiş, çoğu yerde okul inşaatlarına karşı çıkmıştır. İnşaat masrafını karşılayamayan köylülerin çocuklarını komşu köylerde bulunan okullara göndermek için izin istedikleri anlaşılmaktadır. Aslında bu tür talepler Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hemen reddedilmemiş ve köyün durumu değerlendirilmiştir. Eğer köy büyük, nüfusu fazla ve okul çağında çok fazla çocuk bulunuyorsa istek reddedilmiştir. Mesela Çoruh ili, Müezzinler köyü ahalisi, köylerinde okul yaptırılmaması ve çocuklarının Karlı köyünde bulunan okula gönderilebilmesi için izin istemişler, bakanlık ise köyünüzde 222 nüfus, okul çağında 53 çocuk var diyerek kerestesi, çivisi, camı ve kiremidi hükümetçe karşılanmak üzere bir okul yapmalarını tavsiye etmiştir (BCA, 30-10-0-0/144-29-18). Benzer şekilde, Bartın/Göçkünşile ahalisinin köylerine okul yapılmamasına, çocuklarının komşu Çakraz köyünde bulunan okula gönderilmesine yönelik talepleri de köyün arazi ve nüfus durumu gerekçe gösterilerek reddedilmiştir (BCA, 30-10-0-0/144-29-20). Çekerek ilçesinin Akçakale köylülerinin çocuklarını komşu köyün okuluna gönderme talepleri ise kendi köylerinin küçük olması sebebiyle kabul edilmiş fakat komşu köyün okul inşaatına 800 liralık bir katkıda bulunmaları şart koşulmuştur. Bunun üzerine köy ahalisi, tabiri caizse bire bin katıp şikâyetle bulunmuş, kendilerinden 12.000 lira istendiğini söylemişler, yapılan tahkikatta iddialarının asılsız olduğu üstelik mevcut 800 lirayı da ödemedikleri belirlenmiştir (BCA, 30-10-0-0/144-29-17). Köylerinde daha önceden yapılmış bir okul bulunan fakat ikinci bir okul inşaatı kararı çıkanlar da mevcut okulun biraz daha büyütülmesi şartıyla yeni bir inşaatın kurtulabilmişlerdir (BCA, 30-10-0-0/144-29-22).

Dilekçelerindeki üslupları dikkate alındığında köylülerin zaman zaman çaresiz kaldıkları anlaşılmaktadır. Mesela Karaman’a bağlı Mandason köyü ahalisi köylerindeki okul inşaatının 16.350 liraya bir müteahhide ihale edildiğini, devletin 1.500 lira verdiğini, kendilerinin de 4.062 lira ödediklerini, geri kalan borcu ise ödemekten aciz olduklarını söylemişlerdi. Tarlalarından elde ettikleri hasılatın sadece kendi

⁵ “3803, 4274 ve 4459 sayılı kanunların Köy okulu, öğretmen ve Sağlık memuru evleri inşa ettirilmesiyle ilgili maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı ve Geçici Komisyon Raporu (1/346)”, (S. Sayısı: 133, s. 2).

geçimlerine yettiğini, köydeki hane sayısının dul, yetim ve asker aileleri de dâhil edildiğinde altmış beşi ancak bulduğunu, dolayısıyla geri kalan parayı ödemeyebilmek için ellerindeki çift hayvanlarını, arabalarını, yorgan, döşek gibi eşyalarını satmak zorunda kalacaklarını belirtmişlerdi (BCA, 490-1-0-0/1204-225-1). Borcunu ödeyemeyen köylüler ise haciz problemiyle karşı karşıya kalmışlardır. Erzincan'ın Kemah ilçesi Maksutuşağı köyü sakinleri, yazdıkları dilekçede köylerindeki okul inşaatının sadece çatı ve pencere kısımlarının kaldığını, bunların tamamlanması için kaymakam vekili, nahiye müdürü ve jandarmanın köylerine gelerek kendilerine tahsis edilen 3.400 liranın birinci taksitinin tahsili için tarlada ve yaylada bulunan mal ve hayvanlarının haczine teşebbüs ettiklerini söylemişlerdi. Köylünün ancak bedenen yardım edebileceğini ilgililere söylediklerinde ise ne pahasına olursa olsun bahsi geçen 3.400 liranın tahsil edileceği söylenerek tekrar hayvanlarının haczine girildiğini ifade etmişlerdi. Yirmi beş haneden oluşan Maksutuşağı köyü sakinleri okul inşaatı için o güne kadar 1.000 lira nakdi yardımda bulunduklarını ayrıca diğer yapı işlerinde de bilfiil çalıştıklarını beyan etmişler, köylerindeki maddi varlığın 300 baş hayvanı geçmediğinden bahisle malî kudretlerinin okul binası inşasına yetmediğini belirtmişlerdi (BCA, 30-1-0-0/90-559-11).

Sadece yukarıdaki örnekler bile ilköğretim seferberliği kapsamında çok sayıda okul binası yapılmış olmasından hareketle, köylerle ilgili bütün “*paydaşların*” okul inşaatına katkı sunduğu, “*ilköğretim seferberliğinin genel olarak halkta karşılık bulduğu*” yönündeki değerlendirmelerin (Benhür ve Yüksel, 2023, s. 219) tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğine işaret eder. Mahmut Makal'ın meşhur hatıratı “*Bizim Köy*” salma salındığında bir köyde yaşanan gerilimi gösteren en iyi örneklerden biridir. Makal, bir okulun cam, soba ve sıra ihtiyacının temini maksadıyla salma borcunu toplamak için bir köye gittiklerini anlatır ve şöyle devam eder: “*Tellal çağırttık gelen olmadı. Ev ev geze geze, bekçinin ayaklarına kara sular indi. Kimi kaçmış, kiminin hastalanacağı tutmuş, kimi de açıkça ‘yok’ diye kesip atmış.*” Makal, köy bütçesinde sadece 650 lira olduğunu, bu yüzden köy kâtibi ve ihtiyar meclisi azalarıyla hacze çıktıklarını anlatır. “*Bütün evlerin varını yoğunu, toplayıp bir araya getirsek, borçlarının tutarını ya çıkarır ya çıkarmaz*” ifadeleriyle devam eder ve ekler, “*1944'ten bu yana borcunu ödeyen yok gibi bir şey, En az borçlu olanınki, otuz lirayı geçiyor.*” Kiminin kendini eve kilitlediğini, kiminin iki gün süre istediğini gören Makal ve beraberindekiler işin içinden çıkamayınca jandarmaya haber verip evlerde ne bulunduyorsa haczedilmesini sağlamışlardır (Makal, 2022, s. 112-113).

Aslında problemin altında yatan sebeplerden birisi Türkiye’de köylerin nüfus bakımından dengeli bir görünüme sahip olmayışıdır. Bu yüzden okul inşa süreçlerinde az nüfuslu köy sakinlerinin diğerlerine nazaran daha fazla masraf ve bedeni hizmet yükümlülüğüne maruz kaldıkları tespit edilmiştir (Taşdemirci, 1998, s. 36, 48). Çok ciddi bir planlama yapılmasını gerektiren bu sorun ilköğretim seferberliğinin başladığı dönemde de ortaya çıkmıştır. 1945 sayımlarında Türkiye’de 34.061 köy bulunduğu, büyük çoğunluğunun nüfusunun 500’ü geçmediği ayrıca nüfus bakımından birbirlerine nispetlerinin bir denge içerisinde bulunmadığı anlaşılmıştır (Wafford, 1952, s. 18). Bu durum, çok iyi bir planlama yapılmadığı takdirde, köy okulu inşaatlarının önünde duran en büyük engeldir. Zira 500 nüfuslu bir köy ile 150 nüfuslu bir köye, aynı tipte ve aynı masrafa yol açacak okul yapılması emredildiği takdirde; birinci köy ahalisi okullarını rahatlıkla inşa edebilecekken ikinci köyde fert başına düşen salma miktarı ile imece yükümlülüğünün karşılanamayacak bir düzeye ulaşması kaçınılmazdır. Öyle anlaşıyor ki okullar köyün nüfus ve iktisadi bünyesine göre değil, iklim yapısına göre tasarlanmıştır (Köni, 1946, s. 2; BCA, 180-9-0-0/98-474-1). 1945 yılında Çoruh’ta İlköğretim seferberliğinin istenen neticeyi vermemiş olmasının sebebi de bu plansızlıktır. Başarısızlığın sebebini iyice tetkik eden CHP Çoruh Milletvekili Asım Us, köylerden bazılarının büyük, kalabalık ve zengin olduğunu dolayısıyla köylülerin kolaylıkla okullarını inşa edebildiklerini; fakat az nüfuslu köylerin yükünün ağırlaştığını

tespit etmiştir. Mesela Borçka kazasına bağlı 100 haneli Demirciler köyü ile 150 haneli Düz köyün birleşmesi sonucunda nüfusları 2.000’e çıkmış ve toplam masrafı 22 bin lira olan bir okul yapabilmışlardır. Birleşen ve nüfusu artan iki köyde fert başına 11 liralık salma yükümlülüğü düşmüştür. Öte yandan 160 nüfuslu Yaylacık köyünde 7.800 lira masraflı bir okul inşaatı için her aileden 290 lira alınmıştır ki fert başına 48,75 liraya tekabül etmektedir. Ayrıca köy halkı inşaat malzemesini taşımak için altı ay çalışmıştır. Tütünli köyünde ise hane başına düşen para 90-120 lira arasında olup malzeme taşımak için 3 ay çalışmışlardır. Us, bu tip sorunların çözümü için öncelikle büyük ve zengin köylerin programa dahil edilmesi, küçük ve fakir köylerin geri bırakılmasını önermiştir (BCA, 30-10-0-0/144-29-15). Aslında başlangıçta bu yönetime göre hareket edilmesi tasarlınsa da (Yavuz, 1943, s. 820) uygulamada bu esasa pek de riayet edilememiştir. Muhtemelen, Türkiye’de zirai faaliyetlerle geçimini temin eden köylünün masraf ve gelirinin uzun yıllar boyunca tespit edilememiş olması (TBMMTD, 04.04.1949, s. 51) bu konuda etkilidir. Bölge köy okulu olarak inşa edilen yapıların daha sonra içinde bulundukları köylerin ilkokulu ya da çevre bölgeleri de kapsayacak şekilde teknik okula dönüştürülmesine yönelik düşünce (Benhür ve Yüksel, 2023, s. 219; BCA, 30-1-0-0/90-559-7) organizasyon probleminin bir başka göstergesi olarak kabul edilebilir.

3. CHP-DP İlişkileri

1946 yılında hem CHP’nin ilköğretim programı hem de programın temel dayanağı olan salma ve imece uygulamaları bakımından önemli bir sürece girilmiştir. Zira bu yıl içerisinde kurulan ve yapılan seçimler sonucu Meclise giren Demokrat Parti’nin “*Köylerde yapılmakta olan mekteplerin masrafı hazineden verilecek*”, şeklindeki vaatlerinin CHP içerisinde rahatsızlığa sebep olduğu (BCA, 490-1-0-0/622-44-2) anlaşılmaktadır. İlerleyen süreçte ise köylünün salma ve imece yükümlülüğü DP ile iktidar partisi CHP arasındaki en önemli tartışma konularından birisi haline gelecektir. 1947 yılı bütçe görüşmelerinde Demokrat Parti sözcüsü Ahmet Veziroğlu’nun “*halktan usulsüz olarak alınan paralar*” hakkında vermiş olduğu soru önergesi bu bağlamda iyi bir örnektir. Veziroğlu, temsil ettiği şehir olan Afyonkarahisar’daki uygulamalardan hareketle üst sınırı 20 lira olmasına rağmen köylülerden 50 liradan 100 liraya kadar para alındığını ifade etmiştir. Hasan Polatkan ise köylünün zaten gece gündüz çalıştığını, harp yıllarında olduğu gibi mahsulünün bir kısmını gerektiğinde vergi şeklinde, diğer kısmını da piyasa fiyatının altında hükümete verdiğini söylemiş ve daha sonra şehirlilerden farklı olarak köy salması ödemek ve imece adlı angaryadan kurutulamadıkları için bir kuru ekmekle karnılarını doyurmak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir (TBMMTD, 27.12.1946, s. 610). DP’nin eleştirileri bunlarla da sınırlı değildir. 1947 yılının sonunda bir sonraki yılın bütçe tasarısı görüşülürken söz alan Demokrat Parti Vekili Suphi Batur’a göre; “*her şeye müdahaleyi itiyat edinmiş olan idare köyün bu mevzuuna da el atmış ve onu dilediği gibi indirip bindirmekte bir mahzur görmemişti.*” Dolaştıkları bütün köylerde, köy bütçelerinin idare tarafından önceden belirlenmiş rakamlarla doldurulduğunu, ihtiyar heyetlerine de bu emrivakiyi sadece mühürleme külfeti kaldığını ifade eden Batur, salma meselesinin köylüye çok ciddi derecede ıstırap verdiğini, 100 hatta 200 liralık salma tahakkuk ettirilerek 20 liralık sınırın kolaylıkla aşıldığını, bu paraların bütün şikâyet ve feryatlara rağmen köylüye; keçisi, koyunu, öküzü sattırılarak tahsil edildiğini ifade etmiştir (TBMMTD, 28.12.1947, s. 491).

“*Her verginin bir faide bir de yük tarafı vardır*” (İbrahim Fazıl Pelin, Finans 1, s. 148’den aktaran Neumark, 1937, s. 252). Süreç boyunca DP’liler vergilerin yük tarafına odaklanırken CHP’liler sadece fayda yönünü dikkate almışlardır. İktidar partisi uzun süre boyunca ne köylü şikâyetlerini ne de muhalefetin söylemlerini göz önünde bulundurmamıştır. Mesela İnönü; “*İlkokul yapmak çok güzel bir şeydir ama fakir köylü bunu nasıl yapsın*” gibi sözlerin ancak “*hükümet politikasına karşı propagandadan zevk alanlar*” tarafından

söylenebileceğini belirtmiş ve vatandaşları, bu kimselere karşı uyanık olmaları konusunda uyarmıştır (Karaömerlioğlu, 2006, s. 92; İsmet İnönü Eğitim-Öğretim Üzerine, 2002, s. 107)⁶. 1946 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer’in ifadeleri ise iktidar kanadının tavizsiz yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir. Sirer; köy okulu inşaatları için devlet bütçesinden yardım yapıldığını ancak okulların yapımı için köylülerin bizzat çalışmaya ve çalışamadıkları kısım için ise maddi bir bedel ödemeye devam edeceklerini ifade etmiştir. Zira köylü vatandaşlar her ne kadar zahmet çekiyor, alın teri döküyor olsalar da bu bir vatan müdafaasıydı. Beş ay önce memleketi Sivas’a yapmış olduğu bir ziyaretten de bahseden Sirer, dolaştığı köylerde asil ve yiğit hemşerilerinin kendisine, yaptıkları mektepleri göstererek, *“Reşat Bey, bunları yapmak için biraz eziyet çektik amma, şimdi çocuklarımızın mekteplere gittiklerini görünce sıkıntılarımızı unuttuk”* şeklindeki sözlerini de nakletmiştir (TBMMTD, 20.11.1946, s. 89-90). Meclisin 20 Aralık 1946 tarihli oturumunda ise İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, salma ve imecenin zannedildiği gibi yüksek meblağlara ulaşmadığını, hemen herkesin kolayca ödeyebileceği miktarda kaldığını göstermeye çalışmıştır. Sökmensüer, bir Türk köylüsü için tahakkuk eden yıllık ortalama salma yükünün aşağı yukarı 320 kuruş, imecenin parasal karşılığının ise köylü fert başına 188 kuruş olduğunu ifade etmiştir (TBMMTD, 20.12.1946, s. 337). CHP Trabzon Milletvekili Mustafa Reşit Tarakçıoğlu ise birkaç gün sonra Mecliste yaptığı konuşmada okul yapım işinde bazı sorunların var olduğunu kabul etmiş fakat programın devam etmesi gerektiğini savunmuştur. Her ne kadar program hayat pahalılığının pek yüksek olduğu bir döneme denk gelmiş olsa da yurt dışında da durumun böyle olduğunu ifade eden Tarakçıoğlu; *“salma yapılıyor; para alınıyor; şu oluyor, bu oluyor diye, iyi ama, köy okullarını yapan yalnız biz değiliz ki. Dünyanın her tarafında köy okullarını yapan, onların malzemesini temin eden köylülerdir. O halde neden dolayı şikâyet ediliyor? Şikâyet etmeden evvel köy mektepleri yaptırmıyor mu idik?”* (TBMMTD, 24.12.1946, s. 429; Karadeniz, 2017, s. 19) diye sormuştur. Meclisin bir sonraki oturumunda söz alan Faik Kurdoğlu da salma ile ilgili Demokrat Parti vekillerinin dile getirdiği şikayetleri tıpkı Mustafa Reşit gibi yurt dışında görülen örneklerle benzeterek savunmuştur. Salma ve imecenin bir tür angarya ve işkence olarak gösterilmesine itiraz eden Kurdoğlu, İngiltere ve Amerika’nın 14-60 yaş arası erkek-kadın fark etmeksizin ahalیه yüklediği yükümlülüğü kaldırmak şöyle dursun yenileyerek devam ettirdiğini ifade etmiştir (TBMMTD, 27.12.1946, s. 644).

CHP idarecilerinin köy okullarını salma ve imece ile köylülere yaptırma konusundaki ısrarlı tavırlarının 1947 yılının sonundan itibaren yumuşadığı görülmektedir. Zira programının mevcut hali ile sürdürülemeyeceği anlaşılmış ve okul inşaatlarının köylüye salma salınması yoluyla değil, devlet bütçesi ile yapılmasına karar verilmiştir. İlgili yıl sonunda valiliklere bir genelge gönderilerek artık okul inşaatları için ahaliden para alınmaması bildirilmiştir (Taşdemirci, 1998, s. 69). Demokrat Parti Milletvekili Faruk Nafiz Çamlıbel, bir sonraki yıl köy okulları inşaatlarını tamamıyla devlet bütçesinden karşılayacakları yolundaki müjdelere dolayısıyla Milli Eğitim Bakanlığını tebrik etme fırsatı bulduğu için hayli mutlu olduğu söylemiştir. Bir de adaletsiz salmalar ortadan kalkarsa sevinçlerinin daha da artacağını ifade etmiştir (TBMMTD, 29.12.1947, s. 578). Köylerde ilkokul inşaatı masrafini köy ahalisi üzerine yükleyen 3803 ve 4274 sayılı Kanunların ilgili maddeleri 1948 yılında çıkarılan 5210 sayılı Kanun ile tadil edilmiş ve okulların valilikler tarafından, devlet ve özel idareler bütçelerinden temin edilecek yardımlarla yaptırılmasına karar verilmiştir. Ancak okulların sıra, masa, yazı tahtası gibi tefrişat ihtiyacı için köylüden salma toplanması uygulamasına

⁶ Bir çalışmada, arşiv belgesine gönderme yapılarak bahsi geçen ifadelerin Hasan Âli Yücel’e ait olduğu söylenmektedir. Bk. (Kuşci, 2021, s. 420). Bununla birlikte söz konusu arşiv belgesinin tasnif özetinde “1945 yılında ilköğretim çalışmaları hakkında Milli Eğitim Bakanının görüşleri” ifadesi yer almakta fakat belgede Hasan Ali Yücel’in isim ya da imzası bulunmamaktadır. Bk. (BCA, 30-1-0-0/90-559-7).

devam edilmiştir. Ayrıca köylünün karşılamak zorunda olduğu bedenî hizmet yükümlülüğü de yılda 20 günü geçmeyecek şekilde düzenlenmiştir (Resmî Gazete, 31.05.1948, s. 14110). 1948’de çıkarılan 5210 sayılı Kanun’u bu çalışma bağlamında önemli hale getiren husus ise Başbakan Hasan Saka imzasıyla Meclise sunulan kanun tasarısının gerekçesinde ve kanunun görüşmelerinde okul inşası ile ilgili önceki dönemlerde yapılan hataların sıralanmasıdır. Buna göre; Bakanlık uzun süre boyunca hemen her yerde tek tip okul projesi üzerinde ısrar etmiş, az öğrenci bulunan köyler ile çok öğrenci bulunan köylerde aynı tip okullar yapılmıştır. Dolayısıyla 50 haneli bir köyde 15.000 lira masraflı bir okul için 10.000 lira nakde ihtiyaç duyulduğu takdirde hane başına 200 lira salma borcu çıkmış ama mükellef sayısı az olduğu ve inşaat malzemesinin pahalı temin edildiği durumda bu meblağ 500 liraya kadar ulaşabilmektedir. Bu yüzden okul yapımı köylü için bir sevinç vesilesi olmaktan çıkmıştır. Okul yaptırılacak köye durum üç yıl önceden bildirilmiş ama inşaat için esas çabalar okula öğretmen tayin edileceği son seneye kalmıştır. Dolayısıyla üç yıla yayılması gereken iş ve masraf bir yıla sıkışmış bu da köylünün gücünü çok aşmıştır (TBMMTD, 17.05.1948)⁷. Öte yandan Türk köylüsünün karakteri ve geleneği ile iç içe geçmiş bir vasfı olan imece de suistimal edilmiş, cebir ve tazyik ile yaptırılan bir mükellefiyete dönüştürülmüştür. Aradan geçen yıllarda seferber edilen köylünün emeği, imece ve salma ile ilköğretim davasına yönlendirilmiş, milli enerji harcanmıştır. Anadolu’nun herhangi bir köyünde dolaşıldığında yarım kalmış, çökmeye yüz tutmuş, birçok okul görmek mümkündür. Okullar yaptırılırken, Köy Kanunu’na göre köylüye yüklenen 37 kalem mecburî ve 31 kalem mecburî olmayan iş ise göz ardı edilmiştir (TBMMTD, 17.05.1948, s. 375-376).

Süreç boyunca köylülerden gereğinden fazla para toplanmıştı. “*Ev vardı ki okul için yüzlerce lira vermişti*”, inşaat bittikten sonra köylüler mutlu olmuşlardı ama yine de çok sıkıntı çektiklerini söylemişlerdi (TBMMTD, 24.05.1948, s. 462). Köylüler kendilerinden daha önce fazla alınmış olan paraları talep etmekteydiler. Çünkü 1949 yılı bütçesine bu paraların iadesi için ek tahsisat konulacağı söylenmişti. Mesela Sivas’ın İmranlı ilçesine bağlı Karaçayır köyü ahalisi CHP Genel Sekreterliğine 1949 yılında gönderdikleri bir dilekçede “*derdimizi yanacak son merci siz kaldınız*” diyerek 1946 ve 1947 yıllarında okul inşaatı için kendilerinden tahsil edilen 590 liranın hemen iade edilmesini istemişlerdi. Zira köyleri 25 haneden ibaret ve çok fakirlerdi. Bir tane keçisi olan, onu satarak üzerine düşen salmayı ödemişti. CHP il teşkilatları parasını talep edenler tarafından epeyce meşgul edilmiş, paraların ödenmediği ve vatandaşların sızlanmakta olduğu bilgisi üst düzey CHP’li idarecilere ulaşmıştı. Hatta alacaklılar içerisinde Demokrat Parti mensuplarının bulunduğu ve bu yüzden CHP ve hükümet aleyhine propaganda ve dedikodu yaptıkları anlaşılmıştı (BCA, 490-1-0-0/1204-225-1).

Köy okulları özelinde ortaya çıkacak olan masrafların karşılanmasına yönelik salma uygulaması 1948 yılında büyük oranda kaldırılmıştır. Bununla birlikte köy okulları bağlamında salma ve imece uygulamalarına tam olarak Demokrat Parti iktidarında, 1951’de, son verilmiştir. İlgili yılda, bahsi geçen 5210 sayılı Kanun’un okul inşaat yöntemini belirleyen birinci maddesi değiştirilmiş ve inşaatlar için köylüye hiçbir yükümlülük getirilemeyeceği hükmü esas kabul edilmiştir. Ayrıca Kanunun çalışma mükellefiyetini düzenleyen 5, 6 ve 7. maddeleri de kaldırılmıştır (Resmî Gazete, 11.08.1951, s. 1781). Bununla birlikte köyün diğer faaliyetleri için salma uygulamasına devam ediliyor oluşu rahatsızlık yaratmaya devam etmiştir. Çünkü köylüye ıstırap vermiştir. Kemal Varınca’nın 1946’da yayımladığı bir makalede ifade ettiği üzere, “*Tahmin, insaf, hatır ve gönül gibi karışık ve değişen intibaları daima harekete getiren bu sistem, köylünün şikâyet ve sızılısına*” yol

⁷ Bk. Bahsi geçen tutanak içerisinde, son kısımda “3803, 4274 ve 4459 sayılı kanunların Köyokulu, öğretmen ve Sağlık memuru evleri inşa ettirilmesiyle ilgili maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı ve Geçici Komisyon Raporu (1/346)”, (S. Sayısı: 133, s. 1-2).

açmıştır (Varınca, 1946, s. 96). Kimi zaman muhtarlar salma işini istediği gibi düzenlemiş; kendisine, akrabasına, ihtiyar heyetinde bulunanlara salma koymamış ve yükümlülük sadece fakirlerin omuzunda kalmıştır (TBMMTD, 24.11.1949, s. 557). Dolayısıyla Mecliste köy salmalarının kaldırılması, “*yepyeni, rahat, kanuni çerçevede dâhilinde, anlaşılır bir köy maliyesi*” tesis edilmesi talepleri dile getirilmiştir (TBMMTD, 15.11.1950, s. 658). Bu bağlamda çalışmalarına CHP iktidarında 1947 yılında başlanmış olan yeni bir köy kanunu, 1951’de Demokrat Parti tarafından köyleri belediyelere dönüştürme amacıyla tekrar gündeme getirilerek salma vergisinin tamamen kaldırılması denenmiş ancak başlanmamıştır (Dik, 2023, s. 29, 36, 38).

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra da okul inşaatları meselesi gündemi epey meşgul etmiştir. Ancak bu kez eleştiren CHP, eleştirilen DP olmuştur. Muhalefete geçtiği 1950 yılından 1960’a kadar, özellikle iç politika konularında, sert bir muhalefet anlayışı benimseyen CHP’nin (Dokuyan, 2023, s. 149) Demokrat Parti’ye yönelttiği eleştirilerden birisi de okul inşaatları meselesi olmuştur. 1952 yılı ortalarında Ulus gazetesinde “*Yüreker Acısı*” başlığı ile yayımlanan bir yazıda Milli Eğitim Bakanı Tefik İleri hedef alınmıştır. İleri’nin Samsun’da gerçekleştirilen Demokrat Parti kongresinde “*Milli Eğitim işlerinden bahsetmek cüretini*” gösterdiği, hâlbuki susması gerektiği söylenmiştir. Zira, yazıda İleri’nin Bakan olduğu döneme kadar memlekette yılda 1.100 okul açıldığı fakat kendisinin bu sayıyı 500’e indirdiği iddia edilmiştir. En az 20.000 köyün okul beklediği bir dönemde Bakan İleri’nin parti kongrelerinde “*saçma sapan laf ebeliği*” yapmak yerine bu meseleyi düşünmesi gerektiği ifade edilmiştir (Ulus, 12.08.1952, s. 1; Ertuğrul, 2010, s. 123). Yıl sonunda DP Milletvekili Ömer Faruk Sanaç, Mecliste bu yazıyı gündeme getirmiş hem yazının sahibi Ulus gazetesini hem de CHP’yi eleştirdikten sonra, iddiaları açıklığa kavuşturması için Milli Eğitim Bakanı İleri’ye şu soruları yöneltmiştir:

“Halk Partisi iktidarı tarafından muntazaman her yıl bin yüz ilkokul açıldığı doğru mudur? Sabık iktidarın ilköğretim seferberliği ilânını mütaakap, Türk Milleti için bir ıstırap mevzuu olarak asla unutulmıyacak bir metotla halk tarafından yaptırdığı ilkokul yekânı kaçır... İki yıldan beri Demokrat Parti Hükümeti tarafından bütçeden masraf suretiyle yaptırılan ilkokul sayısı kaçır?” (TBMMTD, 26.12.1952, s. 437; Ertuğrul, 2010, s. 123).

Milli Eğitim Bakanı Tefik İleri, bu sorular için muhatabına teşekkür ettikten sonra CHP’nin gerçekleştirdiği ilköğretim programı ile ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. Konuşmasının önemli bir kısmı inşa edilen köy okulları ile ilgilidir. 1944’te girişilen faaliyetin 7 yıl boyunca Türk milleti için bir ıstırap kaynağı haline geldiğini ifade eden İleri, unutulmayacak bir yöntemle tamamen ya da 1947’den sonra kısmen halka yaptırılan okul sayısının da aşağıdaki gibi olduğunu söylemiştir (TBMMTD, 26.12.1952, s. 437-438).

Tablo 1: 7 Yıllık Süreçte İnşa Edilen Okul Sayısı

Yıl	Okul Sayısı
1944	651
1945	825
1946	1476
1947	1995
1948	156

1949	510
1950	674
Toplam	6287

Kaynak: TBMMTD, 26.12.1952, s. 438.

Milli Eğitim Bakanı bu sayıların mevcut kayıtlardan alındığını ama bazı yıllara ait verilerin yanlış olduğunu belirtmiştir. İleri, 1946 ve 1947 yıllarına özellikle dikkat çekmiştir. Bu yıllarda inşa edilen okul sayısının fazlalığını halk üzerindeki tazyikin azami dereceye ulaşmasına bağlamış ama verilen sayıların yine de yanlış olduğunu ifade etmiştir. İleri’nin ifadelerine göre; 1946-1947 yıllarında çok fazla okul yapıldığı merkeze bildirilmesine rağmen, 1948, 1949 ve 1950 yıllarında miktarlar birdenbire düşmüştür. Ancak 1948’de 1.165, 1949’da 798 okulun ikmal ve tadil edildiği söylenmişti. Bunun sebebi, İsmet İnönü’nün baskılarından ve teşhir edilmekten korkan yerel idarecilerin okulları ilgili yıl içerisinde bitmiş gibi göstermeleri ve takip eden yıllarda bunların ikmaline çalışmalarıydı. İleri, konuşmasına okul binalarının toplamda 94 milyon liraya mâl olduğu, bunun 60 milyon lirasının köylüden tahsil edildiği bilgilerini de eklemiştir (TBMMTD, 26.12.1952, s. 438-439).

Sonuç

Türkiye’deki yaygın eğitim-öğretim sorununun çözümü maksadıyla Cumhuriyet Halk Partisi tarafından 1944 yılında büyük bir ilköğretim seferberliği başlatılmıştır. Bu süreçte en önemli hedef ve aynı zamanda en zorlayıcı mesele binlerce köyde yeni okul binalarının inşa edilmesi olmuştur. İnşaatların yoğun olarak başladığı 1944 yılından Cumhuriyet Halk Partisi’nin muhalefete geçtiği 1950’ye kadar azımsanmayacak sayıda köy okulu yapılmıştır. Ancak inşaatı tamamlanan okul sayısı bakımından başlangıçtaki hedeflerin çok uzağında kalınmıştır. Kısa sürede ve kolaylıkla sonuçlandırılacağına inanılan süreç büyük zorluklarla ilerlemiş, Cumhuriyet Halk Partisi’ne yönelik hoşnutsuzluk ve muhalefet kaynağı haline gelmiştir.

İlköğretim programına yönelik rahatsızlığın en önemli sebebi, okul inşaatlarında ortaya çıkan maliyet ve bedenî hizmet ihtiyacının salma ve imece uygulamalarıyla büyük oranda köylüler tarafından karşılanmasıdır. Millî Eğitim Bakanlığının bu süreçteki rolü genellikle köylüye yardımcı olmak ve süreci organize etmek olmuştur. Ancak Bakanlık, organizasyon vazifesini tam olarak ifa edememiştir. Belirlenen hedefe kısa süre içerisinde ulaşılması istenildiği için okul yapılacak olan binlerce köyün iktisadi ve içtimai durumu tetkik edilmeden süreç başlatılmıştır. Nüfus yapıları dikkate alınmaksızın hemen her köyden, birbirine benzer özellikte ve aşağı yukarı aynı masrafa yol açacak okul yapması istenmiştir. Bu durum, yükümlülüğün köyler ve köylüler arasında dengesiz dağılımına sebep olmuştur. Fert başına düşen salma ve imece miktarı, büyük ve çok nüfuslu köylerde azalırken küçük ve az nüfuslu köylerde çoğu zaman ödenemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Dolayısıyla aynı vergi, köylüler arasında farklı miktarlarda tahakkuk etmiştir. Okul inşaatları köyün içtimai bünyesine zarar vermiştir. Süreçte yetkili kılınan muhtar ve ihtiyar heyetleri salma ve imece yükümlülüklerini zaman zaman keyfi olarak düzenlemişler, haksızlıklara sebep olmuşlardır. Programın mevcut haliyle sürdürülemeyeceği 1947 yılı sonundan itibaren anlaşılmış ve yapılan düzenlemelerle inşaatlar bağlamında köylü üzerindeki salma ve imece yükü hafifletilmeye çalışılmıştır. Aslında her iki yükümlülüğün tamamen ortadan kaldırılması ve köylerin daha modern yöntemlerle vergilendirilmesine yönelik düşünceler de bu süreçte ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilköğretim programı, Demokrat Parti için etkili bir muhalefet alanı haline gelmiştir. DP'nin, okul masraflarının devlet bütçesinden karşılanacağına yönelik vaatlerinin halk nezdinde karşılık bulma ihtimali, CHP içerisinde ciddi tedirginlik yaratmış ve süreç her iki parti arasında önemli bir çekişme konusu olmuştur. DP mensupları okul inşaatlarını gerçekleştirmek için kullanılan yöntemin halk için büyük bir ıstırap kaynağı olduğunu ifade ederken, CHP mensupları tamamlanan okul binaları ile övünmüştür. Her iki siyasal parti arasında bu konu etrafında ortaya çıkan gerginliğin, zaman zaman azalmasına rağmen, DP iktidarının ilk yıllarına kadar uzandığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- [1] Acar, Ergün (2021), “Sinop’ta İmece ve Bazı İmece Eğlenceleri”. Sinop Kültür ve Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı I, Sinop.
- [2] Akşam Gazetesi, 20 Mayıs 1944; 5 Ağustos 1944; 20 Ağustos 1944; 22 Ağustos 1944; 26 Ağustos 1944; 2 Eylül 1944.
- [3] Artukmaç, Sadık (1955), “Köy Maliyesi”, İdare Dergisi, S. 236, Eylül/Ekim, (1-26).
- [4] BCA, 30-1-0-0 / 90-559-7.
- [5] BCA, 30-1-0-0 / 90-559-11.
- [6] BCA, 30-10-0-0 / 14-81-7.
- [7] BCA, 30-10-0-0 / 144-29-14.
- [8] BCA, 30-10-0-0 / 144-29-15.
- [9] BCA, 30-10-0-0 / 144-29-17.
- [10] BCA, 30-10-0-0 / 144-29-18.
- [11] BCA, 30-10-0-0 / 144-29-19.
- [12] BCA, 30-10-0-0 / 144-29-20.
- [13] BCA, 30-10-0-0 / 144-29-22.
- [14] BCA, 180-9-0-0 / 98-474-1.
- [15] BCA, 490-1-0-0 / 622-44-2.
- [16] BCA, 490-1-0-0 / 1204-225-1.
- [17] Benhür, Çağatay ve Yüksel, Erol (2023), “İkinci Dünya Savaşı’nın Gölgesinde Türkiye’de Eğitim ve Öğretim”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.59, Ekim, (207-238).
- [18] Bilgin, Şevket (1944), “İlk Öğretim Dâvası Bir Hayat Dâvasıdır”, İlk Öğretim, S. 162-163. Eylül, (2139).
- [19] Caferoğlu, A. (1942), “Türk Taamül Hukukuna Göre «İçtimai Muavenet» Müessesesi”, Vakıflar Dergisi, S. 2, (185-193).
- [20] Cumhuriyet Halk Partisi (1938), On Beşinci Yıl Kitabı, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- [21] Çelenk, Süleyman; Tertemiz, Neşe vd. (2000), İlköğretim Programları ve Gelişmeler- Program Geliştirme İlke ve Teknikleri Açısından Değerlendirilmesi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- [22] Dik, Esra (2023), “Demokrat Parti Döneminde Köyleri “Belediyeleştirme” Önerisi: 1951 Tarihli Köy Kanunu Tasarısı”, Journal of International Management, Education and Economics Perspectives, S.11/1, Haziran, (28-39).
- [23] Dokuyan, Sabit (2023), “Menderes-İnönü Arasında Kısa Süren Bahar Havası ve Yansımaları (1957)”, Journal of Universal History Studies, C.6, S. 2, Aralık, (147-167).

- [24] Ertuğrul, Kurtuluş (2010), TBMM'deki Yansımalarına Göre Köy Enstitüleri, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [25] "İstanbul'da İlköğretim Kongresi ve Maarif Vekilimiz Hasan Âli Yücelin Nutukları", İlköğretim, C.9, S. 162-163, 1944 Eylül, (2121 [6]).
- [26] Kaderli, Zehra (2008), "Deliorman'ın Aydoğdu Köyünde Meci/İmece", Türkbilig 9/16, Aralık, (90-112).
- [27] Karadeniz, Tuncay (2017), Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'nun TBMM'deki Faaliyetleri, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [28] Karaömerlioğlu, Asım (2006), Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem, İletişim Yayınları, İstanbul.
- [29] Kirby, Fay (1962), Türkiye'de Köy Enstitüleri, İmece Yayınları, Ankara.
- [30] Koral, Tevfik (1944), Mahallî İdarelerde Vergi, Resim ve Harçlar, Halk Basımevi, İstanbul.
- [31] Köni, Yunus Kâzım (1946), "Köy Eğitimi Konferansı ve Üçüncü Eğitim Şurası", Ülkü Milli Kültür Dergisi, S. 11/ 126, Aralık, (2-10).
- [32] Kuşci, Ahmet (2021), Türk Eğitim Tarihi 1923-1950, İksad Yayınevi, Ankara.
- [33] Makal, Mahmut (2022), Bizim Köy, Işıl Özgüner (Haz.), Literatür Yayınları, İstanbul.
- [34] Neumark, Fritz (1937), "Vergi Yükü ve İktisadi Hayat", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, (Çev. S. F. Ülgener) C. 3, (247-261).
- [35] Resmî Ceride, 7 Nisan 1340. [7 Nisan 1924].
- [36] Safa, Peyami (1944), "İlk Öğretim Dâvasında Özürcüler", İlk Öğretim, S.162-163, Eylül, (2138).
- [37] Taşdemirci, Ersoy (1998), Hasan-Âli Yücel'in Türk Milli Eğitimine Hizmetleri, Songül Boybeyi (Ed.), 100. Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel içinde (27-113), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- [38] TBMMTD, 23 Mayıs 1945, 20 Kasım 1946; 20 Aralık 1946; 24 Aralık 1946; 27 Aralık 1946; 17 Haziran 1947; 28 Aralık 1947; 29 Aralık 1947; 17 Mayıs 1948; 24 Mayıs 1948; 4 Nisan 1949; 24 Kasım 1949; 15 Kasım 1950; 26 Aralık 1952.
- [39] TBMMZC, 5 Haziran 1942; 11 Mart 1340/1924.
- [40] T.C. Resmî Gazete, 6 Haziran 1934; 11 Temmuz 1939; 22 Nisan 1940; 25 Haziran 1942; 31 Mayıs 1948; 11 Ağustos 1951.
- [41] Tonguç, İsmail Hakkı (2020), Canlandırılacak Köy, Derya Önder (Ed.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- [42] Turan, İlhan (Der.), (2002), İsmet İnönü Eğitim-Öğretim Üzerine. Türk Eğitim Demeği-İnönü Vakfı, Ankara.
- [43] Ulus Gazetesi, 21 Mart 1943; 23 Mart 1943; 23 Nisan 1944; 20 Ağustos 1944; 17 Eylül 1944; 28 Eylül 1944; 29 Eylül 1944; 18 Nisan 1945; 12 Ağustos 1952.

- [44] Wafford, Kate, V. (1952), Türkiye Köy İlkokulları Hakkında Rapor, (Çev. F. Varış), Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- [45] Vâ-Nû (1944), “İyi Bir İlköğretim”, İlk Öğretim, S.162-163, Eylül, (2133).
- [46] Varınca, A. Kemal (1946), “Köy İşleri”, İdare Dergisi, S. 179, Mart-Nisan, (78-106).
- [47] Yasa, İbrahim (1962), “Toplum Kalkınması ve Köylerimizde Yardımlaşma Gelenekleri”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 17, S. 01, Ocak, (89-115).
- [48] Yavuz, Fehmi (1962), “Köy Kalkınması”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 17, S. 02, Şubat, (167-178).
- [49] Yavuz, Fehmi (1943), “Köy Maliyemizin Genel Meseleleri”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.1, S.4, Nisan, (810-821).
- [50] Yavuz, Fehmi (1946), Köy İdarelerimizin Maliyesi, Kanaat Basımevi, Ankara.
- [51] Yücel Eronat, Canan (Der.), (1999), Hasan-Âli Yücel’in TBMM Konuşmaları ve İlgili Görüşmeler I 1939-1943, TMMM Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara.
- [52] Yücel, Hasan Ali (1945), “İlköğretim Davasının Gerçekleştirilmesi Yolunda Geçen Yıl Elde Edilen Başarılar”, İlköğretim C. 9, S.171-174, Ocak-Mart, (2264-2265).